

Tadqiqot.uz

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

No 18
31 июль

conferences.uz

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 18-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
З -ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
18-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ- 3**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
18-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART- 3**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 18-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 июль 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 154 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга багишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хукуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шохида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибод Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содикovich, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содикovich, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛANIШЛАР

1. Ramazonova Madina Shavkatovna	
TERRORIZMGA QARSHI KURASHDA O'ZBEKISTON TAJRIBASI VA	
AMALIYOT	10
2. Yusupova Klara	
XORAZM TARIXI.....	12
3. Зулхумор Тухтамишова, Файзиева Гулнора	
АВТОГРАФ ПОБЕДЫ	14
4. Azizova Muqaddas Solixonovna	
TARIX DARSLARI JARAYONIDA O'QUVCHILARNING XOTIRASINI	
MUSTAHKAMLASH	17
5. Пўлатова Нилуфар Рахматуллаевна	
ТАРИХ ТАЪЛИМИДА ТЕХНИКА ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ	
МЕТОДЛАРИ	19
6. Turdixo'jayeva Mahliyo	
FARG'ONA VODIYSI ARXEOLOGIK TADQIQOTLAR TARIXSHUNOSLIGI	
(ilk o'rta asrlar misolida)	21
7. Баҳриев Отабек Аманиллаевич	
ИМОМ БУХОРИЙНИНГ ШОҲ АСАРИ – “САҲИҲУЛ БУХОРИЙ”	23
8. С. М. Қулдашев	
ЎЗБЕКИСТОН ВА ХИТОЙ ЎРТАСИДАГИ ҚАДИМИЙ АЛОҚАРНИНГ	
БОШЛАНИШИ ҲАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	25
9. Маҳмудов Қодирхон Алимович	
ШАМСУДДИН САМАРҚАНДИЙНИНГ “АС-САҲОИФУЛ ИЛОҲИЯ” АСАРИ	
ТАЪРИФИ	28
10. Мухаммадиев Усмонхон Боқибilloевич	
“ТАЪВИЛОТУЛ ҚУРЬОН” АСАРИГА ЁЗИЛГАН ШАРҲ	31
11. Назиров Баҳтиёр Сафарович	
ЎЗБЕКИСТОНДА ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ТАРИХИНИ (XX АСР	
-XXI АСР БОШЛАРИДА СУРХОН ВОҲАСИ МИСОЛИДА) ЎРГАНИШНИНГ	
ДОЛЗАРБЛИГИ	33
12. Усанов Шуҳрат, Абилғайзиев Мурод, Абилғайзиев Ғани	
СОВЕТ ТИЗИМИГА ҚАРШИ ЁШ ХИВАЛИKLAR FAOLIYATI ҲАҚИДА	36
13. Шоназаров Абдувоси Абдибоқиевич	
ИМОМ БУХОРИЙНИНГ “ТАРИХУЛ КАБИР” АСАРИНИ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ	39
14. Abdusamatova Ozodaxon Abdulatifovna	
V-VIII ASRLARDA MADANIY HAYOT	41
15. Aminova Shoira	
TARIX FANINING TARMOQLARI	44
16. Avezmetova Maryamjon Umrbekovna	
MIRZO ULUG'BEKNING JAHON ILM-FANIGA QO'SHGAN HISSASI	45
17. Haydarova Iroda Batirovna	
O'ZBEK PEDAGOGIKASIDA TURKISTON MA'RIFATPARVARLARINING O'RNI	48
18. Axmadaliyeva Nigoraxon Abdujalilovna, Mamasaitova Umida Qaxramonovna	
O'QUVCHILARGA TARIXIY SANALARNI O'QITISHDA SOLNOMALARNING	
AXAMIYATI	49
19. Mamatov Bektosh Tolibjon o'g'li	
XIX ASR OXIRI - XX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGINING IJTIMOIY-	
IQTISODIY HAYOTIDA SAVDOGARLAR FAOLIYATI	51
20. Musaxonov Dilmurod Nuriddin o'g'li	
TARIX FANIDAN MURAKKAB TESTLARNI YECHISHNING OSON USULLARI	54
21. Nurmatov Abdurasul	
TARIXNING OCHILMAGAN SIRLARI. KOROSKON SHAHARCHASI TARIXI	
MISOLIDA	56

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

22. Ro‘zmetov Jahongir	
ARABLARGA O‘Z TILINI O‘RGATGAN BUYUK ALLOMA.....	57
23. Sultonova Barinoxon Tolibjonovna	
ENEOLIT VA BRONZA DAVRI MANZILGOHLARI.....	58
24. Yusupova Mahliyo Esanovna	
KO‘HNA MOZIYDAN XABAR BERUVCHI TARIX ZARVARAQLARI-DAGI TEMURIY MALIKALARDAN SAROY MULK XONIM HAQIDA.....	60
25. Бердиев Жамшид Панжиевич	
XVIII-XX ACSRНИНГ БОШЛАРИДА СУРХОНДАРЁ ВОХАСИ АҲОЛИСИНинг ЭТНИК ТАРКИБИ ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР.....	62
26. Назиров Баҳтиёр Сафаровиҷ	
ЎЗБЕКИСТОНДА ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ВА СПОРТНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ.....	65
27. Наимова Нодира Олимовна	
БУХОРО ВОХАСИДА БОЛАЛИК ДАВРИГА ОИД УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАР?	69
28. Норматов Шерзод Мирзаевич	
ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА СҮФД ВА ТОХАРИСТОН ЎРТАСИДАГИ ЭТНОМАДАНИЙ МУНОСАБАТЛАР	70
29. Рўзиева Моҳинур Шахмардон қизи	
ЎЗБЕКИСТОН ХОТИН-ҚИЗЛАРИ: ЎТМИШ ВА БУГУН.....	73
30. Севараҳон Каримова	
МАДАНИЙ МЕРОСИМIZНИ АСРАШ ЙўЛИДА	75
31. Собитова Латофат Кучимовна	
МАҶНАВИЯТИМИЗНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА СУЛАЙМОН БОҚИРФОНИЙ АСАРЛАРИ МАНБА СИФАТИДА	81
32. Элмуродов Равшан Тешабой ўғли	
АБУ ЗАЙД ДАБУСИЙ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ МЕРОСИ.....	83
33. Raxmatov Tohir Istamovich	
O‘ZBEK XALQINING SHAKLLANISHI	85
34. Erxanov Begzad, Urinbaev Alisher	
NO‘KIS QALASININ’ RAWAJLANIWINDA SANAAT KA’RXANALARININ’ QOSQAN ULESI.....	87
35. Matkarimova Gulnoza Otobekovna	
SHERMUHAMMAD MUNIS ASARLARI XIVA XONLIGI TARIXINI O‘RGANISHDA MUHIM MANBA	90
36. Tillayev Dilmurod Ollaberganovich	
ABULG‘OZIY BAHODIRXON ASARLARINING YURTIMIZ TARIXINI O‘RGANISHDAGI AHAMIYATI	92
37. Badalov Farhod Ernazarovich	
“JALOLIDDIN MANGUBERDI XALQIMIZNING MILLIY QAHRAMONI” MAVZUINI “BBB” HAMDA “IMPROVIZASIYA METODLARI ORQALI TUSHUNTIRISH	94
38. Rajapova Ma’rifat, Kenjayeva Ibodat	
TARIXIY MANBALARDA AMUDARYO TOPONIMIKASI	96
39. Ismoilova Dinoraxon Ilhomovna	
VATANIMIZDA BIZGA BERILAYOTGAN E’TIBOR	98
40. Beknazarov Nafosat Kenjabayevna	
MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEKİSTONDA TARIXIY VA MA’NAVIY MEROSNING TIKLANISHI	99
41. Egamberdiyeva Shoira Annazarovna	
TARIX DARSLARINI TASHKIL ETISHGA INNOVATSION YONDASHUV.....	101
42. Eshqulova Ra’no Meliqulovna	
O‘RTA OSIYO BOY MADANIYAT O‘CHOG‘I	103
43. Jo‘rayeva Shahnozaxon	
SOG‘LOM TAFAKKUR – O‘QUVCHILARNI HAYOTIY MAQSAD SARI YETAKLOVCHI OMIL	105

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

44. Kamola Muyitova Hamidovna	
TARIX DARSLARIDA O'YINLI USULLARDAN FOYDALANISH	107
45. Mamadaliyeva Shohista Xudoyberdiyevna	
TURKISTONDAGI MUSTAMLAKACHILIKNI MADANIYATGA TA'SIRI	109
46. Mamadaliyeva Mavludaxon Umarovna	
MILLIY G'OYANI O'QITISH METODLARI	111
47. Mirzarahimova Odinaxon Azamovna	
TARIX DARSLARIDA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH	113
48. Odomboyev Maxmudjon Maqsudovich	
TARIXIMIZ QACHONDAN BOSHLANGANDI?!.....	114
49. Rahmatov Jamoliddin Yuldoshevich, Xudoyberdiyeva Hulkar Zohid qizi	
O'ZBEKİSTON ME'MORİY OBİDALARIDAGI GEOMETRIK NAQSHLARNI O'QITISHDA GEOMETRIK YASASH USULLARINING AHAMIYATI.....	116
50. Sağındikov Baxitjan Abdijanovich	
XX ÁSIRDIŃ BASÍNDA QARAQALPAQ JÁDIDSHILIK MEKTEBİNÍŇ SHÓLKEMLESTIRIWSHISI QAZÍ MÁWLIKTÍN ÁGARTÍWSHÍLÍQ JUMÍSLARÍ HAQQÍnda	119
51. Shernazarov Xushnubek Sunnatillo o'g'li, Ubaydullayev Boburjon Baxtiyor o'g'li	
IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKİSTONLIKLARNING FRONTDA KO'RSATGAN QAHRAMONLIKLARI	121
52. Umaraliyeva Ra'no Xolmo'minovna	
TARIX FANINI O'QITISHDA O'YINLI TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ...	122
53. Umarova Gulnora Saminovna	
TARIX FANINI O'QITISHDAGI MUAMMOLAR.....	123
54. Zulxaydarova Feruza Umarali qizi	
MOTIVLASHTIRISH MODELLARI VA STRATEGIYASI.....	124
55. Абдукаримов Жамолиддин	
МУХАММАД ҲАКИМХОН МИСР ТАЪЛИМ ТИЗИМИ АЙРИМ ХУСУСИЯТЛАРИ ҲАҚИДА	126
56. Мурадова Наргиза Нуруллаевна	
НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДВИЖЕНИЯ ДЖАДИДОВ В ТУРКЕСТАНЕ	128
57. Ortiqova Djamilə Berdiqulovna	
BUXORO XONLIGINING XVI-XVII ASRLAR IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTIDA JO'YBOR XO'JALARINING TUTGAN O'RNI	130
58. Davletova Saida Kamilovna	
ALEKSANDR MAKEDONSKIY DAVRIDA ASOS SOLINGAN SHAHARLAR	133
59. Allamova Nazokat Azadovna	
OGAHIY MA'NAVIY – MA'RIFIY IJODIDA TA'LIM – TARBIYA MASALALARI	135
60. Azamova Inobat Hoshimovna	
O'ZBEKİSTONDA PREZIDENT INSTITUTINING JORIY ETILISHI.....	137
61. Payg'ambarova Zumradxon Abdumutlibovna	
QADIMGI XORAZM DAVLATI – "KATTA XORAZM", "QADIMGI XORAZM" VA "XORAZM" ATAMASI BO'YICHA ILMIY IZLANISHLAR	139
62. Turayeva Muborak Xurramovna	
QADIMGI XORAZM DAVLATI KO'ZALIQIR NIGOHIDA	141
63. Xamidova Salima Shamsiddinovna, Ernazarova Xurshida Komilovna, Ulasheva Nargiza Normurodovna	
HARAKATLAR STRATEGIYASI – DAVLAT VA JAMIYAT QURILISHINI TAKOMILLASHTIRISH, TA'LIM TIZIMIDA IJTIMOIY FANLARNI O'QITILISH MUAMMOLARI	143
64. Saydullayev Murodullo Saydullo o'g'li	
TARIX DARSIDA YANGI O'RGATISH METODLARI VA O'YINLARDAN FOYDALANISH	145
65. Toshmatov Ulug'bek Abdumannonovich, Qo'shmonova Shahnoza Sotvoldiyevna	
ТАРИХНИ АНГЛАШДА МУЗЕЙЛАРНИНГ ЎРНИ	146

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

66. Boboxonov Muhammadxon Hamidullaxon o‘g‘li, Qambarov Javlonbek Abduxalil o‘g‘li	
МОЗИЙГА НАЗАР	147
67. Boboxonov Muhammadxon Hamidullaxon o‘g‘li, Qambarov Javlonbek Abduxalil o‘g‘li	
TARIXIY XOTIRASIZ KELAJAK YO‘Q.....	148
68. Sayfiddinova Gulchexra Axmedovna	
TARIX DARSLARIDA QIZIQARLI O‘YIN DASTURLARI VA KREATIV USULLARDAN FOYDALANISH.....	149
69. Беков Шерзод Дониёрович, Раҳматов Соҳибжон Рустам ўғли, Чориқулов Раҳимжон Рашиджон ўғли	
ЗАРАФШОН ДАРЁСИ ИХТИОФАУНАСИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТЛАР	151
70. Набиева Шоҳиста Боҳодировна	
QADIMGI TASVIRIY SAN’AT TARIXI	153

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛANIШЛАР

TERRORIZMGA QARSHI KURASHDA O'ZBEKISTON TAJRIBASI VA AMALIYOT

*Ramazonova Madina Shavkatovna
Buxoro viloyati, Vobkent tumani
9- umumiy o'rta ta'lif maktabi tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining, hozirgi kunga kelib butun dunyo hamjamiyatini tashvishga solib turgan terrorizm va uning insoniyat boshiga keltirayotgan kulfatlarini bartaraf etishda O'zbekistonning tajribasi va uning samarali natijalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: terrorizm, separatism, globallashuv, mafkuraviy tahdid, xalqaro konvensiya, mintaqaviy aksilterror tuzilmasi.

*Ayni vaqtida xalqaro terrorizm va ekstremizm xavfining tobora ortib borayotgani, dunyoning ayrim mintaqalarida qurolli to'qnashuvlar davom etayotgani, tahlikali vaziyat saqlanib qolayotgani
O'zbekistonning barqaror rivojlanishiga tahdid solmasdan qolmaydi, albatta. Bularning barchasi oldimizda paydo bo'layotgan tahdid va xatarlarga munosib zarba berishga doimo tayyor bo'lishni talab etadi¹.
Shavkat Mirziyoyev*

Bugun biz dunyo hamjamiyati tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan, insoniyat hozirga qadar boshidan kechirgan davrlardan tubdan farq qiladigan o'ta shiddatli, murakkab va tahlikali bir zamonda yashamoqdamiz. Hozirgi taraqqiyot bosqichida butun insoniyat noan'anaviy xavf-xatar va kutilmagan yangicha tahdidlarga duch kelmoqda. Butun dunyo olimlari va jurnalistlar biz yashab turgan zamonni ommaviy axborot vositalarida turlicha ta'riflashmoqda, har xil nomlar bilan atashmoqda. Ayrimlar bu davrni yuksak texnologiyalar, innovatsiyalar asri desa, boshqalar axborot almashuvi, tafakkur asri deb atashmoqda. Biz bilamizki, ushbu fikrlarda ham ma'lum haqiqat bor, albatta, ularning har birida bugungi hayotimizning serqirra jihatlari aks etgan. Dunyoning bir chekkasida biror hodisa yuz bersa, shu vaqtning o'zida boshqa chekkasida aks etishi va butun dunyo undan ogoh bo'layotganiga barchamiz guvoh bo'lib turibmiz.

Terrorizm - hozirgi zamonda eng xavfli va bashorat qilish qiyin bo'lgan jarayon (holat) bo'lib, bugungi kunda har xil ko'rinishga ega xavfli tahdidga aylanmoqda. Terrorchilik harakatlari insoniyatni ommaviy halokatga yetaklaydi, ko'plab insonlarga ruhiy tazyiq o'tkazadi, shaxsiy mulkka va ma'naviy boyliklarga qayta tiklash imkon bo'lmagan putur yetkazilishiga olib keladi, davlatlar o'rtasida adovat, urushga olib keluvchi ig'volar tarqatadi, millatlar o'rtasida bir avlod o'tguncha tuzatib bo'lmaydigan bir-biriga ishonchszilik, nafrat uyg'otadi.

Respublikamiz mustaqillikka erishishgan dastlabki davrlarda ko'plab terrorchilik harakatlari sodir etildi. Mustaqillikni ko'ra olmaydigan, uning mazmun-mohiyatini tushunmaydigan, har xil ekstremistik oqimlarga aralashib qolgan shaxslar xorijiy davlatlardagi rahnamolari yordamida respublikamiz ichida turib, xalqni qo'rquv va vahimaga solish, konstitutsiyaviy davlat tuzumiga tahdid qilish maqsadida qo'poruvchilik harakatlari sodir etishdi.

Xalqaro hamjamiyat terrorizmning turli tahdid va siquvlarini o'z boshidan kechirmoqda.

Terrorchilarning harakat hududi va vahshiyliklar ko'لامи kengayib, kuchayib bormoqda. Ularning axborot almashishi, bir-birini har tomonlama qo'llab-quvvatlash faoliyati takomillashib bormoqda. Shu bilan birga, siyosiy va jinoiy terrorizm qo'shilib ketmoqda.

¹ Mirziyoyev SH.M. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 26 yilligi va Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrigi // Xalq so'zi. - 2018. - 13 yanvar.

Ana shunday bir davrda milliy va xalqaro terrorizmga qarshi har tomonlama samarali kurash olib borish uchun bu faoliyatning mustahkam huquqiy asosini yaratish zarur bo‘ladi.

Hozirgi vaqtida zamonaviy terrorchilik harakatlari va faoliyat ko‘lamining kengayishi natijasida yuzaga kelayotgan real tahdid va xavf darajasining o‘sib borayotganligi bir qator mamlakatlarning ichki siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatini izdan chiqarib, insoniyatga fojiali zarar keltirish xavfi saqlanib turibdi. Terrorchilikka ixtisoslashgan transmilliy uyushgan jinoiy guruhlar soni misli ko‘rilmagan sur’atlarda oshib borib, ushbu guruhlar tomonidan katta miqdorda zarar yetkazishga qodir turli usul va vositalardan foydalanilayotgani va bu harakat manfaatdor kuchlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi, amalga oshirilayotgan qo‘poruvchilik harakatlari tobora vahshiyona va g‘ayriinsoniy tus olishiga sabab bo‘lmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlар strategiyasini «Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risidagi Prezident farmonida belgilab berilgan quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rishimiz mumkin:

birinchidan, terrorchilik guruhlari borgan sari yangi usul va vositalarni qo‘llab, xalqaro hamjamiyat oldida muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirayotgani va bunga qarshi kurashning huquqiy asoslarini takomillashtirish zarurati mavjudligi;

ikkinchidan, OAV, Internet va ijtimoiy tarmoqlarda ekstremizm va terrorizm g‘oyalari targ‘ib qilinishi holatlarining oldini olish, aniqlash va bartaraf etish hamda bu borada boshqa idoralar bilan hamkorlik qilish;

uchinchidan, global va milliy axborot resurslari orqali ekstremizm, terrorizm va boshqa buzg‘unchi g‘oyalarni mamlakatimiz hududida targ‘ib qilinishining barvaqt oldini olish maqsadida tegishli huquqni muhofaza qiluvchi organlarda alohida bo‘linmalar tashkil etish.

O‘qituvchi sifatida mamlakatimizda va Xalqaro terrorizmga qarshi kurashish yuzasidan bir qancha tavsiyalarimni berib o‘tmoxchiman:

Ta’lim muassasalarida ma‘rifiy islomni targ‘ib qilish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqish;

Xalqaro Terrorizmning keng jamoatchilikka salbiy oqibatlari va uni bartaraf etish maqsadida ma’naviy – ma‘rifiy ko‘rsatuvlarni joriy etish;

Xalqaro Terrorizmga qarshi jinoiy qonunchilikni rivojlantirish;

Xalqaro Terrorizmning asosiy sabablari, jumladan, kam ta’minlanganlik, ishsizlikni bartaraf etish lozim;

Haqiqiy islomni targ‘ib qiladigan eski qo‘lyozmalarni tarjima qilish va nashr etish;

Xalqaro Terrorizm va jinoyatchilikka moyil kishilar bilan psixologik, huquqiy ishlarni tashkil qilish talab etiladi;

Qiyofani aniqlash texnologiyalarining joriy etilishi xalqaro terrorchilikka moyilligi bor kishilarni niyatlaridan qaytarishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, butun dunyodagi insoniyat boshiga og‘ir kunlarni solayotgan, ko‘pgina odamlarning bevaqt o‘limiga sabab bo‘layotgan terrorizmga qarshi kurashda hurmatli prezidentimiz Sh. Mirziyoyev jahoning nufuzli mamlakatlari bilan birgalikda hamkorlik qilib kelyapti va bu ofatning mamlakatimizga xavf solishining oldini olib kelmoqda, zero, davlatning suverenitetini va hududiy yaxlitligini himoya qilish, fuqarolar tinchligi va milliy totuvlikni saqlash har bir O‘zbekiston fuqarosining burchidir.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev SH.M. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 26 yilligi va Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrige // Xalq so‘zi. - 2018. - 13 yanvar.

2. Karimov I. A., O‘zbekiston 21 asr bo‘sag‘asida: xavfsilikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari, T.: 1997.

3. Rajabova M. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash muammolari. T.: 2003.

4.Ozbekiston Respublikasining 2000- yil, 15- dekabrda qabul qilingan “Terrorizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonuni.

5. Ochilidiyev A. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy- ma‘rifiy asoslari. T.: 2008.

XORAZM TARIXI

*Yusupova Klara
Xonqa tuman 46-umumiy o'rta ta'lim maktabi
xorijiy til o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada Avesto, Xorazmning boy va shonli tarixi, qadimgi xorazmliklarning ilm-fan rivojidagi o'rni, Xorazmshohlar davlati, uning yuksalishi, taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan davlat arboblari, Xiva xonligi va uning tarixi, birinchi Prezidentimiz I.Karimov va Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevlarning Xorazm haqida bildirgan fikrlari jamlangan.

Kalit so'zlar. Xorazm, Avesto, qadimgi xorazmliklar, Turon pasttekisligi, Ma'mun akademiyasi, Xorazmshohlar, Xiva xonligi.

Har bir inson kim bo'lishidan qat'iy nazar, avvalambor, o'zining kimligini, ota-bobolari kimligini, kelib chiqishini juda yaxshi bilishi kerak. Shu bois ham tarixiy xotirasiz kelajak yo'qligini I.Karimov ta'kidlab o'tganlar. Xorazm- Markaziy Osyonining Turon pasttekisligida, Amudaryo deltasida joylashgan qadimiylar tarixiy hudud hisoblanadi. "Xorazm" so'zi "Xvayrezm" shaklida "Avesto"da uchraydi. "Avesto" Sharq yozma adabiyotining eng qadimgi durdonasi sifatida qadrlanadi. Ushbu asarda Shaqriy Eron, Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy tuzumi, diniy qarashlari, tabaqalanishlari, geografik o'ziga xosligi batafsil bayon etilgan. "Avesto" bundan deyarli 3000 yil oldin ham Xorazm hududida ruhoniylar, jang aravalari yuruvchi harbiylar, qullar bo'lganligidan dalolat beradi. Jamiyatda tabaqalanishning kelib chiqishi dastlabki davlatchilikning shakllanishiga poydevor bo'gan. "Avesto"da bayon qilingan voqealar asosan, "Arianam Vayja" mamlakatlarida, ya'ni olimlar tomonidan "Katta Xorazm" deb atalgan davlatda ro'y beradi. Bu davlat Prourata(Parfiya), Mouru(Marv), Gava(Sug'diyona), Xvayrezm(Xorazm) ni o'z ichiga olgan. Miloddan oldingi I ming yillikning boshlariga kelib, Markaziy Osyonining nisbatan rivojlangan hududlarida ilk davlat uyushmalari paydo bo'ldi. imgi yozma va arxeologik manbaalarni o'rganishda shu ma'lum bo'ldiki, qadimgi xorazmliklar ilm-fan sohasida katta yutuqlarga erishganlar va hayotga tadbiq qilganlar. Xorazmliklar astronomiya va matematikadan yaxshi xabardor bo'lganlar, ular burchak o'lchovi asboblarini yaratib, undan foydalanganlar. Qadimgi Yunon, Rim va Eron manbalari asosida ham bu masalani oydinlashtirish,yetarli, asosli fikrlarni aytish mumkin bo'ladi. Bu o'rinda Yunoniston, Rim mualliflaridan Gerodot, Ktesiy, Strabon, Arrian va boshqalarning asarlari, yodnomalari, forsiy mixxat yozuvlari, qolaversa, o'lkamizda keng ko'lamli arxeologik tadqiqotlar olib borgan Y.G'ulomov, S.Tolstov, V.Masson, A.Asqarovlarning ilmiy tadqiqotlari alohida ahamiyatga molik. Arxeolog olimlarimizning so'nggi tadqiqotlari asosida fikr yuritadigan bo'lsak, O'zbekiston hududida bronza davridayoq, 2-ming yillik o'rtalarida kichik shahar davlatlari shakllangan. Yurtboshimiz I.Karimovning mana bu fikrlari ham o'zbek davlatchiligi tarixining o'q tomirlari olis davrlar qa'riga borib tutashishidan yaqqol dalolat beradi: «O'zbek davlatchiligining tamal toshlari bundan 2700 yil muqaddam ayni Xorazm vohasida qo'yilgan. Shu ma'noda, milliy davlatchiligimiz tarixi Misr, Xitoy, Hindiston, Yunoniston, Eron kabi eng qadimiylar tarixi bilan bir qatorda turadi. Xorazm tarixi o'zbek davlatchiligining asosi, uning qudrati va qadimiyligining tasdig'idir». Katta Xorazm «ishlab chiqarishning Osiyo usuli»ga ega bo'lган.

Mildning turli bosqichlarida ham Xorazmshohlar sulolasi nomi bilan hukmronlik qilgan hukmdorlar xonadoni tarixdan ma'lum. Bular: 305-995 yillarda aafrigiylar xonadoni, 995-1017—yillarda ma'muniylar (Ma'mun Ibn Muhammad, uning o'g'illari Ali ibn Ma'mun va Ma'mun ibn Ma'mun), 1017-1034—yillarda esa Oltintoshiylar (Oltuntosh, Horun, Handon) sulolalari Xorazmshohlar unvoni bilan davlat boshqaruvini amalga oshirganlar. Biroq ming afsuski, XI asrning boshlarida yuz bergan tarixiy jarayonlar taqozosini bilan Xorazm davlati tanazzulga uchrab, zaif- lashib, mintaqaning boshqa sulolalari, chunonchi, avval boshda G'aznaviylar hukmronligi (1017-1044), undan so'ng Saljuqiylar boshqaruvi ta'siriga tushib qolgandi. Shuningdek, XI asrning 40—yillarda sharqdan bostirib kelgan ko'p sonli Qorxitoylar ham Xorazm yerlarini ishg'ol etib, bu hududlardan belgilangan miqdordagi xiroj to'lovlarini olish huquqini qo'lga kiritgandilar. XI asr ikkinchi yarmiga kelib Xorazm oldida yangidan mustaqillikka erishish vazifasi ko'ndalang bo'lib turardi. Bunda shuni ta'kidlash joizki, Xorazmning qaytadan mustaqillikni qo'lga kiritishi, hududiy jihatdan kengayib, butun-butun o'lkalarni o'z tarkibiga kiritib, qudratli

sultanat darajasiga ko‘tarilishi, so‘ngra uning natijasida inqirozga yo‘liishi - bu jarayonlar yangi sulola - Anushteginlar sulolasiga (1097-1231) nomi bilan uzviy bog‘liqidir. Ular quyidagilar: Anushtegin (1077 -1097),Qutbiddin Muhammad (1097-1127),Jaloliddin Otsiz (1127 -1156),El-Arslon (1156 -1172), Alouddin Takash (1172-1200),Muhammad Xorazmshoh (1200 -1220), Jaloliddin Manguberdi (1220-1230). Malikshoh (1071-1092) davrida katta obro‘ - martabaga erishgan harbiy lashkarboshi Anushteginning Xorazm hukmdori etib tayinlanishi hamda ko‘p o‘tmay uning Xorazmshoh unvoniga sazovor bo‘lishi — bu Xorazmning mustaqillikka erishishida jiddiy qadam bo‘lgan edi. 1097— yilda uning o‘rniga Xorazm taxtiga o‘tirgan va Xorazmshoh unvoni sohibi Qutbiddin Muhammad o‘lka mustaqilligini ta‘minlashda muhim rolo‘ynagan. Qutbiddin Muhammad ham Saljuqiylar hukmronligini tan olgan holda Xorazmni idora qildi. Biroq shunga qaramay, o‘lkaning hartomonlama rivojlanishi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy yuksalishi uchun ham muhim imkoniyatlar topa bildi. Xorazm mustaqilligini ta‘minlash, uning sarhadlarini kengaytirishda Qutbiddin Muhammadning o‘g‘li Jaloliddin Otsiz (1127- 1156)ning roli alohidadir. Negaki, u Qoraxoniylar kuchsizligidan va Saljuqiylar zaifligidan foydalanib, o‘z davlati qudratini yuksaltira bordi. Xonlikdagi o‘zbek qabilalaridan Qo‘ng‘irot urug‘ining boshlig‘i Muhammad Amin Inoq 1770— yilda hokimiyatni qo‘lga oldi va Xiva xonligida yangi sulola - Qo‘ng‘irotlar sulolasiga asos soldi (bu sulola 1920— yilgacha hukm surdi). Muhammad Amin Inoq turkmanlar qo‘zg‘olonini bostirdi, Buxoro hukmdorining hujumini daf etdi va Xiva xonligidagi viloyat hokimlarini markaziy hokimiyatga bo‘ysundirdi.Manbalarda ko‘rsatilishicha, XIX asr birinchi yarmida Xiva xonligining hududi 19 ming kvadrat milni tashkil etgan. Xonlik janubda Eron bilan, sharqda Buxoro amirligi, g‘arbda Kaspiy dengizi, shimolda qozoq juzlari bilan chegaradosh edi. Suvsiz, cheksiz Qoraqum, Qizilqum sahrolari Xiva xonligini hududiy jihatdan boshqa mamlakatlardan ajratib qo‘ygan edi.

Xorazm hozir ham obro‘-nufuzi bilan ajralib turadi. Buning yaqqol isboti Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning o‘zining “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz” asarida : “Xorazm tabiatni, YUNESCO ro‘yxatiga kiritilgan noyob madaniy va tarixiy obidalari, infratuzilma tarmoqlari bilan O‘zbekistonning yuksak sayyoqlik salohiyatiga ega bo‘lgan hududlaridan hisoblanadi”, deganlar. Bundan tashqari ushbu asarlarida muhtaram yurtboshimiz I.Karimovning “ Yot ellarning bog‘i bilan bog‘chasi, Xorazmning yantog‘icha ko‘rinmas”, degan fikrini keltirib o‘tadilar.

Foydalaniman adabiyotlar:

- 1.Sh.Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz.-T.: “O‘zbekiston”, 2017-yil. 240, 255-b.
2. I.Karimov . Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch.
3. Q. Usmonov, M. Sodiqov, S. Burxonova. O‘zbekiston tarixi.-T.:«IQTISOD-MOLIYA»,2006-yil. 47-52b. 130-134b.

АВТОГРАФ ПОБЕДЫ

Зулхумор Тухтамишова

Учитель 1- категории общеобразовательной школы № 84
Хатырчинского района. Навайская область

Файзиеva Гулнора

Учитель общеобразовательной школы № 78
Хатырчинского района. Навайская область.

Аннотация: В этой статье речь идёт о героической борьбе нашего народа в годы Второй мировой войны, а также о вкладе Узбекистана в победу над фашизмом. Главная задача статьи – расширить знания учащихся о войне и победе на уроках литературы, путем интеграции с изучением английского языка.

Ключевые слова: «Семнадцать мгновений весны» , «Судьба человека», «лакомый кусочек», героизм, мужество, подвиг, беспощадная, кровопролитная, сиротство, штандартен-фюрер СС, концлагерь.

Говорит Москва! Говорит Москва!

Немецкие войска нарушили мирную жизнь советских людей.

Гитлеровцы напали на нашу Родину.

Именно с этих холодных слов диктора и началась война. Кровавая и беспощадная!

22 июня 1941 года Германия вероломно напала на Советский Союз. Это было самым трагическим событием XX века. Война, унесшая десятки миллионов человеческих жизней по всему миру, большая часть которых пришлось на нашу страну. Героическая борьба советского народа стала слишком решающим фактором в победе над фашизмом.

Согласно мнению экспертов , именно СССР внес самый значительный вклад в победу антигитлеровской коалиции во Второй мировой войне.

Вместе со всей страной поднялся на защиту родной земли Ташкент, узбекский народ. Жители Ташкента, как родных, встретили и приняли в свои дома женщин, детей, стариков, которые прибыли из прифронтовых районов России, Украины, Белоруссии и других республик. Хотя наше поколение не было свидетелем тех страшных лет, но со школьной скамьи я узнала многое о Второй мировой войне от наших замечательных учителей- историков. А на праздниках, посвященных Дню победы, всем классом пели песню «День победы». Трогательная песня, до сих пор помню. Великая Отечественная война коснулась почти всех семей нашей страны. Сегодня тех, кто прошел через ту войну осталось немного. Они посвятили свои жизни нам, детям , потому что сражались за будущее своей страны. Одним из них был мой дедушка Абдураим. В двадцать лет он ушел добровольцем на фронт и воевал под Сталинградом, был свидетелем последних боев за Берлин. Моему дедушке повезло. Он вернулся с войны живым , но душевно больным . Когда на каникулах мы приезжали к нему , он собирал всех своих внуков, приехавших со всех концов Узбекистана, рассказывал нам о войне. Это были старые добрые времена. Он учил нас труду, любви и уважению к старшему поколению, а главное, состраданию ко всему живому существу. Особенно он не любил, когда мы крошили хлеб, и недоедали, когда он твердел. Однажды дедушка рассказал нам историю о мальчике, которая произошла у нас в Ташкенте, в послевоенные годы . Голодный и больной мальчик ел маленький кусочек хлеба, сидя рядом с мамой на базаре. Вдруг кто-то внезапно вырвал из рук ребёнка хлеб и попытался убежать. Тут мальчик стал кричать и плакать. К нему на помощь пришли случайные свидетели этой жуткой картины. Юношу, которого и не успел откусить «лакомый кусочек», стали жестоко избивать. Он так и умер с хлебом во рту. Мы все внимательно слушали дедушку, особенно доверчиво смотрели ему в глаза. И вдруг я заметила, как они сначала покраснели, а потом из них потекли слезинки. Он старался успокоиться , но у него дрожали руки. С тех пор я не могу забыть печальные глаза дедушки... Он часто рассказывал нам про дядю, про старшего сына, который не вернулся с войны в Афганистане. «Настоящий герой и защитник Родины» , - вспоминал он про него. С тех пор прошли годы. После окончания школы я поступила в Педагогический институт и стала педагогом. И вот уже больше двадцати лет

я работаю в школе и преподаю русский язык и литературу.

О Второй мировой войне можно писать и писать. Но моя главная задача расширить знания и интересы учащихся на уроках литературы о войне и победе. «Какая семейная память, какие книги, фильмы и песни помогают им в этом?» Фильмов, посвященных Второй мировой войне очень много, я хотела бы показать и рассказать детям о некоторых из них.

Советский отличный фильм экранизации произведения Ю.Семенова «Семнадцать мгновений весны» о советском разведчике полковнике Исаеве (Тихонов), он же штандартифюрер СС, который в канун окончания Великой Отечественной войны получает последнее задание от Центра. В этом фильме играют легендарные актёры, как Вячеслав Тихонов, Леонид Куравлёв, Екатерина Градова, Олег Табаков и многие другие. В общем, самый настоящий шедевр!

Киноповесть «Ты не сирота», о кузнице Шоахмеде и его жене, усыновивших и воспитавших 12 детей разных национальностей в годы Великой Отечественной войны, также стоит показать учащимся. Чувство долга перед людьми показано на высшем уровне. Жена Михаила Боярского играет одну дочь. Этой семье поставили памятник в Ташкенте на станции «Дружба народов». В этом фильме также играли замечательные советские актёры Лютфи Сарымсакова, Обид Джалилов, Геннадий Ткаченко, Лариса Луппиан и многие другие.

После просмотра фильмов ученики старших классов пишут сочинения на тему «Почитая память героев Отечества»

В актовом зале организуется выставка книг писателей и поэтов военных лет, а также портреты родных и близких учеников, учителей, и всё, что связано с семейной памятью от Второй Мировой войны: шинели, мундиры, медали, костюмы...

На выставке книг особое место занимает творчество

А. Т. Твардовского «Дом у дороги», очерки, статьи. Рассказы, «За далью – даль», а также замечательная поэма «Василий Тёркин»- у героя поэмы есть особый дар- неиссякаемый юмор, умение поддержать, подбодрить бойцов в самые тяжёлые минуты.

Для меня и моих учеников в изучении русского языка важен и английский язык, так как в настоящее время, он популярен во всём мире. Я как педагог очень хотела бы, чтобы наши дети смогли рассказать всему миру, не только на родном, на русском, но и на английском языках о себе, о Родине, о войне и победе. На мероприятии посвященном, 75-летию победы над фашистской Германией, я провела интегрированный урок с английским языком, где разыгрывается сценка среди учащихся 6-7 классов. На вечеринку приглашаем корреспондента из Англии, а также ветеранов войны.

Корреспондент: - Hello ! My name is Lucy. I am from England. I am here at the invitation of the Government of Uzbekistan. Victory Day greetings to you! Привет, меня зовут Люси. Я из Англии. Я здесь по приглашению правительства Узбекистан. С праздником Победы!

Асадбек: - Привет, меня зовут Асадбек. Это наш класс. Сегодня мы отмечаем день «Памяти и почести». Добро пожаловать на наш праздник!

Асадбек также на английском языке знакомится с гостем.

Люси:- Приятно познакомиться! Glad to meet you. What do you know about the Second World War when it began? Что вы знаете о второй мировой войне, когда она началась?

Ученики коротко рассказывают о войне на русском и английском языках.

Ученики: - 22 июня 1941 года Германия вероломно напала на Советский Союз. Это было самым трагическим событием XX века...

Люси:- «Каких русских писателей и поэтов военных лет вы знаете?

What verses do you know about World war II ?

Ученики :-А.Т.Твардовский , К.М .Симонов, Е.А Евтушенко, Р.Рождественский...

Люси: - Расскажите понравившееся вам стихотворения о войне и Победе?

Tell us your poem?

Учащиеся выразительно рассказывают стихотворение великого русского поэта Евгения Александровича Евтушенко «Хотят ли русские войны?»...

Сначала на русском, потом на английском языках. Поэт предлагает всему миру спросить у своих матерей, хотят ли они войны?

Хотят ли русские войны?...

Хотят ли русские войны,

Спросите вы у тишины?
Над ширью пашен и полей,
И у берёз и тополей
Спросите вы у тех солдат,
Что под берёзами лежат,
И пусть вам скажут их сыны,
Хотят ли русские войны...
Do the Russians want a war?
“Say , do the Russians want a war?”
Go ask our land , then ask once more
That silence lingering in the air
Above the birch and peplars fairs.
Ask , “Do the Russians want...
Say, do the Russians want a war?”...

С большой любовью, ученики рассказывают стихи К .М. Симонова «Жди меня и я вернусь», Р.И. Рождественский « Реквием» и многих других...

Люси :- Ooo, good, good! Who in the portraits? Кто на портретах?

Ученики: Наши прадеды. Our Great- grandfathers.

Люси: - Расскажите о них .Tell about them.

Асадбек о своём прадеде:

Мой прадедушка Гадаев Иброхим родился 2-марта 1924 года в городе Навай. В 1941-году он закончил 10 классов средней школы и его призвали на срочную службу в Красную армию. И в этом же году прадед оказался на войне. Это была война СССР с Германией. В этой войне было много вражеских снайперов, и каждую минуту можно было погибнуть. Но прадедушка был ранен в голову и был контужен....

Я горжусь своим дедушкой - победителем. Мне есть с кого брать пример. Один за другим ученики рассказывают про своих прадедов , стараясь и на английском, как мой сын Асадбек. Гадаев Иброхим был отцом моего мужа.

My Great- grandfather Gadaev Ibrohim was born on March 2 , 1924 in the city of Navai. In the 1941 year, he graduated from the 10 th grade of high school and was called up for military service in the Red Army. ... I am proud of my Great- grandfather as a winner. I have someone to take an example from...

В завершении учащиеся хором поют песню «День победы» и дарят цветы ветеранам Второй Мировой войны.

Учитель: -Уважаемые ученики и гости нашего праздника! Сегодня вы ещё раз расширили знания о войне и Победе. Побывали на выставке книг замечательных поэтов и писателей , посмотрели фильмы военных лет. Ознакомились с семейной памятью ваших одноклассников и портретами героев Победы. И надеюсь, вы поняли какой ценой досталась нам Победа. Нам, подрастающему поколению, необходимо чтить память о погибших в годы Великой Отечественной войны, уважать тех , кто остался жив, трепетно относиться к их воспоминаниям. Мы должны предвидеть, что через несколько лет не останется ни одного ветерана войны, а память о них должна передаваться из поколения в поколение.

Использованная литература:

1. Н.Н.Никулин «Воспоминания о Войне» 2007 г. 240 стр.
2. Г.Н. Кудий « СССР во Второй Мировой Войне»

TARIX DARSLARI JARAYONIDA O'QUVCHILARNING XOTIRASINI MUSTAHKAMLASH

*Azizova Muqaddas Solixonovna
Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani
38-soni məktəb tarix fani o'qituvchisi
Telefon +998 (99) 722 08 77
muqaddas07@mail.uz*

Annotatsiya ushbu maqolada tarix darslari jarayonida o'quvchilarning xotirasini mustahkamlash, yangi pedagogik texnologiyalar, o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlash prinsiplari haqida qiziqarli ma'lumotlar mavjud.

Kalit so'zlar tarix, o'quvchi, tarixiy tushunchalar, psixologiya, qadimgi dunyo tarixi, o'rta asrlar tarixi,

Darsda yangi o'quv materialini chuqurroq o'zlashtishning muhim sharti va vositasi – o'rganiladigan faktlar va umumiylar xulosalarini muntazam ravishda xotirada mustahkamlasb borishdir. O'quvchilarning har qaysi darsda o'rganiladigan materialni o'sha darsning o'zida ikkinchi marta idrok qilib va tushunib olishlari materialni xotirada mustahkamlash deb ataladi.

Tarix darslarida yangi materialni xotirada mustahkamlashning asosiy maqsadi – o'rganiladigan dalillarni, sanalarni, tarixiy arboblarning ismini, geografik nomlarni, tarixiy tushunchalarni o'quvchilarning puxta va ongli ravishda bilib olishlariga yordam berish, shularni o'zlashtirishda kamchiliklar bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, yangi o'rganiladigan materialni ilgari o'zlashtirilgan material bilan yaxshiroq bog'lash, darsda o'rganiladigan materialni o'quvchilar qay darajada o'zlashtirayotganini tekshirish va shu bilan ularning darsda diqqat – e'tiborlarini kuchaytirishga yordam berishdir. Psixologiya fanida ta'kidlanishicha, o'rganiladigan dalil va hodisalar shu darsning o'zida o'quvchilarga yana bir marta eslatilmasa, ayniqsa tez unutiladi. Darhaqiqat, yangi materialni o'rganish jarayonidayoq bilimlarning o'quvchi xotirasida yaxshi saqlanib qolishiga yordam beradigan sharoitlar yaratish, yangi bilimlarni eski bilimlar bilan, ma'lum bo'Imagan narsalarni ma'lum bo'lgan narsalar bilan bir – biriga bog'lab, o'quvchilar xotirasida endigina paydo bo'layotgan va hozircha hali zaif holda bo'lgan bu bog'lanishlarni mustahkamlash, keyin esa qo'shimcha usullar yordamida ularni o'quvchilarning yanada chuqurroq esda olib qolishlarini ta'minlash uchun o'quvchilardagi mavjud bilimlarni ishga solish zarur. Xotirada mustahkamlash ishga yangi materialni o'rganish bilan chambarchas bog'langan bo'lib, yangi materialni o'rganish jarayonida, shuningdek, dars oxirida tashkiliy suratda o'tkaziladi. VI – VII sinflarda esa bu ishni, odatda, dars davomida ham, dars oxirida ham olib borish kerak. Tarixiy materialni xotirada mustahkamlash usullari quyidagicha: Masalan, VI – VII sinflarda hozirgina o'rganilgan materialning mazmuni yuzasidan dars oxirida suhbat olib borish usuli keng tarqalgan. Lekin bu suhbatda mazkur yangi materialning hammasini gapirib o'tish noto'g'ri bo'ladi. Eng murakkab va muhim masalalarni tanlab olib, o'shalar haqida so'z yuritish zarur. Xotirada mustahkamlanadigan masalalar, avvalo, o'rganilayotgan materialning mazmuniga qarab tanlanadi. Agar o'qituvchi bayon qilgan material siyosiy tarixga doir voqealarning tasviriy hikoyasi xarakterida bo'lsa, uni xotirada mustahkamlash vaqtida, ba'zan hikoya mazmunining eng muhim qismi rejasini tuzish, ba'zan esa voqealarning (masalan, qo'zg'olonlar va urushlarning) sabalari, o'qibatlari va ahamiyatini faqat tahlil qilib chiqish kifoya qiladi. Agar yangi materialda jamiyatning iqtisodiy va siyosiy hayotidagi murakkab jaaryonlar bayon etilgan bo'lsa, uni xotirada mustahkamlash vaqtida tarixiy jarayonning hamma asosiy tarkibiy qismlarini va ular o'rtasidagi sabab – natijali bog'lanishlarni o'quvchilarga birma – bir eslatish kerak. VII sinfda "G'arbiy Yevropada shaharlarning vujudga kelishi" mavzusi o'tilayotgan darsda xotirada mustahkamlanadigan material bilan yangi o'rganiladigan material o'rtasidagi ana shunday nisbatga doir bir misolni sxema tarzida ko'rib chiqamiz.

Xo'jalik taraqqiyotining yangi xususiyatlarini va shaharning qishloqdan farqini aytib berishni talab etuvchi savollar o'rganilgan materialni xotirada mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, ilgari o'zlashtirilgan bilimlar bilan yangi bilimlarni bir – biriga bog'lovchi halqa bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, ular o'quvchilarning tafakkurini o'stirish vositasi hamdir. Bir qancha hollarda, materialni xotirada mustahkamlash uchun beriladigan topshiriqlarga hujjatdan olingan kichikroq

parchani tahlil qilishni yoki o‘rganilgan materialdagi muhim masalalar yuzasidan bilishga unday-digan mashq bajarishni kiritish ma’quldir. Masalan, yuqorida tahlil qilib ko‘rib chiqilgan darsda, orta asr shaharlarining dastlabki o‘sishiga yordam bergen sharoitlarni o‘quvchilarning yodida yaxshi qoldirish uchun ularga quyidagi mashqni berish mumkin. “Hujjatlarda aytilishicha, bir qancha yangi shaharlarning dastlabki senyorlari (shahar bino qilingan yerlarning egalari) shu shaharlarga ko‘chib kelgan odamlarni... ular orasida qishloqlardan – o‘z feodallaridan qo‘chib kelgan krepostnoylar bo‘lishiga qaramay. Shahar yer soliqlarini to‘lashdan ozod qilardilar. Bu dalillarning sababini aytib bering”. Agar o‘quvchilar o‘qituvchining tushuntirishlarini yetarli diqqat – e’tibor bilan tinglashga hali odatlanmagan bo‘lsalar va darsning asosiy mazmunini gapirib berishga qiynalsalar, o‘tilgan darsni xotirada mustahkamlash vaqtida ular oldiga o‘qituvchi so‘zlab bergen asosiy dalillarni takror aytib berishni talab etuvchi savollar qo‘yish foydalidir. Bunda o‘quvchilar dalillarni ularning o‘zaro bog‘lanishlari va munosabatlari bilan ko‘rsatib, ular haqida zarur xulosalar chiqarishlari lozim. Shu bilan birga, o‘quvchilarning o‘z javoblarini hozirgina o‘rganilgan materialni aynan so‘zma – so‘z takrorlashga aylantirib yubormasliklariga harakat qilish kerak. O‘quvchining materialni bayon qilish yo‘lini materialning dastlabki bayonidan burmuncha boshqacharoq yo‘lga burib yuborish o‘qituvchining mahoratiga bog‘liqdir. Masalan, o‘qituvchi xalifalik mamlakatlarda fan va san‘atning rivojlanishi to‘g‘risidagi materialni xotirada mustahkamlash vaqtida VII sinf o‘quvchilari oldiga uni oddiygina qayta gapirib berish o‘rniga Markaziy Osiyo xalqlarning, shu bilan birga boshqa Sharq xalqlarining jahon madaniyatiga qo‘shgan hissasini aytib berishni vazifa qilib qo‘yishi mumkin. Butun mavzuning materialini takrorlash va xotirada mustahkamlash vaqtida o‘quvchilarga o‘rganilgan hodisa qanday sodir bo‘lganini va uning rivojlanishidagi ma’lum bosqichlarni esga olishni yoki bir turli dalillar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni ko‘rsatib berishni, o‘rganilayotgan voqealarning boshqa mamlakatlar va xalqlar tarixidan ma’lum bo‘lgan voqealar bilan sinxronligini aniqlashni taklif qilish mumkin. Lekin o‘quvchilardan samarali fikrlashni talab etuvchi bunday savollarni o‘rtaga qo‘yish dalillarni takror aytib berishni talab etadigan savollar berishni mustasno qilmaydi, chunki bunday savollar o‘sha dalillarni va ular o‘rtasidagi muhim bog‘lanish va munosabatlarni bolalarning esida yaxshi qoldirishga, ularning o‘zlashtirishini tekshirib ko‘rishga yordam beradi. Shunday qilib, materialni xotirada mustahkamlash vaqtida oddiy takrorlash (reproduktiv) va samarali fikr yuritish (produktiv) xarakteridagi javoblar qaytarishni talab etadigan savollarni o‘quvchilarga joyiga qarb aralash berib borish kerak. O‘quvchilarning o‘qituvchi hikoyasi yuzasidan reja tuzishlari, sinf doskasida va o‘z daftarlarida murakkab bo‘limgan xronologik va sinxronik jadvallar tuzishlari yangi materialni esda saqlab qolishlariga yordam beradi.

Foydalilanigan adabiyotlar ro‘yxati

1. Azizzoxjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat.-T.: TDPU. 2003.
2. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari.-T.: O‘qituvchi. 2004.
3. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Ma’ruzalar matni. Qarshi, «Nasaf», 2000 yil.
4. B. Farberman Ilgor pedagogik texnologiyalar FAN T., 2000. 179 bet.

ТАРИХ ТАЪЛИМИДА ТЕХНИКА ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МЕТОДЛАРИ

Пўлатова Нилуфар Раҳматуллаевна.

Сирдарё вилояти Янгиер шаҳри

*10-умумий ўрта таълим мактабининг
иккинчи тоифали тарих фани ўқитувчиси.*

Телефон рақами:+998994788034

Аннотация: Ушбу мақолада Давлат Таълим Стандартининг кўрсатгичларини ўзлаштиришда инновацион ғоялардан ва таълим сифат самарадорлигини оширишда интерфаол ўқитиш методларидан фойдаланиш ҳақида сўз боради

Калит сўзлар: мултимедиа.

Кўп йиллар давомида мактаб тарих курсларини уқитиш тажрибаси шуни кўрсатадики, тарихдан ўтказиладиган таълим-тарбия ишларини ташкил этиш ва самарадорлигини ошириб бориш, шунингдек, кутилган ижобий натижаларга эришмоқнинг асосий шакли-дарсdir. Гап шундаки, ўқувчиларга таълим-тарбия бериш, уларнинг билиш қобилиятлари ва тафаккурларини муттасил ривожлантириб бориш юзасидан турли илмий услугбий ишлар асосан дарс жараёнида амалга ошириб борилади.

Хар бир дарс тарихдан ўрганилайтган алоҳида олинган мавзунинг, бир вактда бутун бир курс юзасидан ўтказиладиган дарслар тизимининг мантиқан шаклланиб борадиган ягона занжирини ташкил этиб, бошқа дарслар мазмуни билан узвий алоқадорликда бўлгани ҳолда, таълим тизимининг бир бутунлигини амалга ошириб боришини таъминлади.

Бошқа фанлардан фарқ этгани ҳолда тарих дарсига бўлган талаблар жамиятда содир бўладиган ижтимоий-сиёсий ва ижтимоёй-иктисодий узгаришлар талаб даражасида, шунингдек илм-фан, маданият ва айникса, маънавиятда содир бўладиган ўзгаришлар талаби асосида доимо ривожланиб боради. Тарих дарсларида таълимнинг техника воситаларидан фойдаланиш дарснинг самарадорлигини оширади. Таълимнинг техника воситалари ўқитиш ва ўрганиш сифатини кўтаришга ўқувчиларнинг ўқув материалини қизиқиб ўрганишига ва пухта ўзлаштиришига хизмат қиласи.

Хозирги давр тарих таълимида мавзуни, бобни ўрганишга сарфланадиган соатлар миқдори, дарсни қай тарзда ўтказиш ва қайси адабиётлардан фойдаланиш кераклигидан ташқари, дарсда ўрганиладиган асосий тушунча ва ғояларнинг рўйхати, предметлар аро ва курслар аро боғланадиган алоқалар, шаклланадиган қўнимка ва малакалар, ҳар бир мавзуга таълукли таълим ва техника воситалари рўйхати, шунингдек тарқатиладиган дидактик материаллар рўйхати кўрсатилади.

Хозирги даврда дарс самарадорлигини ошириш ҳар бир ўқитувчини таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларни комплекс ривожланишларини таъминлайдиган, ўқитувчига ажратилган вактдан максадга мувофиқ фойдаланиб, тарих дарсини бевосита ўз тажрибаси асосида уddyalай олиши замонавий дарс талаби асосида дарсларда техника воситаларидан унумли фойдаланишга харакат киласи. Тарихда дарс бериш жараёнида ўқитувчи томонидан тушунтирилган воқеа ва ходисалар, душманга қарши кўқрак керган жасур кишилар, бир ўзи ўнлаб душманлар билан жанг қила олган қахрамонлар ҳар кандай қийин шароитда ўзини йўқотмайдиган, жасур, матонатли кишилар ўқувчи кўз ўнгидаги гавдаланади. Бугунги кунда узлуксиз таълим тизими бўғинидаги таълим муассасалари, шу жумладан, умумий ўрта таълим мактаблари ўқитувчilar олдида янги муаммолар, яъни уқитилаётган фаннинг узлаштириш сифатини ошириш вазифаси турибди. Бу борада тарих фанини ўқитишида хам турлича услублар қўлланилмоқда. Шулардан бири замонавий ахборот технологияларидан фойдаланишdir.

Мултимедиа тасвирли маълумотлар билан ишлашга қодир бўлган восита ҳисобланади. «Мултимедиа» сўзи лотинча «медиа» сўзидан олинган бўлиб, «маълумот ташувчи восита»деган маънени англатади. Мултимедиали компьютерлар сўз, мусиқа, тасвир ва бошқа маълумотларни, видеомаълумотларни қабул қиласи ва улар устида ишлайди. Айникса электрон қўлланманинг мултимедиа мухитида «Adobe Photoshop 7.0», «3D Max», «Microsoft Power Point»каби Интернет технологиялардан фойдаланиб яратилиши мухим

ахамият касб этади. Чунки уларда харакатли, рангли, овозли тасвирлар яратиш қулай ва матнли масалаларнинг ечилишини намойиш қила олиши мумкин. Жаҳон ва Ўзбекистон тарихининг даврлари ижтимоий тузумлар уларнинг аталиши ва хос хусусиятлар ҳақида тасаввурга эга бўлишда, намойиш қилишда комъютер, видео, видеоплеер, ракамли видеокамера, видеопроектор, овоз чикариш қурилмаси, видеоэкран ва микрофондан фойдаланилади.

Маълумки, умумий ва ўрта таълим мактабларида ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитишида кўргазмалилик мухимдир. Айникса тарих фанида хариталар, жанг схемаларини кўрсатиш қулайдир. Бундан ташқари мавзулар буйича матнларни хам бериш мумкин. Матнда келтирилган тушунчалар, тарихий атамалар образли тарзда намоён бўлади.

Дарс биринчи галда ўқув машғулотидир. Замонавий тарих дарсига бўлган талаб тарих таълими давомида ўқувчи ёшларни билим ва кунималар билан қуроллантириб, ўтмишда ва бугунги кунимизда содир бўлаётган ижтимоий ходисаларни тўғри баҳолаш ва хуносалар чикариш, «хар бир инсоннинг айтишича эндиғина хаётга кадам куйиб келаётган ёшларнинг онгига шундай фикрни сингдириш керакки, бу нарса уларнинг событқадам ғайратшижоатига, тўла-тукис фидокорлигига ва чексиз меҳнатсеварлигига боғлиқ эканлигини англаб етишлари керак».

Дарҳақиқат, хозирги даврда ўқувчилар ёшлигиданоқ радио, телевидение, газета, журнал ва турли китоблар, ахборот каналлари орқали кўп замонавии илмий-техникавий янгиликлардан боҳабар бўлмоқдалар. Буларнинг хаммаси сўзсиз ўқувчи ёшларни ҳар томонлама ривожланишларига, дунёқарашлари кўламини кенгайишига олиб келмоқда. Ўқувчи ўз уйида телевидение орқали, ёки кинотеатрда тарихий мавзудаги асарни томоша килиб, унинг мазмуни билан чукур танишишга муваффақ бўлгани холда, ўқитувчи дарс жараёнида факатгина дарслик материали билангина чегараланаётган бўлса, у холда ўқувчидаги мазкур дарс учун хеч қандай қизиқиш пайдо бўлмайди.

Ўқитувчи ўз дарсини замон талаблари асосида кўргазмаликнинг техника воситаларидан фойдаланишда маҳсус жиҳозланган тарих хоналарини ташкил этиб, ўқитишининг турли методик воситаларидан, жумладан экран қўлланмалари, магнитофон ёзувлари, теледарслардан максадаги мувофиқ фойдаланмоғи керак.

АДАБИЁТЛАР

1. Ислом Каримов “Тарихий хотирасиз келажак йук” Тошкент. «Шарқ», 1998.
2. Бабанский Ю.К. «Хозирги замон умумий таълим мактабларида ўқитиши методлари» Тошкент. «Ўзбекистон», 1990.
3. Саъдиев А. Мактабда тарих ўқитиши методикаси Тошкент. «Ўқитувчи», 1988

FARG'ONA VODIysi ARXEOLOGIK TADQIQOTLAR TARIXSHUNOSLIGI
(ILK O'Rta ASRLAR MISOLIDA)

Turdixo 'jayeva Mahliyo
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistranti
Tel: +998905630828

Annotasiya: Maqolada Farg'ona vodiysi ilk o'rta asrlar tarixini ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotining arxeologik jihatdan o'rganganilishi hamda Farg'ona vodiysi arxeologik muammolari yechimiga oid turli arxeolog va tarixchilarning qo'shgan xissasi ilmiy tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada Farg'ona vodiysi arxeologik tadqiqotlar tarixshunoslida alohida o'ringa ega tadqiqotlar xususida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo arxeologiyasi, Arnold Toynbi tarixshunoslilik, arxeologiya, arxeologik ekspeditsiya, Farg'ona arxeologiyasi, Chust madaniyati, Shurabashat, Eylatan madaniyati, Quva, Koson, Yu.A. Zadneprovskiy, Bernshtam, Bulatova, ilk o'rta asrlar arxeologiyasi.

Barchamizga ma'lumki, Farg'ona vodiysi o'zining arxeologik xususiyatlariga ko'ra boshqa hududlardan ajralib turadi. Ushbu o'rinda Arnold Toynbining vodiyyiga "Qadimgi Farg'ona – jahon sivilizasiyasining muhim markazlaridan biridir" deb ta'rif berishini eslash o'rinnlidir.

Farg'ona vodiysi arxeologiyasini rivojlanishida A.N. Bernshtam, B.A. Latinin, M.E. Vorones, V.I. Shprishevskiy, Yu.A. Zadneprovskiy, V.D. Jukov, V.I. Kozenkova, Yu.G. Chulanov, Ye.D. Saltovskaya, N.G. Gorbunova, T.G. Oboldiyeva, G.A. Brikina, V.A. Bulatova, U. Islomov va I. Axrorov singari mashhur arxeoglarning xizmatlari ulkan darajada kattadir. Ular Farg'ona vodiysining turli qadimgi davr yodgorliklari bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borganlar. Shuni ham alohida ta'kidlab aytilib o'tishimiz lozimki, o'tgan asrning 70-90-yillarda va keyingi Mustaqillik yillarda Farg'ona vodiysi tarixi va madaniyatini o'rganishga ayniqsa qadimgi davrini juda katta ahamiyat berilmoqda. Xususan, arxeolog olimlarimizdan B.X. Matbobevev, A.A. Anorboyev, B. Abdulg'oziyeva, G.P. Ivanov, S.S. Qudratov, F. Maqsudov, B. Abdullayev, S. Baratovlar tomonidan ham ancha mukammal tadqiqotlar amalga oshirildi.

Bugungi kunda mashhur bo'lgan vodiyyagini bir qancha manzilgohlar ochildi va o'rganildi masalan, Chust madaniyati yodgorliklari. Asosan, Farg'ona vodiysining shimoliy-sharqiy hududlarida uchraydigan ushbu madaniyatga taalluqli biringchi yodgorlik 1950-yilda toshkentlik arxeologlar M.E. Vorones va V.I. Sprishevskiyalar tomonidan hozirgi Chust shahri yaqinidagi Buvanamozor buloqlari bo'yidan topilgan. Bu yodgorlikni o'rganilishi tufayli arxeologiya fanida ilk temir davriga oid Chust madaniyati degan atama paydo bo'ldi [8:69-76; 86-98]. 1953-1961-yillarda V.I. Sprishevskiy bu yodgorlikda mutazam ravishda arxeologik qazishma ishlarini olib borgan. Chust madaniyatining keyingi o'rganilishida Sankt-Peterburglik olim Yu.A. Zadneprovskiy va uning shogirdi B.X. Matbobeylevlarining xizmatlari katta bo'lganli ham barchamizga ma'lum.

Ilk o'rta asrlargacha bayon qilingan qisqacha arxeologik holat Farg'ona vodiysini Markaziy Osiyodagi shiddatli tarixiy jarayonlarga tortilganini ko'rsatadi va bu moddiy madaniyat ashyolarida o'z aksini topganligini alohida ta'kidlab o'tadi arxeolog Matbobevev. Biroq, Farg'ona arxeologiyasining eng dolzarb muammolardan biri qo'lga kiritilgan moddiy madaniyat ashyolari, ya'ni arxeologik komplekslarning aniq davriy sanasini belgilash yoki davrlashtirishdagi hanuz yechilmagan muammolardir. Farg'ona vodiysi tarixini o'rganish va u bilan bog'liq bo'lgan davrlashtirish masalalari ko'pchilik mutaxassislarini qiziqtirib kelgan. Ayniqsa, vodi yarinxining eng qadimdan arablar istilosigacha bo'lgan davrini tadqiq etish farg'onashunoslilikning dolzarb muammolari sirasiga kiradi. Chunki bu davr to'g'risida yozma manbalarda deyarli ma'lumotlar yo'q [9:9-10]. Agar moddiy manbalarga kelsak, xususan, tangalardagi ma'lumotlarga afsuski, tanga pullar Farg'onada VIII asr bosqlarigacha muomalada bo'lmasligi. Biz bun Rtveldenezing asarlarida ham ko'rishimiz mumkin [10:162]. Farg'ona vodiysida ilk o'rta asrlar davri arxeologiyasi maslasini ilk bora yirik tadqiqotchi B.A. Latinin ko'targan. 1930, 1933-34-yillari olib borilgan arxeologik ishlar natijasida ushbu olim vodi yarinxining madaniyat tarixida to'rtta rivojlanish bosqichini alohida ajratib ko'rsatadi [11:141-142]. Farg'onaning yuqorida nomi tilga olingan yana bir tadqiqotchisi A.N. Bernshtam ilk marta vodi yarinxini ilk o'rta asrlar madaniyatini tarixini ta'riflab

berdi. Urg'u ko'proq madaniyatga qaratilganini ko'rishimiz mumkin. Pomir-Oloy(1946-1948) va Pomir-Farg'ona(1950-1952) arxeologik ekspeditsiyalari tekshiruvlari natijasida Kosondagi Mug'qal'a(Mug'tepa), Aksikent va Pop yaqinidagi bir guruh yodgorliklari(Ayritom, Munchoqtepa, Balantepa) va Pop yaqinidagi bir guruh yodgorliklari o'rganildi[12:114]. Va ularning natijalari tahlil qilindi. Biz A.N.Bernshtamni Farg'ona vodiysining ilk o'rta asrlar davri madaniyatini kelib chiqishini birinchi marta o'rtaq tashlagan tadqiqotchi deb aytishimiz mumkin. 1954-yili Yu.A.Zadneprovskiy ilk o'rta asrlar bo'yicha yetarli ma'lumotlar to'plaganligini ham bilamiz. Nafaqat qadimgi va ilk o'rta asrlar ba'lki butun Farag'ona vodiysining tarixini arxeologik o'rganilishida Zadneprovskiyning o'rni beqiyosdir. Ilk o'rta asrlar arxeologik komplekslarini tahlil etishda V.A.Bulatovaning Janubiy Farg'ona joylashgan Quva yodgorligida olib borgan tekshirishlari ahamiyatlidir. Yodgorlikning turli nuqtalarida keng ko'lamli qazishma ishlari olib borildi. Rabodda vodiylar uchun yagona buddaviylik ibodatxonasi deyarli butunlay kovlab ochildi. Ammo V.A.Bulatova kitobida kulolchilik materiallari umumiy qilib berilgan va VII asr bilan belgilangan [9:7]. Farg'ona vodiysining ilk o'rta asrlar tarixi va madaniyatini o'rganishda N.G. Gorbunovaning alohida hissasini ta'kid etish kerak [12:114-146] . O'z asarlarida ushbu muallif vodiylar tarixini davrlashtirishni B.A. Latinin boshlagan arxeologik davrlashtirishni ya'ni Farg'ona I, II, III tizimini davom ettirganini ko'rishimiz mumkin. Janubiy-g'arbiy Farg'onaning ilk o'rta asrlar xo'jaligi, madaniyati va mafkurasini o'rganishda G.A. Brikinanining hizmatlarini yuqori baholashimiz mumkin. Tadqiqotchi ushbu davr uchun sopol idishlar tasnifini yaratdi. Ilk o'rta asrlar moddiy madaniyati muammolari B.A. Litvinskiy, A. A. Anarboyev, G.P. Ivanovlarning Farg'ona arxeologiyasiga bag'ishlangan qator ishlari o'z aksini topgan.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda Farg'ona vodiysi arxeologik yodgorliklarini to'liq ravishda o'rganish dolzarb masalalardan biridir. chunki, ushbu hudud aholisining ko'pligi va zinch bo'lganligi sababli juda ko'plab yodgorliklar yo'q bo'lib ketgan. Ilk o'rta asrlar arxeologik tadqiqotlar masalasida esa samarali ishlar amalga oshirilmoxda, tadqiqotlardagi o'xshash fikrlar, qarama-qarshi natijaviy tahlilar esa ushbu tadqiqotlarni yanada rivojlantirishni talab qiladi. Yuqorida fikrlardan ko'rinish turibdiki, Farg'ona vodiysida amalga oshirilgan arxeologik ishlarda o'ziga xos yutuqlar va kamchiliklar mavjud. Tarixshunoslik yuzasidan esa to'liq xolda tadqiqotlar amalga oshirilmagan bo'lsada, davriy jihatdan umumiy ishlar qilinib kelinmoqda. Ushbu hududda amalga oshirilgan arxeologik tadqiqotlarni natijalarini jamlab, natijalarini qiyosiy-tahlil etish bugungi kun talabi hisoblanadi. Arxeologiya tarixshunosligi sohasining rivoji uchun ham ushbu ishlari samara beradi.

Foydalilanigan adabiyotlar

1. Латынин Б.А. Некоторые итоги работ Ферганской экспедиции 1934 г.
2. Конопля П.Т. Следы людей каменного века на территории Южной Киргизии. Известия АН КиргССР, вып. I., 1959.
3. Исомиддинов М. Х Фаргона водийси археологиясининг айрим долзарб муаммолари // Фаргона водийси тарихи янги тадқифотларда Фарғона-2012
4. Окладников А.П., Касымов М.Р., Конопля Окладников А.П., Касымов М.Р., Конопля П.Т. Капчигайская палеолитическая мастерская.
5. Исламов У.И. Обиширская культура. Ташкент.: Фан, 1980.
6. Бернштам А.Н., Древняя Фергана. – Ташкент, 1951;
7. Бернштам А.Н., Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая // МИА. №26.1952.
8. Воронец М.Э. Археологическая рекогносцировка 1950 года по Наманганской области // И АН УзССР. Вып. 5. Ташкент, 1951
9. Матбообов.Б. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти.
10. Ртвеладзе Э.В. Модели генезиса монетной чеканки в среднеазиатском междуречье // На среднеазиатских трассах Великого шелкового пути..
11. Латынин Б.А. Работы в районе проектируемой гидростанции на реке Нарын в Фергане // ИГАИМК. Вып.110. –М., 1935

ИМОМ БУХОРИЙНИНГ ШОҲ АСАРИ – “САҲИҲУЛ БУХОРИЙ”

Баҳриев Отабек Аманиллаевич,
Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Имом Бухорий ҳалқаро
илмий-тадқиқот маркази илмий ходими.
Самарқанд вилояти.
Тел: 99. 594-41-20. (telegram): 93.349-39-25
bahriyev77@gmail.com

Мақолада Имом Бухорийнинг шоҳ асари – “Саҳиҳул Бухорий” асари ёзилиши тарихи, унинг номланиши, асарнинг ислом оламида тутган ўрни ҳақида маълумот берилган.

Калим сўзлар: ҳадис, саҳиҳ, жоме, халифа, тўплам, муснад, муҳаддис.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадиси шарифларини жамлаш ва китоб ҳолига келтириш ишлари расмий равишда ҳижрий юзинчи йил атрофида халифалик қилган Умар ибн Абдулазиз даврида бўлгани маълум ва машхур. Албатта, Набавий суннатини тўплаб, китоб ҳолига келтириш тарихини тадқиқ қилиб ўрганганимизда, бу соҳада “ал-Жомиъ ас-Саҳиҳ” китоби ёзилишидан олдин ҳам кўпгина суннат ва ҳадис китоблари тадвин қилинганини топамиз. Аммо, ўша тузилган китоблар айнан саҳиҳ ҳадислар билан кифояланмади, балки улар саҳиҳ, заиф ва иллатланган ҳадисларни ўз ичига қамраб олди. Ҳадис уламолари ўша ҳадислардан саҳиҳини ажратиб олиш имкони бўлган муҳаддис ёки факиҳларнинг устида иш олиб бордилар. Лекин бу ишни ҳижрий учинчи асрнинг биринчи ярмида амалга ошириш анча мушкул иш эди. Бунга сабаб, ровийлар санади узайиб, улар кўпайиб кетди. Ҳадис ривоят қилиш йўллари ҳам бир неча тармоқларга бўлинди.

Имом Бухорий эса олдинги тузилган китобларнинг муҳим мақсадларини ўзида қамраб олган китоб ёзди. Зеро, бу асар тавҳид, фикҳ ва унинг ҳукмлари, тафсир, сийрат ва ғазотлар, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шамоиллари ва маноқиблари, табобат ва тушга тааллуқли бўлган барча маълумотларни ўз ичига олган эди. Мана шу сабабдан бу асар Ислом оламидаги китобларнинг энг ҳайрлиси ва гўзали бўлиб сифатлашишга муносиб бўлди. Ёлғиз саҳиҳ ҳадисларни келтириш билан мана шу зарур бўлган иш ўз вақтида бажарилиб, ҳадис уламолари иттифоқ қилган бу машхур асар иккита сабаб билан дунё юзини кўрди. Биринчиси, юқорида айтиб ўтгандек Имом Бухорий устози Исҳоқ ибн Роҳавайҳнинг берган йўналишлари бўлса, кейингиси, Имом Бухорийнинг: “Набий соллаллоҳу алайҳи васалламни тушимда кўрдим. Мен олдиларида туриб, у зотни қўлимдаги елпифич илиа елпимоқдаман. Баъзи таъбирчиларга тушумни айтсан, “Сен у зотдан ёлғонларни четлатар экансан”, дейишди. Мана шу нарса “Саҳиҳ”ни ёзишимга туртки бўлди” [1.5.] деган сўзларидир.

Имом Бухорийнинг бош асари ҳисобланган “ал-Жомиъ ас-Саҳиҳ” китоби турли номлар билан аталади. Аммо у кишининг ўзлари қўйган расмий номни жуда оз сонли кишилар билади. Абу Наср Калабозий ўзининг “ал-Ҳидаяту вал иршаду фи маърифати аҳлу сиқоти ва сидоди” асарида [2.1/24], Қози Иёз “Машариқул анвар фи сиҳаҳил асар” асарида [6.1/26.], Ибн Солаҳ “Муқоддимату фи улумил ҳадис” асарида [4.24-25], Нававий “Таҳзибул асмаи валғоти” асарида [10.1/73] келган маълумотларга асосан Саҳиҳул Бухорий асарининг тўлиқ номи қўйидагича: “Ал-Жомиъ ал-муснад ас-саҳиҳ ал-муҳтасар мин умури Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллама ва сунаниҳи ва айямиҳи”.

Китобнинг номини сўзма-сўз таржима қиласиган бўлсак, “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ишлари, суннатлари ва айёмлари ҳақида қисқа, саҳиҳ, муснад тўплам” деган маъно келиб чиқади [7.]. Бу асарнинг бундай номланишини аллома Айний ҳам ўзининг “Умдатул Қори” асарида тасдиқлаган [5.7.].

Аммо, Ҳофиз ибн Ҳажар раҳимаҳумулоҳ бу асарни “ал-Жомиъ ас-саҳиҳ ал-муснад мин ҳадиси Расулиллаҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам”, яъни, “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари ҳақида жамловчи, саҳиҳ, муснад тўплам” деб номлади [5.7.].

Юқоридаги жамоат бу асарни номлашда “ал-муҳтасар” деган сўзни зиёда қилди. Бунга сабаб қилиб, Имом Бухорийни шу асарни ёзишга унданған қуйидаги устози Исҳоқ ибн Роҳавайҳ айтган сўзини келтириш мумкин. Хатиб Бағдодий машхур “Тарихи Бағдод” китобида бу ҳақда Иброҳим ибн Маъқил Насафийдан қуйидаги ривоятни келтиради: “Абу

Абдуллоҳ Мұхаммад ибн Исмоилнинг: “Устозим Исҳоқ ибн Роҳавайҳнинг ҳузурида эдик. У киши: “Расуллоро соллаллоҳу алайҳи васаллам суннатлари бўйича ишонарли, мухтасар бир китоб жамласаларингиз-чи”, деб қолди. Мана шу гап қалбимга ўрнашиб қолди ва “ал-Жомиъ ас-Саҳиҳ” асаридаги ҳадисларни тўплашни бошладим” [1.2/8]. Бу воқеанинг эътиборли тарафи шундаки, устозлари “ал-мухтасар” (қиска) деган сўзга урғу берган. Қолаверса, Имом Бухорийнинг: “Мен сахиҳ ҳадислардан иборат, чўзилиб кетмаган китоб ёздим” [8.12/474] ва “Мен бу китобни олти юз мингта ҳадис ичидан туздим” [1.2/8] деб айтган сўzlари ҳам бу асарнинг мухтасар бўлганига далиллар.

Саҳиҳул Бухорийда келган ҳар бир муснад ҳадис у кишининг наздида сахиҳ ҳадис бўлган. Буни у кишининг ўзи: “Жомиъ” китобимга фақатгина сахиҳ ҳадисларни киритдим. Чўзилиб кетмасин деб, баъзи сахиҳ ҳадисларни ҳам тарқ қилдим” [8.12/402], деб ҳам эътироф этган. Шундай бўлсада, бу асардаги ҳадисларни Дорикутний ва у кишидан бошқа баъзи кишилар танқид остига олган. Аммо, бунга ўз ўрнида Ибн Ҳажар Асқалоний ўзининг “Фатхул Борий” китобида этарлича жавоб қайтарган. Нима бўлгандаям, Имом Бухорийнинг сахиҳ ҳадисларни тўплашдаги ижтиҳоди бу танқидлардан устундир.

Имом Бухорий раҳимаҳумулоҳ бу шоҳ асарнинг ёзилишига жуда қаттиқ ғайрат қилиб, кўп вақтини сарфлади. Ал-Жомиъ ас-Саҳиҳни тартиб қилиб жам қилишга кетган муддат тўғрисида ўзлари шундай деганлар: “Мен “ас-Саҳиҳ” китобимни ўн олти йил ичидан ёзигуттагдим. Уни олти юз мингта ҳадис орасидан чиқариб олдим ва уни ўзим ва Аллоҳ таоло ўртасида хужжат қиласман”[1.2/14].

Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, Имом Бухорий бу асарни тартиблаб жамлашга жуда узоқ вақт сарфлади. Уни тасниф қилишда бор дикқат назарини унга қаратди. Унга қўйилган ҳар бир ҳадис асосли бўлгани сабабли ҳам бу асар хозирги кунгача ҳадисни ўрганиб тадқик қиласман, деган кишининг асосий манбасига айланди. Шу билан бирга дунё мусулмонлари тарафидан улуғ мақом, яъни, Аллоҳ таолонинг китобидан кейинги энг сахиҳ китоб деган мартаба берилди.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Абу Бакр Аҳмад ибн Али Хотиб Бағдодий. Тарих Бағдод мадинатус салам. – Байрут: Дарул фикр, 2004.
2. Абу Наср Калабозий. ал-Ҳидаяту вал иршаду фи маърифати аҳлу сиқоти ва сидад. – Байрут: Дарул маърифати, 1987.
3. Бадруддин Айний. Умдатул Қори. – Байрут: Дарул кутубул илмийя, 2001.
4. Ибн Солах. Муқоддимату фи улумил ҳадис. – Сурия: Дарул фикр, 1986.
5. Ибн Ҳажар Асқалоний. Ҳадюс сорий. – Байрут: Дарул маърифати, 2014.
6. Қози Иёз ибн Мусо ибн Иёз Ҳисбий. Машариқул анвар фи сиҳаҳил асар”. – Тунис: Дарул атиқ, 1915.
7. М. Аҳмаджонов ва бошқалар. Олтин силсила. – Тошкент: Ҳилол нашр, 2012. 826.
8. Мұхаммад ибн Аҳмад Захабий. Сиyrу аъламун нубалау. – Байрут: Muassasatul risala, 1985.
9. Абу Закарё Мұхайдидин Яҳё ибн Шариф Нававий. Таҳзибул асмаи валғоти. – Байрут: Дарул кутубул илмийя, 2001.
10. Нававий. Таҳзибул асмаи валғоти. – Байрут: Дарул кутубул илмийя, 2001. 1/73 б.

ЎЗБЕКИСТОН ВА ХИТОЙ ЎРТАСИДАГИ ҚАДИМИЙ АЛОҚАРНИНГ БОШЛАНИШИ ҲАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

С. М. Қулдашев
ЎзРФА Тарих институти стажёр тадқиқотчиси
Телефон: + 998998516674, +998909616674.
E mail: quldashev.sarvar@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон ва Хитой ўртасидаги савдо ва маданий алоқалар илдизи узоқ ўтмишга бориб тақалишини манбалар орқали ўрганилди. Иқтисодий ва маданий алоқалар бошланиши ва унинг кейинги ривожланиши таҳлил қилинди

Калит сўзлар: Буюк Ипак йўли, элчи Чжан Сян, Хунн қабилалари, Юечжи қабилалари, Фарғона водийси, қадимги Бақтра

Асосий қисм: Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач жаҳондаги кўплаб мамлакатлар билан савдо ва дипломатик алоқалар ўрнатди. Шулар орасида Хитой давлати ҳам алоҳида ўринга эга. Олимлар Хитой ва Ўрта Осиё минтақасидаги халқлар ўртасидаги алоқаларни мозийга бориб тақалишини такидлашади.

“Буюк Ипак йўли” ҳам Марказий Осиё халқларини сиёсий, иқтисодий маданий ва савдо соҳасидаги ҳаётида катта ўрин тутган, ўлка халқлари бу йўл туфайли Ғарб ва Шарқ дунёси ҳамда уларнинг хўжалик ихтиrolарида кенг баҳраманд бўлганлар. Бир сўз билан айтганда, “Ипак йўли” Шарқ ва Ғарб халқлари ҳаётида ғоят муҳим ва тарихий ўрин тутган. У халқларни сиёсий, иқтисодий, маданий соҳаларда боғлабгина қолмасдан балки қадим замонда бу йўл дунё халқлари ўртасида, тинчлик, осойишталиқ, тотувлик, қўшничилик, дўстлик, қардошлиқ биродарлик йўли ҳам бўлган

Бу алоқалар тадқиқодчиларнинг фикрига кўра милоддан аввалги II асрда Фарғонага келган Хитой элчиси Чжан Сяннинг келиши билан боғлашади. Аслида бу савдо алоқалари унданда қадимдан бошланган. Бу ҳақида маълумотлар айrim хитой манбалари ва археологик маълумотлар ҳам тасдиқлайдилар. Хитой ва Марказий Осиё халқларининг ижтимоий, маданий, адабий, тил, иқтисодий алоқаларинг илдизи теран камида икки ярим, уч минг йилни бўйлайди.[1.3]

Фарғонанинг милоддан аввалги 1-мингйилликнинг сўнгти асрларидаги ташки сиёсий алоқаларида Хитой алоҳида ўрин тутган. Аслида қадимдан Хуанхе дарёсининг ўрта оқимида вужудга келган ва милоддан аввалги 1-мингйилликнинг сўнгги асрларida шу воҳа чегарасида ички сиёсий, ижтимоий, иқтисодий тараққиёт ва ташки тажовузлар (масалан, хуннлар[2.230]) таъсирида яшаб келган Хитой давлати милоддан авалги II асрда Хан сулоласи даврида ғарбга томон интила бошлади. Бу эса ўз ўрнида хитойликларни ўзларидан ғарбдаги халқлар, жумладан, II асрнинг сўнгги чорагида эса Фарғона билан жадал сиёсий-ҳарбий алоқаларга киришишга олиб келади. Хитойликларнинг узоқ Хуанхе дарёси воҳасидан Фарғонага интилишлари сабабини ўша замон хитойлик муаллифлар шундай изоҳлайдилар: Хан сулоласи бу даврда хуннларга қарши Фарғоналиклар билан иттифоқ тузишга интилган. Аммо бизнингча, аслида Хан сулоласи Туркистоннинг мазкур худудларида ўз сиёсий таъсирига эга бўлиш ва бундан ғарбдаги мамлакатлар билан савдо-иқтисодий ва шароит туғилса фаол сиёсий муносабатлар олиб боришда фойдаланиш мақсадини кўзлаган эди.

Тахминан милоддан аввалги 129-128 йиллари Фарғонага Хитой элчиси Чжан Сян келади. Чжан Сяннинг асл мақсади минтақанинг Бақтрия қисмида хукмрон юечжилар билан хуннларга қарши иттифоқ тузиш бўлиб, йўл-йўлакай Фарғонага ҳам кирган ва шу тариқа биринчи бор бу ўлка билан танишган[3.132]. Юечжи қабилалари қадимда хитой манбаларида рузен деб номланган ва улар милоддан аввалги III асрда Хуннлардан мағлубиятга учраб ғарбга ҳозирги Или ва Фарғона орқали шимолий Афғонистонга келганлар[4.122]. Фарғона хукмдори Чжан Сянни яхши қабул қилиб, кетар чогида унга йўл кўрсатувчи алоқа (пошта) хизматчиларини ҳамроҳ қилиб беради. Чжан Сян сафарни тугатиб Хитойга қайтгач Хан сулоласи хукмдорига ўз таассуротлари ва маълумотларини сўзлаб беради[5.189-190].

Милоддан аввалги II асрда, яъни Хитой элчиси Чжан Сян қадимги Фарғонага келганда, бу юртнинг қишлоқ ва шаҳарлари обод, сугорма дехқончилик ва ҳунармандчилик

хўжаликлари юксак даражада ривожланган, кучли қўшинга эга мамлакат эди. Чжан Сян император саройига юборган ҳисоботида бу мамлакатни Дайюан деб атайди ва унинг аҳолиси жуда хушмуомала, меҳмондўст, қўнгли очик одамлар эканлиги, улар арпа, буғдой, шоли, беда, момик (пахта) экиб, юқори хосил олишини ёзади[6.527]. Дайюанликларда боғдорчилик ривожланганлиги, улар узумдан киши кайфиятини кўтарувчи ичимлик тайёрлашлари, ҳар бир хонадоннинг ертўласида бир нечалаб катта хумларда бундай ичимлик борлиги ҳақида шундай ёзади: «Дайюаннинг барча жойларида узум виноси тайёрлайдилар. Бой хонадонлар уни катта миқдорда тайёрлайди, бу ичимлик хумларда бир неча ўн йилларда ҳам бузилмай сақланади»[7.110]. Боғларида узумдан ташқари, анор, ёнғоқ ва бошқа мевали дараҳтлар кўп бўлган. Хитой тарихчилари бу меваларнинг Хитойда пойдо бўлишини Дайюан билан боғлайдилар.

Чжан Сян илк бор Фарғонада бўлиб қайтгандан сўнг бу юрга узоқ Хитойдан биринкетин савдо карвонлари қатнай бошлади. Табиий равишда улар хитойлик хуннармандлар ишлаган нафис буюмларни келтириб, уларни Фарғона ажойиб отлари, масалан, отлар, дехқончилик маҳсулотларига айирбошлишга ҳаракат қилганлар. Чунончи, Чжан Сяннинг узум ва беда ўсимлиги ҳақида ўз ҳукмдорига етказган маълумотидан сўнг олий фармонга кўра шу икки ўсимлик кўчати ва уруғи элчилар, савдогарлар орқали Хитойга олиб кетилади ва ҳосилдор ерларда парвариш қилина бошланади. Шу тариқа хитойликлар узум ва бедани ўзлари учун кашф этганлар. Фарғ ъона орқали хитойликлар пахтачилик билан ҳам илк бор танишганлар. Бу ерда пахта ва унинг қадимги Хитой иероглифида пак қабилида ифодаланиши дикқатни тортмай қолмайди[6.528]. Аммо пахтачилик билан росмана шуғулланишни хитойликлар анча кейин бошлаганлар. Умуман олганда, фарғоналиклар савдо-сотиқ ишларида моҳир ҳисобланганлар. Милоддан аввалги 1-мингийилликнинг сўнги асрларида шаклана бошлаган Буюк Ипак йўлининг шимолий йўналиши худди шу Фарғона орқали ўтгани бежиз эмас, албатта.

Минтақамиз халқлари ва Хитой ўртасидаги иқтисодий ва маданий алоқалар Буюк Ипак йўли шакилланмасидан олдин ҳам бўлганлигини, бу тарих узоқ ўтмишдан бошланганлигина ҳозирги кунда олимлар томонидан олиб борилаётган илмий изланишлар натижасида тасдифини топмоқда

Хитой манбаларида келтирилишича ҳукмдор Мувангга[8.140] амалдори нефрит тошини беради. Бу тошни у ғарбий ўлкалардан олиб келганини айтади. Шундан Муванг нефрит тошига қизиқиб ғарбга саёҳат қилган. Муванг келган худудлар Тибет тоғларининг шимолий худудларидан Такламакон чўлининг жануби орқали Туркистонга келган. Муванг ўша вақтларда Бақтрия ўлкасига келганлиги ва у ерда маҳаллий аҳолини майин ипак мато кийиб юрганини кўрган[8.141].

Ўрта Осиё ва Хитой ўртасидаги алоқалар Буюк Ипак йўли давридан олдин эканлиги археологик манбаларида ҳам келтириб ўтилган.

Мисол учун Хутандан Хитойга кўп миқдорда нефрит (уйғурча қош тоши) олиб борилган ва улардан ясалган буюмлар Хитойда қимматбаҳо бўлган. 1976-йил Хенан ўлкасида улкан Анян вилоятида жойлашган Ин ҳукмдорига тегишли бўлган қанизакнинг қабри очилганда нефрит ва лал тошидан ясалган кўплаб буюмлар топилган. Уларнинг кўпи Хутандан келтирилган нефрит тошидан ясалган[8.93]. Хаттоки, милоддан аввалги XVIII –XIII асрларда Шанг ва Ин даврида нефрит тоши бўлмаган зодагон бой ҳисобланмаган. Бу тошларни Хитойга хитойликлар эмас балки Ўрта Осиё халқлари вакиллари олиб борган ёки сотганини айрим хитой манбалари ҳам тасдиқлайди.

Шунингдек милоддан аввалги IV–III асрларга оид бўлган Шарқий Туркистондаги қабрлар ичидан Хитойдан келтирилган буюмлар яъни: лакдан ясалган ликопча, жездан ва бошқа металлдан қилинган кўзгулар топилган[8.95].

Юечжи қабилалари Хуннлардан мағлубиятга учраганидан сўнг улар ғарбга айнан савдо йўллари орқали келганлиги эҳтимолдан ҳоли эмас

Юқорида такидлаганимиздек, Ўрта Осиё ва Хитой савдо алоқалари Буюк Ипак йўли шакилланмасидан олдин мавжуд бўлган. Аммо хитойликлар ғарб билан алоқада хуннлар тўсигига учраганлиги учун унчалик аҳамият беролмаган бўлиши мумкин. Олдинлари ҳам савдо алоқалри бўлиб турган аммо давр сиёсий тақозаси билан милоддан аввалги ИИ асрлардагина Хуннлар устидан хитойликлар ғалаба қозонганидан сўнг ғарб билан алоқалар анча фаоллашиб, тарих зарваракларида муҳрланган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Хитой ва Марказий Осиё Халқарининг маданий, адабий, тил алоқалари: ўтмиш ва хозирги замон. Т. 2004.
2. Ўзбекистон Миллий энсиклопедияси XI Том Т. 2003.
3. Карим Шониёзов. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. Т.2001.
4. Ўзбекистон Миллий энсиклопедияси XII Том Т. 2003.
5. Сима Сян. Фарғона тазкираси, тарихий хотиралар(24 тарихдаги Ўрто Осиёга оид материаллар тўплами.) Урумчи 1989-йил
6. В.В. Бартольд Сочинения.Том ИИ. Москва., 1965
7. История народов Узбекистана. Т., 1950. Том И
8. Аблат Хўжаев. Буюк Ипак Йўли. Т., 2007.
9. Гадоев К, Бердиева С. Жаҳонгашта сайёҳ олимлар. Т., 2012.
10. В.В. Бартольд Сочинения.Том И. Москва., 1963

ШАМСУДДИН САМАРҚАНДИЙНИНГ "АС-САҲОИФУЛ ИЛОҲИЯ" АСАРИ ТАЪРИФИ

Махмудов Қодирхон Алимович
Ином Бухорий халқаро маркази илмий
тадқиқотлар бўлими илмий ходими
Телефон: +998(93) 355 39 75
qodirxon.ar@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада машҳур аллома Шамсуддин Самарқандийнинг ҳаёти ва ижоди, ҳамда унинг "Ас-Саҳоифул илоҳия" ("Илоҳий саҳифалар") асарининг таърифи ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: Қўлёзма, зотий сифатлар, маъоний, бидъат аҳли, аҳли сунна вал жамоа, раддия, вужуд, мавжудлик, йўқлик, моҳият, идрок, мудракот, жавоҳир, вужудул вожиб.

Ҳозирги даврда алломаларимизнинг асарлари, илмий меросларини ўрганиш, уларни кенг кўламда тадқиқ этиш ижтимоий фанларнинг энг долзарб вазифаларидан бири бўлиб қолди. Шу жиҳатдан ватандош алломаларимизнинг бой илмий меросини ўрганиш, уни ҳалқимизнинг маънавий бойлиги сифатида тадқиқ этиш, республикамиз илм-фани истеъмолига замонавий таҳлил ва талқинда тақдим этиш, кенг жамоатчиликка, ҳалқимизга танишиш, асарларини нашр этиш катта аҳамиятга эга. Зоро, Алломаларимизнинг илмий мероси умумбашарий назарий-методологик аҳамиятга молик қадрият бўлганлиги учун дунё миқёсида кенг қамровли тадқиқ ва таҳлил этилган. Бу тадқиқотлар бир қатор долзарб муаммоларнинг илмий ечимини топишда ҳал қилувчи омил вазифасини ўтаган.

Ана шундай алломаларимиздар бири геометрия, мантиқ, одоб-ахлоқ, фалак ва қалом илми ривожига катта ҳисса қўшган ҳамюртимиз Муҳаммад ибн Ашраф Ҳусайнин Самарқандий, Шамсуддин Самарқандий номи билан танилган. Аллома Самарқандда туғилиб вояга етган. Манбада таваллуд йили кўрсатилмаган. Салб уруши даври бўлгани сабаб қўп маълумотлар юқолган бўлиши мумкин. Устоз ва шогирдлари ҳақидаги маълумотлар ҳам бирор манбада топилмади.

Аллома яшаган давр тафсир, қироат, ҳадис, фикҳ, жадал, дин асосолари, фалсафа, риёзат, кимё, лугат ва бошқа илмларнинг яшнаган пайти бўлган. Ўша вақтдаги алломаларнинг ҳар бири турли хил илмлар соҳиби бўлган. Муҳаммад Самарқандий ҳам турли илмлар билан шуғулланиб, кўплаб асарлар тасниф этган.

Алломанинг асарлари жумласига қўйидагилар киради: "Ас-саҳоиф фит тафсир" ("Тафсир саҳифалари"), асарни Шайх Аҳмад ибн Махмуд Курмоний (ваф. 971/1564) тугалланган. "Рисола фи одобил баҳс вал мунозара" ("Баҳс ва мунозара одоби ҳақида рисола") ушбу асарнинг қўлёзмаси Мисрдаги "Дорул кутубил мисрия" кутубхонасида 364 рақамда ва Саудия Арабистони пойтахти Риёз шаҳрининг "Марказул малик Файсал лил буҳус вад диросотил исломия" кутубхонасида 04177 рақам остида сақланмоқда. Асарда мантиқ ва одоб борасидаги масалалар ўз аксини топган [1: 22-23]. Мантиқ ва одобга тегишли "Китоб айнин назар фил мантиқ" ("Мантиқ илмига оид "айнун назар" китоби") ёки "Айнун назар фи илмил жадал" ("Мубоҳаса илмидаги айни назар қилинган нарса"), бу асарнинг ҳам қўлёзмаси Мисрдаги "Дорул кутубил мисрия" кутубхонасида 197 рақам остида сақланмоқда. "Ашколут таъсис фил ҳандаса" ("Геометрияда асосланувчи шакллар") геометрия шакллари ҳақида маълумот берувчи мазкур қўлёзма нусхалари "Дорул кутубил мисрия" кутубхонасида 61, 98 рақамда, Саудия Арабистони пойтахти Риёз шаҳрининг "Марказул малик Файсал лил буҳус вад диросотил исломия" кутубхонасида 03430, 05729-8 рақамларда, ҳамда Шарқ қўлёзмалари марказида сақланмоқда (инв. № 3373/Ш). Асар ҳақида Ҳожи Халифа ўттиз беш шаклдан иборат эканини, асарга Қозизода Румий (ваф. 815/1413) номи билан машҳур бўлган аллома Мусо ибн Муҳаммад шарҳ ёзганини, яна бир қанча олимлар томонидан ҳошиялар битилганини айтиб ўтган [2: 81]. Мантиқ илмига оид "Кустот" ("Тарози") асари. Бу асарнинг ҳам қўлёзмаси Мисрдаги "Дорул кутубил мисрия" кутубхонасида 38 рақам остида сақланаяпти. "Ал-маъориф фи шарҳис саҳоиф" ("Саҳифалар шарҳидаги билимлар"), "Шарҳул муқаддима фил жадал лин Насафий" ("Насафийнинг жадалидаги муқаддимасига шарҳ"), "Мажмаул ҳакамис султония ва манбаул

маорифир руҳония” (“Султон ҳукмлари мажмуи ва руҳоний билимларининг манбаи”) каби асарлари бизга маълум.

Мавзумизда таърифи бериладиган “Ас-саҳоифул илоҳия” (“Илоҳий саҳифалар”) асари ни Шамсаддин Самарқандий калом илми бўйича ўша давр талабидан келиб чиқсан ҳолда тасниф этган. Китоб Аллоҳ таолонинг зотий сифатлари, маъоний (сифатлар)ни, шунингдек, бидъат аҳлига ахли сунна вал жамоа тарафидан бўлган раддияларни ўз ичига олган. Асар икки мақсадга бўлинган, биринчи мақсад бошланиш ҳақида, иккинчи мақсад масалалар ҳақида ва хотима билан тугалланган.

Биринчи мақсад муқаддима ва уч қисмдан иборат. Муқаддимада калом илми, унинг мавзуларининг моҳияти ва мавжудотларнинг қисмлари ҳақида маълумотлар келтирилган. Китобнинг асосий қисмида кенг қамровли нарсалар, аломатлар ва жавоҳир (моддалар) ҳақида сўз боради.

Муаллиф асарни китоб номида келганидек саҳифаларга тақсимлаб таълиф этган. Асарнинг биринчи қисми бўлган “Кенг қамровли нарсалар ҳақида” бўлими олти саҳифага ажратилган. Уларда вужуд (борлик), мавжудлик ва йўқлик, моҳият ҳақиқати, вужудга боғлиқ ҳолатлар, моҳиятга боғлиқ нарсалар ҳақида маълумотлар батафсил баён этилган.

Иккинчи қисми бўлган “Аломатлар ҳақида” бўлими тўрт саҳифага ажратилган. Уларда идрок (билиш, топиш)лар, мудракот (билим, тушунча, маълумот), ҳис қилиб бўлмайдиган нарсалар ва идрок билан идрок қилувчининг умумий жиҳатлари тўрисида маълумотлар атрофлича ёритилган.

Учунчи қисми бўлган “Жавоҳир (моддалар)” бўлими икки саҳифага ажратилган. Уларда жисмоний моддалар ва руҳий моддалар ҳақида сўз боради.

Иккинчи мақсад ўн тўққиз саҳифага ажратилган. Уларда Аллоҳ таолонинг сифатлари, вужудул вожиб ҳақида мулоҳаза, Аллоҳ таолонинг ваҳдонияти, Аллоҳдан феълнинг содир бўлиш кайфияти, Аллоҳ таолонинг илми, иродаси, хаётлиги, боқийлиги, эшитиш ва кўриши, сўзлаши, Аллоҳ таолони кўриш, Аллоҳ таолонинг курдати, бандаларнинг феъллари, Аллоҳ таолонинг исмлари, оламнинг пайдо бўлиши, нубувват ва унга тегишли масалалар, қайтиб бориш (охират қисмати), имон, ислом ва куфр, хусн ва қабиҳлик, имоматчилик ҳақидаги масалалар тасниф этилган.

Муаллиф бу масалаларни баён этишда Қуръон ва ҳадислардан, шунингдек, ахли ҳақнинг фикрларидан кенг фойдаланган. Асарда адашган фирмаларнинг фикрлари келтирилган, шу ўринда уларга раддиялар берилган. Ҳамюртимизнинг мазкур асари калом илмидаги жуда кўп масалаларни ечиб берган.

Асарнинг кўлёзма нусхалари “Маъҳадул маҳтутотил арабия” кутубхонасида 160 рақамда, “Дорул кутубил мисрия” кутубхонасида 1011 ва 1565 рақамларда ва “Мактаба талаат” кутубхонасида 452 рақамда сақланмоқда.

Алломанинг ушбу асарини ўрганиш бўйича тадқиқотлар олиб борилган. Асарни Риёздаги педагогик ўрта таълим билим юртининг ақида бўйича илмий ходими Доктор Аҳмад Абдураҳмон Шариф тадқиқ қилган, 1985 йил “Мактабатул фаллоҳ” нашриётида асар нашр этилган. Шунингдек, ушбу асарни Аҳмад Фарид Мазидий ҳам тадқиқ этган. Асар 2007 йил бир жилда “Дорул кутубил илмия” нашриётида чоп этилган.

Алломанинг вафот санаси тўғрисида икки хил ёндашув бор. Ҳожи Халийфанинг “Кашфуз зунун” асари ва Умар Ризо Каҳҳоланинг “Муъжамул муаллифин” асарида 600/1203 йил атрофида вафот этгани келтирилган [2: 81; 3: 63]. Исмоил Пошо Бағдодийнинг “Ҳадийятул орифин” асарига қараб Мухаммад Самарқандийнинг 690/1291 йилда ҳаёт бўлганини биламиз. Исмоил Пошо Бағдодий бундай дейди: “Мухаммад ибн Ашраф Самарқандий Шамсуддин Ҳаким Ҳусайний 600/1203 йил вафот этган. Аммо унинг “Шархул муқаддима лин Насафий” асарини кўрганимда 690/1291 йилда тугатгани ёзилган” [4: 502]. Қадарий Туқон: “Мухаммад Самарқандий 690/1291 йилда вафот этган” [5: 328], – деган. Ал-Бағдодий айтган гап тўғри чиқишига алломанинг “Ал-маъориф фи шарҳис саҳоиф” (“Саҳифалар шарҳидаги билимлар”) асарида ёзган: “Замонамизнинг бальзи уламолари” деб, Имом Носириддин Тусийни назарда тутганини далил қилиш мумкин. Имом Носириддин Тусий 594/1197 йил туғилиб, 672/1273 йилда вафот этган [1: 22-30]. Носириддин Тусий ўша даврда яшаган. Бундан келиб чиқиб алломанинг вафоти 600/1203 йилда эмас, балки 690/1291 йилгача ҳаёт бўлганини тушунишимиз мумкин.

Буюк алломаларимизнинг тарихи, ҳаёти ва илмий фаолиятини ўрганиб, уларнинг илмий

меросини таҳлил ва тадқиқ қилишимиз бизнинг олидимизда турган асосий вазифалардан ҳисобланади. Чунки, бизга қолдирилган маънавий меросни қанчалик ўрганаар эканмиз, илмни нозик ва очилмаган қирраларини кашф этишимизга замин туғилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Шамсуддин Самарқандий. Ас-саҳоиғу-л-илюҳия. Доктор Аҳмад Абдураҳмон Шариф тадқиқи. – Риёз.
2. Ҳожи Халийфа. Кашғу-з-зунун. Ж.1. – Байрут. Дору-л-фикр.
3. Умар Ризо Каҳҳола. Муъжаму-л-муаллифийн.Ж.9. – Байрут: Дор ихёу-т-туроси-л-арабий, 2009.
4. Исломил Пошо Бағдодий. Ҳадийяту-л-орифийн. – Б.502
5. Туросу-л-араби-л-илмий фи-р-риёзати ва-л-фалак. – Қоҳира. Дору-л-қалам, 1963.

“ТАЪВИЛОТУЛ ҚУРЬОН” АСАРИГА ЁЗИЛГАН ШАРХ

Мұхаммадиев Усмонхон Бекибилоевич,

Вазирлар Маҳкамаси хузуридан Ином Бухорий ҳалқаро

илмий-тадқиқот маркази, илмий-тадқиқотлар бўлими бошлиги.

Самарқанд вилояти.

Тел: 99.526-06-25. (telegram): 93.349-39-25

e-mail: usmonixatmad@mail.ru

Мақолада мотуридия таълимоти асосчиси Ином Мотуридий қаламига мансуб “Таъвилотул Қуръон” тафсирининг ягона шарҳи ҳақида маълумот берилади. “Шарҳу Таъвилотил Қуръон” деб номланган уибу асар самарқандлик яна бир аллома Алоуддин Самарқандий томонидан ёзилган. Уибу кичик изланишида Алоуддин Самарқандий ҳаёти ва илмий фолияти, “Шарҳу Таъвилотул Қуръон” асарининг ёзилиш тарихи, юртимиз ва хорижда сақланаётган қўлёзма нусхалари, асарнинг бугунги кундаги аҳамияти ҳақида маълумот олиши мумкин.

Калим сўзлар: ақида, шарҳ, Мотуридий, Самарқандий, ҳижрий, усул, қўлёзма, кутубхона, таъвил, оят, мазҳаб.

Ином Мотуридийнинг машҳур “Таъвилотул Қуръон” тафсирига Самарқанд заминидан етишиб чиқкан яна бир буюк олим Алоуддин Самарқандий шарҳ ёзган. “Шарҳу Таъвилотил Қуръон” деб номланувчи бу асар мотуридийлик таълимотини чуқур англашда жуда муҳим манба ҳисобланади.

Асар муаллифининг тўлиқ исми Мұхаммад ибн Аҳмад ибн Абу Аҳмад Абу Бақр Алоуддин Самарқандий [1.20] бўлиб, Алоуддин номи билан танилган. Баъзилар томонидан Абу Бақр Самарқандий ҳам деб айтилади. Манбаларда унинг туғилган йили ҳақида бирор-бир маълумот келтирилмаган. Аллома Самарқандда таваллуд топган, кейинчалик Бухорога кўчиб борган ва ҳаётининг кўп қисми шу жойда ўтган [2.112]. Унинг вафоти ҳақида ҳам турли саналар кўрсатиб ўтилган.

Хусусан, Ином Самъоний аллома ҳақидаги хотираларида: “У Бухорода яшаган. Фатво, мунозара, усул ва қалом илмида беназир имом эди. Менга дарс беришим учун ижоза (ёзма руҳсатнома) ёзиб берган. Аллома 539 йилда (милодий 1145 йил) Бухорода вафот этган, Аллоҳ уни раҳматига олган бўлсин”, деб ёзиб қолдирган [1.21]. Бундан ташқари, Юсуф Саркисий уни 540 йилда (милодий 1146 йил), Ҳожи Халифа 552 ёки 553 йилда (милодий 1157 ёки 1158 йиллар) вафот этганини ёзиб қолдиришган. Бу саналар ичида ҳақиқатга яқини 539 йилdir. Негаки, Самъоний аломнанинг вафот этгани ҳақида ёза туриб, ижоза ёзиб берганини айтиши бу уларнинг замондош бўлганини тасдиқлайди. Қолган олимларнинг айтганларида эса Алоуддин Самарқандийнинг бирор бир замондоши ёки унга алоқадор шахсга нисбат берилмаган [1.24]. Илмий тадқиқотларда бир киши ҳақида унинг замондоши билдирган фикр бошқаларнинг фикрига нисбатан албатта устун туради.

Алоуддин Самарқандий илмни асосан икки машҳур уламо, Содрул Ислом Абулуоср Паздавий ва Абулмуъин Макхул Насафийдан олган. Ином Паздавийнинг устозлари силсиласи Ином Мотуридийга ва у киши орқали Мұхаммад ибн Ҳасан Шайбонийга етиб боради. Бошқа бир санад билан эса Ином Абу Юсуфга етади [1.25].

Абу Муин Насафийнинг илм санади ҳам тўрт ҳалқа билан Мұхаммад ибн Ҳасан Шайбонийга етиб борган. Демак, Алоуддин Самарқандий ҳар икки санад билан Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайнинг шогирди ҳамда дўсти Ином Абу Юсуф ва Ином Мұхаммадга бориб тақалади.

Алломанинг фикҳ, тафсир, ҳадис, усул, ақоид, қалом илмларига оид кўплаб асарлари мавжуд. Улардан ислом оламида энг машҳури “Тухфату-л-фуқаҳо” (“Фақиҳлар тухфаси”) асари ҳисобланди. Китоб ҳанафий фикҳи бўйича катта эътиборга эга бўлиб, унга кўплаб шарҳлар ёзилган [2.114]. Ушбу асар туфайли аллома барча замонларда буюк факиҳ сифатида эътироф этиб келинади.

У фикҳ илмидан ташқари қалом илми бўйича ҳам ҳанафий мазҳабининг йирик вакиларидан бири сифатида Ином Абу Мансур Мотуридийнинг издоши ва таълимотининг тарқатувчиси бўлган. Аллома Мотуридийнинг “Таъвилоту-л-Қуръон” китобини шарҳлаб,

уни“Шарҳу-т-таъвийлот” (“Таъвилот шарҳи”) номи билан саккиз жилдда жамлаган [2.115].

Аллома асар муқаддимасида шундай ёзди: “(Имом Мотуридий) бу китобни бошқа асарларидан фарқли ўлароқ ўз қўли билан ёзмаган. Балки, шогирдлари унинг оғзидан ёзиб олган. Шунинг учун бошқа китобларига нисбатан тушуниш осон. Лекин, шу билан бирга айрим мураккабликлардан ҳам холи эмас. Мен бу китобни Шайх Абу Муин раҳматуллоҳи алайҳ қўлида ўқиётганимда, устозим ундаги тушуниш қийин, изоҳлаш шарт бўлган жойларини шарҳлашга киришди. Мен эса бу манфаатли иш шундайгина ўтиб кетишини хоҳламадим”[3].

Муқаддимадан маълум бўлмоқдаки, Алоуддин Самарқандий “Таъвилотул Қуръон” тафсирини устози Абу Муиннинг қўлида ўқиган ва устози томонидан шарҳланган ибораларни жамлаб борган. Натижада “Шарҳут таъвилот” асари дунёга келган.

Хозирда юртимиз ва хориждаги кутубхоналарда мазкур шарҳнинг ўнга яқин қўлёзма нусхалари сақланмоқда.

Ўзбекистондаги мавжуд нусхалар ЎзР ФА ШИда № 3249- ва 3155- рақамлар остида сақланади. Бу икки нусха Ш.Ю.Зиёдов ва А.К.Мўминовлар томонидан тавсиф этилиб, биринчи бор илмий муомалага киритилган [4.57].

Қўлёзма нусхаларининг аксарияти Туркия кутубхоналирда сақланади. Жумладан,

Сулаймония кутубхонасида:

Ҳамидия нусхаси. № 176- рақам билан сақланаётган нусха тўлиқ ҳолда сақланган. У насх ёзув турида кўчирилган бўлиб, “Таъвилоту-л-Қуръон” тафсирининг аввали: “Тафсир ва таъвил орасидаги фарқ” мавзусидан бошланади ва “Нас” сурасига бориб тугайди. Унинг аввалги варағида қўлёзма Султон Абдулҳамид I ибн Султон Аҳмад томонидан вақф қилингани қайд этилган. Нусха 1180 ҳижрий санада Ҳожи Аҳмад номли нусханавис томонидан кўчирилган.

Бу нусханинг электрон шакли Имом Бухорий халқаро илмий тадқиқот маркази электрон кутубхона фондида ҳам мавжуд.

Яна ушбу кутубхонада Асьад афанди нусхаси. № 48-рақам остида, Шаҳид Али Пошибо нусхаси № 283-рақам остида, Жоруллоҳ нусхаси № 230-рақам остида сақланади.

Тўпқопи саройи кутубхонасида Мадина нусхаси № 179-рақам билан сақланади. Бу ҳам тўлиқ нусха.

Боязид кутубхонасида сақланаётган нусха аслида беш жилдан иборат бўлган. Тўртинчи жилди топилмаган. Мавжуд нусхалар № 423-, 424-, 425-, 426- рақамлар билан сақланади.

Бундан ташқари Макка шаҳридаги “Ҳарами шариф” кутубхонасида икки жилдли нусха № 529-, 530-рақамлар билан сақланади.

Шунингдек, Ҳиндистоннинг Банкипурда шаҳри кутубхонасида ҳам № 294- рақам билан сақланаётган нусха мавжуд [5.56].

Шуни алоҳида таъқидлаш лозимки, ушбу дурдона асар ҳанузгача қўлёзма ҳолатидагина сақланиб келмоқда. Унинг замонавий нашри чоп этилмаган. Шунинг учун Алоуддин Самарқандийнинг ушбу асари билан барча бирдек яқиндан танишиш имкониятига эга эмас. Бу эса юртимиздаги тадқиқотчилар, илм ахларининг зиммасига ушбу асарни ўрганиш, тадқиқ этиш ва таржима қилиш масъулиятини юклайди.

Асарни ўрганишнинг долзарблиги шундаки, у мотуридийлик таълимотини асословчи “Таъвилотул Қуръон” асаридаги мураккаб ўринларни тушунишга кўмаклашади. Ислом динининг инсонпарварлик тамойилларини бутун дунёга янада кенг тарғиб этишда, унинг мазмун-моҳиятини кенг оммага етказишда муҳим манба бўлиб хизмат қиласди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алоуддин Самарқандий. Мийзону-л-усул. Д-р. Муҳаммад Закий Абдулбар таҳқики. – Байрут: Дорул-кутубил илмийя, 1984.
2. Ш.Зиёдов, Қ.Маҳмудов. Самарқандлик алломалар. – Т.: Ғофур Ғулом, 2019.
3. Алоуддин Самарқандий. Шарҳи таъвилотил Қуръон. Қўлёзма. Сулаймония кутубхонаси: Ҳамидия нусхаси. № 176
4. Ш.Зиёдов. Абу Мансур ал-Мотуридий ва унинг «Китоб ат-таъвилот» асари. –Т.: “Фан” нашриёти, 2009.
5. Имом Мотуридий. Таъвилоту-л Қуръон./Аҳмад Вонли Ўғли, Доктор Бакир Тўпол ўғли таҳқики остида/ –Ж.1 –Истанбул: Мизон, 2005.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ВА СПОРТ ТАРИХИНИ (ХХ АСР
-XXI АСР БОШЛАРИДА СУРХОН ВОҲАСИ МИСОЛИДА) ЎРГАНИШНИНГ
ДОЛЗАРБЛИГИ

*Назиров Бахтиёр Сафарович,
Денов тадбиркорлик ва педагогика институти ўқитувчиси
Телефон: +998(99) 677 60 22,
baxtnazir-1@mail.ru*

Аннотация: Мақолада бугун Ўзбекистон ҳукуматининг жисмоний маданият ва спортга бўлган эътибори, бу давлатнинг бугуни ва эртаси бўлган ёш авлодни ушбу соҳага тўлиқ йўналтиришига замин яратган жисмоний маданият ва спортнинг келиб чиқиши, шаклланиши, ривожланиш босқичларни ўрганиш билан бирга, ушбу соҳадаги камчиликлар, нуқсонлар ҳамда муаммоларни келиб чиқиш сабабларни тарихий таҳлил қилиш ва ўрганишни нақадар долзарблиги ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: жисмоний тарбия ва спорт, мустақиллик йиллари, давлатнинг спорт соҳасидаги сиёсати, спорт инфраструктураси, кадрлар тизими, комплекс спорт ўйинлари ва мусобақалари, халқ миллий ўйинлари, спорт федерациялари, халқаро спорт алоқалари, миллий кураш, халқаро нуфуз.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, миллий давлатчилик ва маданият тарихини илмий ўрганишнинг янги давр бошланди. Ўзбекистон тарихини кўплаб унтилган саҳифаларини ҳаққоний ўрганиш, халқимизнинг тарихий ҳаёт тарзини, миллий хусусиятларии ва қадриятларини ёритишда янги имкониятлар пайдо бўлди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида ёқ мамлакатда иқтисодий, сиёсий, маданий жараёнлар бўйича жиддий ислоҳотларни ўтказиши жисмоний тарбия ва спорт соҳасида тарихий аҳамият касб этувчи янги йўналишлар юзага келди. Аҳолининг саломатлигини яхшилаш, ўқувчи ёшлар ва талабаларнинг жисмоний баркамоллигини тарбиялаш, иқтидорли спортчиларнинг маҳоратини давр талаблари ҳамда халқаро андозалар асосида такомиллаштириб бориш, шунингдек меҳнаткаш омма, зиёлиларнинг иш қобилиятларини ва меҳнат унумдорлигини ошириш, энг муҳими эса, соғлом турмуш тарзи орқали умрни узайтиришга, соглом авлодни тарбиялашга алоҳида эътибор кучайди.

Бу йўлда Республикасининг биринчи Президенти И. Каримовнинг ҳиссаси ғоят юксакдир. “Ўзининг саломатлиги ҳақида шахсан ғамхўрлик қилиб бориш маданиятини ёшликтан, мактаб, маҳалла, соғлиқни сақлаш тизими, жисмоний тарбия ва спортнинг кўмагида сингдириш керак”[1], - деган ўта чукур мазмунли мантиқий даъвати эътиборга моликдир. Республика спорт ташкилотлари ва уюшмаларининг ташабbusи билан собиқ Иттифоқ республикалар орасида биринчилардан бўлиб “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида” 1992 йил январда қонун қабул қилиниб, 2000 йил майда қайта ишлаб чиқилди ва Олий Мажлисда янги таҳрирда қайта қабул қилинди.[2]

Мазкур қонун жисмоний маданият ва спорт ҳаракати мақомини кафолатлаш билан бир қаторда, давлат ва нодавлат идоралар, жамоатчи ташкилотлар, айниқса спорт ташкилотлари, уюшмалари, ўқув юртларига эга бўлган вазирликлар олдига улкан вазифалар, масъулиятларни юклади. Жисмоний тарбия, спорт, саёҳат (туризм) ва халқ миллий ўйинларининг ижтимоий – тарбиявий, маданий ва тарихий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга олган ҳолда уларни оммалаштириш, янгидан спорт иншоатларини қуриш, зарур шарт - шароитлар яратишга жиддий равишда киришилди. Аҳолининг барча қатламлари ва тоифаларида жисмоний тарбия ва спортни кенг ёйиш, футбол, кураш, теннис ва бошқа спорт турларини ривожлантиришда миллий ўйинларга ҳам алоҳида диққат жалб этилди. Бу йўлда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг футболни ривожлантириш, кураш ва бошқа спорт турларини янада такомиллаштиришга қаратилган қатор қарорлари муҳим аҳамият касб этади[3]. Республика ҳукуматининг «Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори жисмоний маданият ва спорт ҳаракатининг таянч дастури сифатида тарихий жиҳатдан ўзига хос ўринга эга бўлди[4].

Таъкидлаш лозимки, барча турдаги ўқув юртларида давлат таълими тизими асоси-

да жисмоний тарбия дарс сифатида ўтказилмоқда. Дарсдан ташқари, спорт тўғараклари машғулотлари, хилма-хил спорт мусобақалари ўтказилиб, уларнинг негизида касб - ҳунарга тайёрланишда жисмоний баркамолликнинг мазмун ва моҳият жиҳатдан устувор эканлиги аниқдир. Шу сабабдан таълимнинг узлуксизлиги билан бевосита боғлиқ бўлган «Умид ниҳоллари», «Баркамол авлод», «Универсиада» каби нуфузли кўп босқичли спорт мусобақалари анъанага айланди. Энг муҳим томонлардан бири шуки, болалар спортини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган Президент Фармонлари ва ҳукумат қарорлари ўқувчи ёшлар ўртасида спортни оммалаштириш, иқтидорли болаларни танлаш, синов-тажрибалардан ўтказиш, уларни етук спортчи қилиб тарбиялашга жиддий эътибор кучаймоқда.

Хозирда дунё давлатлари ўртасидаги ўзаро рақобат, куч-кудратини намоён этиш спорт ва интелектуал имкониятларни намойиш этишда ифодаланмоқда. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Спорт – тинчлик элчи-сидир. Бизнинг мақсадимиз ҳам тинчлик, осойишталик ва шу асосда жаҳон аҳли билан ҳамкорлик қилиш. Ҳеч бир нарса мамлакатни спорт каби тезда дунёга машҳур қила олмайди”[5]. Дарҳақиқат, мамлакатимиз спортчилари Марказий Осиё ва Осиё ўйинлари, турли ҳалқаро турнирлар, жаҳон биринчилиги ва Олимпия ўйинларида муваффақият билан иштирок этиб, эгаллаган совринли ўринлари учун Ўзбекистоннинг ҳалқаро нуфузи ошмоқда. Спортдаги бу ютуқлар ҳалқимизнинг ўзлигини англаш, бирдамлик ва ватанпарварлик хиссиятларини ўсишига сабаб бўлади.

Мамлакатни фақат жисмоний бакувват ҳамда соғлом аҳоли дунёқараси билан етук жамиятни шакллантириш ҳамда юксалтириш мумкинлиги давлат сиёсати даражасига айланиб бормоқда. Жисмоний маданият ва спорт қанча юксак ривож топса аҳолини маънавий комиллиги янги ахлоқий жиҳатлар билан равнақ топиши тарихий манбаларда ўз аксни топган бўлиб, шунинг учун мамлакатлар ўзларни довруғларини спорт ютуқлари билан баҳолашга эътиборни кўчатирмоқдалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Токия Олимпиадиясига эътиборни 2017 йилдан алоҳида давлат дастурига киритиб, 2020 йил 23 февралда Олимпиадага тайёргарлик якуний босқичини холосаси билан танишиб чиқди.

Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихини (XX аср –XXI аср бошларида Сурхон воҳаси мисолида) ўрганишнинг долзарблиги шундаки, бугун Ўзбекистон ҳукуматининг жисмоний маданият ва спортга эътибори бу давлатнинг бугуни ва эртаси бўлган ёш авлодни ушбу соҳага тўлиқ йўналтиришига замин яратган жисмоний маданият ва спортнинг келиб чиқиши, шаклланиши, ривожланиш босқичларни ўрганиш билан бирга, ушбу соҳадаги камчиликлар, нуқсонлар ҳамда муаммоларни келиб чиқиш сабабларни тарихий таҳлил қилиш асосида мамлакатни дунёни ривожланган спорт ютуқлари тажрибасини тўлиқ тарихий манбалар йўналишида ўрганиш ва шу асосда бутунги кунда жисмоний маданият ва спортни янада юксалтириш учун зарур бўлган ижтимоий-иқтисодий имкониятларни ишга солиш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш, жаҳон андозаларига мос спорт низомлари ҳамда дастурларидан келиб чиқиб спортчиларни янги авлодини яратиш жараёнига оид манбаларни тарихий таҳлил этиб илмий хулоса қилиш имконини беради.

Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихини (XX аср –XXI аср бошларида Сурхон воҳаси мисолида) комплекс тарзда, холисона тарзда илмий жиҳатдан таҳлил этишини талаб қилаётган омиллар қўйидагилардан иборат:

Биринчидан, жисмоний маданият ва спорт маданий-маънавий соҳага, асосан, мафкуравий таъсир ўтказишнинг муҳим воситаси деб қаралган маъмурий буйруқбозлик тузуми шароитида жисмоний маданият ва спорт соҳасида миллый кадрлар тайёрлаш масаласида жиддий таназзул юз берди. Чунки совет хукмронлиги даврида жисмоний маданият ва спорт соҳасига маҳллий миллат вакилларини жалб этмаслик, уларни спорт соҳасида қулга киритган ютуқларини инкор этиш, маҳаллий ёшларнинг спортга бўлган маънавиятини шакллантириш вазифаси эътибордан четда қолдирилди.

Иккинчидан, Жисмоний маданият ва спорт тизимида миллый кураш фояларнинг инкор этилганлиги, спорт мактаблар тарбия муассасаларида хур фикрлилик ва эркинликнинг мавжуд бўлмаганлиги оқибатида спорт таълим-тарбия самарадорлиги даражаси пасайиб борди. Жисмоний маданият ва спорт соҳасига оид маданий-оқартув муассасаларининг бир ёқлама ривожлантирилиши, режалаштиришдаги нуқсонлар, бошқарув ва спорт ташкилотларини ташкил этиш ва бошқарув юритишдаги маъмурий-мафкуравий усуллар ҳамда

жисмоний маданият ва спорт муассасалар ишини ўзбек халқи миллий хусусиятларига ёт бўлган ғоялар асосида ташкил этилиши, жисмоний маданият ва спорт соҳасининг ривожига тўсқинлик қилди.

Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихи XX аср давомида совет ҳокимиятининг олиб борган ислоҳатлари самарасида эришилган ютуқлар, маҳаллий спорт соҳасида мутахassisсларни тайёrlаш ва тарбиялаш борасидаги ишларнинг натижалари, дастлабки йилларда номигагина жисмоний маданиятга эътибор, қишлоқларда ҳамда чекка ўлкаларга умуман эътибор берилмаганлиги мустақилликнинг дастлабки йилларида ҳамда XXI аср бошларида Сурхон воҳасида жисмоний тарбия ва спортга эътибор масаласидаги ҳукумат томонидан амалга оширилган ислоҳатлари натижалари хусусида тарихий манбаларни таҳдил этиш орқали Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихи (XX аср –XXI аср бошларида Сурхон воҳаси мисолида) соҳасидаги ишларнинг тарихий аҳамиятини англаб етиш, тушуниш ва тегишли хуносалар чиқариш имконини беради.

Мустақилик йилларида Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихи (XX аср –XXI аср бошларида Сурхон воҳаси мисолида) амалга оширилган ишлар, халқ орзу-умидларининг рӯёбга чиқиши ўз ифодасини топган. Мамлакатни жисмоний маданият ва спорт тарихи (XX аср –XXI аср бошларида Сурхон воҳаси мисолида) ижтимоий турмуш, жисмони маданият ва спорт соҳаларда қўлга киритилган ютуқларни амалга оширишда спорт соҳасида мутахassisслар тизимининг аҳамияти юқори эканлигини манбалар асосида илмий асослашга шароит яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли, Т, “Ўзбекистон”, 1992.- Б. 69-70.
2. ЎзР Олий Кенгашининг Ахборотномаси, «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги қонуни, 1992. - №3. 160 модда; Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги қонуни. – Тошкент, 2000, 27 июл; № 76-II янги таҳрири.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистонда футболни ривожлантиришнинг ташкилий асослари ва принциплари тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Қарори. – Тошкент, 1996, 17 январь; Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқаро “Кураш” ассоциациясини қўллаб-қувватлаш тўғрисида” ги фармони – Тошкент, 1999, 1 февраль.
4. ЎзРВМ қарорлар тўплами “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари туғрисида” 1999 йил 27 май 271 сонли қарори.
5. Каримов И.А. Биринчи теннис турнири очилиши маросимида сўзлаган нутки//Халқ сўзи, 1994 йил. 30 май.
6. Тошпўлатов Ж.Т., Сурхандарёда жисмоний маданият ва спорт, Термиз, 1991 й.
7. И smoилов Р.И., Шоломицкий Ю.С., Ўзбекистонда физкультура тарихи, ўқув қўлланма, Т., «Ўқитувчи» 1969 й.

СОВЕТ ТИЗИМИГА ҚАРШИ ЁШ ХИВАЛИКЛАР ФАОЛИЯТИ ҲАҚИДА

Усанов Шуҳрат,
Абилфайзиев Мурод,

Абилфайзиев Ғани

Узун тумани 20-мактаб тарих фани ўқитувчилари
мустақил татқиқотчилар

Телефон: + 998 (94) 463 63 84

+ 998 (90) 747 83 38

abilfayziyev@inbox.ru

Аннотация: Ушбу тезисда “Ёш хиваликлар” нинг озодликка бўлган ҳаракатлари баён этилган. Улар жамиятдаги совет ҳукуматининг сиёсати туфайли вужудга келган. Советлар таъбири билан улар (Ёш хиваликлар) бир тўда юрт бузғунчилари ҳисобланган. Ёш хиваликларнинг мақсади, фаровон, озод ва жамият тараққиётини ҳар томонлама ривожлантириш бўлган.

Калит сўзлар: Ёш хиваликлар, Асфандиёрхон, октябрь тўнталиши, Хива хонлиги, Россия империяси, Хива хонлигидаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт.

Миллий истиқлол шарофати билан биз ўтмиш тараққиёт йўлнимизни ҳеч бир мафкуравий ақидаларсиз ўрганиш ва ёритиш имкониятига эга бўлдик. Чунки “Тарих хотираси, ҳалқнинг жонажон ўлкамизнинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққони тарихини тиклаш, миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрни тутади” [1]. Мустақил Ўзбекистоннинг биринчи президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов ижтимоий ривожланиш босқичларини чуқур ўрганиш заруриятини, миллий тарихнинг юксалиш ва инқирозлик давларини мустақиллик мафкураси нуқтаи назаридан тушунтириш, мустамлакачи Чор ва Совет тузумлари сиёсати салбий оқибатларнинг барча кўринишларини ёритиб бериш ва жамиятни маънавий-аҳлоқий камол топишида унинг муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаб ўтдилар. Тарихимизни ҳаққоний ўрганиш юртбошимиз Шавкат Мирзиёев Миромоновичнинг кўплаб марузаларида хам такидланади. Бу вазифани бажаришда миллий ўзлигимиз ва қадриятларимизга бегона бўлган “Социализм” деб аталмиш тузумнинг ҳалқимиз турмушига зўрлаб жорий қилинишига қарши бўлган миллий муҳолифат фаолияти ва тақдирини тадқиқ этиш долзарб масалалардан биридир. Ҳалқ озодлиги, эркинлиги фаровон ҳаёти йўлида курашган миллий арбоб ва зиёлilarнинг аянчли қисматларини ёритиш, уларнинг ёрқин хотирасини абдийлаштириш тарих фани олдидағи муҳим вазифалардан биридир.

Жумладан Хивада совет ҳокимиятининг ўрнатилиши борасида ноаниқ фикрлар, ҳаққоний тарихни ҳалқ оммасига тушунтиришда зиддиятли фикрларни тақдим қилиб, ёш Хиваликларнинг ҳаққоний режаси, дастурлари, ўз олдига қўйган мақсад ва вазифалари тарих саҳифаларини ёритишида ноаниқ ғояларнинг кириб келишига олиб келди. Чунки, ёш хиваликлар мақсади Хива хонлигидаги мавжуд ижтимоий-иқтисодий ва маданий қолоқликни бартараф этиш, Хоразмни маънавиятли-маърифатли, сиёсий жиҳатдан юксак бошқарув тизимиға эга ривожланган демократик давлатга айлантириш, ҳалқлар ўртасида тенг умум сайловга эга бўлган республикага айлантиришни вазифа қилиб олган эдилар. Ёш хиваликлар XX аср бошларида ҳам Россия империясининг ярим мустамлакаси ҳисобланган Хива хонлигидаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар, бошқарув тизими руслар босқинига қадар шаклланган ҳолатни ўзгартириш, янги ижтимоий жамият қуриш, мамлакатда хон бошлиқ феодал амалдорлар, диндор руҳонийлар мамлакат бошқарувида чекланмаган ҳуқуқга эга бўлган, иқтисодий ҳаётда эса ерга эгалик муносабатлари ҳам аввалгидек сақланиб қолган феодал муносабатларни тубдан ислоҳ қилиш тарафдори эдилар. Хива хонлигидаги мавжуд Россия империя ҳукмронлиги таъсирида кўпгина юқори мансаблар (иноқ, оталиқ, бий) олдингидек иқтисодий асосини йўқотган бўлса ҳам, лекин юқори унвон сифатида мамлакат сиёсий ҳаётида катта таъсирга эга эди [1]. Ёш хиваликлар хонликдаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий тараққиётда анча орқада қолган, Хива хонлигига саноат ишлаб чиқариши йўқ даражада бўлиб, бу ерда ўндан ортиқ пахта, ёғ заводларигина бор бўлиб, хонликни замонавий ишлаб чиқариш имкониятлари бўла туриб, иқтисодиёт ривожига тўсқинлик

қилаётганлигини таъкидлаб, демократик ислоҳотлар ўтказиш зарур деган хуносага келдилар. Ёш хиваликларнинг маълумотларида Хоразм аҳолисининг асосий қисми дехқончилик, чорвачилик, хунармандчилик, косибчилик билан шуғулланиб, халқ оммасининг турмуш шароити анча оғир бўлиб, улар хосилдор ерлар, суғориш манбаларини ўз қўлида тўплаб олган амалдорлар ва руҳонийларга кўплаб солиқлар тўлаб турганлиги натижасида қашшоқ халқ оммаси ночор ахволда яшаётганлиги, уларни қулликдан озод қилиш учун, ислоҳотлар зарурлигини, Европа турмуш тарзини жорий қилиш даври келди деган хуносага келдилар. Ёш хиваликлар тўплаган манбаларида қайд қилинишича, Хива хонлигига 20 дан ортиқ солиқ тўловлари ва мажбуриятлар бўлган. Айниқса, биринчи жаҳон уруши йилларида солиқ ва тўловларнинг миқдори ҳамда тури янада ошган [2].

Ёш хиваликлар XX аср биринчи чорагида бутун Туркистон ўлкаси, Бухоро амирлиги каби Хива хонлигига ҳам халқ ҳаракатининг мафкуравий асосини жадидчилик ҳаракати, жадидчилик ғоялари ташкил этишни тушуниб етдилар. Туркистон ва Бухородан фарқли ўлароқ, Хива хонлигидаги ёш хиваликлардан иборат жадидчилик ҳаракатининг шаклланишида, ҳаракатнинг асосий йўналиши ҳисобланган мактаб, маориф ишлари тараққиётида Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II (Ферез), қозикалон Салим Охун ва унинг ўғли Бобо Охун, вазир Исломхўжа, мирзабоши ва девонбеки лавозимида ишлаган Юсуповлар ҳам бор эдилар. Хива гарнizonидаги ҳарбийлар ҳам худди Россиядаги каби ўз восетларини ташкил қилишган эдилар. Ана шу советларнинг фаолларидан Латипов, Тиниев ва бошқаларнинг ташвиқотлари билан Полвонниёз Ҳожи Юсупов бошлиқ “Ёш хиваликлар”, 4 апрелда ҳарбийларнинг муваққат ҳукуматга қасамёд қилиши учун тўпланган тантанага кишиларни йиғиб бориб, ҳарбийлардан Хива хонини ағдариб ташлашни сўрашди. Гарнizon бошлиғи хонни таҳтдан олиб ташламаслик талаби билан «Ёш хиваликлар»га ёрдам беришга рухсат берди. 5 апрель куни Асфандиёрхон рус солдатлари ҳимоясида саройга келиб, халқ номидан қўйиладиган талаб (манифест)ни имзолашга мажбур бўлди. Манифестга асосан хон ҳокимияти қошида қонун чиқарувчи орган-мажлис ва нозирлар кенгаси ташкил этилди. Мажлиснинг биринчи йиғини 1917 йил 26 апрелда бўлиб ўтди. Унда мажлис раиси этиб Бобо Охун Салимов, нозирлар кенгашининг раиси этиб Ҳусайнбек Матмуродов сайландилар. Бу ташкил қилинган давлат органлари таркибида “Ёш хиваликлар” нинг аъзолари кўпчиликни ташкил қиласди. Лекин кейинчалик Асфандиёрхон Хива гарнizonи бошлиғи генерал Мирбадалов ва Зайцевларнинг ёрдами билан Мажлисдан ёш хиваликларнинг аъзоларини сиқиб чиқаришга муваффак бўлди. Турли баҳоналар билан Ҳусайнбек Матмуродов ва бир қанча ташкилот аъзоларини зиндонга ташлади. Полвонниёз Ҳожи Юсупов, Назир Шоликоров, Бобо Охун Салимов, Жуманиёз Султонмуродов, Бобоҷон Яқубов ва бошқалар хоннинг таъқибидан қутулиш учун Тўртқул, Чоржўй, Тошкент каби шаҳарларга қочиб кетишиди. Бу пайтда Тўртқўл ва Тошкентда совет ҳокимияти ўрнатилган эди. Совет ҳукумати орқали “Ёш хиваликлар”нинг Асфандиёрхон, Зайцев, Жунаидхонларга ўз ҳамфирларини зиндандан озод қилишни талаб қилиб юборган бир қанча телеграммалари ҳеч қандай натижага бергани йўқ. Аксинча, октябрь тўнтаришидан кейин Хива шахридан рус аскарлари олиб чиқиб кетилди ва Асфандиёрхон ўзининг ҳарбий таянчидан маҳрум бўлди. Бу 1916 йил қўзғолонидан кейин Эронга қочиб кетган Жунаидхоннинг Хива хонлигига қайтиб келиши ва бу ерда катта мавқега эга бўлишига сабаб бўлди. Чунки мингдан ортиқ қуролланган сарбозларга эга бўлган Жунаидхон билан муроса қилмасдан Асфандиёрхон ва унинг атрофидаги аъёнлар бундан кейин ҳокимиятни сақлаб қолишга таянчлари йўқ эди. Шнуинг учун ҳам Асфандиёрхон Жунаидхонни “сардори карим” яъни хоннинг лашкарбошиси қилиб тайинлади. Шу билан ўзи Жунаидхон қўлидаги қўғирчоқ хонга айланиб қолди. Хонликдаги ҳокимият эса тўла равишда Жунаидхон қўлига ўтди. Тошкентга этиб келган Полвонниёз Ҳожи Юсупов бошлиқ ёш хивалилар 1918 йил баҳорида совет ҳокимиятининг фаолларидан бири бўлган Юсуф Ибрагимовнинг маслаҳати билан ўzlари тўрт киши бўлишига қарамасдан “Ёш хивадликлар” партиясининг Марказий Қўмитасини ташкил қилдилар[1].

Хулоса. Ёш хиваликларнинг олдига қўйган мақсадлари миллатни-миллат қилиш, халқни озод ва обод кўриш каби савоб, улуғ ишга қўл урадилар ва бу табаррук ишни амалга ошириш йўлида кўплаб жадид зиёлилар қатл этилди. Душманнинг тазиёки кучлилигидан ўз она ватанларини тарқ этишга мажбур бўлганлар. Лекин кейинги даврларда ҳам халқимизнинг озодлик учун кураши тўхтаб қолмади. Бугунги кундаги биз эришган

мустақиллик ва озодликка аждодларимизнинг курашлари бесамар кетмаганлигидан, бизнинг тарихий ўтмишимизни аниқлайдиган, миллий ғуурумизни юксалтирадиган янги йўналишлар пайдо бўлганлигидан далолат беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ . Т: Ўзбекистон 1998 .
2. Каримов Ш. , Шамсиддинов Р. Ўзбекистон тарихидан материаллар. А. Матбаа. 2004. 212 б.
3. Абдурасулов А. Хива. Т. Ўзбекистон. 1997. 80 б.
4. Юсупов П. Ёш хиваликлар тарихи. Урганч. 2000. 56 б.

ИМОМ БУХОРИЙНИНГ “ТАРИХУЛ КАБИР” АСАРИНИ ИЛМИЙ АҲАМИЯТИ

Шоназаров Абдувоси Абдибоқиевич
Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот
маркази илмий тадқиқотлар
бўлими кичик илмий ходими
+998973866086, shonazarovabduvosi@gmail.com

Аннотация: Уибу мақолада Имом Бухорийнинг “Тарихул кабир” асарини ёзилиши тариҳи, илмий аҳамияти, бу асар ҳақида уламоларнинг эътирофлари ва бугунги кундаги ўрни ҳақида маълумот берилади.

Калит сўзлар: Тарихул кабир, китоб, Имом Бухорий, Саҳиҳул Бухорий, асар, ровий, куня, рисола, таржимаси ҳол, нашр.

Имом Бухорий раҳимаҳуллоҳ илмнинг бир неча йўналишларида кўплаб китоблар ёзганини биламиз. У кишининг машҳур ва ҳажми жуда катта бўлган китобларидан бири “Тарихул кабир” китобидир. Имом Бухорийнинг “Тарихул кабир” китоби Ислом динида ёзилган китобларнинг улуғроғи ва ровийлар тарихи ҳақида энг биринчи таълиф этилган китоблардан биридир. Бу китоб “Саҳиҳул Бухорий”нинг тушунарсиз жойларини тушунтирадиган, шифрларини очадиган ва ишораларини аниқлаб берадиган калитдир.

Имом Бухорийнинг “Тарихул кабир” китоби сахобалар, тобеъийнлар ва ўз устозларигача бўлган ҳадис ровийларининг таржимаси ҳолини жамлаган китобдир. Имом Бухорийнинг ўзи бу китобни бошлиши ҳақида гапириб берган. У киши: “Мен ҳаж қилиб бўлганимда, акам онамни олиб уйга қайтди. Мен ҳадис ўрганиш учун қолдим. Ўн саккиз ёшга тўлганимда, “Қазоя ас-саҳоба ва ат-тобеъийн ва ақовилуҳум” китобини ёздим. Ўша пайт Убайдуллоҳ ибн Мусонинг даври эди. Мен “Тарих” китобимни ойдин кечаларда, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қабрлари ёнида ёзгандим. “Тарих” китобимдаги ҳар бир исмнинг киссаси бордир. Лекин, мен китобни узун қилиб юборишни хоҳламаганим учун қиссаларни келтирмадим”, деган[8. 12/400].

Бу китобни Имом Бухорий Нишопурга келганида олдига келиб таълим олган шогирдларидан бири Абу Аҳмад Муҳаммад ибн Сулаймон ибн Форис Нишопурй ва бошқа кишилар Имом Бухорийнинг ўзидан ривоят қилганлар. Имом Бухорий ўзининг “Тарихул кабир” китобини ҳижрий 212 йилда ёза бошлаган. Бу китоб Имом Бухорийнинг замонидаёқ тарқалган эди. Бунинг исботи Хатиб Бағдодий Имом Бухорийдан ривоят қилган ривоятдир. Имом Бухорий шундай деган: “Исҳоқ ибн Роҳавайҳ менинг “Тарих” китобимни Хуросоннинг амири Абдуллоҳ ибн Тоҳир(хижрий 182-230 й.)нинг олдига олиб кириб: “Эй, мўминлар амири! сизга сехрни кўрсатайинми?”, деди. Шунда Абдуллоҳ ибн Тоҳир китобга караб таажжубланди ва: “Бу китобнинг ёзилишига фаҳмим етмади”, деди”[3. 27]. Бу гап китобнинг аҳамияти ва илмий қиймати қанчалар юқори эканлигини билдиради.

Исҳоқ ибн Роҳавайҳ Имом Бухорийнинг вафотидан ўн саккиз йил олдин ҳижрий 238 йилда вафот этган[5. 2/368]. Бу маълумот бизларга Имом Бухорий ўзининг “Тарихул кабир” китобини ҳижрий 238 йилдан олдин ёзиб бўлганини билдиради.

Аммо бу китобда ўша вақтдан кейин вафот этган баъзи кишиларнинг таржимаси ҳолини борлиги, биз юқорида зикр қилган гап билан қарама-қарши бўлиб қолмайди. Эҳтимол, Исҳоқ ибн Роҳавайнинг кўлидаги нусха китобнинг охирги нусхаси бўлмагандир. Чунки, “Тарихул кабир” китобининг ёзилиши ўзининг охирги безаги билан чиққунча уч босқичда давом этган. Шу билан бирга китобнинг номини Имом Бухорийнинг ўзи “Тарих” деб номлаган. Имом Бухорий: “Агар баъзи устозларимга ёзган китобларим кўрсатилса, улар менинг “Тарих” китобимни қандай қилиб ёзганимни тушунмайди ва билмайдилар. Мен “Тарих” китобимни уч марта ёздим”, деган[6. 2/325]. Яъни, Имом Бухорий ўзининг “Тарихул кабир” китобини ёзиб бўлиб, одамлар учун нашр этган. Сўнгра, ўша нусхага қўшимчалар қўшиб, тўлдириб бориб, китобни иккинчи марта нашр этган. Сўнгра, яна қўшимчалар қўшиб, тўлдириб борган. Ҳатто, уни учинчи марта нашр этган. Демак, “Тарихул кабир” китоби ҳам мукаммал бир китоб ҳолига келгунча мана шу уч босқични босиб ўтган.

Доктор Аҳмад Абдуллоҳ ўзининг докторлик исхида “Имом Бухорий ўзининг “Тарихул кабир” китобини ёзишда ўзоқ вақт давом этган”, деб айтади. Бунинг исботи, Имом Бу-

хорий бу китобида ҳижрий 249 йилда вафот этган ровийларнинг таржимаи ҳолини ҳам келтирган[4. 28].

“Тарихул кабир” китобида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайхи васалламнинг даврларидан Имом Бухорийгача бўлган даврда яшаб ўтган ўн тўрт мингга яқин ровийларнинг таржимаи ҳоли келтирилган. Шундан мингга яқин ровийларнинг таржимаи ҳоли эса “Тарихул кабир”нинг сўнгида, алоҳида жуз қилиб келтирилган “Кунялар” китобида баён этилган.

Имом Абу Аҳмад Ҳоким Кабир (ваф. 378 х.): “Муҳаммад ибн Исмоилнинг “Тарихул кабир” китоби бирор китоб ўтиб кетолмайдиган китобдир”, деган[7. 2/274]. Ибн Ражаб Ҳанбалий: “Имом Бухорийнинг кўплаб китоблари бор. У киши ўзининг “Саҳиҳул Бухорий” ва “Тарихул кабир” китобларини ёзиши билан барча инсонлардан ўзиб кетди”, деган[1. 1/496].

Ибн Ражаб бу китоб ҳақида: “Бу бирор китоб ўтиб кетолмайдиган катта китобдир. Бу китоб тарихлар, иллатлар ва исмларнинг барчасини тўпловчиидир”, деган[2. 1/338]. Китобнинг воқелиги ҳам бу эътирофни қўллаб – кувватлайди. Бу китобда 6095 та ҳадис матни зикр этилган.

Хатиб Бағдодий ўзининг “Бағдод тарихи” китобида Абу Аббос ибн Саиднинг: “Агар бир киши ўттиз мингта ҳадис ёзса ҳам Муҳаммад ибн Исмоил Бухорийнинг “Тарих” китобидан беҳожат бўлмайди”, деган гапини келтирган[6. 2/326].

Имом Захабий ўзининг “Сияру аъломи-н-нубало” китобида Абу Саҳл Шофеъийнинг ушбу гапини келтиради: “Ўттиздан кўпроқ Мисрлик уламолардан эшитган эдим. Улар: “Бизларнинг бу дунёдаги эҳтиёжимиз Муҳаммад ибн Исмоилнинг китобини ўқишидир”, деганлар”[8. 12/426].

“Тарихул кабир” китобининг атрофида қирқ бешдан кўпроқ рисола ва китоблар ёзилган. Биргина китобнинг атрофида буқадар кўп рисола ва китобларнинг ёзилиши, бизларга китобнинг аҳамияти ва қиймати нақадар буюклигини билдиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдураҳмон ибн Аҳмад ибн Ражаб Саломий Бағдодий Димашқий. Шарҳу илали-т-Термизий. 2 жилдли. Доктор Ҳумом Саид таҳқиқи. – Қоҳира: Мактабатул миор, 1987.
2. Абдураҳмон ибн Аҳмад ибн Ражаб Саломий Бағдодий Димашқий. Шарҳу илали-т-Термизий. 2 жилдли. Нуруддин Итр таҳқиқи. – Дамашқ: Дорул милаҳ, 2008.
3. Абу Жъафар Варроқ Бухорий. Шамоили Бухорий. Абу Муовия Байрутин нашри. – Байрут: 2019.
4. Аҳмад Абдуллоҳ. Манҳаж ал-Имом ал-Бухорий фий ат-таълил мин хилал китабиҳи ат-тарих ал-кабир, докторлик иши. – Урдун: Жамиъа ал-ярмуқ, 2005.
5. Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий. Ат-тарих ал-авсат. Маҳмуд Иброҳим Зойид таҳқиқи. – Дамашқ: Дор ат-туроқ, 1977.
6. Хатиб Абу Бакр Аҳмад ибн Али ибн Собит Бағдодий. Бағдод тарихи. 21 жилдли. Башшор Авад Маъруф таҳқиқи. – Байрут: Дор ал-ғарб ал-исламий, 2001.
7. Ҳоким Абу Аҳмад Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Исҳоқ. Ал-асомий ва-л-куна. Юсуф Муҳаммад Доҳил таҳқиқи. – Саудия: Дорул ғуробо, 1994.
8. Шамсиддин Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон Заҳабий. Сияру аъломи-н-нубало: 25 жилдли. Шуъайб Арноут таҳқиқи. – Байрут: Дору муассаса ар-рисала, 1985.

V-VIII ASRLARDA MADANIY HAYOT

*Abdusamatova Ozodaxon Abdulatifovna
Farg'ona viloyati Beshariq tumani 1-maktab tarix fani o'qituvchisi
Telefon:+998(97)555 68 20*

Annotatsiya: Ushbu maqolada V-VIII asrlarda O'rta Osiyo xalqlarining madaniy hayoti haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: So'g'd yozuvi, Enisey bitigi, Kultegin bitigi, ganchkorlik, azarhurra

O'rta Osiyo xalqlari V – VIII asrlar davomida yuksak madaniy taraqqiyotga erishdilar. Bu serjilo madaniy taraqqiyotning asoslaridan biri yozuv madaniyatidir. Bu davrda O'rta Osiyoda asosan So'g'd, Xorazm va Toxariston yozuvlari mavjud edi. So'g'd va Xorazm yozuvi Oromiy yozuvi asosida shakllangan bo'lsa, Toxariston yozuvi So'g'd va Xorazm yozuvlaridan kelib chiqqan edi. Bular oarsida keng tarqalgani so'g'd yozuvi bo'lib, undan uyg'ur va turk yozuvlari, uyg'ur yozuvidan esa mo'g'ul va manjur yozuvlari shakllangan.

Garchi ilk o'rta asrlarda qog'oz ishlab chiqarish mavjud bo'lsa-da, uning kam tarqalganligi va qimmatligi sababli, yozuvlarni charm, yog'och, sopol va devorlarga yozish holatlari ko'plab kuzatiladi. So'g'd yozuvining namunalari Panjakent yaqinidagi Qal'ai Mug'dan, Sharqiy Turkistondagi Turfan shahridan va Samarqandning qadimiy xarobasi hisoblanmish Afrosiyobdag'i hukmdor saroyi devorlaridan topilgan. Qal'ai Mug' hujjatlari 1932-yil Tojikistonning Vorziminor (Zahmatobod) tumanidagi Xayriobod qishlog'ida A. Po'lotiy tomonidan topilgan. Bu hujjatlар Panjikent hokimi Divashtich va unga yaqin dehqonlarga tegishli edi. 1961 va 1965-yillarda Afrosiyobdag'i devorlarga yozilgan yozuvlari o'rganilgan. So'g'd yozuvlari 1907-yil A. Steyn tomonidan Dunxuan yaqinidan va Turfandan ham topilgan.

Shuningdek bu davrda turk yozuvi ham keng tarqalgani eddi. So'g'd yozuvi asosida kelib chiqqan ko'kturk yozuvi 38 – 40 harfdan iborat bo'lib, harflar bir – biridan uzulmasdan yozilgan. Runiy yozuvlari nomi bilan ham ataladigan bu yozuvlari Lena – Baykal bo'yli bitiklari, Mo'g'uliston, Enesey, Oltoy, Sharqiy Turkiston va O'rta Osiyo bitiklari dan iborat.

Enisey bitiklari mashhur rus xaritashunosi S.U. Remezov (1642 - 1720) tarafidan XVII asr oxirida topilgan. U haqida keyinchalik shved asiri F. Stralenberg (Tabbert) ham ma'lumot bergan. Bu yozuv haqida «Sibirskiy vestnik» jurnalida ham so'z yuritilgan. 1889-yil fin olimlari Enisey bitiklari xaritasini tuzishgan.

Mo'g'uliston bitiklari To'nyuquq, Kultegin, Bilga hoqon, Ongin kabi bitiklardan iborat. To'nyuquq bitigini Ulan – Batordan 66 km janubiy sharqdan 1897 yilda rus olimi D.A. Klemens (1848 - 1914) va uning xotini Yelizaveta Klemenslar tomonidan ochilgan.

Kultegin bitigi esa Mo'g'ulistonning Ko'kshun O'rxun daryosi bo'yidan rus olimi N.M. Yadrintsev (1842 - 1894) tomonidan 1889-yilda topilgan. Bilga hoqon va Ongin bitiklari ham Kultegin bitiklari singari Mo'g'ulistonning Kosho TSaydan vodiysidan topilgan.

Qadimiy turkiy bitiklar Farg'ona, Oloy vodiylaridan, Janubiy O'zbekiston va Tojikiston hududlaridan ham topib o'rganilgan. Bu hududlardan asosan sopolga bitilgan yozuvlari topilmoqda

V – VIII asrlarda O'rta Osiyo shaharlarida hunarmandchilik va me'morchilik bilan birga tasviriy san'at, haykaltaroshlik kabi sohalar ham rivoj topib bordi. Ularning ayrim namunalari ilk o'rta asrlarda bino qilingan qasr va saroylarni bezagan devoriy rasm va ganchkorlik naqshlarda, budda ibodatxonalariga o'rnatilgan haykallarda, e'tiqod ramzi sifatida sopoldan yasalgan mahbuda haykalchalar, yog'ochdan yo'nilgan sanamlarda hamda chaqa-tangalar, sirtga tushirilgan siymo va ramziy belgilarda namoyon bo'ladi. Surxon vohasidagi Bolaliktepadan, Zarafshon vodiysidagi Panjikent (1946 yildan buyon o'rganilmoqda), Varaxsha (1938 – 1953 yillarda ilk bor o'rganilgan), Afrosiyob, Farg'ona vodiysidagi Quva xarobalaridan topilgan ilk o'rta asr san'atining namunalari faqat o'sha davr san'ati haqida emas, balki feudal tuzim rivoj topib borayotgan tarixiy sharoitdagi udumlar, marosimlar haqida ham xulosadar chiqarishgpa imkon beradi. Bu davr san'atida haykaltaroshlik alohida o'rin tutadi. Asosan katta-kichik, turli xil xom-ashyolardan yasalgan haykallar topilgan bo'lsa-da, Quva va Qo'rg'ontepa yaqinidagi Ajinatepadan topilgan haykallar bahaybatligi bilan ajralib turadi. Ajinatepadan topilgan budda haykalining balandligi 12 metr edi.

Yog'ochdan yasalgan haykalchalar ham ko'plab topilgan. Bu davrda yog'och o'ymakorligi

yuksak taraqqiy etgan edi. Yoghochdan sanam, tabiat manzaralari, hayvonlar, afsonaviy janzotlar, hukmdorlar va jangchilar qiyofasi o'yib ishlangan. Bunday san'at namunalari asosan Panjikent va Afrosiyobdan topilgan edi. Shuningdek bu davrda ganchkorlik san'ati ham taraqqiy etgan bo'lib, uning eng nodir namunalari Varaxsha qasridan topib o'rganildi. Ganchkorlar ham tabiat manzaralarini va turli geometrik shakllarni, ov manzaralarini yaratishgan. Ganchkorlik san'atining namunalari Varaxsha qasridan ham topilgan.

Tasviriy san'at asarlari namunalari bizgacha faqat devoriy suratlar orqali etib kelgan. Ular ham asosan arab istilosi davrida ma'lum darajada zarar ko'rgan. Bu san'at namunalarini Afrosiyob, Varaxsha va Bolaliktepadagi saroy devorlarida ko'rishimiz mumkin. Varaxsha qasri devorida ov manzarasi, Afrosiyobdagagi hukmdor saroyi devorida chet el elchilarini qabul qilish marosimi, Bolaliktepada esa izdihom marosimi tasvirlangan.

Xitoy manbalarida ham ilk o'rta asrlar madaniy hayoti haqida ko'plab ma'lumotlar bor. Ularda So'g'd ibodatxonalarida katta oltin haykallar bo'lganligi (Ishtixonda), Buxoro vohasi (Unag), Kushaniya (Xe), Farg'onha (Baxani) hokimlarining hayvonlar shaklida ishlangan taxtlari bo'lganligini haqida so'z yutiriladi.

V – VIII asrlarda musiqa, raqs, qiziqchilik va darbozlik san'atlari ham rivoj topganligi haqida xitoy manbalari ma'lumotlar keltiradi. Bu davrda san'at sohasida Buxoro aktyorlari, Samarcand naychilari, Toshkent o'yinchi yigit va raqqosa qizlari, Xo'jand surnaychilari, Kucha bastakorlari bilan shuhrat topgan edi.

V-VIII asrlarda O'rta Osiyoda zardushtiylik, budda, nasroniy, moniy va qam dinlari keng yoyilgan edi. Zardushtiylik dini haqida avvalgi Ma'ruzalarda to'xtalgan bo'lsak-da, uning ma'lum bir jihatlari xususida qisqacha so'z yuritamiz. Zardushtiylik ibodatxonalarini vag'n, kohinlar esa vag'npat deb atalgan. Zardushtiylik dinining ilk o'rta asrlardagi ko'rinishi otashparastlik tarzida namoyon bo'ldi. Ibodatxonadagi maqaddas olov «azarxurra», muqaddas olovxona «otashkada», muqaddas olovni doimiy yonib turishini nazorat qiluvchi kishi esa «atrabon deb atalgan. Atrabonlar o'ta zohid kishilardan tanlab olingan. Otashparastlik asosan, Xorazm, So'g'd, Choch viloyatlarida keng tarqalgan.

Bu davrda budda diniga sig'inuvchilar ham ko'pchilikni tashkil etgan. Ular asosan, Toxaristonda, Farg'onada, Yettisuvda va Sharqiy Turkistonda yashaganlar. Bu dinga ko'proq shahar aholisi e'tiqod qilgan. G'arbiy turk hoqolari budda ibodatxonalarini qurishga homiylik ham qilishgan. VII asrga oid budda ibodatxonalarini Balxdan (100 ta), Termizdan (10 ta), Qo'bodiyondan (3 ta) va Quvadan (2 ta) topilgan. Budda dini haykaltaroshlikning rivojlarinishinga ijobiy ta'sir etgan. Budda matnlari Termiz yaqinidagi Zangtepa yodgorligidan topilgan.

O'rta Osiyoda nasora dinining nestoriyan tahlimoti tarqalgan edi. Samarcand yaqinidagi Urgut shahri O'rta Osiyo nasroniyalarining markazi hisoblangan. O'rta Osiyoda nasroniyalarining nufuzini oshib boraganligi haqida manbalarda ma'lumotlar uchraydi. V – VI asrlarda So'g'dga kirib kelgan nasora dini vakillarini VI asr boshlarida Samarcand episkopi, VIII asrda esa mitropolit boshqarganligi ham fikrimizni dalillaydi. Hatto arablar kirib kelgan vaqtida ham O'rta Osiyoning ba'zi viloyatlarida nasroniylik keng yoyilgan edi. Nasroniylik diniga oid topilmalarning eng mashhuri Urgut yaqinidagi Qo'shtepadan topilgan xum parchasidir. Unda nasroniyalarining cho'qintirish marosimi tasvirlangan.

Ilk o'rta asrlarda O'rta Osiyoning mafkurafiy hayotiga moniy dini ham kirib kelgan. Bu din zardo'shtiylik, nasroniylik, braxmanlik va buddaviylik dinlari asosida paydo bo'lgan bo'lib, uning asoschisi Moniy ibn Fatak (216 - 274) hisoblanadi. Ktesifon shahri yaqinida tavallud topgan Moniy 230 yildan Eron, Markaziy Osiyo va Hindiston bo'ylab sayohat qilgan. 240 yildan boshlab esa o'z tahlimotini targ'ib eta boshlagan. 242 yili Shopur I ning toj kiyish marosimida birinchi marotaba rasmiy ravishda yangi dinni targ'ib qiladi. Shopur bu dinni xristianlik va boshqa dinlarga qarshi qo'ymoqchiqarish edi. Lekin bu davrda Eronda katta ta'sirga ega bo'lgan zardo'shtiylik kohinlari uni Erondan siqib chiqaradilar.

Moniylik dinida ham dualistik dunyoqarash asosiy o'rin tutadi. Ular insonning o'zi ham ruh va jismidan iborat deb bilganlar. Ruh nur farzandi, jism esa zulmat farzandi hisoblangan. Moniylar kakmtarin hayot kechirishni targ'ib etganlar. Ibodat, ro'za, sadaqa moniylik dinining asosiy talablari edi. Sadaqa berish asosiy burch hisoblangan. Moniylik dinida sudxo'rlikka ruxsat berilishi, uning karvon yo'llari bo'ylab joylashgan hududlarda keng tarqalishiga olib keldi. Moniy 273-yilda Eronga qaytgan va Shoh Bahrom I ning farmoniga ko'ra 275-yilda hibsga olinib, 277-yilda qatl etilgan. Moniy «Shoburaqon», «Kanz ulahyoh» (Tirilganlar xazinasi), «Jabborlar

haqida», «Sirlar kitobi», «Avangelion», «Kafelaya», «Bungoxik» kitoblarining muallifidir. Moniylik dini Eron, O'rta Osiyo, Sharqiy Turkiston, Xitoy, Misr va Ispaniya hududlarida ham tarqalgan edi. VIII asrda Uyg'ur hoqonligida davlat diniga ham aylandi. Lekin keyinchalik islom va boshqa dinlarning ta'sirida yo'qolib ketdi. Moniylik dinining ta'siri Sharqda mazdakiylik, g'arbda pavlikanchilik tahlimotlarida yaqqol namoyon bo'ldi.

Turk hoqonligida ko'chmanchi aholi asosan qam ya'ni shomon diniga e'tiqod qilgan. Turkiy aholi bu dinni qam deb atagan. Qam dini e'tiqodiga ko'ra barcha jonzot va nabodotni yakka xudo Ko'k tangri yaratgan. Bu dinning bilimdonlari «qam» va «to'yin» deb atalgan. Ko'k tangriga sig'inish Markaziy Osiyo cho'llarida yashagan ko'chmanchi aholidan kelib chiqqan. Vizantiya tarixchisi Menandr 572-yilda Yabg'uhqon Istem-i-Dizavluni ko'mish marosimini yozib qoldirgan. Bu ko'mish marosimida Vizantiya elchisi Valentin ishtirok etgan edi. Istemining o'g'li u hayot vaqtida minib yurgan otlarini va to'rt qulni otasining arvohiga qurban qilgan. qullarga dunyodan o'tgan Istemiga etkazish uchun topshiriqlar ham bergan. «Tan-shu» tarixiy manbasida turklarning ko'mish marosimi quyidagicha tasvirlangan. Chodirda yotgan murdaning butun mol-mulkular janglarda mingan otlari bilan kuydirish o'ldirgan dushmani nechta bo'lsa, qabr ustiga shuncha tosh qo'yish qilgan ishlarini yozib qoldirish odatga aylangan. Yettisuvda yashagan turklarda zardushtiylik va shamanlik dunyoqarashlari o'zaro qo'shilib ketganligini A.N. Brenshtam ham ta'kidlagan.

O'rta Osiyoda turli dinlarning mavjudligi siyosiy hayotdagi tarqoqlikning ma'naviyatdagi in'ikosi edi. Lekin shunga qaramay, dinlar o'rtasidagi mafkuraviy kurash madaniyat va san'atning rivojiga to'sqinlik qilmadi, aksincha, unga serjilolik bag'ishladi.

Foydalaniman adabiyotlar ro'yxati.

1. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. T., 2000.
2. Asqarov A. O'zbekiston tarixi. T., 1994.
3. Ahmedov B. O'zbekiston xalqlari tarixidan manbalar: qadimgi va o'rta asrlar. T., 2001.
4. Sagdullaev A. S. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarida. T., 1996.

TARIX FANINING TARMOQLARI

*Aminova Shoira
Xorazm viloyati Xonqa tumani
7-IDUM tarix fani o'qituvchisi
Tel: +998942307877*

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarix fanini o'qitishning tarmoqlari keltirilgan va ular haqida malumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: harbiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, diniy, fan, san'at, intellektual, madaniyat va diplomatiya tarixlari.

Tarix fani ko'p tarmoqli fan bo'lib, inson va jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq bir qator sohalar rivojlanishi jarayonlarining umumiyligi mahsulidir. Tarix fani quyidagi tarmoqlarga bo'linadi.

Harbiy tarix — tarix fanining eng qadimiy tarmoqlaridan biridir. Hatto „tarixning otasi” Gerodot va boshqa antik davr tarixchilari ham qadimda sodir bo'lgan urushlar haqida alohida va ko'plab ma'lumotlar yozib qoldirganlar. XVIII asrdan boshlab esa harbiy tarix harbiy to'qnashuvlar tarixi sifatida rivojlnana boshladi. XIX asr oxiri - XX asr boshlaridan boshlab, urushlar xususiyatidagi yuzaga kelgan o'zgarishlar ta'sirida harbiy tarix sohasida nafaqat harbiy sohaga aloqador masalalarning o'zinigina, balki jamiyat taraqqiyotiga aloqador masalalar o'rganila boshlandi.

Siyosiy tarix - tarix fanining eng dastlabki yuzaga kelgan tarmoqlaridan biri bo'lib, bu tarix o'z tarkibiga fuqarolik jamiyatni tarixini, siyosiy voqealar tarixini, siyosiy tizimlarni boshqarish va ijro etuvchi hokimiyyat tarixini kiritgan holda tarix fanining o'rganilishini ma'lum darajada o'zgarib borishiga ta'sir ko'rsatdi.

Iqtisodiy tarix - statistikaning paydo bo'lishi bilan faol rivojlnana boshladi. Bugungi kunda iqtisodiy tarixni o'rganishda matematik modelllashtirishdan keng foydalaniladi.

Ijtimoiy tarix. XIX asrdan boshlab tarixchilar tomonidan tarixiy tadqiqotlarda oddiy odamlar va xalqning ahvolini o'rganishga e'tibor qaratish boshlandi. Marksizm ta'limotida ishchilar tabaqalarini o'rganishga asosiy e'tibor qaratildi va ijtimoiy tarix rivojlandi.

Diniy tarix. Tarix fani sohalari va tarmoqlari orasida eng dastlabki yuzaga kelgan tarmoqlardan biri diniy tarix sanaladi. Diniy tarix orqali barcha xalqlarning diniy munosabatlari o'rganiladi.

Fan tarixi. Tarix fani ilm-fanga kashfiyotlar ro'yxati sifatida emas, balki inson faoliyatining mahsuli va ayni vaqtida jamiyat va madaniy hayotning ajralmas bir bo'lagi sifatida qaraydi. Ilm fan - ijtimoiy va mafkuraviy xususiyatga ega. Bu sohaning tarixiy tadqiqotlari jarayonida ilm-fan va jamiyat o'rtasidagi aloqalar va bog'liqlikka alohida e'tibor qaratilishi kerak.

San'at tarixi. San'at tarixi haqida tarixchilarning o'z nuqtayi nazarları mavjud. Agar san'atshunoslar san'at asarining yaratilishi sanasi, muallifligi va uslubi kabi jihatlarini birinchi o'ringa qo'ysalar, tarixchilar esa mazkur san'at asarining yaratilishidagi shart-sharoitlar, kompozitsiyalar, kontekstlar, intellektual va ijtimoiy tarixiy jihatlarini asosiy o'ringa qo'yadilar.

Intellektual tarix. Intellektual tarix dastlabki vaqtarda yirik olimlarning g'oyalari tarixi sifatida rivojlanib keldi, intellektual tarix o'z tadqiqot ko'lamlarini kengaytirib borib, tadqiqotlar jarayonida tarixiy voqelikka diniy va ayni vaqtida ilmiy qarashlarni, turli vaqtarda sodir bo'lgan kasalliklar va ularning kelib chiqishi va oqibatlari va boshqa shu kabilarni o'rganishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Madaniyat tarixi. Madaniyat tarixi tarixiy tadqiqotlarning an'anaviy va asosiy tarmoqlaridan biri sanaladi. Bugungi kunda yangi madaniyat tarixi shakllangan bo'lib, uning asosini til, matnlar va narrativ tizimlar (semiotik yondashuv) tashkil etadi. Yangi madaniyat tarixi xalq madaniyatini va elitar madaniyatning bir-biriga qarama-qarshiligidini inkor qiladi.

Diplomatiya tarixi. Diplomatiya tarixining shakllanishi va mukammallahib borishi ham tarixiy tadqiqotlarning ilk ko'rinishlarida uchraydi. Bunda asosan tarixchilar tomonidan qirollar, shohlar, xonlar, diplomatlar va elchilarining o'zaro alohida muzokaralari tarixini yoritishga asosiy e'tibor qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D.A.Alimova, Z.A. Ilxamov Tarix fani metodologiyasi. O'quv qo'llanma.

MIRZO ULUG'BEKNING JAHON ILM-FANIGA QO'SHGAN HISSASI

*Avezmetova Maryamjon Umrbekovna
Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi 35-sonli
maktabning tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Qomusiy olim Mirzo Ulug'bek o'z davrining mashhur astronomi, tarixchisi, geografi, matematigi, musiqa ilmi ustasi va shu bilan birga davlati rivojiga hissa qo'shgan hukmdor hamdir.

Kalit so'zlar: Samarqand, astronom, matematik, tarixchi, geograf, rasadxona, sekstant, madrasa, akademiya.

"Ulug'bekning hayoti va ilmiy faoliyati xalqimiz ma'naviyatining poydevoriga qo'yilgan tamal toshlaridan biri bo'lib, yurtimizda bundan necha zamonlar oldin fundamental fanlarni rivojlantirishga qanchalik katta ahamiyat bergenini ko'rsatadi". " Islom Karimov."Yuksak ma'naviyat- yengilmash kuch" Mirzo Ulug'bek buyuk o'zbek astronomi va matematigi, davlat arbobi.Shohruh Mirzoning o'g'li, Amir Temurning nabirasi.Sohibqironning "besh yillikyurish"ida (1392-1396-y)Iroqdag'i Mordin qal'asi qamal qilish chog'ida tug'ilgan.Sharafiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma" asarida yozishicha, Amir Temur huzuriga chopar kelib Ulug'bekning tug'ilgani va muajjimlar bu nevara kelajakda ham olim, ham hukmdor bo'lishini bashorat qilganlari xushhabarini yetkazadi.Sohibqiron hursandligidan Mordin qal'asi qamalini to'xtatib, uning xalqiga yuklangan to'lovni bekor qiladi. Uning o'z nabirasiga Muhammad Tarag'ay va Ulug'bek deb ism qo'yganini ham munajjimlarning yuqoridagi bashorati bilan bog'lash mumkin.Shunday qilib Mirzo Ulug'bek 1394-yilning 22-martida Sultonija shahrida tavallud topgan.Amir Temur Ulug'bek tarbiyasiga alohida e'tibor bergan va uni davlat ahamiyatiga molik tadbirlarda qatnashtirgan.Klavixoning ma'lumotlariga ko'ra, Ulug'bek bobosining xorijiy elchilarini qabul qilish marosimlarida ishtirot etgan.

Mirzo Ulug'bek 1409-yildan boshlab Movarounnahr hokimi bo'lган.U payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning "Beshikdan qabrgacha ilm izla", degan hadislariga doimo amal qilgan.Ulug'bek Ahmad Farg'oniy, Forobiy, Muso Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Umar Hayyom asarlarini o'rghanadi.Bu mutafakkirlar orqali yunon olimlari Aflatun, Arastu, Gipparx, Ptolomey bilan tanishadi.G'iyosiddin Jamshid Koshoniyning yozishicha, Ulug'bek donishmand bo'lган.Qur'oni karimning aksariyat qismlarini yoddan bilgan.Ulug'bek davrida Samarqand shahri yanada ravnaq topgan.Shaharda hunarmandchilik, me'morlik, adabiyot, umuman ilm-fan yuksaldi, savdo taraqqiy etdi. Davlatshoh Samarqandiy "Tazkirat-ush shuaro" sida shunday yozgan;"Olim, odil, g'olib va himmatli podshoh Ulug'bek Ko'ragon yulduzlar ilmida osmon qadar yuksalib bordi, maoniy ilmida qilni qirq yordi. Uning davrida fazillar martabasi cho'qqiga ko'tarilgan.Fozillaru hakimlarning yakdil fikrlari shuki, islomiyat zamonida, balki Iskandar Zulqarnayn davridan to shu damgacha Ulug'bek Ko'ragondek olim va podshoh saltanat taxtida o'tirmagan.U otasi Shohruh bahodir hukmronligi davrida Samarqand va Movarounnahrni qirq yil mustaqil idora etdi."

Ulug'bek Buxoroda(1417), Samarqandda(1420), G'ijduvonda(1432-33) madrasalar va Marvda hayriya muassalarini barpo qildirgan.Madrasalarda diniy fanlar bilan birkalikda dunyoviy fanlar ham o'qitildi, ko'proq aniq fanlarga e'tibor qaratildi.Ulug'bek O'rta Osiyo xalqlari ilm-fani va madaniyatini O'rta Osiyo sharoitida dunyo fanining eng yuqori pog'onsiga olib chiqdi. Uning qilgan eng buyuk ishi—Samarqand ilmiy maktabini o'sha davr akademiyasini barpo etganligi bo'ldi.Bu ilmiy maktabda 200 dan ortiq olimlar faoliyat olib borgan.Ular orasida eng yiriklari Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid Koshyi edi.Ulug'bek Samarqand yaqinidagi Ko'xak(Cho'ponota) tepaligida rasadxona barpo ettirdi.Rasadxona 1424-1429-yillarda qurilgan."Boburnoma"dagi ma'lumotlarga ko'ra rasadxonaning balandligi 30, 4 mdan iborat 3 qavatli qilib qurilgan.Rasadxona o'rta asrlarda asbob uskunasi jihatdan ham beqiyos bo'lган.Unda o'ndan ortiq turli astronomik qurilma va asboblar bo'lган.Ulardan eng asosiysi radiusi 40, 2 m li qo'shaloq yoydan iboratkvdrant yoki (sekstantga yaqin) qurilma hisoblanadi. Kvadrantning janubiy qismi yer ostida, qolgan qismi shimol tomonda yer sathidan 30 m cha balandda joylashgan.Asbob aylanasida bir gradus yoy 701, 85 mm va bir minut yoy 11, 53 mmga to'g'ri keladi.Asbob astronomiyaning asosiy doimiyliklari—ekvator va ekliptika orasidagi burchakni o'lhash, yillik pretsessiya doimiyisini, tropik yil davomiyligini va boshqa fundamental astronomik doimiyliklarni aniqlashga imkon bergan.Rasadxonada kichik o'lchamli asboblar :armillyar sfera, 2, 4 va 7 halqadan iborat o'lchov asboblari, triangula, quyosh va yulduz soatlari, asturlob va boshqalar bo'lган.Bu ilmiy uskunalar yordamida Quyosh, Oy, sayyoralar va

alohida yulduzlar kuzatilgan.Mirzo Ulug'bekning eng yirik astronomik asari "Ziji Ko'ragoniy" rasadxonada yaratilgan.Uning qurilishi va keying ilmiy faoliyati Ulug'bek taklifi bilan yig'ilgan qator mashhur olimlar G'iyoosiddin Koshiy, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi va boshqalar nomi bilan bog'liq.Ulug'bek rasadxonasing arxeologik qoldiqlari 1908-yilda V.L.Vyatkin rahbarligida olib borilgan qazishma ishlari natijasida topilgan.Xususan bu yerda diametri 48 m keladigan, qalinligi bir g'isht bo'lgan aylanma devor borligi va uning markazida qo'shaloq yoydan iborat ulkan bosh qurilmaning qoldiq qismlari aniqlangan.Uning katta zallari, katta kichik xonalari bo'lgan. Boburning yozishicha, Ulug'bek rasadxonasing sirti koshin va sirli parchinlar bilan bezatilgan. Rasadxona ichiga o'rnatilgan juda katta asbob yordamida Quyosh, Oy, sayyora va yulduzlar katta aniqlik bilan o'rganilgan.Rasdxonada kutubxona ham bo'lgan.Bu kutubxonada fanning deyarli barcha sohalariga tegishli qariyb o'n besh ming jild kitob saqlangan. Ulug'bekning faol ishtiroti bilan Ulug'bek rasadxonasi o'sha zamon sharoitiga mukammal astronomik asbob va uskunalar bilan jihozlangan oliy darajadagi ilmgohga aylanadi. Rasadxona Ulug'bek bilan birga mashhur matematik va astronomlardan "Aflatuni zamon" deb nom olgan Qozizoda Rumiy, G'iyoosiddin Jamshid Koshiy, "O'z davrining Ptolomeyi" nomi bilan mashhur Ali Qushchi va ko'pgina boshqa olimlar ilmiy kuzatishlar va tadqiqotlar olib boradilar.Xullas, Ulug'bek Samarqandda butun bir astronomiya maktabini yaratdi.Rasdxonada olib borilgan kuzatish va tadqiqotlar tufayli 1018 ta qo'zg'almas(turg'un) yulduzning o'rni va holati aniqlanib, ularning astronomik jadvali tuziladi. Rasadxona olib borilgan tadqiqotlarning natijasi asosida matematika va astronomiyaga oid bir qator nodir asarlar yaratildi.Ulug'bekning shoh asari "Ziji jadidi Ko'ragoniy"(Ko'ragoniyning yangi astronomik jadvali) nomli kitobidir. "Ziji jadidi Ko'ragoniy" asosan ikki qismidan: keng muqaddima va 1018 ta qo'zg'almas yulduzlarning o'rni va holati aniqlab berilgan jadvallardan iborat.Ulug'bekning astronomik jadvali o'sha zamondagi shunga o'xshash jadvallar orasida yuksak darajada aniqligi bilan ajralib turadi.Shuningdek, Ulug'bekning yil hisobini hozirgi hisob-kitoblarga solishtirgudek bo'lsak, u bor-yo'gi bir minut-u ikki sekundga farq qiladi.Bu XV asr uchun g'oyat yuksak aniqlik bo'lib, hozirgi zamon o'chovlariga juda yaqindir.

Rasdxonaning ichki devorda osmon tasviri, yulduzlar xaritasi, tog', dengiz, mamlakatlar bilan belgilangan Yer shari tasviri ham ishlangan.Rasdxonada tevaragida olimlar va xizmatchilar uchun katta-katta hujralar quriladi..Uning etagida esa ikkita chorborg' barpo etiladi.Ulardan bir Bog'I Maydon, ikkinchisi esa Chinnixona nomi bilan shuhrat topadi.Rasdxonada joylashgan bu mavze xalq orasida "Naqshi Jahon" degan nom bilan shuhrat qozongan.

Keyinchalik uqarovsiz qolib XVI asrda vayron qilingan.Hozir Ulug'bek rasadxonasingi katta asbob kvadrantning yer ostida saqlangan qismi balandligi bilan 11 m keladi.1964-yil Ulugbek rasadxonasi yonida Ulug'bek muzeyi ochilgan.Ulug'bek rasadxonasing asl ko'rinishi, ichki tuzilishi, bosh qurilmasi haqida O'zbekiston va chet el olimlari tomonidan tadqiqot ishlari olib borilmoxda.Yaqin yillargacha Ulug'bek faqat astronom va matematik deb hisoblanar edi. Lekin uning ijodi serqirra bo'lib, u tarix, she'riyat va musiqa bobida ham qalam tebratgani aniqlandi. Tarixchi Mirzo Muhammad Haydar "Tarixiy Rashidiy" asarida "Mirzo Ulug'bek tarixnavis donishmand va "To'rt ulus tarixi"ni ham yozib qoldirgan edi", deb yozgan.Ulug'bekning turkiyda yozgan "Tarixi arba" ulus" asari Chingizxon bosib olgan mamlakatlarning XIII-XIV asrlar birinchi yarmidagi siyosiy hayotini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.Ulug'bekning astronomiya maktabi o'z davrining o'ziga xos akademiyasi edi.Ulug'bek tevarigida uyushgan 200 dan ortiq olimlarning o'z bag'rida yetishtirgan nomi jahonga mashhur Samarqand rasadxonasi shu vazifani o'tagan.Mashhur fransuz faylasufi, yozuvchi va tarixchi olim Volter(1694-1778):"Ulug'bek Samarqandda bo'lib akademiyaga asos soldi.Yer sharini o'chashni buyurdi va astronomiyaga oid jadvallarni tuzishda ishtirot etdi", - deb yozgan edi. Ulug'bekning astronomiya maktabi o'rta asrlar musulmon sharqi astronomiyasining rivojlanishiga katta ta'sir o'tkazdi.

Ulug'bek akademiyasidagi yirik olim—Ali Qushchini Ulug'bek "Ziji" ning so'zboshisida "farzandi arjumand", "aziz farzandim" deydi.Aslida u Ulug'bekning sadoqatl shogirdi bo'lib, "Zij" ustida ishlar poyoniga yetkazilgunga qadar ustoziga yordam bergen.Ulug'bek Samarqandda 2 ta madrasa :biri—Registon ansambli tarkibida va 2-si Go'ri Amir ansambli tarkibida barpo qilgan.Uning o'zi ham bu madrasalarning har birida haftada bir marotaba ma'ruza o'qigan. Boshqa vaqtini ko'proq astronomik kuzatishlarga, "Zij" ustida ishslashga va davlat ishlariiga bag'ishlagan.Ulug'bekning yana bir matematik asari "Risolai Ulug'bek"deb ataladi va uning bir nushasi Hindistonda Aligarx universiteti kutubxonasida saqlanadi, hali o'rganilmagan.Balki u ham hisoblash matematikasiga aloqadordir.

Fan va madaniyat tarixida so'nmas iz qoldirgan Ulug'bekningilmiy merosi uning "Zij"idir.Bu asar sayyoralar, Quyoshva Oy harakatini talqin qilish, yulduzlar katalogi va unda qo'llanilgan

математик усуллари bo'yicha o'rtalarda astronomik asarlarning eng mukammali bo'lganligi uchun avvalambor u musulmon mamlakatlaridagi olimlarning diqqatini jalg qilgan."Zij"ga ilk sharhni Ulugbekning shogirdi Ali Qushchi "Sharhi Ziji Ulugbek" nomi bilan yozgan. XV asrning o'zida qohiralik munajjim Shamsiddin Muhammad as So'fiy al Misriy o'zining "Tashil Ziji Ulugbek" ("Ulugbek "Zij"ini osonlashtirish") nomli asar yozib, unda Ulugbek jadvallarini Qohiraning geografik kengligiga moslashtirdi.

Suriyalik olim Zayniddin al Javhariy as Solihiy (XV asr) "Ad Dur annozil fi tashil attaqvim" ("Taqvimni soddalashtirishda nozil bo'lgan durlar") nomli asarida Ulugbek "Zij"ini qayta ishlagan. Ulugbek "Zij"iga yozilgan eng mukammal sharh Samarqand ilmiy maktabining eng so'nggi namoyandasasi Nizomiddin Abdul Ali ibn Muhammad ibn Husayn Birjandiying 1523-yilda yozib tugatilgan "Sharhi Ziji Ulugbek" asridir. Birjandiy o'z sharhida mufassal va aniq raqamlar bilan bayon qilib "Zij"ning sirlarini ochadi.Ulugbekning ko'plab jumlalarini u chizmalar bilan tushuntirib isbotlagan.

Samarqandlik ikki buyuk olim –Qozizoda Rumiy va Ali Qushchining nabirasi Miram Chalabiy (1525-yil) "Zij"ga sharh yozib, uni "Dastur alamat va tashih aljadval" ("Amallar dasturi va jadvallarning tugatilishi") deb atagan.XVI asrning 2-yarmi va XVII-XVIII asrlardagi qator musulmon olimlari "Zij"ga sharh yozdilar va uni qayta ishlab o'z zamonalari va makonlariga moslashtirganlar.Ular orasida suriyalik Taqiyiddin ash Shomiy(1526-85), Mazhariddin al Qoriy (XVI asr), misrlik Abdulqodir al Manufiy ash Shofiy(XVI asr), eronlik Shoh Fathulloh Shiroziy (1589-yil), Muhammad Boqir al Yazdiy (1637-y), hind Farididdin Dehlaviy (1629-y), turk Muhammad Chalabiy (1640-Y), misrlik Rizvon ar Razzoq al Misriy (1710y), Dogistonlik Damodon al Muhiy (1718-y) kabi olimlarning sharhlari shular jumlasidandir.Bular orasida hind davlat arbobi va olimi Savay Jay Singhning faoliyati alohida o'rin tutadi.U Hindistonning Boburiy sultoni Muhammadshohning (1719-48) farmoni bilan Ulugbek rasadxonasiagi jihozlarning ta'riflariga ko'ra, Dehli, Banoras, Jaypur, Ujjayn va Muttrada rasadxonalarini barpo etadi.So'ng u homiylik qilgan sultonga atab "Ziji Muhammadshohiy" asarini yozgan va unda Ulugbekning ba'zi jadvallarini tayyorligicha qabul qilgan.

Ulugbekning nomi Yevropada va umuman G'arb mamlakatlarida buyuk bobosi Amir Temurning shuhrati tufayli ancha ilgari ma'lum bo'lgan.Yevropa Amir Temur va uning oila-a'zolari haqida bиринчи bo'lib Samarqandga 1403-1405-yillar sayohat qilgan Ispaniya elchisi Rui Gonsales de Klavixodan eshitgan.Klavixoning "Kundaliklar" I 1582-yil, Seviliyada va Parijda nashr etilganidan so'ng yevropaliklar darhol Amir Temur va uning oila a'zolari bilan qiziqqanlar. Ulugbek nomi XVII asr boshidanoq (1601-y) Amir Temurga bag'ishlangan dramatik asarlarda uchraydi.1690-yilda Gdanskda polyak astronomi Yan Gaveliy chop etirgan "Yulduzlar osmonining atlasi" dagi ikkita gravyurada o'sha davrning mashhur astronomolari orasidan Ulugbekka faxrli o'rinni bergen, unda Ulugbekning yulduzlar jadvalini Ptolomey, Tixo Brage, Richchioli, Vilgelm IV va o'zining jadvallari bilan solishtirgan.1711-yilda Oksfordda Ulugbekning geografik jadvali 3 marta nashr etilgan.1908-1909-yillarda V.L.Vyatkin Ulugbek rasadxonasingin xarobalarini va uning asosiy asbobi—kvadrantini kavlab topgandan so'ng, Samarqand olimlarining faoliyatiga yangidan qiziqish boshlanadi.Natijada 1918-yilda V.V.Bartoldning "Ulugbek va uning davri" asari nashr etilgan.Sovet davrida Ulugbekning hayoti va ijodi bilan mamlakat jamoatchiligini tanishtirish bo'yicha T.N.Qori Niyoziy ko'p harakat qilgan.Ulugbek "Zij"ining to'liq va mukammal holda, ilmiy izohlar bilan ta'minlangan tarjimasini A.Ahmedov 1994-yilda amalga oshirib nashr ettirdi.

Ulugbek tavalludining 600 yilligi 1994-yil aprelda Parijda, oktabrda Toshkent va Samarqandda tantanali ravishda nishonlandi va xalqaro konferensiyalar o'tkazildi.Shu yili Toshkentda Ulugbekka atab haykal o'rnatildi.Ulugbek siyoshi Pulkovo rasadxonasi, Moskva universiteti konferenzallarida dunyodagi mashhur olimlarning portretlari qatoridan joy olgan.Samarqandda Ulugbekning memorial muzeyi tashkil etilgan.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Karimov I.A.Yuksak ma'naviyat -yengimas kuch.-T.: "Ma'naviyat", 2008.
2. Ahmedov Bo'riboy.O'zbekiston tarixi manbalari. T.: "O'qituvchi".1991.
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent."O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
4. Ahmedov Bo'riboy .Amir Temur va Ulugbek zamondoshlari xotirasida.T.: "O'qituvchi"1996.
5. Sadreddin Salim Buxoriy.Tabarruk ziyyaratgohlar.T.: "Yozuvchi"1993.

O'ZBEK PEDAGOGIKASIDA TURKISTON MA'RIFATPARVARLARINING O'RNI

Haydarova Iroda Batirovna
Buxoro viloyati Buxoro tumani 51-sontumumiy
o'rta ta'lif maktabi tarix fani o'qituvchisi
Tel: +998936564111

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunda yosh avlod ta'lif-tarbiyasida jadid ma'rifatparvarlarining hissasi beqiyos ekanligi takidlangan.

Kalit so'zlar: Ta'lif - tarbiya, yosh avlod tarbiyasi.

Bugungi kunning ta'lif-tarbiyasida Turkiston ma'rifatparvarlarining o'rni beqiyosdir. Ular bu kunning ravnaqi va istiqboli uchun jon berib, ilmu-ma'rifatni rivojlantirish yo'lida o'z jonlarini fido qilishgan desak mubolag'a bo'lmasa kerak. Shu o'rinda ma'rifatparvar adib va jamoat arbobi Abdulla Avloniy ta'lif va tarbiya haqida gapirib, shunday yozgan edi: "Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan so'zleri ham bu kunning ta'lif-tarbiyasi Vatan kelajagi ekanligini takidlamoqda.

Ma'rifat – ta'lif va tarbiya orqali kishilarining bilim va ongini oshirish yo'lida qilinadigan harakatdir. Ma'rifat bu bilish, doimo harakatda ilm izlash demakdir. O'z faoliyatlarini bu ishga bag'ishlagan kishilar esa ma'rifatparvarlar deb atalgan. Yurtimizda ma'rifatparvarlik harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida vujudga kelgan va jadidchilik harakati nomi bilan shuhrat qozongan. Jadidchilik harakatining namoyondalari esa jadidlar deb atalishgan. Ular yurtimiz ozod va obod ko'rinishni xohlaganlar. Jadid (arabcha) – yangi, yangilik tarafdori, yangilik uchun kurashuvchi degan manoni bildiradi.

Jadidchilik harakatida yurtimizning taraqqiyatparvar ziyorilari rahbarlik qilishgan. Ular ishni dastlab yangi usul (usuli jadad) maktabalarini ochishdan boshlashganlar. Yangi usul maktabalarida diniy ta'lif bilan bir qatorda tabiat fanlaridan ham saboq berilgan. Jadidlar iqtidorli bolalarni chet ellarga o'qishga yuborishni ham tashkil etganlar. Shu o'rinda bir narsani alohida qayd etib o'tish joizki bugungi kunda ham Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tashabbuslari bilan ta'lif sohasida ham jiddiy islohotlar olib borilmoqda. Istidodli yoshlar esa har tomonlama rag'batlantirilmoqda. Prezidentimizning tashabbuslari bilan "Prezident maktabi"ning tashkil etilishi ham bunga yaqol misol bo'la oladi. Yurtimizda bugungi istedodli yoshlarga har tamonlama imkoniyatlar eshiklari ochib qo'yilgan.

O'zbek xalqi uzoq o'tmishga borib taqaluvchi boy milliy va ma'naviy qadriyatlarga ega buyuk xalqdir. Milliy va ma'naviy qadriyatlar asrlar davomida yaratilgan. Ular davr, hayot o'zgarishi bilan yo'q bo'lib ketmaydi. Aksincha, keyingi avlodlar uchun meros bo'lib qoladi. Keyingi avlodlar esa ularni yanada boyitadi. Ular ham o'zidan keyingi avlodga meros qilib qoldiradi.

Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvar qori Abdurashidxonov va boshqalar Turkiston jadidchilik harakatining yirik namoyandalari edilar. Jadidlar qoloqlikka ko'nikib qolgan xalqning ongini o'zgartirish uchun turli gazeta va jurnallar nashr ettirganlar. Teatr tashkil etib, ularda kishilarni o'yga tortadigan asarlarni sahnalashtirganlar. Ularning sahifalarida yosh avlodni vatanparvar bo'lishiga, jahon ilm-fan yutuqlarini puxta egallahsha da'vat etishgan. Turkiston ma'rifatparvarlari yosh avlodni kitobxon qilishga, milliy davlatchilikni tiklashga asdoyidil harakat qilishgan va shu yo'lida jon fido qilishgan. Biz o'zbek xalqi boy o'tmishga, tarixga egamiz. Bizning yurtimizdan nafaqat biz balki butun dunyo fahrlansa arziyidigan allomalar yetishib chiqqan. Bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalashda ulug' mutafakkirlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi beqiyos ekanligini tushuntirishimiz zarurdir. Binobarin, ta'lif – tarbiya tizimini o'zgartirmasdan turib ongni o'zgartirib bo'lmaydi. Ongni, tafakkurni o'zgartirmasdan turib esa biz ko'zlagan oliy maqsad – ozod va obod jamiyatni qurib bo'lmaydi.

Foydalilanigan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev asarlari.
2. I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asari.

www.uzedu.uz

O'QUVCHILARGA TARIXIY SANALARNI O'QITISHDA SOLNOMALARNING AXAMIYATI.

*Axmadalievna Nigoraxon Abdujalilovna
 Andijon viloyati Marhamat tumani № 20-maktab o'qituvchisi
 Mamasaitova Umida Qaxramonovna
 Andijon viloyati Marhamat tumani № 16 -maktab o'qituvchisi
 Telefon: +998 91 493 80 64
 "Tarixsiz – kelajak yo'q!" (Islom Abdug'aniyevich Karimov)*

Annotatsiya. Quyidagi maqolada maktablarda tarix fanidan dars berib kelayotgan xamkasblarimizda tarix fanini o'qitishda vujudga kelayotgan, o'quvchilarini fanlarni o'zlashtirishlarida qiyinchilik tug'dirayotgan ayrim muammolar va ularni hal etishga takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Ta'lif, tarix, qiyin sanalar, murakkab fikr, tushuncha, jadvallar asosida ishlash, soddalashtirish, qulaylashtirish.

Kirish. Kelajak avlodga to'g'ri tarbiya berishda, milliy qadriyatlarimizni singdirib borishda, ajodolarimizning bizga qoldirgan boy me'rosidan boxabar etib borishda maktablarda o'qitilayotgan tarix fanining o'rni beqiyosdir. Darxaqiqat tariximizni bilmasdan, uni tushunib yetmasdan turib, yoshlarimiz o'zlarini to'liq anglab yetishlari mumkin emas. Bu esa ularning tarbiyasidagi eng muxim omildir.

Tahlil va natijalar. Maktablarda tarix fani o'qituvchilari ish jarayonida qaysi masalalarda qiyinchilikka duch kelmoqdalar? O'quvchilarga nimalarni tushintirish murakkablik tug'dirmoqda? Shu va shu kabi ko'plab masalalarning biri tarix fanida ishlatalidigan solnomalarning o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishidir.

Sizga ma'lumki tarix fanini o'z tili va o'ziga xos solnomasi mavjuddir:

Miloddan avvalgi davr									
III mingyllik									
XXX asr	XXIX asr	XXVIII asr	XXVII asr	XXVI asr	XXV asr	XXIV asr	XXIII asr	XXII asr	XXI asr
3000 - 2900	2899 – 2800	2799 – 2700	2699 – 2600	2599 - 2500	2499 – 2400	2399 - 2300	2299 - 2200	2199 – 2100	2099 – 2000
II mingyllik									
XX asr	XIX asr	XVIII asr	XVII asr	XVI asr	XV asr	XIV asr	XIII asr	XII asr	XI asr
1999 - 1900	1899 - 1800	1799 – 1700	1699 – 1600	1599 - 1500	1499 – 1400	1399 - 1300	1299 - 1200	1199 - 1100	1099 – 1000
I mingyllik									
X asr	IX asr	VIII asr	VII asr	VI asr	V asr	IV asr	III asr	II asr	I asr
999 - 900	899 - 800	799 – 700	699 – 600	599 - 500	499 – 400	399 - 300	299 - 200	199 - 100	99-1
Milodiy davr									
I mingyllik									
I asr	II asr	III asr	IV asr	V asr	VI asr	VII asr	VIII asr	IX asr	X asr
1 - 100	101 - 200	201 – 300	301 – 400	401 – 500	501 – 600	601 - 700	701 - 800	801 - 900	901 – 1000
II mingyllik									
XI asr	XII asr	XIII asr	XIV asr	XV asr	XVI asr	XVII asr	XVIII asr	XIX asr	XX asr
1001 - 100	1101 - 1200	1201 – 1300	1301 – 1400	1401 - 1500	1501 – 1600	1601 - 1700	1701 - 1800	1801 - 1900	1901 – 2000
III mingyllik									
XXI asr	XXII asr	XXIII asr	XXIV asr	XXV asr	XXVI asr	XXVII asr	XXVIII asr	XXIX asr	XXX asr
2001 - 2100									

Tarixda yil hisobini belgilashda olimlar < era > yoki < milod > atamalarini ishlatalardilar. Era lotincha "dastlabki raqam", "boshlang'ich son" ma'nolarini anglatadi. Tarix darsliklari va tarixiy asarlarda era va milod so'zlari bir xil ma'noda qo'llaniladi. Biz uchun doimiy tanish bo'lgan yillardan biri milodiy bo'lsa, ikkinchisi hijriy yildir. Milodiy yil hisobiga Iso Masihning tug'ilgan kuni (1-yil 1-yanvar) asos qilib olingan. Grigoriy, Yuliy Sezar singari solnomaga (kalendara) tuzgan shaxslar shu kunni milodiy yilning boshlanishi deb belgilaganlar. Miloddan avvalgi "falon yil" deyilganda Iso Masih tug'ilgan kundan oldingi yillar tushuniladi. Milodiy "falon yil" deyilganda esa Iso Masih tug'ilgan kundan keyingi yillar tushuniladi. Imperator Konstantin xristian dinini boshqa dinlar bilan teng bir din deb e'lon qilishi milodiy 313 – yilga to'g'ri keladi. Buni asrda; IV asrning dastlabki choragi, IV asrning 1 – yarmi yoki IV asrning boshlari deya aytishingiz mumkin.

Xulosa. Hozirda har bir o'qituvchiga darslarida PISA testlaridan foydalanish, o'quvchilarida ushbu testlarni xal etish ko'nikmalarini shakllantirib borish vazifasi yuklatilmoqda. Shunday vaziyatlarda o'quvchilarimizning tarixiy sanalarni mukammal bilishlari juda muxim deb xisoblayman, zero savollarning ko'pchiligi sanalar bilan bog'liqdir.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Inoyatov U.I., Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogika: 1000ta savolga 1000ta javob. 2012yil. Toshkent, "Ilm-Ziyo" nashriyoti.
2. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. 2013 yil. Toshkent, "Fan va texnologiyalar".
3. Sayidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Moliya, 2003yil.
4. Ochilov M. "Yangi pedagogik texnologiyalar" -Qarshi.: Nasaf, 2000 yil.
5. Tolipov O'., Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot" -Toshkent.: Fan, 2005 yil

XIX ASR OXIRI - XX ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGINING IJTIMOIY- IQTISODIY HAYOTIDA SAVDOGARLAR FAOLIYATI

*Mamatov Bektosh Tolibjon o'g'li, 2-kurs talabasi
Samarqand davlat universiteti, Samarqand shahar
Tel: +998936653104
e-mail: bektosh.mamatov@bk.ru*

Annotatsiya: Mazkur maqola Buxoro savdogarlarining XIX asr oxiri - XX asr boshlaridagi keng faoliyatiga bag'ishlanadi. Ularning savdo kompaniyalari va korporatsiyalarga birlashuv jarayonlari yoritilishi bilan birga, iqtisodiyotning asosiy tayanchi bo'lgan milliy burjuazianing shakllanish jarayonida savdogarlarning o'rni tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Buxoro amirligi, savdogarlar, kasb etikasi, kredit bitimi, qosid, karvonboshi, oqsoqol, korporatsiya, milliy burjuaziya.

XIX asr o'rtalaridan boshlab Buxoro amirligida savdo munosabatlarining yangi bosqichga ko'tarilishi bevosita - ishlab chiqarishning o'sishi, mintqa va chet el davlatlari bilan savdo aloqalarining rivojlanishi hamda ixtisoslashgan savdogarlar faoliyati bilan bog'liq bo'ldi. Bu davrda qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik sohalarida ichki iste'mol bilan birga, tashqi eksportga talab oshib bordi. Shu o'rinda, Buxoroni O'rta Osiyo mintaqasida tutgan mavqeい to'g'risida I.P. Petrushevskiy: "Buxoro - yirik savdo yo'llari kesishgan yerda joylashgan, eksport va tranzit savdosi uchun birlashma sifatida xizmat qiluvchi maxsus shahar turi" bo'lganligi, Buxoroda tovar mahsulotlari to'rt tomonidan kelgan va yana to'rt tarafga tarqalganligi qayd etildi [1.135]. Bunga qo'shimcha qilish mumkinki, Buxoro butun mintqa uchun muhim bo'lgan "o'tish joyi" sifatida saqlanib qoldi, bu yerdan tovarlar turli hududlarga tarqalib, chegaradosh davlatlarga yetkazildi. Bunda Buxoro savdogarlarining o'zaro tovar ayriboshlash, hududlararo savdo-sotiq ishlarining keng ko'lama olib borganligi muhim o'rinn tutgan. Savdogarlar qatlami tovar-pul munosabatlarining rivojlanishida ham muhim o'rinn tutgan bo'lib, yirik savdogarlar guruhini asosan, amir va uning yaqinlari, ulamo va amaldorlarning yuqori tabaqa vakillari tashkil etgan. Ular ichki va tashqi savdoni o'z qo'lida ushlaganlar [2.109].

Buxoro amirligi protektoratga aylangach, amirlik mintaqaning boshqa hududlari singari Rossiya imperiyasi iqtisodiy munosabatlariga tortildi. Bu o'z navbatida, amirlikda ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyalarni yuzaga keltirib, temir yo'llar va aloqa vositalarining ishga tushirilishi, kapitalistik munosabatlarning kirib kelishi natijasida savdo -sotiq aloqalari yangi pog'onaga ko'tarildi. Bunda xususan, hududga kirib kelgan Rossiyaning bank va savdo kapitali mahaliy savdo kapitali va daromadiga intilgan mulkdorlar orqali rivojlanib bordi. Ana shunday mulkdorlar orasida savdogar toifalar muhim o'rinn tutib, bu davrda turli savdo sohasiga ixtisoslashgan bu qatlam orasida tarkibiy o'zgarishlar sodir bo'ldi.

An'anaviy savdogar toifalar ko'pincha meros qoladigan savdo ixtisosligi bo'yicha farq qilishgan bo'lib, bunda kasb etikasi muhim o'rinn tutgan bo'lsa, yangi tovar-pul munosabatlariga o'tilishi natijasida, bu odad yo'qola boshladi. Savdo aloqalarining kengayishi eski an'anani buzib yirik savdogarlarning yirik sarmoyadorlarga aylanishi, endilikda ularning faoliyat xususiyatini o'zgarishi katta foyda keltiradigan savdo sohalarini egallshga majbur qildi. Natijada, ular bir-biri bilan mutlaqo bog'liq bo'limgan bir nechta savdo ixtisosligi bilan birlashishga majbur bo'ldi: paxta va choy, paxta va ziravor, pilla va mato va hokazo.

Adabiyotlarda ayttilishicha, savdogarlik mavqeい ularni shaharlarning deyarli barcha mahallalarida istisnosiz yashashiga, xususan shahar markazi va bozorga yaqin joylarda istiqomat qilishiga olib kelgan. Bu davrda savdo jamiyatida egallagan mavqeiga ko'ra, ular yirik savdogar, do'kondor, mayda savdogar va boshqalarga bo'lingan. Shahar markazida ko'plab do'konlarga ega bo'lganlari "imtiyozli savdogarlar" guruhini tashkil etgan [4.236]. Buxoro savdosining rivojlanib borishi savdo munosabatlarini tashkil etishning o'ziga xos mahaliy shakllari va savdoda ma'lum mehnat taqsimotining paydo bo'lishiga olib keldi. Buxoro bilan bo'lgan savdoda uzoq vaqt davomida "qosidlar" (arab. – vositachi) degan shaxslar muhim rol o'ynagan [1.137]. Ular nafaqat, Buxoroning, balki butun O'rta Osiyoning savdo olamida keng tarqalgan kredit bitimlarining ishtirokchilari bo'lgan.

Savdogarlar faoliyatiga to'xtalganda shuni ta'kidlash joizki, ular nafaqat ichki balki tashqi

savdo munosabatlarida ham ancha faol bo'lib Rossiya, Eron, Afg'oniston va Yevropa davlatlari bilan keng savdo aloqalarini olib borganlar. Bunda ularning chet el savdogarlari bilan kelishuv bitimlarini amalga oshirishlari, savdogarlar malaksi va savdo ko'nikmasini oshirib O'rta osiyo hududida professional savdoning vujudga kelishida muhim ahamiyat kasb etgan. Buxoroning yirik savdogarlari boshqa mamlakatlardan kelgan savdogarlar bilan doimiy ravishda ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatib, kredit asosida tovarlar yetkazib bergenlar. Bundan ko'rinib turibdiki, Buxoroda XIX asrning so'ngi choragidan boshlab kredit savdo tizimi rivojlanib borgan. Bu haqda ma'lumot bergen N. Stremuxov: "Buxorolik savdogarlar sotib olingan tovarlar uchun zudlik bilan pul to'lashni istamaydilar, aksariyat hollarda uni kredit asosida, ba'zida uzoq vaqt davomida sotib olishadi. Buxoroda biror bir hujatsiz sotish faqat ma'lum vaqtga mo'ljallangan – hukumat tomonidan tayinlangan vositachi asosida amalga oshirilgan" [1.136] deb ta'kidlaydi.

Bozor munosabatlarining rivojlanishi, sanoat va temir yo'llarining qurilishi mulkdorlarning jamiyatdagi o'rnini tobora mustahkamladi va bunda ayniqsa turli mulkdorlardan iborat – milliy burjuaziya shakllandi. Ta'kidlash joizki, amirlikda mahaliy burjuaziya asosi dastlab savdogarlar qatlami orasida shakllandi. Savdogarlar to'g'risida F. Xo'jaev shunday: "Amirlikda yirik mustaqil savdogarlar soni sanoqli bo'lib, qolgan asosiy savdo ahli asosan, rus firma va banklarning vositachi va dallollari sifatida faoliyat yuritgan" [3.220] degan edi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro savdogarlarining faoliyati turli xil yirik va kichik birlashmalar doirasida olib borilgan. Maxsus korparatsiya vakillari yirik ulgurji savdogarlar bo'lishgan. Bunda korparatsiya a'zolari o'ziga xos gildiya xatiga poytaxtning taniqli savdogarlar ro'yxatini kiritadilar. Ushbu ro'yxatga kirish savdogarlar uchun katta sharaf bo'lgan. Bu korparatsiya rahbari "karvonboshi" bo'lib, eng yirik va taniqli savdogarlar o'z nomzodlarini qo'yishgan. M.S.Yusupovning ta'kidlashicha, karvonboshi amir yorlig'i bilan tasdiqlangan. Bu korparatsiya faqat yuqori darajadagi savdogarlarni o'z ichiga oлган [4.258]. O'rta yoki pastki qatlam savdogarlarida bunday birlashma bo'lмаган. Ular o'zlariga faqat eng yoshi katta va boy savdogarni oqsoqol qilib tayinlashgan. Ushbu oqsoqolning vazifasi savdo jarayonlarini kuzatish, tartibni nazorat qilish, o'z jamoasidagi savdogarlar yoki mijozlar o'rtasidagi tushunmovchiliklarni hal qilish edi [4.259]. Buxoro savdogarları orasida savdo kompaniyalari asosan yaqin qarindoshlar o'rtasida tuzilib, sherikchilik asosida faoliyat olib borishgan. Masalan aka-uka G'aybullaxo'ja va Nasrulloxo'ja, aka-uka Yusuf va Mo'minboy Muqimboyevlari, amakilari Sharofiddin Maqsum bilan birgalikda ish olib borganlar. Ular yirik qorako'l savdogarlar bilan savdo qilganlar [4.261]. Ushbu kompaniyalarning barchasi savdogarlarning ixtiyoriy birlashmasi emas, balki ularni an'anaviy oilaviy turmush tarzining tijorat sohasidagi aksi sifatida ko'rib chiqish mumkin. Bu ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida savdogar faoliyatining xarakterli jihatni hisoblanadi.

XIX asr oxirlaridan boshlab Buxoroda pilla savdosi ham keng rivojlandi. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida pilla Buxorodan Rossiya, Fransiya, Italya va boshqa davlatlarga yuborildi. Misol uchun, buxorolik savdogarlardan biri 90 ta vagon pillani Marsel shahriga borib sotishga erishdi. Ularning 40 tasi Mirzo Muhiddinovga tegishli edi. Shu davrda ipakning katta qismi Buxorodan Hindistonga jo'natilardi. Ular asosan Mo'lton shahriga yetkazilgan, chunki u yerdan mahsulot Hindistonning boshqa viloyatlariga yuborilar edi. Buxoro savdogarlar bitt tuya yuki uchun 250-300 rupiya to'lab, Qandahor yoki G'azna orqali Hindistonga yo'l olishgan [5.14].

Buxoro amirligi va Rossiya savdo munosabatlarida har yili Rossiyada o'tkaziladigan yarmarkalarning roli ham muhim bo'lgan. Odatda iyul oyining o'rtalarida ochilib, 20-avgustga qadar davom etgan yarmarkalarda O'rta Osiyolik savdogarlar qatorida buxorolik savdogarlar ham ishtirok etishgan. XVIII asrdan boshlab, Orenburg o'lkasini boshqarish bilan bog'liq barcha xarajatlar O'rta Osiyo savdogarlarining mahsulotlari sotilishi natijasida, yig'ilgan soliq hisobidan qoplangan. Buxoro savdogarları turli xil tovarlar bilan bir qatorda, Rossiya tovarlariga almashtirish uchun oltin va kumushlarni ham olib kelishgan. Ular Irbid va Nijniy Novgorod yarmarkalarida Astraxan terisi va paxtasini sotishdan, Qozon shahri va Sibirda Buxorodan olib kelgingan ipak, paxta, zig'ir savdosidan katta daromad olishgan [6.352].

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro amirligi ijtimoiy-iqtisodiy hayotida transformatsiyalar sodir bo'ldi. Bu transformatsiyalar bir tomonidan imperiyaga iqtisodiy qaramlikni oshirgan bo'lsa, boshqa tomonidan yangi tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi natijasida yangi mulkdorlar - milliy burjuaziya qatlamin shakllantirdi. Turli xil savdo operatsiyalarida savdogarlar qatlaming roli muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu davrda savdo kompaniyalari, korporatsiyalar faoliyatiga yo'l ochildi. Savdogarlar kapitalistik munosabatlarning

asosiy tayanchi sifatida , jamiyatning iqtisodiy hayotini yaxshilashga, shuningdek ba'zi madaniy muammolarni yechishga ham o'z hissalarini qo'shdilar. Xorij davlatlari, jumladan, Rossiya bilan olib borilgan savdo aloqalarida tajriba orttirgan buxorolik savdogarlarning sermahsul faoliyati jaxon bozorida ham o'z ifodasini topdi.

Foydalanimanba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Истроилов С.О. Социальной структуре торговцев бухарского эмирата (начало XX века) // Вестник института, Пенджикент, 2017. – С.135
2. Ханыков Н. Описание Бухарского ханства. - СПб., 1843. – С. 109.
3. Нормуродова Г. Бухоро амиригиги ижтимоий стратификацияси ва аҳоли катламларининг жамият хаётидаги ўрни. - Тошкент: Navro'z, 2019. – В.219-220.
4. Сухарева О.А. Бухара XIX- начало XX в. – Москва, 1966. – С257-259.
5. Ochilidiyev F. Trade relations between Bukhara and India in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. - Actual problems of applied sciences journal world -4(14) 2019.-p14
6. Хужаева Ш.Х. Особенности торговых взаимоотношений между Россией и Бухарским эмиратом (конец XVIII- середина XIX века). –Казань, 2015. - С. 352.

TARIX FANIDAN MURAKKAB TESTLARNI YECHISHNING OSON USULLARI

*Musaxonov Dilmurod Nuriddin o‘g‘li
Andijon viloyati Marhamat tuman
№ 7-maktab tarix fani o‘qituvchisi
Telefon: +998 91 493 80 64*

“Muvaffaqiyat - bu tasodifan erishiluvchi narsa emas. Bu tinimsiz mehnat, izlanish, o‘rganish va albatta qilayotgan ishini astoydil mehr bilan qilishdir “.

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktablarda tarix fanlarni o‘qitishda vujudga kelayotgan va mактаб о‘quvchilarini fanlarni o‘zlashtirishlarida qiyinchilik tug‘dirayotgan ayrim muammolar va ularni hal etishga takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Ta’lim, tarix fani, qiyinchilik tug‘dirayotgan sanalar, murakkab fikr, tushuncha, soddalashtirish, qulaylashtirish.

Kirish. Joriy 2020-yilimiz muxtaram prezidentimiz tomonidan “Ilm- ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb e’lon qilinishi ham bejiz emas, chunki hech bir davlat ilm- ma’rifatsiz, ta’lim- tarbiyasiz rivojiana olmaydi. Kelajak avlodga to‘g‘ri tarbiya berishda, milliy qadriyatlarimizni singdirib borishda, ajdodlarimizning bizga qoldirgan boy me’rosidan boxabar etib borishda maktablarda o‘qitilayotgan tarix fanining o‘rnini beqiyosdir.

Tahlil va natijalar. Ta’limning asosiy bo‘g‘ini xisoblangan maktablarda tarix fanini o‘qitishga qanchalar jiddiy e’tibor berilmoqda, tarix o‘qituvchilari ish jarayonida qaysi masalalarda qiyinchilikka duch kelmoqdalar?

Sizga ma’lumki tarixni o‘rgatishda o‘uvchilarga sanalarni eslab qolish qiyinchilik tug‘diradigan murakkab jarayon xisoblanadi. Shuning uchun bu borada men ustozlarimizning mexnatlarini engillashtirish, o‘quvchilarimizning mashaqqatini osonlashtirish maqsadida quyidagi takliflarni bildirmoqchiman;

Eslatma: Tarixda yil hisobini belgilashda olimlar < era > yoki < milod > atamalarini ishlataladilar. Era lotincha “dastlabki raqam”, “boshlang‘ich son” ma’nolarini anglatadi. Tarix darsliklari va tarixiy asarlarda era va milod so‘zları bir xil ma’noda qo‘llaniladi. Biz uchun doimiy tanish bo‘lgan yillardan biri milodiy bo‘lsa, ikkinchisi hijriy yildir. Milodiy yil hisobiga Iso Masihning tug‘ilgan kuni (1-yil 1-yanvar) asos qilib olingan. Grigoriy, Yuliy Sezar singari solnomaga (kalender) tuzgan shaxslar shu kunni milodiy yilning boshlanishi deb belgilaganlar. Miloddan avvalgi “falon yil” deyilganda Iso Masih tug‘ilgan kundan oldingi yillar tushuniladi. Milodiy “falon yil” deyilganda esa Iso Masih tug‘ilgan kundan keyingi yillar tushuniladi.

Testlardagi murakkabliklar va ularning yechilish usullari:

1) Qadimgi Yunonistonda Olimpiya o‘yinlari miloddan avvalgi 776 – yilda bo‘lib o‘tgan. Xo‘sh, bu tarixiy jarayon bo‘lib o‘tganidan beri oradan necha yil o‘tdi? Buni aniqlash uchun $776 + 2018 = 2794$. Demak, 2794 yil bo‘lgan.

2) Salamin bo‘g‘ozida forslar va yunonlar orasida dengiz jangi bo‘lib o‘tgan yildan 2120 – yil oldin va 436 – yil keyin bo‘lib o‘tgan voqealarning aniqlang? Bu testni topish uchun eng avvalo Salamin jangi qachon bo‘lib o‘tganligini eslashimiz kerak. Bu jang milloldan avvalgi 480 – yilda bo‘lgan. Demak, $480 + 2120 = 2600$ va $480 - 436 = 44$

Javob: Misrda Xufu piramidasi qurilgan; Yuliy Sezar hukmronligi tugagan.

Hurmatli abituriyentlar unutmangki mill.avv. bo‘lgan voqealarda shunday testlar qo‘llansa sizga **математик формула (oldin desa < + > qo‘shamiz, keyin desa < - > ayiramiz)**.

Endi bunday testlar milodiy yilda qo‘llansa qanday taxlil qilinadi dersiz?

Masalan: Jak Fransua Shampalon Misr iyerogliflarini o‘qish kalitini topishga muvaffaq bo‘lgan yildan 48 – yil oldin va 74 – yil keyin bo‘lib o‘tgan voqealarni belgilang? Bu testni topish uchun avvalo yana Jak Fransua Shampalon Misr iyerogliflarini o‘qish kalitini topishga muvaffaq bo‘lgan yilni bilishimiz zarur. Bu voqealarning 1822 – yilda bo‘lganligini esladiningiz.

Endi $1822 - 48 = 1774$ va $1822 + 74 = 1896$

Javob: Jon Uilkinson cho‘yan bo‘lagi markazidan o‘q chiqadigan teshik ochishga imkon beruvchi tokarlik dastgohini ixtiro qilgan; Olimpiada o‘yinlari qayta tiklandi.

Hurmathi abituriyentlar va o'quvchilar unutmangki milodiy bo'lgan voqealarda shunday testlar qo'llansa sizga matematik formula (**oldin desa < - > ayiramiz, keyin desa < + > qo'shamiz**).

Endi abituriyentlar va o'quvchilar yillarni asrga aylantirishni ham unutmang:

Misol: Ossuriya davlatining tarix sahnasidan ketishi mill. avv. 605 – yilga to'g'ri keladi. Buni asrda; VII asr oxiri, VII asrning 2 – yarmi, VII asrning so'ngi choragi deya aytishingiz mumkin. Yana boshqa misol: Urartu davlatining tarix sahnasidan ketishi mill. avv. 590 – yilga to'g'ri keladi. Buni asrda; VI asrning boshlari, VI asrning 1 – yarmi, VI asrning dastlabki choragi deya aytishingiz mumkin.

Yoki yana misol: Xitoyda Sin Shi Xuandining hukmronlik davrining boshlanishi mill. avv. 246 – yilga to'g'ri keladi. Buni asrda; III asrning 2 – yarmi yoki III asrning o'rtalari deya aytishingiz mumkin.

Endi bu voqealarni milodiy yilda ko'rsak.

Masalan: Rimga Vandallarning yurushi milodiy 455 – yilga to'g'ri keladi. Buni asrda; V asrning o'rtalari yoki V asrning 2 – yarmi deya aytishingiz mumkin.

Yana misol: G'arbiy Rim imperiyasining qulashi milodiy 476 – yilga to'g'ri keladi. Buni asrda; V asrning oxirlari, V asrning 2 - yarmi yoki V asrning so'ngi choragi deya aytishingiz mumkin.

Yana bir misol: Imperator Konstantin xristian dinini boshqa dinlar bilan teng bir din deb e'lon qilishi milodiy 313 – yilga to'g'ri keladi. Buni asrda; IV asrning dastlabki choragi, IV asrning 1 – yarmi yoki IV asrning boshlari deya aytishingiz mumkin.

Xulosa. Har bir o'qituvchi va o'quvchi tarix darslarida yuqorida ko'rsatilgan usullarni yaxshi tushunib yetib, testlarni yechishda unumli foydalansalar, sanalar bilan bog'liq har qanday murakkablikdagi testni hech bir qiyinchiliksiz yecha oladilar.

Foydalanilagan adabiyotlar:

1. Ochilov M. "Yangi pedagogik texnologiyalar" -Qarshi.: Nasaf, 2000 yil.
2. Tolipov O., Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyat" -Toshkent.: Fan, 2005 yil
3. Inoyatov U.I., Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogika: 1000ta savolga 1000ta javob. 2012yil. Toshkent, "Ilm-Ziyo" nashriyoti.
4. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. 2013 yil. Toshkent, "Fan va texnologiyalar".
5. Sayidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Moliya, 2003yil.

TARIXNING OCHILMAGAN SIRLARI. KOROSKON SHAHARCHASI TARIXI MISOLIDA.

*Namangan viloyati Chortoq tumani
33- sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi
tarix fani o'qituvchisi Nurmamatov Abdurasul.
Telefon: +998999762383*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Namangan viloyati Chortoq tumanida joylashgan Koroskon shaharchasi tarixi, uning nomlanishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Koroskon, sayyidlar, Qizilrobot, iqto, suyorg'ol, qozi, Adak, tarix.

Istiqlol yillarida vatanimiz tarixi, milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlar va dinimizga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi. Xususan, yurtimiz tarixini ochilmagan qirralarini o'rganish, tadqiq etish ishlari keng ko'lamma amalga oshirilmoqda. Shunday bo'lsada, o'lka tarixini o'rganishda qilinishi lozim bo'lgan ishlar juda ko'p.

Namangan viloyati Chortoq tumanida joylashgan Koroskon shaharchasi ham tarixi kam o'rganilgan hududlar sarasiga kiradi. Koroskon atamasi haqida ham turli qarashlar mavjud bo'lib, bular ichida, "Kori-oson", Kor-tojikcha-ish va oson yani ishi oson tarzda talqin etib kelinadi. Tarixiy manbalardan bizga ma'lumki, Arablar bosqini davrida Farg'on'a vodiysi ham xalifalik tomonidan istilo qilinadi. Xalifalik bosib olingan hududlar aholisini doimiy itoatda tutish maqsadida bir qator tadbirlarni amalga oshiradi. Xususan, mahalliy aholi o'zi yashab turgan xonadonining yarmini arablarga bo'shatib berishga majbur etiladi. Bu esa o'z navbatida mahalliy aholini yillar davomida arablar bilan qo'shilib ketishiga zamin yaratadi.

Koroskon azaldan Sulton Sayyid va uning avlodlari yashab kelgan joy sifatida tilga olinadi. Manbalarda Sulton Sayyid haqida uning Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) ning qizlari Fotima va kuyovlari xalifa Alining avlodni ekanligi haqida ma'lumotlar berilgan xolos. Aynan shu jihatdan Sulton Sayyid va uning avlodlariga hukmdorlar tomonidan juda kata imtiyozlar berilgan.

A.Juvonmardiyevning "XVI-XIX asrlarda Farg'onada yer-suv masalalariga doir" nomli asarida Sulton Sayyid avlodlariga hukmdorlar tomonidan berilgan 146 ta yorliqlar keltiriladi.(Ushbu yorliqlar O'zbekiston fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanadi) Yorliqlarning eng avvalgisi xijriy 891-yilning 2-muhharami, milodiy 1486-yil 9- yanvarda Sulton Ahmad Mirzo (1469-1494) tomonidan berilgan bo'lib, eng so'nggisi, xijriy 1292 rajab, milodiy 1876-yil avgust oyida Hudoyorxonning o'g'li Nasriddinbek tomonidan Jaloliddinxo'jaga berilgan. Shuningdek, Buxoro, Qo'qon va Ahsikent hukmdorlari, hamda, sultonlar, beklar va mahalliy hokimlar tomonidan berilgan. Ushbu yorliqlarda Sulton Sayyid avlodlari bo'lagan shaxslar Koroskon, Govxona, Adak va Qizilrobot (hozirgi vaqtida ushbu joylar Koroskon, Birlashgan, Qizilrovot,nomlari bilan ataladi) hududidagi ekin maydonlariga to'liq egalik qilish, ulardan keladigan 12000 tillo soliq yig'imlarini o'zida olib qolish imtiyoziga ega bo'lgan holda Suyorg'ol tarzida inom etilganligi bayon etiladi. Shuningdek, qozilik lavozimi ham aynan Sulton Sayyid avlodlari qo'lida bo'lgan.

Koroskon sayyidlari hukmdorlar tomonidan chuqur xurmatga ega bo'laganligi, barcha ishlarni oson hal bo'lishligi, hamda Koroskon zamini dehqonchilik uchun qulay bo'laganligi Kori-oson atamasining yuzaga kelishiga sabab bo'lgan bo'lishi e'htimolga yaqin.

Koroskon markazida Sulton Sayyid maqbarasi, unga tutash hududda esa "Sulton Sayyid" jome masjidi bunyod etilgan.

Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsak Koroskon tarixi ming yillarga borib taqalishiga guvoh bo'lamiz, biroq hozirga qadar ushbu xududda aholi qachondan yashay boshlaganligi haqida aniq bir ma'lumot aytish qiyin. Bu borada ilmiy izlanishlarni davom ettirilishi o'lka tarixini o'rganishda muhim qadam bo'lar edi.

Foydalilanigan adabiyotlar ro'yxati;

1. I.A.karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. Toshkent; "O'zbekiston" 1998.
- 2.A.Juvonmardiyev.XVI-XIX asrlarda Farg'onada yer-suv masalalariga doir. O'Z.SSR "Fan" 1965.

ARABLARGA O'Z TILINI O'RGATGAN BUYUK ALLOMA

*Ro‘zmetov Jahongir
18-umumiyy o‘rta ta’lim maktabi tarix fani o‘qituvchisi
Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani*

Anotatsiya: Ushbu maqolada buyuk allomamiz bo‘lgan Mahmud az-Zamaxshariy hayoti va faoliyati haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Zamaxshariy, Jorulloh, Hasti Imom, Makka, Ka’ba, Ko‘hna Xorazm.

Arablar o‘zlari e’tirof etadi – agar xorazmlik az-Zamaxshariy bo‘lmaganida ular o‘z tilining qonun-qoidalarini to‘liq bilolmagan bo‘lardi.

Bizning tarix deganda, ko‘z oldimizda, avvalo, Amir Temur, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek, Imom Buxoriy, Imom Termizi kabi buyuk ajdodlarimiz siyimosi gavdalanadi. Yana qanchadan-qancha allomalarimiz bo‘lganki, ularni har qancha faxr bilan eslasak, arziydi. Ko‘hna Xorazm zaminida tavallud topgan, jahon fani va madaniyati rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan buyuk alloma Abulqosim az-Zamaxshariy ana shunday ulug‘ zotlardan biri bo‘lgan.

1075-yil 19-martda Xorazmning Zamaxshar qishlog‘ida dunyoga kelgan az-Zamaxshariy haqidagi ma’lumotlar asosan O‘rta asr arab manbalarida ko‘p keltiriladi. Tarixchilarning alloma haqida bildirgan ma’lumotlariga ko‘ra, yoshligida yuz bergan baxtsiz hodisa tufayli uning bir oyog‘ini kesib tashlashadi va butun umri davomida yog‘och oyoqda yuradi.

Bu iztirobli voqeя sababmi yoki o‘z tabiat shunday bo‘lganmi – har holda az-Zamaxshariy bolalikdan ilmgan chanqoq edi. Ilm-fanning turli sohalari bilan qiziqib, tengdoshlari orasida zo‘r iste’dodini namoyon qildi. U madrasada o‘qitiladigan fanlarni puxta egallahsga kirishdi. Ayniqsa, arab tilshunosligi va grammatikasiga oid asarlar az-Zamaxshariy faoliyatida muhim o‘rin egallaydi.

Olim besh yil Makkada yashab, arab tili grammatikasi va lug‘atini hamda mahalliy qabilalarning sheva va urf-odatlarini chuqur o‘rgandi. Ko‘plab asarlar yozdi. Shulardan biri arab tili grammatikasiga oid “Al-Mufassal fin-nahv” (1121-yil) asaridir. Bu ish arab tilini o‘rganishda yirik qo‘llanma sifatida shuhrat topgan asarlardan hisoblanadi.

Shuningdek, olimning «Muqaddamat al-adab», «Javohirul-lug‘a», «Al-Mufassal», «Asos al-balogs‘a», «Al-Asmo fil-lug‘a» kabi yirik asarlar dunyo ilm ahli orasida g‘oyat qadrlanadi.

Arablar o‘zlari e’tirof etadi – agar xorazmlik az-Zamaxshariy bo‘lmaganida ular o‘z tilining qonun-qoidalarini to‘liq bilolmagan bo‘lardi. Makkada yashagan davrida az-Zamaxshariy aksar vaqtini Ka’bada o‘tkazgan. O‘shanda u doimo she’riyat ixlosmandlari, tolibi ilm vakillari, muxlis va shogirdlar qurshovida bo‘lgan. Ko‘pchilik undan saboq olgani e’tirof etilgan. O‘z davrida allomani yaxshi taniganlar hurmat yuzasidan uni “Ustoz ud-dunya” (“Butun dunyoning ustozi”), “Ustoz ul-arab val-ajam” (“Arablar va arab bo‘lmaganlarning ustozi”), “Jorulloh” (“Allohning qo‘shnisi”), “Faxru Xvarazm” (“Xorazm faxri”) deya atashgan.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 1-sentabr kuni Hazrati Imom (Hastimom) majmuasiga tashrifи chog‘ida biz haqli ravishda doimo ajdodlarimiz bilan faxrlanib kelishimizni ta’kidlar ekan, ayni paytda o‘zimiz ham ularga munosib bo‘lishimiz kerakligini alohida qayd etdi. Darhaqiqat, daholigу jasurlikda dunyoni lol qoldirgan bobokalonlarimiz biz uchun hamisha faxru g‘urur manbai bo‘lgan. Davlatimiz rahbari aytganidek, ajdodlar merosini o‘qib-o‘rganish, buyuk allomalarga munosib voris bo‘lib, ular singari ma’naviy kamolotga intilish bugungi avlodlar uchun muqaddas burch, demakdir.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yhati:

- 1.Alibek Rustamov “Maxmud az-Zamaxshariy” Toshkent 1971-y
- 2.Saidafzal Saidjalolov “Nozik iboralar, hikmatlar” buyuk alloma haqida ikki maqola Toshkent 2019-y

3.www.ziyonet.uz

ENEOLIT VA BRONZA DAVRI MANZILGOHLARI

*Sultonova Barnoxon Tolibjonovna
Farg'ona viloyati Beshariq tumani
1-maktab tarix fani o'qituvchisi
Telefon:+998(97)417 45 54*

Annotatsiya: maqolada O'rta Osiyo hududida joylashgan eneolit va bronza davri manzilgohlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Zamonbobo, Sarazm manzilgohi, Sopollitepa, Jarqo'ton, Tozabog'yob.

1950-yilda Yahyo G'ulomov Zamonbobo ko'li yonidan qadimiy qabriston qoldiqlarini topadi va shu davrdan boshlab mashhur Zamonbobo madaniyatini o'rganish boshlanadi. Eneolit va ilk bronza davriga oid bo'lgan bu manzilgoh Buxoro viloyati Qorako'l tumanida joylashgan bo'lib, mil. avv. III – II ming yillikka tegishlidir. Bu erda dastlab Ya. G'ulomov, so'ngra A. Asqarovlar ilmiy-tekshirish ishlarini olib borgan. Bu erdan topilgan 45 ta qabr hozirgidek lahat shaklida bo'lib, odam ona qornida joylashgandek g'ujunak holda yonbosh yotqizilgancha dafn etilgan. Lekin ba'zi bir qabrlarda 2 va 3 ta jasad ko'milgan holatlar, yoki qabr keyinchalik ochilib yana boshqa jasadlar dafn etilgan holatlar ham uchraydi. Dafn etilganlar o'zlarini ishongan "narigi dunyoga" oziq-ovqat, mehnat qurollari, zeb-ziynat buyumlari va kiyimlari bilan kuzatilgan. Ayollarning qabrlaridan pardoz buyumlari va mis ko'zgular ham topilgan. 1961 yili Zamonbobo qabristoni yonidan makon topildi. 1961 – 1964 yillar davomida A. Asqarov tomonidan olib borilgan izlanishlar ilk bronza davri urug' jamoasining erto'la tipidagi kulbasi, ikkita chayla va kulolchilik xumdoni qoldiqlari topilishiga olib keldi. Bu makondan topilgan Badaxshon lazuriti va sopol idishlarning tuzilishi ularning Janubiy Turkmaniston, Badaxshon, Volga bo'yi va Janubiy Sibir aholisi bilan aloqada bo'lganligini ko'rsatadi.

Bu davrning yana bir manzilgohi Sarazm qishlog'i bo'lib, 1977 yildan beri panjakentlik arxeolog Abdullo Isakov tomonidan o'rganilmoqda. O'zbekiston va Tojikiston chegarasida joylashgan bu manzilgohni 1976 yili shu qishloqda yashovchi Ashurali Toyloqov topgan edi. Bu yerda chet ellik olimlar ham tadqiqotlar olib borishdi. Maydoni 90 ga bo'lgan Sarazm manzilgohi ham eneolit va ilk bronza davriga oid. Uning rivojlanishi 4 bosqichga bo'lib o'rganiladi. Birinchi bosqichda Sarazmga asos solinib, guvaladan kulbalar quriladi. Birinchi bosqichda topilgan qazilmalar Janubiy Turkmanistonning eneolit davri manzilgohlariga yaqin turadi. Ikkinchi bosqichda xom g'ishtdan ko'p xonali uylar quriladi. Ayrim uylar o'rtasida dumaloq shaklda olovxonalar ham qurilgan. Bu davrda ikkita ibodatxona ham bunyod etilgan bo'lib, uning devorlariga qizil rangda naqsh ham berilgan. Bu davrga oid qatlamdan tarozi toshlari va to'qimachilik dastgohining qoldiqlari topilgan. Uchinchi bosqichda qishloq hududida ma'muriy binolar qad ko'targan bo'lib., ular xazinaxona va bosh ibodatxonadir. Uylardan esa kulolchilik xumdonlari va metall eritish ustaxonlari topiladi. To'rtinchi bosqichda Sarazmning inqirozi kuzatiladi. Misol uchun ma'muriy binolar o'rnni kulbalar egallaydi. Lekin bu inqiroz ishlab chiqarishga ta'sir etmaydi. Shu davrda Kulolchilik charxidan foydalanish boshlanadi. Sarazmdan muhrlar va to'g'rolarning topilgani jamoaning davlatchilik sari rivoj topib borayotganligini ko'rsatadi.

Bronza davri yodgorliklari ichida eng mashhurlari Sopollitepa va Jarqo'tondir. Sopollitepa Amudaryodan 2,5-3 km masofadagi Ulanbulloq soyi bo'yida joylashgan. 1969 – 1974 yillarda bu yerda A. Asqarov arxeologik qazishmalar olib borgan. Sopollitepa aslida 4 ga bo'lgan bo'lsada, hozirgacha saqlangan qismi 82 kvadrat metrdan iborat. U uch qator devor bilan o'ralgan bo'lib devorlarning qalinligi 2 m dan ortiq. Mudofaa devorlari va darvozalari dushmanni tuzoqqa tushirishga mo'ljallab qurilgan. Makonning haqiqiy yagona darvozasi janub tomonda joylashgan. Sopollitepa 8 kvartalga bo'lingan va barcha 6 ta ko'cha markaz bilan bog'langan. Bu yerdan 150 dan ortiq qabr ochilgan, 20 ga yaqin sopol pishiradigan xumdon topilgan. Sopollitepaliklar narigi dunyoga ishonishgan va bu erdan "kenotaf"(mayitsiz qabrlar)lar ham topilgan. Qabrlarga qarab Sopollitepa aholisi orasida ma'lum xo'jalik turlariga ixtisoslashish (duradgor, bo'zchi, kulol, podachi, ovchi yoki jangchi, tabib, chilangar) mavjudligiga guvoh bo'lamiz. Sopollitepada hayot taxminan 200 yilcha davom etgan. Olimlarning fikricha Sopollitepaliklar Janubiy Turkmanistondan, Marg'iyonadan ko'chib kelishgan va u erdag'i aholi bilan doimiy iqtisodiy –

madaniy aloqalarda bo‘lgan.

Tozabog‘yob madaniyati mil. avv. II ming yillik o‘rtalari va ikkinchi yarmiga tegishli bo‘lib, dastlab 1938 yili S.P. Tolstov tomonidan Amudaryoning quyi oqimidan topilgan. Bu madaniyatga oid bo‘lgan makonlar Zarafshon vodiysidan (Navka va Mo‘minobod), Toshkent vohasidan (Yangier tumani va Toshkent kanali bo‘ylari) ham ko‘p miqdorda topib o‘rganilmoqda. Bu madaniyat aholisi etnik jihatdan mahalliy va Janubiy Sibir, Qozog‘iston hududlarida ko‘chib yurgan “Andronova madaniyati”ning ko‘chmanchi vakillaridan tashkil topgan. Ularga tegishli qabristonlar Qayroqqum, Dahana, Vodil, Karamko‘l hududlaridan ham topilgan. Bu madaniyat aholisi asosan, chorvachilik, qisman dehqonchilik bilan shug‘ullangan. Bu madaniyatni ba’zi olimlar “Andronova madaniyati”ning bir qismi deb hisoblashsa, ba’zi olimlar bu alohida mahalliy madaniyat (Tozabog‘yob, Qayroqqum (Qayroqqumdan 60 dan ortiq makon topilgan) nomli) degan fikr bildirishmoqda. Lekin ko‘pchilik olimlarning fikricha, Tozabog‘yob madaniyati mahalliy o‘troq dehqon jamoalari va bu erga o‘z podalari ortidan ko‘chib kelgan “Andronova madaniyati” vakillarining o‘zaro aralashuvidan tashkil topgan. Bu fikrni Tozabog‘yob madaniyati vakillarining xo‘jalik yuritish shakllari va hayotida farq bo‘lmasada, qabrlardan topilgan suyaklarning tuzilishida farq (shimol va janub) borligi ham isbotlaydi.

Tozabog‘yob kulbalari yarim erto‘la shaklida qurilgan va ularning o‘rtacha maydoni 12 – 18 metr kvadratga teng. Bu kulbalar bitta juft oila uchun mo‘ljallangan. Lekin bitta urug‘ jamoasiga mo‘ljallangan kulbalar ham bo‘lib, ularning maydoni 120 metr kvadratga teng. Tozabog‘yobning eng noyob yodgorligi Ko‘kcha – 3 qabristoni bo‘lib 1954 – 1955 yillarda o‘rganilgan. Bu erda hunarmandchilik, jumladan, kulolchilik mavjud bo‘lsa-da, ular qo‘lda tayyorlangan.

Foydalaniman manba va adabiyotlar

1. Askarov A.A. O‘zbekiston tarixi T. 1994.
2. Kabirov J. Sahdullaev A. Urta Osiyo arxeologiyasi. T., 1990.
3. Tolstov S. P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. T. 1964.
4. Sagdullaev A. T. O‘zbekiston tarixi. T. 1997. 2-nashri 2000.
5. O‘zbekiston tarixi. 1-kitob. Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

КОҲНА MOZIYDAN XABAR BERUVCHI TARIX ZARVARAQLARI-DAGI TEMURIY MALIKALARDAN SAROY MULK XONIM HAQIDA

*Yusupova Mahliyo Esanovna.
Buxoro shahar 35-umumiy
o'rta ta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi.
muhammadmahmudovich@mail.ru
Telefon: 998 (91) 4075811*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarix zarvaraqlarida bitilgan ijtimoiy hayotning barcha sohalarida erkaklar bilan bir qatorda buyuk jasorat sohibalarining nomlari keltirib o'tilgan. Ayollar orasida hukmdorlar, oqila maslahatg'oylar, olimalar, shoiralalar yetishib chiqqan. Sharq mamlakatlarida ularni ko'plab uchratish mumkin. Temuriylar sulolasiga mansub oqila, donishmand, tadbirkor, aql-zakovat sohibasi Saroy Mulk xonim haqida qiziqarli ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: zarvaraq, ulus, ko'ragon, haram, Bibixonim, chopar, lashkargoh, muhr, tamg'a, farmon, elchi, jom'e masjid, maqbara.

*Yashil maysadan o'zga hech kim qabrimni
yopmasin, toki g'ariblar qabrimni yopmoq uchun
shu giyohning o'zi kifoyadir.
Zebunniso*

Saroy Mulk xonim. Saroy Mulk xonim Chig'atoy ulusiga mansub mo'g'ul xonlaridan Qozonxonning qizi bo'lib, 1341 yilda tug'ilgan. Sohibqiron Amir Temur Saroy Mulk xonimni o'z nikohiga kiritgach, "ko'ragon" unvoniga musharraf bo'ldi. Bu ibora mo'g'ulcha so'z bo'lib, "kuyov" degan ma'noni bildiradi. Amir Temur mo'g'ul xonining kuyovi, ya'ni "Amir Temur Ko'ragon" nomini olgan edi.

Saroy Mulk xonim haramdagi barcha malikalardan ulug'rog'i hisoblanib, "katta xonim", yoxud "Bibixonim" deb e'zozlanishiga sabab, uning aql-zakovati, did-farosatli ekanligi, fikrlash doirasining kengligidadir. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Saroy Mulk xonim zamonasining yuksak idrokli, farosatli, tadbirkor va aql-zakovat sohibasi, husn-latofat bobida ham benaziri edi. Saroy Mulk xonim insonparvar, vatanni sevguvchi, mamlakatning siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotidan yaxshigina xabardor bo'lgan, saltanat ishlarida dono maslahatlari bilan qatnashib turgan. Ayniqsa, ilm-ma'rifatga alohida e'tibor ila qarar, tolibi ilmlarga homiylik qilardi.

Sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishlarida Saroy Mulk xonim doimo birga yurgan. O'ta ziyrak, tadbirkor Saroy Mulk xonim sultanatni boshqarishda vujudga kelgan ayrim muammolarni hal qilishda o'zining oqilona maslahatlari bilan faol qatnashgan. Amir Temur oshkora bo'lmasada, uning maslahatlariga o'zida qandaydir ehtiyoj sezib turgan. Naql qilishlaricha, Amir Temur Eronga qarshi yurish boshlaganda, Isfaxonning qamali ko'pga cho'zilib, qo'shinni ozuqa bilan ta'minlashga mablag' yetmay qoladi, shunda Amir Temur Samarqandga chopar yo'llab, Saroy Mulk xonimga maktub jo'natadi. Maktub qisqa bo'lib, "Qo'shining zahirasi tugadi, xazinadan zar yuboring", deyilgandi. Saroy Mulk xonim maktub mazmunidan ogoh bo'lgach, maktubga javoban "Ulug' amirim, zaringiz tugagan bo'lsa, siyosatingiz ham tugadimu?" – deb yozadi va uni choparga tutqazadi.

Amir Temur maktubni olgach, o'ylab-o'ylab bir qarorga keladi: lashkargohda so'yib yeylegan qo'y, qaramol, ot va tuya suyaklarini o'sha kuniyoq yig'dirib, turli hajmlarda qirqtirib, katta hajmdagisiga katta qiymat, kichik hajmdagisiga kichik qiymat belgilab, unga po'lat muhrni qizdirib tamg'a bostiradi hamda muvaqqat pul o'rnida muomalaga kiritishga farmon beradi. Natijada, qo'shni shahar va qishloqlarda suyak pulga qo'shin uchun oziq-ovqat sotib olinadi. Tez kunda Isfahon sharari taslim bo'lgach, suyak pullar zar bilan almashtiriladi.

Amir Temur saroyida joriy qilingan tartibga ko'ra, chet ellik elchilarni qabul qilish marosimlarida hukmdor yonida xotinlari ham ishtirok etishgan. Ispan elchisi Rui Gonzales de Klavixoning yozishicha, 1404 yil 8-sentabr dushanba kuni Amir Temur Samarqand chetidagi "Dilkusho" bog'ida elchilarni qabul qiladi, qabul marosimida hukmdorning yonida Saroy Mulk xonim boshliq boshqa xotinlari ham yuzlariga parda tashlab o'tirganlar.

Saroy Mulk xonim madrasa tolibi ilmlarining ahvoldidan tez-tez xabar olib, ularga homiylik qilib turgan.

Amir Temur Hindiston yurishidan qaytib kelgach, 1399-1404 yillarda o‘zining sevimli bekasi saroy Mulk xonimga atab jom’e masjidini qurdiradi va bu “Bibixonim” jom’e masjidi nomi bilan mashhur bo‘ladi, hamda O‘rta Osiyodagi obidalarning eng yirigi hisoblanadi. Bibixonim masjidi serhasham bezaklarining o‘ta nafisligi kishi diqqatini o‘ziga jalb etadi. Rang-barang shakl va naqshlar o‘sha davr ustalarining nozik did va yuksak mahoratidan dalolat berib turadi.

1405 yil 18 fevralda Amir Temur O‘trorda vafot etgach, Samarqand taxtiga uning nabirasi Xalil Sulton Mirzo o‘tirdi. Ibn Arabshoh bergen ma’lumotiga ko‘ra, Xalil Sulton Mirzoning xotini Shod Mulk begin 1408 yilda Saroy Mulk xonimni zaharlab o‘ldirgan. Saroy Mulk xonimning jasadini o‘zi qurdirgan madrasasi yonidagi maqbaraga “tosh tobut”ga solib, mo‘miyolab dafn qilingan. 1941 yil iyun oyida Go‘ri Amir maqbarasida abadiy uyquga ketgan Amir Temur, Shohruh Mirzo, Muhammad Sulton Mirzo va Ulug‘bek Mirzolarning qabrлari ochib tekshiriladi. Saroy Mulk xonim qabri ham ochilib, jasadni tekshirish maqsadida olib ketishadi va keyinchalik yana Samarqandga olib borib qo‘yilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Sohibqiron Amir Temur Saroy Mulk xonimdan farzand ko‘rmagan, ammo o‘g‘li Shohruh Mirzoni, suyukli nabiralari Muhammad Sulton Mirzo, Xalil Sulton Mirzo, Ulug‘bek Mirzo va boshqa Mirzolarni bevosita zukko, donishmand, aql-zakovatli, farosatli, idrokli va sevimli Saroy Mulk xonim tarbiyasiga topshirgan edi. Yaxshi niyatli, iymonli odamlar hamma davrlarda ezzilik, go‘zallik, poklikka intilib yashaganlar va ularning nomlari tarix zarvaraqlarida abadiy muhrlangandir.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. H. Vamberi. “Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi”. T.,1990;
2. Ibn Arabshoh. “Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur” (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari). T.,1992;
3. T. Fayziyev. “Temuriy malikalar”. T.,1994,
4. Rui Gonsales de Klavixo. “Samarqandga Amir Temur saroyiga sayohat” kundaligi

XVIII-XX АСРНИНГ БОШЛАРИДА СУРХОНДАРЁ ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ ЭТНИК ТАРКИБИ ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР

Бердиев Жамшид Панжиеевич
Қарши давлат университети ўқитувчиси
Телефон: +998 (90) 721 29 21

Аннотация: Сурхондарё воҳасининг аҳолисини миллий таркибининг ташкил қилган ўзбеклар, араблар, тожиклар, кўнғиротлар, юз(жуз), турк, турк-калтатойи, турк-барлослари ва дўрмон уруғларини этник таркиби манбалар асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ўзбеклар, араблар, тожиклар, кўнғиротлар, юз(жуз), турк, турк-калтатойи, турк-барлослари, дўрмон, Жарқўргон амлоклиги.

Биз ўрганаётган даврда Бухоро амирлигининг иқтисодий ҳамда ҳарбий-стратегик жиҳатдан муҳим ҳисобланган худудлардан бири Сурхондарё воҳаси эди. Асрлар давомида воҳада ривожланиб келган урбанизация жараёнлари сўнгги ўрта асрларда ҳам даврга мос равишда тараққиётдан тўхтамади.

Аҳолини рўйхатга олишда келтирилган маълумотларга кўра, XIX асрнинг охири – XX аср бошларида Сурхон воҳасида 264863 киши истиқомат қилиб, шулардан 13110 киши ёки 5 фоизи шаҳарларда, қолган 251753 киши яъни 95 фоизи қишлоқларда яшаган.

Бойсун туманида 42856 киши, шундан Бойсун ва Дарбанд шаҳарларида 3598 киши яшаб, жами аҳолининг 8 фоизини ташкил қилган. Аҳоли миллий таркибининг 44,1 фоизи ўзбеклар, 55,2 фоизи эса тожиклар ҳиссасига тўғри келган. Денов туманида 69932 киши рўйхатга олинган бўлиб, шундан Денов шаҳрида 3000, Юрчи шаҳрида эса 1101 киши яшаган. Аҳоли миллий таркибининг 83,9 фоизини ўзбеклар, 16,1 фоизини тожиклар ташкил қилган. Шеробод тумани аҳолиси 64471 кишидан иборат бўлиб, шундан 2500 таси Шеробод шаҳрида яшаган, аҳоли миллий таркибининг 97,8 фоизини ўзбеклар, 2,2 фоизини араблар ташкил этган.

Жарқўргон амлоклигига 28859 киши истиқомат қилган. Аҳоли миллий таркибининг 97,8 фоизини ўзбеклар, 2,1 фоизини араблар, 01 фоизини эса туркманлар ташкил қилган{1}.

Паттакесарда (Термиз шаҳри ва унинг атрофи) 20651 киши, шу жумладан, Термиз шаҳрида 4284 киши истиқомат қилган. Аҳоли миллий таркибининг 41,1 фоизи ўзбеклар, 51,2 фоизи туркманлар, 7,7 фоизи бошқа миллат вакиллари (яҳудийлар, афғонлар ва бошқалар) ҳисобига тўғри келган{2}.

Сурхон воҳасида 200 минг аҳоли истиқомат қилган{3}. XIX аср бошларида Ҳисор беклигига 137 677 та, Кўлоб беклигига 131 869 та, Кўронтепа беклигига 15 450 та, Шеробод беклигига 53 390 та, Денов беклигига 54 362 та, Бойсун беклигига 26 685 та аҳоли рўйхатга олингани кўрсатилган{4}.

Шеробод дарёсининг қуий оқими ва Шеробод воҳасида ўзбек чигатойларининг бир қанча мавзелари ҳамда Сурхондарёнинг қуий оқимида учта: Мангузар, Селлиобод ва Чигатой қишлоқлари бўлган. Мангузар ва Селлиобод қишлоқларида чигатой ўзбеклари ўзбек тилли хўжалар билан аралаш яшашган.

Сариосиё ва Денов туманларининг тоғли қисмларида яшовчи тожиклар икки гуруҳга мансуб бўлиб, биринчисига азалдан яшаб келган кўҳистоний (тоқчи), яъни ўзларини туб жой аҳолиси деб ҳисобловчилар, иккинчи гуруҳга эса турли жойлардан келган вилояти ёки ҳисорилар кирган. Биринчи гуруҳга мансуб кўҳистоний тожиклари унча катта бўлмаган тоғли Фурут, Шотрут, Қарш, Тамшуш, Чоч, Нилу, Зевар ва бошқа қишлоқларда, иккинчи гуруҳга мансуб вилояти ёки ҳисорилар эса Хуфар, Сина, Малау, Сариосиё, Юрчи, Деҳқаландар ва бошқа қишлоқларда яшаганлар{5}.

Кўнғиротлар Сурхон воҳасида яшовчи энг катта ўзбек уруғи ҳисобланган. Улар XIX аср бошларида Ғузор, Термиз ва Боботоғ тизмаси ён бағирларигача бўлган кенг худудларда яшаган. Маълумотларга кўра, кўнғиротлар 31148 кишини ташкил этган. Шундан Бойсундарё ҳавзасида 3525, Шерободдарё ҳавзасида 18385, Термиз атрофи ва Амударё водийсида 3525, Сурхондарё водийсида 9375 киши истиқомат қилган.

Юз(жуз)лар уруғи вакиллари Сариосиё ва Денов туманларининг Холчаён, Боқати, Хурсанд, Чимилдиқ, Бибичакка, Файзова ва бошқа қишлоқларида яшаганлар. Маълумотларга

кўра, юзлар бундан 250-300 йиллар олдин Самарқанддан Шўрчига келиб жойлашганлар. Кейинроқ эса улар Денов ва Сариосиё туманларига ҳам кўчиб кела бошлаган. Юзларнинг Олтинсой ва Шеробод туманларида ҳам яшаганликлари маълум.

Воҳада яшовчи ўзбек қавмларидан бири турклар хисобланниб, улар ўз ўрнида учта уруғга, яъни қарлук турклари, барлос турклари ва калтатоий туркларга бўлинган{6}. Туркларнинг кўп сонли гурухини Бойсун беклиги ва Шеробод воҳасининг турли жойларида учратиш мумкин. Ўзбекистоннинг жанубий туманларида туркларнинг сони 23212 кишини ташкил қилган. Шулардан Сурхоннинг юқори оқимида 3641 киши, Қаратоғ дарёси ҳавзасида 12003 киши рўйхатга олинган{7}.

Турк қарлуклари асосан Денов, Сариосиё, Шўрчи шаҳарларида ва Тоғчиён, Дашибод, Сўфиён ва бошқа қишлоқларда истиқомат қилишган. Қарлуклар тоғли қишлоқлардан бири хисобланган Тоғчиёнда кўпроқ тарқалган. Шўрчи ва Сариосиё ҳудудларида қарлуклар XVIII аср ўрталарида келиб ўрнашганлар. Баъзи тадқиқотларда Сариосиёда 500 дан ортиқ қарлук оиласи бўлганлиги айтилади.

Турк-калтатоий уруғи Денов туманидаги Кенагас гузарида кўпчиликни ташкил этган. Калтатоий уруғига мансуб аҳоли Сарижўй, Юрчи бекликларида ҳам яшашган. Шунингдек, калтатоийлар Шерободдаги Оққўргон қишлоғида ҳамда Сангардак ва Обизаранг дарёларининг қуи оқимида, Чонтош, Шайтон-қишлоқ, Жонбахти, Жарқишлоқ, Қарашиқ, Телпакчинор ва Култепа қишлоқларида (бу қишлоқларнинг асосий қисми ҳозирги Узун тумани ҳудудида жойлашган) ҳам яшашган.

Турк-барлослари ҳозирги Узун туманидаги Намуна қишлоғида аҳолининг кўпчилигини ташкил этган. Шунингдек, барлослар Дашибод қишлоғида чигатойлар билан аралаш, ғарбда Ҳазорбоғ канали яқинидаги Шонсой, Сангардак, шарқда Чимтепа қишлоқларида ҳам истиқомат қилишган. XVI аср бошларида ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Сариосиё, Узун туманларига барлосларнинг келиб ўрнашишини Мухаммад Шайбонийхон бошчилигидаги ўзбек уруғларининг Ўрта Осиёга оммавий кўчиб келиши билан боғлаш мумкин. Улар Сариосиёning Дашибод қишлоғидан ташқари Кудукли, Корабанди, Шоққишлоқларда ҳам истиқомат қилишган. Барлослар Денов, Узун ва Сариосиёга бундан 350-400 йил олдин келганлиги кейинги даврдаги тадқиқотларда алоҳида кўрсатиб ўтилган{8}.

Дўрмон уруғи ҳам воҳада анча кенг ҳудудларда тарқалганлигини кузатиш мумкин. Шеробод воҳасида, Шеробод дарёсининг ўнг ирмоғида жойлашган Ҳожиги қишлоғи аҳолисининг кўпчилигини дўрмонлар ташкил этган. Ҳисор ва Сурхон воҳаларида дўрмонлардан 7979 та, Қабодиён ва унинг атрофида эса 2400 киши борлиги аниқланган. Улар яшаш жойларига қараб икки гурухга-ҳисори ва қабодиёнга бўлинган. Шунингдек, улар Кофирниҳон воҳасининг ўрта ва қуи оқимида, Боботоғнинг шимолий қисмидаги кўплаб қишлоқларда ҳам яшашган{10}. Дўрмон уруғининг бир қисми Сариосиё ва Денов ҳудудида ҳам тарқалган. Уларнинг Холчайён, Файзово, Серҳаракат қишлоқлари ҳамда тоғли Жийдабулоқ, Анорбулоқ ва Пистамозор қишлоқларида ҳам борлиги аниқланган{10}.

Маълумотларга кўра 1900 йилга келиб руслар жойлашган Термизда (Паттакесар) 8052 нафар эркак, 2069 та аёл яшаганлиги маълум. Бу аҳолининг асосий қисмини рус ҳарбийлари ташкил этган{11}. Бу ерда улар билан бирга арманлар, татарлар ва бошқа миллат вакиллари ҳам яшашган.

Вилоятда хозирда ҳам истиқомат қилиб келаётган ва асосий кўпчиликни ташкил этувчи ўзбек уруғлари тарихи, асосан, XVI аср бошларида Мухаммад Шайбонийхоннинг Ўрта Осиёга кириб келиши билан боғланади. Улар нафақат алоҳида ҳудудларда, балки кўп ҳолларда қадимдан яшаб келаётган (бу ерларда аввалдан яшаган) уруғлар истиқомат қилаётган қишлоқлар, гузарлар бўйлаб ҳам кенг ёйилиб, улар билан араласиб яшаб келган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Оранский И.М. Научная командировка в Гиссарскую долину // Народы Азии и Африки. – М., 1962.
- 2.Материалы по районированию Средней Азии. Территории и население Бухары и Хорезма. Кн.1. Ч.1. Бухара. – Т., 1926. – С.257.

- 3.Холиқова Р.Э.Россия-Бухоро: тарих чорращасида. - Т.: Ўқитувчи, 2005. – Б.80
- 4.Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. –М.: Наука, 1976. – С.31.
- 5.Хидоятов И. К вопросу о формировании населения южных районов Узбекистана // Из истории культуры народов Узбекистана. – Т., 1965. – С. 131.
- 6.Нажимов К. Антропологический состав населения Сурхан-Дарьинской области. – Т.: САГУ, 1958. - С. 82;
- 7.Шаниязов К. Узбеки-карлуки. - Т.: Наука, 1964. – С.47.
- 8.Борозна Н.Г. Социалистические преобразования в хозяйстве и быте узбеков-дурменов в долине Кафернигана и Бабатагских гор.: Автореф. дис. канд. ист. наук. – М.: МГУ, 1966. – С.16.
- 9.Очилдиев Ф.Б. Сурхон воҳаси бекликларидағи ижтимоий- сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар. Тошкент. 2008. – Б.43.
- 10.ЎзР МДА, ИЗ- жамғарма,1- рўйхат, 398 – иш ,120-варак.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ВА СПОРТНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

*Назиров Бахтиёр Сафарович,
Денов тадбиркорлик ва педагогика институти ўқитувчиси
Телефон: +998(99) 677 60 22,
baxtnazir-1@mail.ru*

Аннотация: Мақолада ватанимиз тарихида турли спорт турларига бўлган муносабат, чор Россияси мустамлакачилиги даврида ҳам миллий халқ ўйинлари, турли жисмоний машқлар ва ўтказиб келинган беллашув, мусобақалар маҳаллий халқ ўртасида сақланиб қолиши, XX аср давомида совет ҳокимиятининг олиб борган ислоҳатлари самарасида эришилган ютуқлар, маҳаллий спорт соҳасида мутахассисларни тайёрлаш ва тарбиялаш борасидаги ишларнинг натижалари, дастлабки йилларда номигагина жисмоний маданиятга эътибор, қишлоқларда ҳамда чекка ўлкаларга умуман эътибор берилмаганлиги, мустақилликнинг дастлабки йилларида ҳамда XXI аср бошларида жисмоний маданият ва спортга эътибор масаласидаги ҳукумат томонидан амалга оширилган ислоҳатларига қисқача тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: жисмоний тарбия ва спорт, мустақиллик йиллари, давлатнинг спорт соҳасидаги сиёсати, спорт инфраструктураси, кадрлар тизими, комплекс спорт ўйинлари ва мусобақалари, халқ миллий ўйинлари, спорт федерациялари, халқаро спорт алоқалари, миллий кураш, халқаро нуфуз.

Маълумки, қадимдан инсонларнинг ижтимоий турмуш шароитида барча жисмоний характеристлар, ов қилиш, курашиш усуслари авлоддан авлодга мерос бўлиб, ўргатилиб келинган. Шу асосда жисмоний маданиятнинг қўлланилиши ва унинг аҳамияти буюк мутаффакир Ибн Синонинг китобларида ва унинг фаолиятида исботлаган [1]. Буюк бобоколонимиз тана аъзоларининг турли қисмларини ривожлантириш бўйича турлича машқларни тавсия етган, спорт турларининг ранг-баранг ва хилма-хиллиги ҳам шундан бўлса еҳтимол. Минглаб йиллар давомида Марказий Осиёда спортнинг миллий турлари ривожлантирилган ва такомиллашиб борилган.

Марказий Осиё ва унинг атрофларидағи узоқ-яқин мамлакатларда буюк саркарда Соҳибқирон Амир Темурнинг номи тилга олинганда, унинг жанговарлик фаолиятларида от устида ва пиёда юришларда қиличбозлик, найзабозлик, кураш, тоғларга арқонларда чиқиш, дарёлардан кечиб ўтиш ва бошқа жуда кўп турлар, усуслардан фойдаланган. Уларни Б.Ахмедов, Р.Абдумаликов, А.К. Акрамов ва бошқа бир қатор адиллар, олимлар, мутаҳассисларнинг тадқиқотлари, ўқув қўлланмаларида учратиш мумкин бўлади [2].

XIX асрнинг иккинчи ярмида Ўрта Осиё хонликлари ҳудудларининг Россия империяси томонидан босиб олиниши ижтимоий, иқтисодий, маъмурий соҳаларда бир қанча ўзгаришларга олиб келди. Шунга қарамасдан, миллий халқ ўйинлари, турли жисмоний машқлар ва ўтказиб келинган беллашув, мусобақалар маҳаллий халқ ўртасида сақланиб қолди. Шуни таъкидлаш лозимки, ўзига хос жисмоний ракобатни ифодаловчи тадбир, ўйин ва мусобақалар асосан бой, зодагонлар томонидан ташкил этилиб, улар хайр-эҳсон ёки вақтичоғлик қилиш мақсадида ўтказилар эди. Эътироф этмоқ керакки, Ўзбекистон ҳудудларидан темир йўлларнинг кесиб ўтиши, завод-фабрикаларнинг қурилиши, гимназия, лицей, тијорат билим юртларнинг ва олий ўқув юртларининг ташкил этилиши натижасида рус маданияти, унинг таркибида жисмоний маданият ва замонавий спорт турлари ҳам юртимизга кириб келди.

Собиқ Совет Иттифоқи йилларида давлат беш йиллик режаларини бажарилиши жисмоний маданият ва спорт ривожланишида ҳам акс этиб, бу даврда Ўрта Осиё (Туркистан) Олимпиадалари, Ўзбекистон Спартакиадалари ўтказилди. Бу тадбирларнинг барчаси спорт натижаларини ва оммавийликни ўстиришга қаратилган эди. «Меҳнат ва мудофаага тайёр» (ММТ-ГТО) жисмоний маданият мажмуасининг жорий қилиниши аҳолининг барча қатламларини спорт билан мажбурий равишда шуғулланишга даъват этди. Тошкент (1927), Самарқанд (1928), Фарғона (1930), Бухоро (1934) ва бошқа шаҳарларда «Динамо», «Спартақ», «Локомотив» стадионлари қурилди.[3]

Юрдошларимиз 1946 йилдан Москвада ҳар тўрт йилда бир маротаба ўтказиб борилган Бутунитифоқ жисмоний спортчилар (физкультурачилар) кўрик-парадида ҳам доимий равишда иштирок этиб келди. Таъкидлаш лозимки, жисмоний маданиятчилар парадини тартибли ўтказиш давлат ва спорт жамиятларининг масъулиятида эди. Бу оммавий тадбирларнинг спорт мусобақалари дастуридаги енгил атлетика, гимнастика, оғир атлетика (штанга кўтариш) ва спорт ўйинлари турлари бўйича вакилларимиз муваффакиятли равишда иштирок этишган [4].

Ўзбекистон ҳар бир даврда ўз спартакиадаларида энг иқтидорли спортчиларни танлаб ва тарбиялаб собиқ СССР ҳалқлари спартакиадаларига (1956-1991) мунтазам равишда жиддий тайёргарлик кўрган. Бу йўлда ҳукумат қарорлари асосида спорт иншоотлари кенгайтирилди, спорт билан шуғулланиш оммалаштирилди.

Ўзбекистонга замонавий спорт турлари, асосан Россия империяси ҳукмронлиги даврида ва собиқ совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида кириб келди ва шаклланди. Албатта, спортнинг шаклланиши ҳалқимизни соғломлаштириш йўлида ижобий акс этди. Мажбурий бўлса-да, жисмоний тарбия тизими амалга оширилди. Бу эса аҳолининг жисмоний маданият ва спорт билан шуғулланишига имкониятлар яратиб бериб, аҳолини соғломлаштириш мақсадида бир қатор спорт иншоотлари қад кўтарди, спортни ривожлантириш борасида чора-тадбирлари ишлаб чиқилди. Шу йўл билан спорт турлари аҳоли ҳаётига сингдириб борилди, лекин шу билан бирга маҳаллий миллат ёшлини спортга жалб этиш, улардан мутахассис кадрлар тайёрлашга жиддий эътибор берилмади, миллий ўйинлар таъқиб остига олинди.

Юкорида айтиб ўтилган барча ижобий ишлар билан бир қаторда, спорт соҳасидаги марказлашган давлат сиёсати ўзбек спортини мустақил равишда ривожланишдан, ҳалқаро мусобақаларда эркин иштирок этишдан, бу борада ўз сиёсатини олиб боришдан маҳрум қилар эди. Спортчиларимизнинг Иттифоқ терма жамоаси таркиби киришлари мушкул бўлиб, саноқли спортчиларгина ҳалқаро мусобақаларда иштрок этиш ҳуқуқини олардилар. Кўп ҳолларда уларнинг сони мажбуран қисқартириларди. Голиб чиқсан Ўзбекистонлик спортчилар шарафига собиқ Совет Иттифоқи мадҳияси янгарар, республикамиз номи ҳатто мусобақа ҳужжатларида ҳам акс этмас эди. Шунга қарамасдан кўплаб спортчиларимиз Иттифоқ терма жамоаси сафида ҳалқаро ва Олимпия ўйинларида муваффакиятли иштирок этиб, ўзбек спортининг юкори даражасини намойиш қилиб, жаҳон спорти тарихида ўчмас из қолдиргандар. Жисмоний маданият ва спортнинг ривожланишида асосий этибор профессионал спортга қаратилган бўлиб, оммавий спортни ривожлантириш этибордан четда қолган. Ўз навбатида қишлоқ шароитларида спорт иншоотларини қуриш, спорт мактабларини ташкил қилиш, оммавий спорт мусобақаларини ўтказишга ахамият берилмаган. Маҳаллий миллат вакилларидан мутахассис кадрлар тайёрлаш соҳасида ҳам анча эътиборсизлик билан қаралган.

Мустақиллик туфайли, тарихимизни қайта ўрганиш, унга ҳаққоний баҳо беришга имкониятлар яратилмоқда. Шу асосда янги тарихимиздаги жисмоний маданият ва унинг ривожланиш босқичларини ўрганиш зарурияти туғилмокда.

Ўзбекистон Республикасида жисмоний маданият ва спортнинг мустақиллик йиллардаги ривожланиш тарихини ўрганар эканмиз, бевосита ҳукуматимизнинг ушбу соҳада босқичма-босқич олиб борган сиёсатига тўхталиб ўтиш зарур. Бу биринчи ўринда оммавий спортни ривожлантириш орқали аҳолининг умумий саломатлигини ўстиришга, спорт билан шуғулланишни инсонларнинг ҳаёт тарзига айлантиришга қаратилган эди. Иккинчи ўринда эса оммавий спортни ривожлантириш орқали проффесионал спортни ўстириш мақсад қилиб олинди. Бу босқичларни қўйидаги даврларга бўлиб ўрганишимиз мумкин.

Биринчи босқич, 1991-1997 йилларни ўз ичига олиб, бу даврда Республикада жисмоний маданият ва спорт соҳасини ривожлантириш қаратилган тегишли қонунлар, Президент Фармонлари ва Вазирлар маҳкамасининг қарорлари ишлаб чиқилди [5]. Бу даврда:

- ✓ жисмоний маданият ва спортни бошқаришнинг ташкилий асослари такомиллаштирилди;
- ✓ Ўзбекистон Миллий Олимпия қўмитаси, спорт турлари бўйича федерациялар ташкил этилди;
- ✓ Жисмоний маданият – соғломлаштириш, оммавий спорт ишлари, спортнинг миллий спорт турлари ва ўйинлари ривожлантирилди;

- ✓ Жисмоний маданиятни ва спорт соҳасини маблағ билан таъминлаш тизимини такомиллаштирилди, моддий-техник базаси мустаҳкамланди.

Шу йилларда миллий кураш бўйича жаҳон чемпионатлари, теннис бўйича "Президент Кубоги" халқаро турнири, "Тошкент Опен" халқаро аёллар турнирлари, шунингдек Фарғона, Самарқанд, Гулистан, Бухоро, Қарши шахарларида "Челенжер", "Фьючерс" ва "Сателлит" каби халқаро турнирлари ўтказила бошланди. Мамлакат спортчилари илк бор мустақил жамоа сифатида 1994 йилда қиши, 1996 йилда ёзги Олимпия ўйинларида муваффақиятли иштрок этди.

Бу босқични ўрганиш тарихий жиҳатдан ниҳоят муҳимдир, чунки айнан шу давр мамлакатимиз жисмоний маданият ва спортини келгуси истиқболларини белгилаб берди. Мустақилликнинг илк йилларида барча соҳалар каби жисмоний маданият ва спорт соҳасида ҳам амалий ўзгаришлар амалга оширилди.

Иккинчи босқич, 1998-2020 йилларни ўз ичига олиб, бу давр ҳам юқоридаги амалий ишларни узвий ва мантиқий давоми сифатида жисмоний тарбия ва спортнинг ривожланиш тарихидан ўрин олди. Бу даврда давлатимиз раҳбарияти томонидан миллий спорт турлари, профессионал ва оммавий спорт, аёллар ва болалар спорти, халқ миллий ўйинларини ривожлантириш учун маҳсус қарорлар қабул қилинib, чора-тадбирлар ишлаб чиқилди [6].

Мустақиллик йиллари даврида жисмоний маданият ва спортнинг ривожланиши ҳақидаги далиллар тарихий жиҳатдан эътиборга лойикдир. Мустақиллик йилларида мактаб ўқувчилари, меҳнаткашларнинг ўтмишда анъана бўлган спартакиадалари, талабаларнинг ҳафталиқ мусобақалари ва умумреспублика спартакиадалари ўрнига кўп босқичли узлуксиз спорт мусобақалари ташкил этилди. Булар ёшларда спортга бўлган ҳавас ва интилишни, мамлакатимизда соғлом турмуш тарзи тамойилларини янада кучайтириш, мамлакатимизда ўқувчи ва талабаларни узлуксиз спорт машғулотларига жалб қилиш, ялпи равишда спорт билан шуғулланиш орқали жисмоний ривожланишини таъминлаш, иқтидорли болаларни спорт мактабларига жалб этишга қаратилган спорт мусобақалари тизимини Кадрлар тайёрлаш миллий дастурига мувофиқ ташкил этиш асосий мақсад қилиб қўйилган. Қарорда ўқувчи ва талаба-ёшларнинг "Умид ниҳоллари", "Баркамол авлод", "Универсиада" спорт мусобақаларининг ҳар бирини уч йилда бир марта ўтказиш режаси белгиланди.

Шунингдек, мамлакатда жисмоний маданият ва спортга берилаётган эътиборни, ушбу соҳани ривожлантириш учун ажратилаётган давлат бюджетида ҳам кўришимиз мумкин. Хусусан, 1991 йилда бу соҳага 14 854 рубль, 1994 йилда 1.853 105 сўм (купон), 1998 йилда 880 077 сўм, 2001 йилда 2.492 650 сўм, 2003 йилда 5.50007 446 сўм, 2005 йилда 10.245 657 сўм, 2006 йилга келиб эса 11.070 806 сўм ажратилди [8].

Мустақиллик йиллари даврида халқ миллий ўйинларини ўрганиш ва уларни қайта тиклаш билан ўқувчи ёшларни маънавий ҳамда жисмоний баркамол қилиб тарбиялашда улардан мақсадли равишида фойдаланилмоқда. «Наврўз», «Мустақиллик куни», «Ҳосил байрами» ва турли улуғ саналарга бағишилаб ўтказилаётган анъанавий байрамлар, маданий тадбирларда кураш, бокс, куч синаш, тош кўтариш, шарқона якка курашлар ва бошқа халқ миллий ўйинлари, айниқса, кўпкари (улок), пойга, дорбоз каби томошабоп ўйинлар ҳам намойиш этилмоқда. Бундан асосий мақсад жисмоний маданият ва спортни тарғиб қилиш йўли билан аҳолининг саломатлигини яхшилаш, ўқувчи ёшларнинг маънавий ва жисмоний баркамоллигини оширишга қаратилгандир.

Шундай қилиб, мустақиллик йилларида спорт соҳасини ривожлантириш, халқ миллий ўйинларини тиклаш, зарурий шартшароитларни яратиш орқалининг аҳоли барча қатламларини жисмоний тарбияга қизиқишини ошириш ва соғлом турмуш тарзини олиб боришга қаратилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абу Али Ибн Сино, Тиб қонунлари, I китоб, Т.: Фан, 1983; Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари./ Тузувчилар: У. Каримов, Ҳ. Ҳикматуллаев. Ж. 1. – Т.: А.Қодирий номидаги нашриёт, 1994, 91 б.
2. Абдумаликов Р., Акрамов А.К. Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихини ўрганиш масалалари, ўкув қўлланма, Т., 1994, 42-бет;
3. ЎзР МДА. И-406, оп. 1, йж. 83. - Б.10-12
4. Жумабоев С. (Муаллиф ушбу парад қатнашчиси билан мулоқот қилган ва шахсий архив

- материалларидан фойдаланган).- Т. 2006.
5. ЎзРВМнинг қарорлар тўплами. “Ўқувчи ва талаба ёшларни спортга жалб қилишга қаратилган узлуксиз спорт мусобақалари тизимини ташкил этиш тўғрисида”ги № 244 –сон ,Т. 2003, 3 июнь
8. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 1991-2008 йил хисобот материалларидан.
9. Оманжулов Т., Мустьерские памятники Ташкентского оазиса. Автореф. дис. соис. уч. ст канд. ист. наук, Ленинград, 1984 г.
10. Тошпўлатов Ж.Т., Сурхандарёда жисмоний маданият ва спорт, Термиз, 1991 й.
11. Исмоилов Р.И., Шоломицкий Ю.С., Ўзбекистонда физкультура тарихи, ўқув қўл., Т., «Ўқитувчи» 1969 й.

БУХОРО ВОҲАСИДА БОЛАЛИК ДАВРИГА ОИД УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАР?

Наимова Нодира Олимовна
Бухоро давлат университети магистранти
Телефон: 998 (97) 306 57 50 nodiranaitova_94@mail.ru

Аннотация: Мақолада Бухоро воҳаси аҳолиси орасида ўтказиладиган болалик даврига оид урф-одат ва маросимлар хакида сўз боради.

Аннотация: В статье рассматриваются традиции и обряды детства среди населения Бухарского оазиса

Аннотаціон: The article discusses the traditions and rites of childhood among the population of the Bukhara oasis

Калит сўзлар: маросим, одат, чақалоқ, йўргаклаш, магия, чилла, расм-русум, дин, бидъат, қадрият.

Ключевые слова: привычка, ритуал, ребёнок, магия, религия, ересь, ценность

Key words: ritual, habit, baby, magic, religion, value

Халқимизнинг болалик даври билан боғлиқ анъанавий удумлари, урф-одатари ва маросимлари ниҳоятда бой, кўп қиррали ва сермазмун.

Юртимзидаги бошқа ҳуддулар сингари Бухоро воҳасида ҳам оиласа фарзанд туғилиши, уни чақалоқликдан бошлаб тарбиялаш турли удумлар, урф-одат ва маросимлар воситасида олиб борилган. Аввало, янги меҳмон хақидаги хушхабар суюнчи бериб, рози қилинган. Халқ тушунчасига кўра кўз ёриш пайтида аёлнинг ҳаёти хавф остида бўлади, у икки дунё орасида турари дейилган. Шунинг учун ҳам суюнчи онанинг тирик қолиши-ю, янги меҳмоннинг дунёга келиши учун берилган.

Маълумки, Марказий Осиё ҳалқлари орасида бола туғилганидан кейинги дастлабки қирқ кун чилла даври ҳисобланиб, она ва боланинг саломатлиги учун ўта хавфли давр деб ҳисоблашган.

Бу даврда чақалоқни заарли кучлардан асрараш учун қўлланилган чора-воситаларда исломгача бўлган эътиқод қолдиқлари билан ҳалқ гигиена ва санитариясининг амалий чоралари ўз аксини топган. Чилла даврида учинчи тунда “бегоҳи се”, бешинчи тунда “бегоҳи панч”, еттинчи тунда “ҳафтак”, тўққизинчи оқшомда “бегоҳи нўҳ” каби маросимлар ўтказилган.

Чақалоқнинг киндиги турли муддатларда, ёзда уч-беш, қишида етти-тўққиз кунда тушган. Тушган киндик ниҳоятда эҳтиёт қилинган.

Бухороликларда одатда киндикни охори тўқилмаган латтага ўраб бешикнинг кўзга кўринмайдиган жойига боғлаб қўйилган. Халқда “киндикнинг асоси эркакнинг наслига боғлиқ”, уни оловга ташланса чақалоқ вояга етганда фарзандсиз бўлади, дейилган. Айrim жойларда эса киндик асраладиган жой боланинг белгилашда муҳим рол ўйнаган, деб тушунганлар. Барча оиласарда чақалоқ киндигининг тезроқ тушиши хосиятли деб қаралган.

Анъянага кўра, чақалоқнинг киндиги тушиб, она ва болани расмий поклаш маросими ўтказилгач, бешинчи, еттинчи ёки тўққизинчи кунлари уни бешикка боғлаш маросими нишонланган.

Ўтмишдан кенг тарқалган одатлардан яна бири чақалоқнинг дунёга келиши билан унинг қулоқларини тешиш ёки онаси томонидан қулоқ баргагини тишлаб қўйиш одатидир. Халқда буни “меники бўлди”, “эгалик бўлди” деб тушунилиб, боласи турмайдиган оиласарда болани банд қилиш, унга эгалик қилиб ёвуз руҳлар асоратидан сақлаш воситаларидан бири дейилган.

Бола ҳаётининг дастлабки ёшида энг катта тантана қилиб нишонланадиган маросим бешик тўйи бўлиб, уни боланинг биринчи тўйи дейилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев.Ш.М. Эркин ва фаровон, Демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Т.: Ўзбекистон.
2. Аширов А. Ўзбек ҳалқининг қадимий эътиқод ва маросимлари, - Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007.
3. Махмуд Саттор Ўзбек удумлари. Т.: Фан.1993.
4. Жумаев А.Ш. Бухороликларнинг болалик даври анъанавий урф-одат ва маросимлари. БухДУ Ахборотнома. 2000. Б. 160
5. <https://uz.m.wikipedia.org>

ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА СҮҒД ВА ТОХАРИСТОН ЎРТАСИДАГИ ЭТНОМАДАНИЙ МУНОСАБАТЛАР

Норматов Шерзод Мирзаевич
Қаршии давлат университети ўқитувчиси
Телефон: +998939307930
Sherzod.normatov.79@inbox.ru

Аннотация: Уибумаколада Илк ўрта асрларда Сўғд ва Тохаристон ўлкалари ўртасидаги этномаданий муносабатлар кўплаб ёзма, археологик ва нумизматик манбалар асосида ёритиб берилган.

Калим сўзлар: Сўғд ва Тохаристон, Амударё ва Сирдарё оралиги, Эфталийлар, Турк хоқонлиги, Хионийлар, Кидаритлар, этномаданий муносабатлар, катта-кичик ҳукмдорликлар.

Илк ўрта асрларда Сўғд ва Тохаристон ўлкалари Амударё ҳамда Сирдарё оралиги ва унга туташ ҳудудлардаги ўнлаб воҳа ҳукмдорликлари орасида ўзига хос ўринга эга эди. Сўғд ва Тохаристон V асрнинг бошлари – VI аср ўрталарида Эфталийлар (420-565) давлатининг, VI асрнинг иккинчи ярми – VIII асрнинг биринчи ярмида эса Турк хоқонлиги (552-744) қўй остида бўлиб, ўз ички бошқарувини сақлаб қолади.

Ёзма манбалар ва археологик топилмалардан аниқланишича, илк ўрта асрларда Сўғд ва Тохаристонда этномаданий жарёнлар анча фаол кечади. Бунда Эфталийлар ва Турк хоқонлиги каби бошқарувда негизи кўчманчилик устуворлик қилувчи элатларнинг йирик-йирик гурухлар ҳолида ҳар иккала ўлканинг шаҳар ва қишлоқларига, яйлов ва тоғ ёнбағирларига кўчиб келишлари ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Тубжой ахолисининг кўпчилигини сўғдийлар ташкил этадиган Сўғдда илк ўрта асрларда туркийларнинг салмоғи анчагина ошган бўлса, ерли ахолиси кўпроқ бақтрий тилли бўлган Тохаристонда, айниқса, унинг дашт-чўл ва тоғлик ҳудудларида эфталийлар ва қадимги турк уруғлари - ашина, халаж, қарлук, ўғузлар ҳам анчагина салмоққа эга эди. эфталийлар чамаси прототуркча ёки туркий тилларнинг огур (ўғур) тармоғида сўзлашар эдилар[1:119-132]. Бундан ташқари, ушбу ўлкада Кушон салтанатининг негизини ташкил этиб, минтақада уч-тўрт аср етакчилик қилган юэчжи (тоҳар)лар Тохаристоннинг ерли ахолиси орасига сингиб кетган эди. Илк юрти Олтой тоғлари – Тангритоғ (Тяншан)нинг кунчиқар этаклари бўлган тохарлар орасида прототурк элатлари ҳам ўрин олиб, айрим изланувчиларга кўра улар Кушон салтанатида бошқарувчи уруғлардан бири, айримларга кўра эса қўшимча этник гуруҳ сифатида Бақтрияга кириб келган эди[2:64-74].

Бақтрия номининг Тохаристонга алмашинувига олиб келган ушбу этносиёсий жараёнларда юэчжи тохарларнинг ўрни катта эди. Бундан ташқари, Тохаристонда хун уруғлари томонидан тузилган Хионийлар (IV-V асрлар) ва юэчжи-хун қоришимаси Кидарийлар (V аср) каби икки йирик кўчманчилар уюшмаси етакчилик қилган кезларда бу ерда туркий қатламнинг салмоғи анча ортади. Илк юрти Шарқий Туркистоннинг кунчиқар томонлари, Олтой – Тангритоғ бўйлари бўлган бу кўчманчилар Тохаристон ва унинг теваракларига келиб ўрнашишдан олдин Сўғд ўлкасида ёйилган, кейинчалик эса Амударёни кечиб ўтиб, Шимолий Ҳиндистон, Афғонистон ва Хурросонда ўрнашиб қолган эдилар[3:30-36].

Тохаристон ва унга кўшни тоғлик ўлкаларда эфталийларнинг кейинги издошлари тўғрисида араб ва форс манбаларида бир неча бор эслатиб ўтилади. Уларда халаж, кумижси[4:150] ва канжина турклариэфталийлар «ҳайатила» (ҳайталлар)нинг авлоди, деб кўрсатилади [5:114]. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмийнинг “Мафотих ал-улум” асарида (X аср) шундай маълумотлар ўрин олган: “Ҳайатила – Тохаристонни бошқарган қудратли кишилар гуруҳи, Халаж ва Канжина турклари уларнинг авлодидир”[6:114].

Ўрта аср муаллифи Муҳаммад ибн Нажиб Бакроннинг “Жаҳоннома” асарида эса қўйидагича маълумот учрайди: Шу ва шунга ўхшаш маълумотлар Эфталийлар ва Турк хоқонлиги даврида кўплаб элатларнинг ўзаро аралашуви, бирининг иккинчиси орасида сингиб кетиши каби этник жараёнлар юз берганини кўрсатади. Айниқса, Тохаристоннинг кунчиқар томонларида Помир / Бадахшон ва Ҳиндикуш тоғлари этакларида бундай жараёнлар анча тифиз кечади. Гардизийнинг “Зайн ал-ахбор” асарида (XI аср) Тохаристон

ҳайталлари ва халлух (қарлук)лар орасида яқин алоқалар бўлгани тўғрисида қўйидагича ёзган бўлиб, бу бежиз эмас эди:

Тохаристон ва Сўғд орасидаги этномаданий алоқалар ҳам иккала ўлка, ҳам Эфталийлар ва Турк хоқонлиги доирасида юз берганини кўрсатадиган далиллардан яна бири улар орасида нисбатан яқин худудда жойлашган Хуттал хукмдорлиги ўrnагида ҳам кўринади. «Тан-шу» йилномаси ва хитой сайёхи Хой Чao эсадаликларида тилга олинишича[7:187-195], ТохаристондагиХутталва Кобулистондаги Каписа ўлкаси турғунларининг ярми Xu (ўтрок аҳоли)[8:256-257] ва ярми Tukue (турк)лардан иборат бўлиб, Зобулистон, Гандхара сингари ўлкалар эса кўпроқ ерли аҳолидан, бошқарувчилар ва қўшин туркийлардан таркиб топган эди[9:189-191]. Айниқса, у Хутталда учта тил тарқалганини қўйидагича келтириб ўтади:

“Ушбу давлат хукмдори этник томондан *ту-кюе* (турк)лардан, ерли аҳолининг эса ярми *ху*, ярми турк экан. ... Тили ва сўзлашиш оҳангি ярим тохарча, ярим туркча, ярим ерли шевада экан[10:121].

Илк ўрта асрларда иш юритиш ва ёзишмалар тили Сўғд ўлкасида сўғдий тил ва ёзувида олиб борилган бўлса, Тохаристонда бақтрий ёзуви бу вазифани бажарган. Бу даврага тегишли ёзма ёдгорликлар Тохаристонда негизи юонча бўлган бақтрийча ёзувда иш юритилганини кўрсатади. Буни ушбу тарихий ўлкага тегишли тангалар, девор ёзувлари, сопол, металл ва тош каби материаллардан ясалган турли буюмлар сиртидаги битиклар ва Шимолий Афғонистондан топилган юзлаб бақтрий тилли ҳужжатлар тасдиқлади[11]. Шунингдек, илк ўрта асрлар Шимолий Тохаристон (Жанубий Ўзбекистон) тангаларининг бир қисмида сўғдий ёзувлар учраб, ўз хусусиятига кўра улар минтақа тарихи билан боғлик кўплаб масалаларга ойдинлик киритади.

Сўғдий ёзувли Тохаристон тангаларида “хоқон”, “тегин”, “тархон” каби қадимги туркча унвонлар ва “хукмдор”, “фарн”, “илоҳий” сингари Сўғдийча унвон ва эпитетлар учрайди[12:86-101]. Уларнинг ёзув бичими Чоч, Фарғона, Сўғд (Самарқанд) ва Ўтрорда зарб этилган Ғарбий Турк хоқонлигига тўғридан-тўғри ёки билвосита боғлиқ тангалардаги ёзув билан бирдай[13:40-52]. Шунингдек, Тохаристон тангаларида ёки айрим сўғдий ёки туркӣ сўзлар учраб, улар тўлақонли аниқланмаган сўзлар сирасидандир.

Сўғд тарихи билимдони Б. Маршакнинг фикрича, “Тохаристонда Сосоний типли тангаларнинг устига сўғдий ёзув зарб қилиш анъанаси бу ерда Турк хоқонлиги ҳокимияти ўрнатилган пайтда амалга оширилган. Бундан аввал Эфталийлар даврида Тохаристонда расмий ёзувлар фақат бақтрий ёзувида олиб борилар эди. Турк хоқонлиги даврида эса ўлканинг бошқарувида Тохаристон ябӯулари турган пайтда VII асрда Сўғдийча “Тохарий” (яъни “Тохаристонга оид”) ибораси ёзила бошлаган. Хоқонлик Тохаристонни қўл остига олгач, улар ушбу тангалар (Сосоний тангалари)нинг муомалада бўлишига руҳсат берувчи ёки юқорироқ курсга эга эканини тасдиқловчи ўз тамғаларини зарб қилганлар”[14:174].

Қисқаси, Тохаристонда, аниқроғи унинг ажралмас бир бўллаги бўлмиш Шимолий Тохаристон—Чағониён ва унинг яқинидаги ўлкаларда, Термиз (?) ва бошқаларида VII – VIII асрларда зарб этилган сўғдий ёзувли тангаларда қадимги турк ва сўғдий унвонлар ўрин олиши Турк хоқонлиги фаолияти билан тўғридан-тўғри боғлиқдир. Шунингдек, Шимолий Тохаристоннинг тарихий Сўғд ўлкасида яқин кўшни бўлиши, айниқса, ушбу ўлка таркибидаги Кеш ва Нахшаб каби Жанубий Сўғд билан ёнма-ён жойлашгани бу ерда сўғдий тилнинг ёйилишида ўзига хос кўприк бўлган. Бизнингча, Сўғдий тилнинг хоқонлик даврида Марказий Осиё худуди бўйлаб ёйилиши, бу тилнинг сиёсий жиҳатдан расмий тил экани, шунингдек, Турк хоқонлиги савдо-иқтисодий ҳаётида Сўғд маъмуриятининг муҳим ўрин тутгани[15:45-46] бунга туртки бўлган. Сўғдий ёзув ва тил асосан турк-рун ёзуви ҳукмрон бўлган Мўғулистан, Еттисув, Сирдарёнинг ўрта хавзалари, Фарғона ва Шимолий Тохаристон худудларида кенг ёйилиши Турк хоқонлиги даврига тўғри келиши ҳам бу қарашни кучайтиради. Айниқса, Кушон даврида ёк юон алифбоси негизидаги бақтрийча тил ва ёзувнинг тарқалиши ушбу худудларнинг хоқонлик худудига қўшиб олиниши[16:30-31] билан боғлиқдир.

Хуллас, илк ўрта асрларда Сўғд ва Тохаристон ўлкалари орасидаги ўзаро алоқаларни этномаданий муносабатлар кесимида қисқача қараб чиқиш шуни кўрсатадики, бу даврда уларнинг ҳар бири алоҳида-алоҳида сиёсий уюшмалар бўлиб, бундай жараёнлар кўпроқ

Эфталийлар давлати ва Турк хоқонлиги доирасида борган.

Фойдаланилганадабиётларрўйхати:

1. Vaissière E. de la. Is There a «Nationality of the Hepthalites»? // Bulletin of the Asia Institute. New Series. Vol. 17. London, 2003. P. 119-132.
2. Бу борада тўлиқроқ маълумот учун қаранг: Бабаяров Г., Кубатин А. Некоторые аспекты взаимоотношений между кушанами и древними тюрками в свете нумизматических данных // «Этнос ва маданият: анъанавийлик ва замонавийлик» “Академик Карим Шониёзов ўқишилари” туркумидга этнологларнинг V Республика илмий конференцияси материаллари. Тошкент, 2010. Б. 64-74.
3. Соловьев В.С. Средневековая культура Тохаристана (в свете раскопок в Вахшской долине). М., 1985. С. 30-36.
4. Кумижи – Вахш ва Кофирниҳон дарёларининг юқори ҳавзасида жойлашган Кумед вилоятининг қадимий аҳолиси (Гардизи Абу Са'ид. Зайн ал-ахбар. Украшение известий. Раздел об истории Хорасана. Пер. с персидского А.К. Арендса. Ташкент: Фан, 1991. С. 73, 150).
5. Doerfer G. Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch. Wiesbaden, 1987. S. 411-417; Баходиров Р. История Востока в “Ключах наук” // Шарқшунослик. Тошкент, 2009. № 14. 114- бет.
6. Баходиров Р. История Востока в “Ключах наук” // Шарқшунослик. Тошкент, 2009. № 14. Б. 114.
7. Бернштам А. Н. Тюроки и Средняя Азия в описании ХойЧао (726) // ВДИ. – М.: 1952. – № 1. – С. 187195.
8. Ҳу- Ши Ҷи” (“Тарихий хотиралар”)да келтирилишича, милоддан олдинги II асрда хитойликлар “Ҳу” атамаси остида “Дун-ху”лардан фарқли ўлароқ Сүннуну (Хун)ларни тушунишган бўлса, кейинчалик хунлар билан бирга улардан кунботар томондаги Шарқий Туркистан ва ундан-да ғарбдаги эл-улусларни атай бошлаганлар (Боровкова Л. А. Народы Средней Азии III–VI веков (по древним китайским и западным источникам). М.: Институт востоковедения РАН. 2008. С. 256-257). Бу атама илк ўрта асрларда қўпроқ Сўғдий ва бошқа шарқий эроний тилли элатларни англатган.
9. Бичурин Н. Я. Собрание сведений... II. С. 323; Бернштам А. Н. Тюроки и Средняя Азия в описании Хой ЧАО (726) // ВДИ. М.: 1952. № 1. С. 189–191.
10. Хўжаев А. Фарғона тарихига оид маълумотлар: Қадимий ва ўрта аср хитой манбаларидан таржималар уларга шарҳлар. Фарғона, 2013. Б. 121.
11. Sims-Williams N. From the Kushan-shahs to the Arabs. New Bactrian documents dated in the era of the Tochi inscriptions//Coins, Art and Chronology Essays on the pre-islamic History of the Indo-Iranian Borderlands. – Wien, 1999. – P. 245–258; Bactrian Documents from Northern Afghanistan, I: Legal and Economic Documents. – Oxford University Press, 2000.
12. Баратова Л.С., Лившиц В.А. О согдийских надчеканах на Сасанидских монетах и подражаниях им // Культурное наследие Средней Азии. Ташкент, 2002. С. 21–26; Babayar G. Toharistan Bölgesinin Soğdça Yazılı Eski Türk Sikkeleri // Материалы форума IV гуманитарных наук «Великая степь» II. Нурсултан, 2019. С. 86–101.
13. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. М., 1981. С. 341, 391–393; Ртвеладзе Э. История и нумизматика Чача (вторая половина III - середина VIII в. н.э.). Ташкент, 2006. С. 58, 78–86; Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса ... С. 40–52.
14. Marşak B. I. Türkler ve Soğdlular // TÜRKLER. Cilt 2. Ankara, 2002. S. 174.
15. Гумилев Л.Н. Древние тюроки. М., 1967. С. 45–46.
16. Гафуров Б. Г. Таджики, древнейшая, древняя и средневековая история. М.: Наука, 1972. С. 127, 129; Гоибов Г. Ранние походы арабов в Среднюю Азию. Душанбе: Дониш, 1989. С. 25, 30–31.

ЎЗБЕКИСТОН ХОТИН-ҚИЗЛАРИ: ЎТМИШ ВА БУГУН.

*Рўзиева Моҳинур Шахмардон қизи
СамДУ тарих факультети талабаси
Телефон: +998(90)1990109
mohinurruziyeva99@gmail.com*

Аннотация: Ушбу мақолада аёлларнинг жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўрни кечава бугун мисолида ёритилган ҳамда аёлларнинг жамиятдаги ҳукуқлари акс еттирилган.

Калит сўзлар: тарих, Туркистан, ислом, Куръони карим, феминизм, мустақиллик, Конституция, гендер тенглик.

Тарихий тараққиётнинг маълум босқичларида ҳар қандай жамиятда гендер тенгсизлиги мавжуд бўлишига қарамасдан, аёллар алоҳида ижтимоий груп сифатида жамиятнинг ижтимоий-иктисодий ва маданий соҳаларида ўз ўрнига эга бўлган. Шу ўринда, Марказий Осиё анъанавий жамиятларида муайян даражада гендер тенгсизлик мавжуд бўлганлигини қайд этиш лозим. Аммо бу билан “аёлларнинг ижтимоий ҳаётда иштирок этиш ҳукуки таъқиқланган, улар фақат уй-рўзгор юмушлари, фарзанд тарбияси билан машғул бўлиши жоиз саналган”¹, деган бир ёқлама қарашларни инкор қилган ҳолда, аёлларнинг ҳам ижтимоий-иктисодий ҳаётда (ишлаб чиқариш, мулкчилик ва бошқа) ва ижтимоий муносабатларда иштирок этганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

XIX аср охири - XX аср бошларига келиб, жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида хотин-қизларнинг тутган ўрни ва иштироки масалалари Туркистан маърифатпарварларининг диққат марказида бўлган. Чунки аёл миллат фарзандлари тарбиячиси ҳисобланиб, уларнинг маърифатли бўлиши муҳим аҳамиятга молик саналган, шу боис, хотин-қизлар маорифи масалалари мазкур даврнинг долзарб муаммоларидан бири саналиб келган. Ўша даврда аёлларнинг жамиятдаги ролини оширишда уларнинг билим салоҳиятини юксалтиришда эркаклар билан жамият ҳаётида, ўзаро тенглик асосида, ижтимоийлашган ҳолда фаолият олиб бориша, биринчи навбатда, маориф соҳасини ислоҳ қилишдан бошланганлиги бејиз эмас, албатта.

Жамиятимиз маънавий жиҳатдан покланаётган, шарқона одоб ва лутф қайта қарор топаётган бир шароитда аёлларни эъзозлаш, уларнинг оила ва жамиятдаги нуфузини қўтариш, аёл меҳнатини, гулдек нозик қўнглини ва юксак шаънини асраб-авайлаш ҳаётимиздан алоҳида ўрин топмоқда. Хотин-қизларга алоҳида шахс сифатида ҳурмат эътибор билан муносабатда бўлмасдан туриб, жамият ривожига эришиб бўлмаслиги бизга асрлар давомида азалий ҳақиқатга айланиб бораётгани маълум.

Шарқда қадимдан шариат ва одат меъёрлари тамойиллари ўзбек аёлининг ҳаёт тарзини белгилаб берган. Муқаддас Куръони каримнинг “Нисо” сурасида аёл, уй, оила, давлат, жамиятга алоқадор бўлган муҳим масалаларга жавоб берилади. Хусусан, эр-хотин ўртасидаги алоқалар – уларнинг бир-бирлари олдидаги ҳукуқ ва бурчлари ҳамда эр оиласида бошлиқ экани ва бу ҳукуқдан у қандай фойдаланиши лозимлиги ҳақида йўл-йўриклар берилади. Сўнгра оила доирасидан жамият миқиёсига чиқиб, жамият мустаҳкам бўлиши учун кишилар ўртасида бирдамлик ва меҳр-шафқат, хослик ва бағрикенглик барқарор бўлиши зарурлиги ўзига хос услугда уқтирилади. Бу сурада бошқалардагига нисбатан аёлларга оид шариат ҳукмлари кўп ва батафсил баён этилганлиги сабабли унга «Нисо – аёллар» номи берилган².

Мисрлик олим Муҳаммад Қутб мусулмон аёлларнинг ҳукукий ҳолати ҳақида “Европада аёллар ўз ҳукуқларига асрлар давомида узоқ ва шиддатли қурашиб эришган бўлсалар, мусулмон аёллар эса ўз иктисодий ва ҳукукий мустақилликларини ислом дини орқали қўлга киритганлар...”³ дея таърифлаган.

Аёллар ҳукуқлари инсон ҳукуқларининг ажralmas қисмини ташкил этади. Тарихдан

¹ Гребенкин Г. Узбеки // Туркестанские ведомости. 1871, № 30.

² Электрон ресурс: Куръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. PDF/4219 КБ.

³ Муҳаммад Қутб. Ислам ва-ал-маръа. Шабухат хавла-л-ислам. - Қохира, 1954. – Б.103-104.

маълумки, хотин-қизларнинг тенг ҳуқуқлиликка эришиш йўлидаги назария феминизм номи билан аталган. Феминизм, яъни хотин-қизлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларни кенгайтириш учун кураш тарихи узоқ ўтмишга эга.

Ўзбекистон мустақиликка эришгач, барча аҳоли қатламларининг тенг ҳуқуқлиги ма-саласи давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди ва унинг норматив-ҳуқуқий асослари мустаҳкам қарор топди. Ўтган давр мобайнида давлат аёллар ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини таъминлашга қаратилган барча ташабbus-рини кўллаб-кувватлаб келмоқда. Мамлакатимизда хотин-қизлар ва эркакларнинг жамиятдаги тенглик тамойилига амал қилишининг ёрқин кафолати сифатида, бош Қомусимиз – Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 46-моддасида “Хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидирлар”¹, дея кафолатланган. Таъкидлаш лозимки, аёллар тенг ҳуқуқлиги ма-саласи халқаро ҳуқуқнинг ҳам энг долзарб ва изчил ривожланиб бораётган тармоқларидан бири саналади.

Ҳозирги вақтда мамлакатимиз аҳолисининг қарийб 50 фоизини хотин-қизлар ташкил этади. Ўтган йиллар мобайнида аёллар манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган қарийб 100 дан ортиқ миллий ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди ва ратификация қилинди. Хотин-қизларнинг гендер тенглигини таъминлаш ҳозирги жадаллик билан ривожланиб бораётган замонда муҳим аҳамият касб этади. Чунки жуда қўплаб касбларда аёллар меҳнатига эҳтиёж бор.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг ташабbusи билан ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратиш, хотин-қизлар бандлигини оширишга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ўз ичига олган 5 та ташабbus ишлаб чиқилди. Жумладан, бешинчи ташабbus айнан хотин-қизларни иш билан таъминлаш борасида алоҳида чора-тадбирлар жорий қилинишига бағишлианди. Мамлакатимизда хотин-қизларнинг таълим олиш ҳуқуки ҳам тўла таъминланган бўлиб, давлат бошқарувида аёлларнинг иштиро-ки борган сари фаол тус олмоқда.

Хусусан, бугунги кунда Олий Мажлис Сенати аъзоларининг 17 фоизи, Қонунчилик палатаси депутатларининг 16 фоизи хотин-қизлардан иборатдир. Бугунги кунда аёлларимиз барча соҳаларда эркин ишлаш имкониятига эга бўлиб, хоҳ маориф бўлсин, хоҳ санъат ёки ижтимоий-сиёсий соҳалар ҳамда тадбиркорлик ва фермерлик соҳалари бўлсин барчасида аёллар меҳнат қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Бугунги кунда давлат ва жамоат ташкилотлари тизимида 1400 га яқин аёллар раҳбарлик лавозимларида ишламоқда. Хотин-қизларнинг улуши соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар соҳасида 82 фоиздан зиёдни, илм-фан, таълим-тарбия маданият ва санъат соҳаларида 72 фоизни, қишлоқ хўжалигига 45 фоиздан ортиқни саноатда 38 фоизни ташкил этмоқда.

Шунинг баробарида, аёлларнинг сидқидилдан қилаётган меҳнатлари давлатимиз ва халқимиз томонидан муносаб тақдирланиб келинмоқда. Мамлакатимизда гендер тенглиги бўйича миллий институтлар, яъни Конституциявий суд, Олий Мажлиснинг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман), Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ, Ўзбекистон Республикасининг Президенти хузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги инсти-тутлари фаолияти йўлга қўйилиб, уларнинг фаолияти самарадорлигига алоҳида эътибор кўрсатилмоқда. Шу билан бирга, ҳозир Адлия ва Ички ишлар вазирликларида, Бош про-куратурада гендер тенглигини ҳимоя қилиш бўйича маҳсус тузилмалар ҳам самарали фа-олият кўрсатмоқда.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. Гребенкин Г. Узбеки \\\ Туркестанские ведомости.1871, № 30.
2. Электрон ресурс: Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар му-аллифи Алоуддин Мансур. PDF/4219 КБ.
3. Муҳаммад Кутб. Ислам ва-ал-марья. Шабухат хавла-л-ислам. - Қоҳира, 1954.
4. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент:“Ўзбекистон” НМИУ, 2014.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент:“Ўзбекистон” НМИУ, 2014. – Б.17.

МАДАНИЙ МЕРОСИМИЗНИ АСРАШ ЙЎЛИДА

Севарахон Каримова
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Исломшинослик йўналиши 2-курс талабаси
Телефон: 93-114-73-93

Аннотация: Ушбу мақола Эшмухаммад халифа эшон мақбараси тўғрисида. Эшон мақбараси ўзининг «Сармозори» ва ривоятларига бойдир. Эшмухаммад халифа чўпонлар орасида тарқалган яра-чака ва кутуриш касалликларини даволаш ишларини хам олиб борган. Хозирги пайтда ушбу мақбара зиёратгоҳга айланган. Халқимиз бундай азиз-авлиёлар, тарихимизда яхшилиқ, эзгулик, марифат ишларини қолдирган мўътабар инсонларнинг пойи хоқларини асраб-авайлаб келмоқда. Бу жойларнинг кўпи ўтмишда ном қолдирган амирлар, хонлар, ислом оламидаги машхур авлиёлар, ислом таълимотини яратган олимум-фузалоларнинг номлари билан боғлиқ. Энг муҳими зиёратгоҳларнинг барчасида зилол, шифобахш булоқлар, бу булоқлар атрофида сўлим табиъат гўшалари ташкил топган.

Калит сўзлар: халифа, эшон мақбараси, зиёратгоҳ, авлиёлар, тарих.

Ўзбек халки тарихий ва маданий меросларга бой миллатдир. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримов ўзининг «Юксак маънавият - енгилмас куч» такидлаганларидек, «Маънавият соҳасидаги энг асосий вазифамиз - миллий қадриятларимизни тиклаш, ўзлигимизни англаш, миллий ғоя ва мағкуруни шакллантириш, мұқаддас динимизнинг ма’навий хаётимиздаги ўрни ва хурматини тиклаш». Шундай улуғвор буюк ишларни ривожлантириш ишларига эътиборимизни қаратади.

Халқимизнинг маданий, тарихий меросини ўрганиш, келажак авлодларга қолдириш хар бир инсоннинг мұқаддас брчи еканлиги қайд етилган. Шунингдек, мамлакатимизда миллий анъана ва қадриятларимизни ривожлантириш, улуғ аллома аждодларимиз илмий меросини чукур ўрганиш, ёшларимизни Ватанга мухаббат, илм-марифатли, интеллектуал баркамол авлод этиб тарбиялашга давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эътибор қаратилмоқда. Бу Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 24.01.2020 йил куни Олий Мажлисга қилган мурожаатномасида хам ўз аксини топди. Юартимизда яшаб, эл ардоғида бўлган, юуриш-туриши, сўзи ва фаолияти билан намуна-ўрнак бўлган буюк қалб соҳиблари тўғрисида нақл ва ривоятларни йигиб нашрга тайёрлаш хам муҳим ахамиятга эга, деб айтган еди Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов. Зеро, уларни излаб топиш, тадқиқ этиш, сайқал бериб нашр этиш савобли ишлардандир. Шунинг учун хам юртимизда буюк аждодларимизнинг биз авлодларга қолдирган бой илмий мэрослари тадқиқ этилиб ўрганилмоқда, зиёратгоҳлари обод қилинмоқда, халқимизга воқиғ қилиниб борилмоқда, менинг хам ота-боболаримнинг илмий мерослари, зиёратгоҳларимизни юзага олиб чиқиб, нафакат халқимиз, дунё воқиғ бўлишини истайман! Халқимиз бундай азиз-авлиёлар, тарихимизда яхшилиқ, эзгулик, марифат ишларини қолдирган мўътабар инсонларнинг пойи хоқларини асраб-авайлаб кэлмоқда. Бу жойларнинг кўпи ўтмишда ном қолдирган амирлар, хонлар, ислом оламидаги машхур авлиёлар, ислом таълимотини яратган олимум-фузалоларнинг номлари билан боғлиқ. Энг муҳими зиёратгоҳларнинг барчасида зилол, шифобахш булоқлар, бу булоқлар атрофида сўлим табиъат гўшалари ташкил топган.

Улуғлар айтади: «Пайгамбарларни зикр қилиш ибодат. Авлиёларни зикр қилиш эса, гунохларга кафоратдир. Шариат - қонун, тариқат - йўлдир. Тариқат пирлари хозирги тил билан айтганда фидойи муаллимлардир. Тариқат пирлари пайгамбаримиз Расули Ақрам (с.а.в) ахлоқларини оммага ўргатиш учун харакат қилганлар.

Пайгамбаримиз (с.а.в) айтади: «Мен барча яхши ахлоқни такомилаштириш учун юборилганман!» Тариқат пирлари хам пайгамбарона ахлоқ эгаси бўлиш учун харакат қилганлар. Азиз-авлиёлар, пири-устозлар рахномолигида халол касб эгалари барокатли хаёт барпо этганлар.

Шахрихон яқинидаги Сарой қишлоқ Шахрихон сарой деб аталган. Сарой қишлоғи бу ерда яшаб ўтган авлиёю-азиз Эшмухаммад халифа эшон мақбараси хамда ўзининг «Сар-

мозори» билан хам ривоятларга бойдир. Мақбарада ётган бу улуғ зот хакида ёзма манбалар килинмаган, аммо у зотнинг замондошлари айтган ривоятлар ота-боболаримиз орқали бизгача етиб келган.

У зоти-барокат халқимиз нақл ва хикоялар қилиб келишади. «Сармозор» гумбаз мақбараасида ётган бу зотни кўп жойларда валийлар қаторида саайдилар. Жумладан 2001-йил Тошкент «Моворауннахр» нашриётида чоп этилган «Фаргоналик Валийлар» китоби муаллифи Икромиддин Останакул ўғли ўз китобида Эшмуҳаммад халифа Шахриёнда яшаган ва у ерда даҳмаси бор, деб ёзади. Бу улуғ зотнинг истедоди хакида тўхтаб, унинг байтларини мисол келтиради. Унинг байтларини кўшик қилиб хофизлар куйлаганлар. У чарх уриб зикр қилиб ўйнار экан, - деб ёзади.

Унинг «Ошик кўллар Чарх урди» байти келтирилади, ўша китобда. Унинг айтган байтларида Накшбандия сулуки белгилари бор, дейди муаллиф Икромиддин. У зот ўзи зикри иллоҳ қилиб ўйнаши эса, охират диёрида Аллоҳ хузурида чарх уриб күшдек учиб Аллоҳга ўз мухаббатини изхор этишдир деб, куйидаги байтни келтиради:

Чарх урсалар айла ёд, Гарди тегса бўлгил шод,
Икки дунёдир обод, Ошик кўллар урди чарх.
Оми кўрса бўлар хос, Хослар бўлар Хоса, Хос
Жон дил бирлан кил ихлос, Ошик кўллар урди чарх.
Расулилло мерож борган, Минг-минг сирларни кўрган,
Дийдор кўриб чарх урган, Расулилло урди чарх.
Чарх урсалар тегмагил, Харгиз озор бермагил,
Муродингни тилагил. Ошик кўллар урди чарх.

Пайгамбаримиз (с.а.в)дан бош-лаб барча сахобалар, Киромлар, Жаъфар, Содик, Мансур Халлож, Говсул Аъзам каби авлиёларни хам тарифлаб, хакикат, маърифат ва мухаббат дунёсида чарх урдилар деб, ифтихор килади. Бу гаплар Сармозор гумбазида ётган улуғ зотга ишора. Албатта авлиёлар Худо эмас, улар Худодан жудо эмас, - деб бежиз айтилмагандир.

Эшмуҳаммад халифа 1780 йили Кўконнинг Бешарик туманидаги «Чорвок туронги» кишлоғида таваллуд топган ва сўнги умрлари Шахриёнга - Сарой кишлоғига насиб килган. 1866 йили Сарой кишлоғида вафот этган. Эшмуҳаммад халифанинг чеварапаридан Бўз туманида яшаган Ақбарали кори (1900-1981й) Толпиддинов - у зотнинг оталари Абдуманноб бўлган дейди аждодлари Хазрат Алининг дўсти Хазрат Ўқтамга бориб такалар экан, - деб хикоя килади, унинг рафикаси Холисхон (1929-2012й) Толпиддинова.

Эшмуҳаммад халифа ёшлигидан истеъод эгаси бўлиб илм излаган ва Афғонистоннинг Карруҳ шахрига бориб у ерда эшонлар тайёрлайдиган кориҳонада шогирдликка тушади. Ривоятларга кўра кунларнинг бирида пирлари издиҳомда ўтириб «Кўкон тузи хўп totli-da» деганлар. Шунда Эшмуҳаммад: - «Бу менга ишора» - деб дархол ўринларидан туриб Кўкон томон йўлга тушган, чунки ўzlari Кўкондан борганлиги сабаб туз конини яхши билар эди. У Кўконга келиб туз кондан 4 чакса тузни елкалаб, бир неча кун яёв юриб Карруҳга етади (1 чакка - 5,33 кг). Бу хол пирларига аён бўлиб, ходимлари (хизматкори) га: - «Пешвоз чикинглар, халифанинг елкасидан тузни олинглар» - дейди. Улар чикиб йўлда хакикатдан у кишини туз оркала келаётганини кўришган ва бу зотга: - Беринг биз кўтарайлик» -деганлар, экан.

Кўкондан туз олиб дам олмай яёв Карруҳга етиб борганда елкалари арчилиб кетганлигини кўрган пирлари дархол туприклари билан елкаларини

силаб, дуо килгандар. Шу заҳоти жароҳотлари тузалган ва пирлари хизматига янада ишклари ошган. Фахм-фаросатли, диёнатли, зехнли Эшмуҳаммад 6-8 ойда бир неча йиллар юрган бошқа талаabalardan илгорилаб кетиб, халифалик даражасига эришади. Устози шогирди Эшмуҳаммад халифага караб: - «Бу зот чирокнинг пилигини ўzlari ўраб келган экан, мен еса ёкиб кўйдим холос», - деб баҳо берган экан. Эшмуҳаммад халифа Афғонистондан кайтиб аввал Тошкент якинидаги Олмаликка келади. Кўкон хони унга Курама тоғлари диёрида яшаётган ахолига дин, куръон илмларини ўргатиб, чўпонлар орасида таркалган яра-чака ва кутуриш касалликларини даволаш ишларини олиб боришни топширади. Шундай қилиб Эшмуҳаммад халифа Олмаликда яшаб колади. Олмалиқдаги «Авлиё Парпи ота» зиёратгохи аслида Эшмуҳаммад халифа томонидан зиёратгохга айлантирилган. Парпи ота Эшмуҳаммад халифанинг шогирдларидан бўлган. Зиёратгохнинг тепалигида минг йиллик катрон дарахти бор. Ривоятлар келтирилиб ёзилишича катрон дарахти Хазрат

Алининг камчи дастаси бўлиб, Хазрати Али бу ерга келганда бу жойни йўқотмаслик учун камчи дастасини ерга сукиб белги килибдида, дулдулини миниб кетган экан. У ўсиб дарахт бўлган экан ва нихоят минг йиллик дараҳт бўлиби. Дараҳт пастлигиде Эшмуҳаммад халифа гор кавлатиб, кавлашда тошга рўпарў келади, у тошни олдириб, кавлашни давом этганда булок чиккан. Бу булок табаррук бўлиб «Мангу булок» деб аталади. Булок сувидан одамларни даволашда фойдаланилган. Эшмуҳаммад халифа «Мангу булок» ва «Муқаддас тешик тош» ёнида хужра куриб муридлари билан ихлос килиб келганларни кабул кила бошлади. Касалланган кишилар (Асосан кутириш касали) ни тешик тош атрофида 3 марта айлантириш билан даволайди. Шунингдек, яра-чакаларга булок суви шифо бўлади. Ўша ерда хайвонларда хам кутириш касаллиги таркалган эди. Одамлар бу кароматни авлиёйизига ихлос кўйиб; - «Хайвонларимиз нима бўлади» - дейишадилар.

Шунда Эшмуҳаммад халифа уларга «Мангу булок»дан чиккан тошларни олиб, Катрон дарахти атрофига айлантириб териб чикишни буюради ва айтади; - «Хайвонларингизни хар куни ушбу дарахт атрофига олиб келиб терилган тошлар атрофида 3 марта айлантириб кетаверинглар, тузалади ва семизларини сўйиб еяверинглар, - дейди. Бу ерда электр, магнит майдони мавжуд бўлиб, бадани ўта сезигир одамларга сезилар экан. Айтишларича, Эшмуҳаммад халифа ўзининг 25 кглик тилла эгарини хам шу ерга кўмдириб юборган, токи, кейинчалик болаларим талашиб, улар ўртасида низо чикмасин, - деб. Мангу булок ёнидаги хужрада Эшмуҳаммад халифа бир мунча вакт яшаб, у ерни шогирди Парпига топширади. Парпи бу жойларни обод килиб шайхлик кила бошлади. Эшмуҳаммад халифа тоғли ахоли болаларига илм ўргатиш учун тепалик манзилига чикиб кетади. У ерда, тепалиқда ер остида гор кавлатади. Гор қаздирилганида горларидан олтин чикиб колганда: - «Уни эгаси бор, очманлар», - деб кўмдириб юборган. Бу хакида маълумотни Эшмуҳаммад халифанинг чевараси Иброҳимжон эшон 82 ёшида (1992й) магнит тасмасида колдирган. Бу магнит тасма овози Иброҳимжон эшоннинг кизи Саодатхоннинг уйида (Олмалик) ўгли Бегмат томонидан ёзиб олинган.Хозир хам магнит тасма авлодлар кўлида сакланмокда. Хакикатда кириш-чикиш томони бўлган гор 5 бўлакдан иборат бўлиб: омборхона, ётокхона, ибодатхона, масжид-мадраса, меҳмонхоналардан ташкил топгани сезилиб туради. Бу горнинг номи «Корихона» мадрасаси номланиб, айни пайтда хароббо холатда ётибди. Эшмуҳаммад халифанинг невараси Мирзаабдулланинг равзаси «Корихона» мадрасасидадир. Гордан узокроқдаги оралиқда Эшмуҳаммад халифа хассалари билан булок чикарган экан. Ўша булок хозир хам бор. Булок бошида чиккан тут хамон кўкариб туради. Жўрахон ота Рўзиматовдан (1925 йилда туғилган Сарой кишлоғида яшайди) хикоя.

«Катта эшон (Эшмуҳаммад) водийга келаётганда 2 та хизматкори кайтиб Эшон горга кўмдириб юборган тиллони оламиз, деб боришганда тилло гойиб бўлган экан, улар эса ўлиби».

Эшмуҳаммад халифа, Олмалиқдан Кўкон томон йўл босиб, Бешарик туманидаги хозир «Чилмаҳрам» дебаталган дарё бўйидаги тепаликка гор кавлаб тоят-ибодатда яшайди. Атрофдаги одамлар бу авлиёни сезиб, ихлос килиб Эшмуҳаммад халифага меҳрумхабатлари ортиб, бу ерда хам ихлосманд зиёратчилар кўпайиб боради. Бу зотнинг довруғи ошибди. Бирканча одамларга килган яхшиликлари атрофга таркалиди. Кўконда хон бўлиб колган Худоёрхон хабар топиб, бирмунча синовлардан ўтказибди.

Ривоят килишларича, у зотни синаш учун 40 та маҳрам (уламолар) юборилиби, уларни хар бирида бир савол бўлиб, 40 та отда йўлга чикиби. Эшмуҳаммад халифа девона(ходим) ларига 40 та козик кокишини буюриби. Маҳрамлар етиб келганда отлари учун 40 козик тайёр эканки, бир козик ошик хам, кам хам эмаслигидан таажубда бўлишиб, бу зотнинг авлиё эканлигини хис этишибди. Улар бу зотга тайёрлаб келган саволларини беришдан тортинишибди. Бу зот уларни меҳмон килиб сийлабди. Бу ўтириш издиҳомида уларнинг хар бири берадиган саволларини айтиб жавобини хам берган экан. Улар бу зотнинг авлиё эканига ишонишибди. Улар бу воқеани марказга етказишганида уламолар бошлиги -»Мен 40 та маҳрам бор десам, у ерда яна бири бор экан», - деб баҳо берган экан. Шу сабаб бу зот яшаган ўша гор жойи «Чилмаҳрам» деб аталиб колган. (Чил-кирк, маҳрам - олимлар десак бўлади). Бу воқеадан хабар топиб Кўкон хони - Худоёрхон бу авлиёни ўзи синаган экан. Хон бу зотни меҳмонга таклиф килиб, ош дамлатиби. Ош бетига куён гўшти деб мушук гўштини кўйдириби. Хон бу зотга пархез таом килинди деб ошга таклиф килганда Эшмуҳаммад халифага бу иш аён бўлиб, кўллари билан ишора килиб: -»Пишт жонивор»,

- деганда ош бетидаги гўшт мушук бўлиб туриб кетган. Хон: - «Дод!» - деб, халифанинг кўлини маҳкам ушлаган экан. Бу зотнинг авлиё эканлигини билиб - «Устозингиз (пирингиз) ким? - деб З маротаба сўраганларида, бу зот - «Юкорига каранг» дебди. Хон юкорига караганда кўз ўнгида пирлари шундоккина кўриниб турган экан. Шунда хон бу зотни кучиб - «Боринг, юрт сўрайверинг», - деб, юрт сўрашга рухсат берган экан.

Насриддин Шарофиддинов (1936 йил Кўкондаги дувараси) дан хикоя. Эшмухаммад эшоннинг халифалик муҳрини ўғилларидан бири бир заргарга носковок тикинига алмаштириб юборган. Бирок заргар уни билиб хонликка (Яхёхонга) топширган экан, деб эшитганини айтади. Шундай килиб «Чилмаҳрам» Эшмухаммад халифанинг кадамжойлари бўлиб, зиёратгоҳ бўлиб колган. Бу ерда зиёратчи ихлосмандлар кўпайиб, энди у ерни мурид шайхларига ташаб ўзини бу ердан олган. У зот Ўшга томон юриб, ўзини капа саройга олиб, ундан Шахрихон томонга жўнаган экан. Эшмухаммад халифа дарё у ёгидаги «Якка тут» кишлоғига ундан Шахрихонга келиб, «Номозгоҳ»да бироз яшаб сўнг Сарой кишлоғида мукимлашиб яшаб ўтганлар.

Катта ўғли Тожихон эшон бўлиб, у зот Кўконда колиб 105 (Кўкондаги авлодлари айтишича 110) ёшида вафот топиб, отаси Эшмухаммад халифа ташкил этган «Чилмаҳрам» горига кўйилгандир. Узок умр кўрган Тожихон эшоннинг дағн маросимига жуда кўп одам йигилганлиги ва уни «Чилмаҳрамга кўйганлигини айтишади. Бу маросимда Сарой кишлоғидан хам кўпчилик борганлиги айтилиб, улар билан бирга, Исомиддин маҳсум, Садриддин эшон ўғли хам катнашганлигига гувоҳлик берадилар (таж. 1920 йил).

Сўнги умрлари Сарой кишлоғига насиб этган Эшмухаммад халифа Накшбандия ва Кодирия йўл-йўриклари асосида маънавий мактабининг машхур тарикат пирларидан бири бўлиб ўтганлар. У зот Куръони карим, хадиси шариф таълимоти асосида пайгамбаримиз (с.а.в) суннатларини хаётга тадбик этиб бидъатва хурофотга карши иш олиб борганлар. Бу зотнинг шарофати билан Сарой кишлоғида илмли кишилар кўпайиб борган, етук инсонлар етишиб чиккан. Улар эътиқоди мустахкам бўлиб, халол меҳнатлари билан халкига, ватанига, динига астойдил сидқидилдан хизмат килганлар. Шахрихонсойнинг олдинги тошкінлари эшоннинг дуолари билан тўхтаган. Айтишларича эшонбува этакларига тупрок солиб 1 кишлок томонга сепибдики, тошкін кишлок томон паст бўлишига карамай, бу ёкка тошмабди. Эшмухаммад халифа Саройга келиб яшаган ховли эшонбува корихонаси деб аталарди. Ўша даврларда бу ерга узок-якинлардан эшонлар, илм ахллари, ихлосманд кишилар йигилиб тарикат илмини ўргатар ва илм сухбати куришар экан. Шунингдек, бу ерда эхсон садоқатлар издиҳоми бўлар экан. Бу ерда дуо-ю фотихалар ўқилар ва зикри илохий килишиб саъмода Аллоҳ ишқида чарх урарканлар. Ушбу ховлида Эшмухаммад халифа 4 тарафини ўраб курилган таҳоротхоналарида таҳорот оларканлар. Халифа казо килганларида муборак жасадлари ушбу жойда ювилибди. Авлодлари ушбу табаррук жойни ёдгорлик сифатида кабрга ўхшатиб кўтариб кўйганлар.

Кўконлик Шаробиддин (83 ёнда чевараси)дан хикоя. Эшмухаммад халифа Кўкондан туз кўтариб келаётib чарчаган, сувсаган. Озгина мурдрок босиб карасалар гойибдан олдиларида тарвуз пайдо бўлган. Ундан еганлар ва чанкоклари босилган экан. Шунингдек йўлда яна катик ичкиси келибди. Озгина ухлаб турса дараҳт шоҳида бир чапия катик иликлиқ экан ва ичган сўнг йўлга равона бўлганлар. Шахрихон туман Хўжаобод кишлоғида оталари хизмат юзасидан Кўкондаги Олаҳамак кишлоғига борган. У ерда Мухаммадали эшон бўлган, унинг ўғли Мулламўйдин оталари «Дастагул» номи билан 1001 хикмат ёзганларини айтиб ва ўқиб берган. Бу кўлёзмадаги «Дастагул» Эшмухаммад халифанинг олган тахаллуси экан.

Назрулла Йброҳимов (Халифа авлоди)дан хикоя. Кўконда (Оламакда) эшон бувага атаб Мухаммадали эшон 1001 хикмат ёзган экан. Ўғли Мулламўйдин саклаб, у хам ўтиб, ўғли Норматга ўтган экан. Унинг ўғли Саидахмад айтишича, отаси «Хикмат» ни каергadir бир муллага 1та мол пулига сотиб юборган, дебди (ёки Чустлик, ёки Хўжаободлик олиб кетган экан). Шерали кори боболари Шайх Худоберди хазрат (1800-1886 й) Андижонда Мамиталибий мадрасасида бош ў’лган. Унинг муридларидан бири Абдумажид кори хикоясини айтади. Дарс берувчи шайх Ислом 40 та талабага дарс бераётганида, дарсхонага бир сочи ўсган нуроний одам кириб келган. Дарс берувчи у кишини хурматлаб ўрнидан туриб, салом-алиқдан сўнг таҳорат баҳонаси билан у кишини талабалар билан колдириб чикиб кетган. Болаларга тавҳид илмидан дарс ўтаётган эди. Кайтиб кирганда бу одам болалардан

тавхид илмидан сўраётган экан. Болалар хайрон бўлиб колишибди. Шунда бу одам тавхид китобини маъноларигача бериб ўқита бошлабди. Шунда ўқитувчи Шайх Ислом мен шоҳларини ўқитаётган эканман, сиз илдизларини ўқитдингиз, - деб унинг дуосини олибди. Сўнг болаларга караб: - Бу зот - Эшкул халифа-авлиё, - дебдида, мен энди сизларга дарс берсаолмайман деб, болаларга хам дуо олибди. Дуолар ижобат бўлиб шайх Ислом маком топиби. 40 та талаба эса хаммаси олим бўлиб етишибди, деган экан. Абдумажид кори. Эшмуҳаммад халифа Худога якин валийлардан - авлиёлардан эканини уқтирибди. Эшонбува умрлари охирида тоблари кочганда хам бизни Ўшга кўйинглар дер экан кишлокнинг катталари, хусусан Ниёзматамин «Ўш йўллари нотинчлик», - деб тушинтирганларидан сўнг, Саройликларнинг баҳти бор экан деб ройиш билдириган эканлар. Эшмуҳаммад халифа охират дунёсига ўтганда Саройликлар эъзозлаб сойдан шагал ташиб супа кўтаришибди, супа ичига кабр казишибди ва у зотнинг муборак жасадларини даҳмага олишибди Эшонбува (Эшмуҳаммад халифа) кабрини ўз ичига олган гумбазли макбара Сарой ахли ва у зотнинг ихлосмандларининг зиёратгоҳидир. Макбара 1866 йилда Ниёзматамин томонидан кўтартирилган (хом гиштда) сўнгра 1893-йилда Умаралиамин томонидан пишик гишт билан кайта кўтартирилган эди.

Мустакиллик шарофати билан 1996-йилда хусусий тадбиркор Абдулхай Маматисаев ўзи пиширган пишик гишт билан янгидан кўтартирди. Эшонбуванинг невараси Насриддин эшон кабри хам макбара ичига олинди. Сўнги кайта кўтаришда, макбарани бузиб кайта куришга хечкимнинг юраги дов бермади. Шунда бу зотга ихлосу-мухаббати баланд, Кўконда бу зотнинг нуфузли давомчиларидан бўлмиш Бургут халифанинг хизматида камол топган шариатда ва тарикат ахли пирига содик бўлган Шавкат кори макбара ичидаги 3 кун тунаб Эшонбува руҳидан ижозат сўраган ва кўнгли тўлиб рухсат бўлди деб янгилашга киришилган, гумбазли макбара кайта кўтартирилган. «Саримозорнинг донги Ўшда экан. Чунки, бу ерда Ўшда кутилган авлиё Эшмуҳаммад халифа ётибди. Баходиржон Абдураҳмоновдан (1949-йил. Сарой кишлоғида яшайди) хикоя. 1958 йилда катта онамни Ўшга зиёратга олиб борган эдим. Сулаймон тоғи хужрасида шайх Куръон ўкиб дуо килди. Сўнг биздан каердан келдинглар деб сўради. Биз - Шахриҳоннинг Саройидан дедик.

У, Сармозорни зиёрат килмок катта савоб, - деди. У ерда (Сармозорда) Ўшда кутилган улуғ зот ётибди, - деб эшитганини гапирди. Хакикатдан Ўшда бу зотни хурмат билан тилга олишар экан. Хайдарали Хоғиз Мирханном ўғли (1938-йилда туғилган) хикояси Шахриҳон туман Эшон кишлокда яшайди. Ота-боболари Эшмуҳаммад халифанинг муҳлислари бўлган. Отасининг катта отаси Мираҳим гумбазда ётган Эшонбуванинг замондоши бўлган. Уҳам Эшмуҳаммад халифа таълим олган Карруҳга бориб, хизматда бўлган ва эшонбува йўлини олган. Катта отаси Мирхилол хожи бўлиб, хонакоҳпиримнинг энг ашаддий девоналаридан бўлган. Жума намозига пайшанба куни келиб олардилар, 10 кунлаб бу ерда даҳада ўтирадилар. Зикр илоҳий килиб самога тушардилар. У 4 ой йўл юриб хажга борган. Кайтишида Афғонистоннинг Карруҳ шаҳрида тўхтаган. Бу ерда оталари ва Эшмуҳаммад халифа хизмат килиб таълим олган даргоҳда, улар руҳига содик колиб, 12 йил хизмат килиб, девоналарга нон ёпган, у ерда тарикат илмини олган ва хати иршод билан кайтган. Шаҳодатпирим даргоҳидан чиккан 101 та халифанинг бири авлиё-каромат соҳиби. Эшмуҳаммад халифадир, - деган. Халифаларнинг 24 таси Амударёнинг бу ёғига, колганлари у ёғига хизматга буюрилган экан.

1001 та халифа конидин, Чикди ўшал пир дўконидин.

Хар бирлари баҳра олиб сultonидин, Пирҳидо макони Карруҳдадур.

Мирхилолхожи Эшмуҳаммад халифа руҳини шод килмок умидида яшади. У каерда бўлмасин, бошларини Хонакоҳ-пирим томон кўйиб ётарди, - дейди Хайдар хоғиз. Инсон ўз маънавиятини бойитиши учун албатта миллатни ва аждодлар хаётини, шунингдек, тарихини билишлик жуда зарурдир. Хар бир яҳшилик, Худога якин, Худонинг дўстлари рапий билан, хосиятлари билан содир бўлади. Хар бир ёмонлик Худо душманлари томонидан пайдо бўлади, деган накл бор. Худога якин кишиларга озор берма, озор берсанг юрт таназзулга учрайди - дейди Баҳовиддин Накшбанд. Бизинг ханафий мазхабимиз эътиқодида авлиёлар каромати хак деб эътиқод килинади. Демак, бизлар ханафий мазхабига эътиқод килган инсонлар авлиёларни яхши кўрмоғимиз, хурмат килмоғимиз мазхабимиз таълаби экан. Инсон учун Худои-таолонинг дўстларини дўст тутишликда кўп яҳшиликлар бор экан. Бизнинг она Ватанимиз Ўзбекистонда жуда хам кўп авлиё ва азизларни макбара-

лари бордир. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2018 йил 15 февралдаги «Муқаддас кадамжолар, зиёратгохлар, масжидлар кабристонларни ободонлаштириш ишларини самарали ташкил этиш тўғрисида»ги карорига асосланиб мамлакатимизда икки ва халкаро зиёрат туризмини ривожлантиришнинг салоҳиятли имкониятларини аниклаш, бу имкониятларни юзага чикариш учун олдиндаги кўплаб муаммоларни хал этишимиз лозим. Рухий, маънавий дам олишда зиёрат инсон хаётида муҳим ўринни эгаллайди. (Севараҳон Каримова Илҳомжон кизи Эшмуҳаммад халифанинг 7-авлоди)

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати :

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг «Муқаддас кадамжолар, зиёратгохлар, масжидлар ва кабристонларни ободонлаштириш ишларини самарали ташкил этиш тўғрисида» ги карори. Тошкент ш. 2018 -йил 15 февраль, 120-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Биринчи президенти Ислом Каримов. «Юксак маънавият - енгилмас куч» 2008 й.
3. Гуломжон хожи Мирзаҳмедов. Хонакоҳпирим, Сарой хонакоҳ жоъме масжиди тарихи / Рисола.
4. Ҳасанов А. (профессор, техника фанлари доктори, Нобел мукофоти соҳиби, Ўзбекистон журналистлари уюшмаси аъзоси). «Кўхна ва навкирон Олмалик».

МАЊНАВИЯТИМИЗНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА СУЛАЙМОН БОҚИРҒОНИЙ АСАРЛАРИ МАНБА СИФАТИДА

*Собитова Латофат Кучимовна
Сирдарё вилояти Сирдарё тумани
15 мактабнинг 2 тоифали тарих фани ўқитувчиси*

Аннотация: Ушбу мақолада Хожа Аҳмад Яссавий илгари сурган Яссавия тариқатини фалсафий жиҳатдан янада ривожлантирган Сулаймон Бокирғоний фоалияти таҳлил қилинган. Айниқса, нафс балосини ва унга қул бўдишни танқид қилиб, нафсни жиловлаш аҳамиятининг зарурлигини кўрсатиб, нафс билан рухнинг бир-бирига қарама-қаршилигини ва рухнинг нафсдан устун бўлиши зарурлигини ифодаланиши хакида ёзилган, Сулаймон Бокирғонинг ўғитларида даврига хос ижтимоий тенгиззлик, адолатсизлик ва бошқа иллатлар учун жавобгар шахсларни у дунё азоблари даҳшатини эслатиш билан тарбиялашга ҳам интилганлиги хакиза суз боради.

Калит сўзлар: Мавароуаннахр, Даشتி Қипчоқ, Такаш, туўби, мутафаккирлар, Буграхон қалъаси,

Муқаддас Хоразм тупроғида ал Хоразмий, Абу Райхон Беруний, аз Замахшарий, Нажмаддин Кубро каби дунёвий ва исломий фанларнинг ривожига ҳисса қўшган қўплаб мутафаккирлар яшаб ижод қилишган. Улардан бири қўйи Амударё соҳилларидағи Қўнғирот тумани худудидаги Буграхон қалъасида таваллуд топган, маҳаллий аҳоли орасида Ҳаким ота номи билан шуҳрат қозонган ватандошимиз Сулаймон Бақирғонийни (1122-1180 йй.) уларнинг қаторига киритишимиз мумкин. Сулаймон Бақирғоний кўп йиллар давомида тасаввуф илми билан шуғулланган. Ҳаким ота ўзининг «Боқирғон китоби», «Биби Марям китоби», «Қиссаси Иброҳим Ҳалил», «Охири замон китоби» ва бошқада шеър ва дастонларида ўзиниг фалсафий ғоялари орқали тасаввуф таълимотининг ривожланишига ҳисса қўшган. Унинг асарлари туркий халқлар орасида, жумладан Мавароуаннахр, Даشتி Қипчоқ ва Волга бўйлари худудларида кенг тарқалган.

Ҳаким ота Сулаймон Боқирғоний (1122-1180 йй.) таваллуд топган жанубий Орол денгизи бўйларидағи Буграхон қалъаси буюк Хоразмшоҳлар давлатининг бир қисми бўлган. Ҳаким ота буюк хоразмшоҳлардан Отсиз (1127-1156 йй.), Ил-Арслон (1156-1172 йй.), Такаш (1172-1200 йй.) ҳукмронлик қилган давларида яшаб ижод қилган.

Ҳаким ота Сулаймон Боқирғоний устози Хожа Аҳмад Яссавий илгари сурган Яссавия тариқатини фалсафий жиҳатдан янада ривожлантирган ва тасаввуф таълимотининг бири йўналиши сифатида мањнавиятимиз тарихидан жой олган. У ўз фикрининг асослаш учун қўйидаги таърифни келтиради:

Маърифат дарёсида ғарқ бўлиб,
Мұхабbat гавҳарларини олгим келади.
Тариқат майдонида парвоз қилиб,
У туўби дарҳтига қўнгим келади.

Муаллифнинг ушбу фикрида илмга интилиш, у орқали мұхабbat маржонларини териш, шу тариқа ҳақга (оллоҳ жамолига) эришиш ғояси ётади. Ҳаким ота Сулаймон Бақирғонийдан бизга мерос бўлиб қолган асарларининг асосий ғояси Илоҳий ишқ, яъни Аллоҳ таълога мұхабbat, ушбу дунёга хос инсонлар ҳаётидаги муоммоларга жавоб беришдан иборат. Унинг фикрича, инсон ўзини Аллоҳга тўла бағишлиб, нафсини тишиши, тавбага келиши, ўзини мањнавий ва жисмоний жиҳатдан поклаши, ҳаром ишларлардан бутунлай воз кечиши, бойлик ва ортиқча мол дуняга ружу қўйишдан овлок бўлиш лозим. Инсан қанаотли ва сабир тоқатли, инсоф-диянатли ва иймонли бўлишга чакиради. У инсон-нинг қадр-қимматини унинг мањнавиятига қараб баҳолаб:

«Ҳар ким кўрсанг Хизир бил,

Ҳар тун кўрсанг Қидир бил» деб насиҳат қила-ди, бу дунёни дўзакга айландирма, нафсга берилиб халқ бошига охират азобларига дучор килма. Нафс қуллигидан азод бўл, динни илоҳий куч сифатида улуғла, инсонларни эъзозла каби мањнавий-маърифий тамоийилларни илгари суради. Айниқса, у нафс балосини ва унга қул бўдишни танқид қилиб, нафсни жиловлаш аҳамиятининг зарурлигини кўрсатиб, нафс билан рухнинг бир-бирига қарама-

қаршилигини ва рухнинг нафсдан устун бўлиши зарурлигини қўйидагича ифодалайди:

«Кул Сулаймон гавҳар каби ҳикмат тузди,

Азизларга мадҳи бирла сўзини ёзди» деган ҳикматлари маънавиятимиз гавҳари ва мўминларнинг мадҳи сифатида баҳоланадиган меъёрий ўлчам ҳисобланади. Ҳаким ота Бақирғоний Ислом анъаналарига садик ҳолда, инсанни қадрлаш, уни Оллоҳ ёратган барча неъматлардан юқори қўйиш, уни эъзолаш ғоясини илгари сурган.

Сулаймон Бақирғоний ўз ўйтларида даврига хос ижтимоий тенгсизлик, адолатсизлик ва бошқа иллатлар учун жавобгар шахсларни у дунё азоблари даҳшатини эслатиш билан тарбиялашга ҳам интилади. Инсофсиз ва имонсиз амалдорлар, нопок ишлар билан шуғулланувчи, харомхўр, нодон ва жоҳиллар ҳамда босқинчи, талончиларни фош этади.

Адабиётлар

1. Маънавият : асосий тушунчалар изоҳли луғати / Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти ; таҳр. ҳайъати: X. Султонов [ва бошқ.]; нашрга тайёрлаганлар: Қ. Назаров (түзувчи ва масъул муҳаррир[ва бошқ.]). – Қайта ишланган янги нашри. – Тошкент : F. Фуломном. нашриётматбаа ижодий уйи, 2013. – 445 б.

2. Elektron manba: www.edu.uz

АБУ ЗАЙД ДАБУСИЙ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ МЕРОСИ

Элмуродов Равшан Тешабой ўғли
Ином Бухорий халқаро илмий-тадқиқот
маркази илмий ходими
Телефон: +998998769946,
r-elmurodov@mail.ru

Аннотация. Абу Зайд Дабусий XI аср Ҳанафий мазҳабининг асосчиси ва таниқли олимидир. Ушбу мақолада Абу Зайд Дабусийнинг ҳаёти, илмий фаолияти ва ислом илм-фанида тутган ўрни кенг ёритиб берилади. Бундан ташқари олимнинг фикъхининг алоҳида тармоғи бўлган “Илмул хилоф” илмига асос солғанлиги ҳақида ҳам ёритилган.

Калит сўзлар: фақиҳ, фикъ илми, фатво, усул илми, ибодат, муомала, мазҳаб, “Илмул хилоф”, силсила.

Ислом оламида катта нуфузга эга бўлган, айниқса, фақиҳлар табақасида ўзининг салмоқли фаолияти билан донг таратган Абу Зайд Убайдуллоҳ ибн Умар ибн Исо Дабусий 978 йил Самарқанд ва Бухоро оралигидаги Дабусия шаҳрида таваллуд топган. У ўз илмий фаолияти давомида кўплаб асарлар ёзиб, фикъ илмининг ривожига катта ҳисса кўшган.

Абу Зайд Дабусий нафақат Моварауннаҳр диёрида, балки, бутун ислом оламида юксак нуфузга эга олим ҳисобланади.

Абу Зайд Дабусий фикъ илмини икки буюк факиҳлар Абу Бақр Мұхаммад ибн Фазл Бухорий ва Абу Бақр Жассоснинг шогирди бўлмиш Абу Жаъфар ибн Абдуллоҳ Уструшанийдан ўрганиб, фикъ, усул ул-фикъ, хилоф, жадал ва тасаввуф илмлари бўйича иқтидорли олим даражасига қўтарилиди.

Манбаларда Абу Зайд Дабусийнинг фикъ илмida устозлар силсиласи орқали Ином Абу Ҳанифага бориб тақалиши қуйидагича кўрсатилган:

“У (Абу Зайд Дабусий) фикъ илмини Шайхулимом Абу Жаъфар Уструшанийдан, у Шайхулимом Абу Бақр Мұхаммад ибн Фазлдан, у устоз Ином Абдуллоҳ Сайидмутийдан, у Абу Ҳафс Сағирдан, у отаси Имомул Кабирдан, у Мұхаммад (Шайбоний)дан, у Абу Ҳанифадан ўрганган” [2: 7].

Абу Зайд Дабусий Қораҳонийлар даврида Уструшанийдан сўнг Бухоро қозиси этиб тайинланган. Манбаларда уни Бухоронинг иирик етти қозисидан бири сифатида зикр қилишади. Бу ҳақида Абдулкарим Самъоний ўз китобида: “Қози Абу Зайд Абдуллоҳ ибн Умар Дабусий соҳиби “Ал-асрор”, далил билан гапиравчи, назарлари ўткир ва ҳар бир масалага асосли жавоб берувчи зот эдилар. Самарқанд ва Бухоронинг иирик олимлари билан мунозара қиласидилар” [1: 112] – деб келтиради.

Абу Зайд Дабусий “Таъсис ан-назар” (Қарашларни асослаш), “Тақвим ал-адилла фи усул ал-фикъ” (Усул ал-фикъдаги далилларни тўғрилаш), “Китоб ал-асрор фи-л-усул ва-л-фуруъ” (Фикъ илми асослари ва тармоқлари сирлари ҳақида китоб), “Ал-амад ал-аксо” (Энг олис мақсад), “Хизонат ул-худа” (Хидоят ҳазинаси), “Шарҳ ал-жомиъ ал-кабиyr” (Жомиъ ал-кабирнинг шарҳи), “Ал-анвор фий усул ул-фикъ” (Фикъ асосларини очувчи нурлар), “Ан-нузум фил-фатово” (Фатволардаги тартиб-қоидалар), “Тажнис уд-Дабусий” (Дабусийнинг тартиб ва таснифи), “Ат-таълиқа” (Ҳошия) каби қимматли асарларни ёзган. Аммо уларнинг ҳаммаси мавжуд эмас.

Мазкур ўнта асардан тўрттасининг қўллэзма нусхалари турли кутубхоналарда мавжуд бўлиб, улардан бальзилари қисман, “Таъсис ан-назар” ва “Тақвим ал-адилла фи усул ал-фикъ” асарлари мукаммал ҳолда нашр этилган. Кейинги олти китоб манбаларда зикр этилган бўлса ҳам бизгача етиб келмаган деб ҳисобланади.

Алломанинг кўплаб асарлари айнан фикъга оидdir. О.Қориев ўз китобида тарихчи Фуад Сезгиннинг алломанинг фикъга оид етти асари борлиги ҳақида айтганлигини келтириб ўтган [3: 28].

Олимнинг айниқса “усул ал-фикъ” соҳаси бўйича ёзган “Тақвим ал-адилла” асари машҳурдир. Манбаларда унинг ушбу асари бу соҳада Мовароуннаҳрда яратилган ва бизгача етиб келган энг қадимий асар эканлиги айтилади. Шу сабабли Абу Зайд Дабусийни ислом қонуншунослиги ва ҳуқуқ назарияси (усулул фикъ) фанининг Мовароуннаҳрдаги

асосчиси дейиш мумкин. Ушбу асарни Фахрулислом Баздавий шарҳлаган.

“Тақвиму-л-адилла” китобида қиёс методининг имкониятлари, унга тегишли барча муҳим ва мураккаб атамалар, қонун-қоидалари изоҳлаб берилган. Ибн Халдун олимнинг хизматларини бундай таърифлаган: “Ҳанафий имомларидан Абу Зайд Даббусий қиёс бўйича барчадан кўра кенг кўламли асарлар ёзди, қиёсга тегишли бўлган барча баҳс-мунозараларга якун ясади. Шу йўсинда усулу фикҳ илми мукаммал даражасига кўтирилиб, унга тегишли масалалар ўз ечимини топди, қоидалари тартибга келтирилди”.

Аллома аҳли сунна мазҳаблари орасидаги ихтилофларни тартибга солиб, илмий услубда ўрганган. Унинг “Таъсис ан-назар” асари мазҳабларнинг муаммоларни ҳал қилишдаги ёндашув принципларини ёритиб берди. Ушбу китоб Мустафо Муҳаммад Қоббоний Димашкий томонидан тадқиқ қилинган ва алоҳида китоб қилиб нашр этилган.

Асарда Ҳанафий мазҳаби асосчилари Абу Ҳанифа, Имом Абу Юсуф, Имом Муҳаммад Шайбоний ва бошқаларнинг қарашлари баён этилган.

Олимнинг “Ал-асрор” номли йирик ҳажмли асарида эса амалий фикҳ масалаларини ечиш услублари батафсил баён қилинган. Аммо бу асарлар етарли даражада ўрганилмаган.

Професор А.Саидов олимнинг бу икки асари хусусида кўйидагича фикр билдириб ўтади: ““Ал-Асрор” ва “Таъсис ан-назар” асарларининг Мовароуннахр илмий муҳити билан боғлаган ҳолда тадқиқот олиб борилмаган. Бундан ташқари, алломанинг инсон, унинг ҳақ-хуқуқлари ва мақомига оид қарашлари умуман ўрганилмаган” [4: 5].

Абу Зайд Даббусий ислом хуқуқшунослигига “Илмул хилоф” деб аталган янги фаннинг асосчиси ҳисобланадилар [5: 75].

“Хилоф” илмида шаръий далилларни келтириш, шубҳаларни даф қилиш ва хилофга сабаб бўлган далилларни солиштириб кўриш ўрганилади.

Шаръий далиллардан чиқарилган фикҳий масалаларда хилоф кўп бўлади. Чунки мужтаҳидларнинг манбалари ва услублари ҳамда қарашлари турличадир. Шунинг учун бу каби хилофларнинг бўлиши оддий ҳолдир. Абу Зайд Даббусийнинг “Таъсис ан-назар”, “Китобут-таълийқа” асарлари ушбу соҳада ёзилган нодир китоблар ҳисобланади.

Абу Зайд Даббусий 430/1039 йили 63 ёшида Бухорода вафот этди ва Имом Абу Бақр ибн Тархон қабри ёнига дағиң дағи этилди.

Хулоса тариқасида айтиш мумкинки, Абу Зайд Даббусий ўз илмий фаолияти орқали ислом оламида юксак даражага эришди. Айниқса, фикҳ илми ривожига салмоқли ҳисса қўшиб, ислом илмлари орасида янги бир йўналишга асос солди.

Аммо истиқлолгача кўплаб алломаларимиз қатори Абу Зайд Даббусий илмий фаолияти ҳам кенг ўрганилмади. Ҳозирда олимнинг илмий фаолияти тадқиқотчилар томонидан ўрганилмоқда. Айниқса, олимнинг асарларидағи қарашлари, назарияси, илмий меросининг аҳамиятини чуқурроқ ўрганиш ва бундан кенг жамоатчиликни хабардор қилиш асосий вазифалардан ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абдулкарим ас-Самъоний. Ал-Ансоб. Абдулғафур Раззок Бухорий, Комилжон Раҳимов таржимаси. Тошкен –2017.
2. Мустафо Муҳаммад Қоббоний Димашкий. Таъсис ан-назар ва ялийхи рисалату Имом Абул Ҳасан Кархий фий усул. Дор ибн Зайдун. – Байрут, 2015.
3. О.А.Қориев. Фарғона фикҳ мактаби ва Бурхониддин ал-Марғинонӣ. Т.: “Фан”, 2009.
4. С.А.Саидов. Исломда инсон хуқуқларининг ёритилиши (*Абу Зайд Даббусий илмий мероси асосида*). –Т.: “Тафаккур”, 2010.
5. Садриддин Салим Бухорий. Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. “Дурдана”, 2012.

O'ZBEK XALQINING SHAKLLANISHI

Raxmatov Tohir Istamovich
G'ijduvon tumani 40-umumiy
o'rta ta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining ilk davrdan boshlab to hozirgacha bo'lgan davrdagi shakllanishidagi sulolar, etnik tarkibi, mashg'uloti haqida batasfil ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek xalqining etnogenezi, O'zbek xalqi etnografiysi, Avtonom, MDH, Jayxun va Sayxun, Xioniy, Kidariy, Eftalit, O'g'uzlar, O'troq dehqonchilik, Oltoy, Yettisuv, Sharqiy Turkiston, Dashti Qipchoq, Qumg'on, Kazalinsk, Perovsk, Astraxan, Kaspiy dengizi, Ashgabat, Qoshg'arlılar, Uyg'urlar, Zamombobo.

Tarix-tafakkur mahsuli. O'zbek xalqi o'zining ko'p asrlik moziy tarixiga ega. Xalqimiz juda katta davr ichida bir qancha ijtimoi-iqtisodiy bosqichlarni o'tib murakkab jarayonlar davomida elat va so'ngra millat bo'lib shakllangan. Ana shu shakllanish jarayonlarini o'rganish etnografiya fanining hozirgi davrdagi eng dolzarb vazifalaridan biridir. Sirdaryo bilan Amudaryo oralig'idagi Markaziy Osiyoning aholisi jihatidan eng yirik davlati O'zbekiston Respublikasi yastanib yotadi. Bu hududda juda qadimiylar madaniyatga ega bo'lgan xalq – o'zbeklar yashashadi. Respublika tarkibiga 1 ta Avtonom respublika, 12 viloyat kiradi. Viloyatlar ichida maydoni jihatidan eng yiriklari Qoraqalpog'iston respublikasi maydoni 166,6 ming.kv km, Buxoro 40,3 ming kv. km, Navoiy viloyati 111,0 ming kv.km, Qashqadaryoviloyati 28,6 ming kv.km va Surxondaryo viloyati 20,1 ming kv. km ni tashkil qiladi. Respublika tarkibida 168 tuman, 119 shahar bo'lib, 1081 ta shaharcha, 1468 ta qishloq fuqarolar yig'inlari, 10998 ta qishloq aholi punkti hamda 8207 ta mahalla fuqarolar yig'inlari mavjud. MDH mamlakatlari ichida O'zbekiston respublikasi Rossiya va Ukrainadan keyin uchinchi o'rinda turadi. Aholining 70 foizdan ziyodi qishloqlarda yashaydi. O'zbekistonda hozirgi kunda 34 milliondan ortiq aholi yashaydi. Respublikada o'zbeklarni barcha viloyat va tumanlar qishloqlarda uchratish mumkin. Surxondaryo va Xorazm viloyatlari aholisining deyarli hammasi o'zbek. Boshqa joylarda o'zbeklar turli millat vakillari bilan birga yashaydi, Lekin hamma yerda ular ko'pchilikni tashkil etadi. Qoraqalpog'istonda o'zbeklar janubiy tumanlar – To'rtkul, Beruniy, Amudaryo atroflarida yashaydi. Qirg'izistonda o'zbeklar O'sh viloyatida, Tojikistonda Hisor vodiysida, shuningdek respublikaning janubiy hududlarida, Qozog'istonning janubida hamda Jambul, Chimkent viloyatlarida yashaydi. O'beklarning bir milliondan ortig'i Afg'onistonda hamda Xitoyning Sinzyan-Uyg'ur Avtonom viloyatidagi Maymana qishloqlarida umrguzaronlik qilishadi. Shuningdek, o'zbeklarni Turkiya, Saudiya Arabiston, AQSH, Germaniya kabi xorijiy davlatlarda ham uchratish mumkin.

Markaziy Osiyoning xususan ikki daryo - Jayxun va Sayxun oralig'ida miloddan avvalgi II-I asrlar milodning V asrlarida yashagan odamlarning hayoti va madaniyati xaqida qimmatli ma'lumotlar arxeologlar tomonidan to'plandi. Antropologlarning bu xududda olib borgan tadqiqotlari hozirgi o'zbek va voha tojiklariga xos antropologik tip miloddan avvalgi birinchi ming yillikning oxirlari va milodning boshlarida Sayxunning o'rta va quyi oqimlari zonasida shakllanib keyinchalik milodning II-III asrlarida Farg'ona bilan Xorazm vohalariga Zarafshon vodiysiga ko'chib o'tganliklarini tasdiqladi. Bu tipni antropologlar O'zbek xalqi va voxha tojiklariga xos «ikki daryo oralig'i tipi» deb atagan edi. Qadimgi Eron, Hindiston, Yunon, Rim va Xitoy mualiflarining guvohlik berishicha, o'beklarning kelib chiqishi tarixda saklar, massagetlar, toxalar nomlari bilan mashhur bo'lgan va qadimgi zamonalarda O'rta Osyo hamda chegaradosh hududlarda ko'chib yurgan xalqlarga, Sug'd, Xorazm, Parkana va Shoshning qadimiy xalqlari bilan uzviy bog'liqidir. O'zbeklar va tojiklarning xalq bo'lib shakllanishida miloddan avvalgi ming yillikning oxiri va milodning birinchi asri arafasida Jayxun va Sayxun oralig'iga shimaldan ko'chib kelgan turkiyzabon xalqlari Jayxunning janub tarafidan ko'chib o'tgan va fors tilida so'zlashuvchi qabilalari shuningdek IV-V asrlar da bu yerga shimol tomonidan ko'chib kelgan xioniy, kidariy, eftalit deb ataluvchi xalqlar va nihoyat, VI-VII asrlar da O'rta Osiyoda shuningdek hozirgi Afg'onistonning shimoliy qismida o'z hukmronligini o'rnatgan G'arbiy turk xoqonligi xalqi - turklarning roli katta bo'ldi.

Davrlar o'tishi bilan o'beklarning etnik tarkibi boyib, takomillasha boshladi. X asr oxiri XI asr boshlarida Qoraxoniylar bilan birga Oltoy, Yettisuv va Sharqiy Turkistondan Movoraunnahr-

ga ko‘chib kelgan bir qancha qabilalar, qarluqlar, chigillar,o‘g‘uzlarva boshqa turkiy zaboni qabilalar o‘lkaning Sharqiy Eron va turk tilarida so‘zlashuvchi aholisi tarkibini etnik jihatdan boyitdi. X-XI asrlarda o‘zbek xalqi to‘la shakllandi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jihatdan rivojlandi. Eski o‘zbek tiliga asos bo‘lgan qarluq - chigil lahjası rivoj topdi va yozma adabiyot darajasiga ko‘tarildi. Bu lajja o‘zbek xalqining umumiy tili bo‘lib qoldi. XIII asr boshlarida Movarounnahrqa Chingizxon qattiq hujum bilan bostirib kiradi. Bu qo‘sishin tarkibida mo‘g‘ullar bilan birga turklar va turklashgan mo‘g‘ullar ham ko‘p edi. Qarluqlar, jaloyirlar, tatarlar, qo‘ng‘irotlar, barloslar, sulduzlar, boyovutlar, o‘zbek xalqini etnik jihatdan yanada boyitdi. Ammo XV asrgacha bular o‘zbek nomini olmasdan o‘zlarini turk yoki o‘z qabilasi nomi bilan atalib kelgan edi. XIV asr 80-90 yillardan boshlab Sirdaryo bilan Amudaryo oralig‘i yerlarga Dashti qipchoqdan ko‘chmanchi turk-mo‘g‘ul qabilalari bostirib kirgan. XVI asr boshida Muhammad Shayboniyxon boshchiligida Movarounnahrning turkiy zabon xalqlari o‘zbek nomini oldi. Istilo qilingan joylarda ko‘chmanchi o‘zbeklar ozchilikni tashkil qilsa ham zo‘r siyosiy va harbiy kuchga ega bo‘lishgan, ular asta-sekin o‘troq dehqonchilikka o‘tishgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o‘zbeklar uchta katta etnografik guruhdan iborat bo‘lgan vohalarda joylashgan qadimgi o‘troq aholi. Ikki daryo oralig‘ida yashagan qabilalar bilan kelgindi turk-mo‘g‘ul hamda keyingi o‘g‘uzlar bilan aralashib ketgan yarim ko‘chmanchi turmush tarzi va urug‘-qabilaviy nomlarini saqlagan avlodlar: Dashti Qipchoqdan kelgan qabilalarning o‘troqlasha boshlagan elatlarning avlodlari.Turkiston Rossiya tomonidan bosib olingach o‘zbek xalqi milliy birligi bir oz tezlashdi, o‘zbek millati shakllana boshlandi. Ammo O‘rta Osiyoni Turkiston general–gubernatorligi, Xiva xonligi va Buxoro amirligiga bo‘linganligi o‘zbeklarni etnik jihatdan to‘la shakllanishiga ancha g‘ov bo‘ldi. Oktabr to‘ntarishi arafasida o‘zbeklar patriarchal–urug‘chilik sharoitida yashagan. Etnik tarqoqlik hukm surgan holatning barcha qatlamlari bir hil moddiy va ma’naviy taraqqiy etmagan edi. Shuningdek bu o‘zbek qavmlarining bir-birlariga yaqinlashuvi va uyg‘unlashuvi jarayonlarini asta-sekin unutishib o‘zlarini o‘zbek deb atashadi va o‘zbek millatining mushtarak tarkibiga kirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jabborov I.M.“O‘zbek xalqi etnografiyasi”. Toshkent. 1994-yil 7-bet
2. Azamat Ziyo “O‘zbek davlatchiligi tarixi” Toshkent . Sharq 2001-yil 3-4-bet
3. Ahmedov B. “O‘zbek ulusi” .Toshkent.Sharq.1992-yil 15-bet

NO‘KIS QALASININ’ RAWAJLANIWINDA SANAAT
KA’RXANALARININ’ QOSQAN ULESI

Erxanov Begzad

Qaraqalpaq mamleketlik universteti

Tariyx fakulteti studenti

+99890 262 62 80

Urinbaev Alisher

Qaraqalpaq mamleketlik universteti

Tariyx fakulteti studenti

+998913929834

Anatatsiya: Maqalada No‘kis qalasinin’ sanaat orayina aylaniwi aytildi. Paytaxtimizda jay qurilisi kombinatinin’ orni belgilenip, da’slepki qurilis jumislari islene basladi. 1956-jili paytaxtimizda O‘zbekistan qurilis ministirligi ta’repinen №166 qurilis tresti ashilip, o‘z jumisin basladi. Jay qurilis kombinatinin’ qurlisinin’ baslaniwi, respublikamizda qurilis sho‘lkemlerinin’, industriyanin’ qalipesip-rawajlang‘an da’wrinin’ baslamasi boldi.

Tayansh so‘zler: O‘ZKP(б) Orayliq Komiteti, Qaraqalpaqstan ASSR Ministirler soveti, C.Alkeev, D.To‘legenov, A.O‘teev , Sharjaw-Xojeli,

Xaliq xojalig‘in rawajlandiriwdin’ jan’a bes jilliq jobasi boyinsha derektivalar qabil etildi. Jan’a bes jilliq jobada Qaraqalpaqstan sanaatin bunnan bilay da rawajlandiriwdin’ keleshegi belgilendi. O‘ZKP(б) Orayliq Komiteti o‘zinin’ 1951-jili 16-iyuldegi qararinda Qaraqalpaqstan Obkomi menen Qaraqalpaqstan ASSR Ministirler sovetinin’ sanaatqa basshiliqtı jaqsilawdi, respublikadag‘i barliq ka’rxanalardin’ mamleketlik jobani tek uliwa o‘nim jetilistiriw boyinsha g‘ana emes, al ha’r bir o‘nim turi boyinsha da orinlawg‘a erisiwdi ta’minlewge minnetleddi. Islep shig‘arilip atirg‘an o‘nimlerdin’ sapasin jaqsilawg‘a, o‘nimnin’ o‘zine tu’ser baxasin arzanlatiwg‘a, xalqimizg‘a materiyalliq- turmis ham madeniy xizmet ko‘rsetiwdi bunnan bilayda jaqsilawg‘a ayriqsha diqqat awdarildi.

Qalamizda islep turg‘an sanaat karxanalar ken’eytildi ham rekanstuksiyalandi, sonday-aq jan’a karxanalar qurildi. 1953-jili sanaat karxanalarinin’ miynetkeshleri sanaat o‘nimlerinin’ ayrim tu’rlerin islep shig‘ariwda belgili da’rejedegi tabislardi qolg‘a kirgizdi. “1953-jili islep shig‘arilg‘an sanaat o‘nimlerinin’ ko‘lemi 1952-jilg‘a salistirilg‘anda 4 % ke o‘sti. Sanaat karxanalarinin’ 1953-jilg‘i jumisinin’ juwmaqlari, olardin’ jumisin jaqsilawg‘a bag‘darlang‘an ilajlar a’melge asirildi, na’tiyede 1954-jili sanaat karxanalarinin’ miynetkeshleri miynet o‘nimdarlig‘in arttiriwg‘a erisip, o‘nimnin’ o‘zine tu’ser baxasin a’dewir arzanlatti. 1954-jili respublikada sanaat o‘nimleri boyinsha ma’mleketlik joba 101.2 % ke orinlap shiqti. No‘kis qalasindag‘i karxanalar o‘nim islep shig‘ariwdin’ jilliq jobasin 103.2% ke orinlap shiqti.”[1] Olardin’ arasında Poligrafkombinat, tigiw fabrikasi, vino zavodi, gerbish zavodi, ag‘ashti qayta islew ja’ma’a’tleri jilliq o‘ndirislik jobalarin muddetinen burin orinlap shig‘ip, jobadan ziyat 4177 min’ manatliq mug‘darda o‘nim jetistiriwge eristi.

No‘kis qalasindag‘i on’law zavodinan Tokar Ivanov, slesar Maslov, gerbish zavodinin’ jumissilarinan C.Alkeev, D.To‘legenov, A.O‘teev ham tag‘i basqalar 1955-jildin’ joba tapsirmalarin muddetinen burin orinlap shig‘iwg‘a eristi. “1952-jildin’ iyun ayinda Sharjaw-Xojeli temir joli paydalaniwg‘a berilip, ol respublikamizdin’ orayliq rayonlari menen tag‘i da tig‘izraq baylanistirildi”[2]. Temir joldin’ tapsiriliwi respublikamizdin’ o‘ndiriwshi kushlerinin’ ken’ ko‘lemde rawajlaniwi ushin ulken mumkinshilikler jaratip berdi. Burin respublikamizg‘a keletug‘in jukler Turkmenstan ham Xorezm walayatinan ko‘p qiyinshiliqlar, ko‘p shig‘in menen avtotransportlarda uzaq jollardi basip o‘tip, a’kelinetug‘in edi. Endi Sharjawdag‘i, Urgenishtegi bazadag‘i jukler Temir joli arqali Xojeli Stansiyasina kelip tusetug‘in boldi. Xojeliden ha’r qiyli jukler ko‘p qiyinshiliqlarsiz-aq respublikamizdin’ rayonlarina jetkerilip turildi.

Respublikamizda avtomobil transportinin’ rawajlaniwina baylanisli jol qurilisi da tez pa’t penen ken’ en’ jayip bardi, jollardin’ a’dewir bo‘legi asfaltlandi. Tek 1955-jildin’ o‘zinde respublikamizda 257.3 min’ kvadrat metr tas jollar asfaltlang‘an edi.

Usi jillari respublikamizda hawa transporti ken’ turde rawajlana basladi. “No‘kis-Tashkent, Urgenish, Tashawiz, Nokis-Moskva araliqlarina samolyotlar usha basladi. Sonday-aq, usi

da'wirlerde rayonlar araliq kishi samolyotlar No'kis-Moynaq, No'kis-Qon'irat arasina usha basladi"[3]. Jergilikli sanaat karxanalari arasında No'kis gerbish zavodi ayriqsha ko'zge tusti. Zavod ja'mati uliwma o'nim islep shig'ariwdi ko'beytiw menen birge, onin' sapasin jaqsilaw isinde de a'dewir tabislardi qolg'a kirgizdi. Zavodtin direktori Syun Allaniyazovtin' miynetleri aytarliqtay boldi. "1953-1955-jillar aralig'inda zavod direktori Syun Allaniyazovtin' intasi menen ha'zirgi "Qizketken" pasyolkasindag'i gerbish zavodi qurilip, boy tikledi"[4]. Sonin' na'tiyjesinde zavodtin' gerbish islep shig'ariw quwatlilik'i bir neshe ma'rte o'sti. Bul qalamizda qurilis jumislarin jurgiziwge ulken mumkinshilikler tuwg'izdi. Kiyin ala bul zavodqa tajriybeli basshilar Obrayazan Ivan Grigorevich, Quwanishbay Tajiyevlar ko'p jillar dawaminda basshiliq etip, qurilis materiyallarin islep shig'ariw salasinda qalamiz ham respublikamizdin' rawajlaniwina aytarliqtay ulesin qosip, pidakerlik miynet etti. Son'in ala respublikamizda quilistin' ko'lemi a'dewir o'sti. 1956-jili 19 min' kvadrat metr turaq jay paydalaniwg'a berildi.

No'kiste qurilis jumislarinin' ko'lemi 1957-jili 1956-jilg'a qarag'anda eki esege o'sti. 1958-jili No'kiste Temir-beton konstuksiyalarin islep shig'aratug'in zavod iske qosildi. Temir-beton buyimlarin islep shig'ariwshi zavodtin' iske tusiwi qalamizda qurilis obektleri jumislarin ken' ko'lemde jurgiziwge ulken ta'sirin tiygizdi. Sebebi, burinlari temir-beton buyimlarin islep shig'ariwg'a Tashkent walayatina buytpa berilip, ko'p qiyinshiliqlar menen obektlerge jetkeriletug'in edi.

Suw tarmag'in quriw ushin 15 million manat ajratildi. "Besinshi bes jilliq jillarinda qalada 105.6 min' kv.m. yol asfaltlandi, ko'shelerge jariq beretug'in 500 tochka ornatildi ham qala aymag'inda 150 min' tup na'l otirg'izildi. 1956-jili qurilis mantajlaw ko'lemi 1955-jilg'a salistirg'anda 50% ke arti. Keying jillarda qurilis ko'lemi jildan jilg'a o'sip bardi. 1958-jili turaq jay ham ag'artiw jumislarina 16 million 84 min' som ajratildi. 1956-1957-jillar ishinde qalamizda respublikaliq emlewxananin' tazadan qosimsha saling'an imarati, siyasiy bilimlendiruv uyi, kinoteatr, 4100 kv metr turaq jay, 92 xojaliq jaylari (ko'lemi 322 kv.m) paydalaniwg'a tapsirildi"[5]. Xaliqu awiz suw menen ta'minlew jumislarini jolq'a qoyildi. Qalaliq elektrostansiya ham suw tarmaqlari kuni tuni islep turatug'in boldi. 1958-jili 1500 den artiq uyler svet penen ta'miyinlendi, 6 kilometr suw qurilis tarmaqlari iske tapsirildi. 1959-jilg'a kelip qalaliq elektrosettin' quwatlilik'I 5 esege o'sti. Respublikamizdin' duzilgenligine 42 jil bolg'an merekesine joqari kernewli Taqiyatas-No'kis elektroliniyasi paydalaniwg'a tapsirildi. Qalyamiz Taqiyatas GRES inen elektroenergiya alatug'in boldi.

Usi dawirde qalada 475 orinliq 6 emlewxana ham eki da'rixana islep turdi. Qalamizda turaq jay qorinin' ma'deniy-ag'artiw imaratlarinin' ham sanaat ka'rhanalarinin' qurilip iske tusiwine O'zbekistan qurilis ministirligi ta'repinen, No'kis qalasinda iri qurilisti tez pa't penen jurgiziw ma'qsetinde No'kisten 1956-jili №166 qurilis tresti ashilip, o'z jumisin basladi. №166 qurilis trestinin' ashiliwi ulken ahmiyetke iye edi. Bul resppublikamiz ushin da, No'kis qalasi ushinda suwday za'rur qurilis basqarmasi boldi.

En' birinshi jergilikli qanigelerden qurilis sholcemlerine basshiliq lawazimina 1955-1960-jillar aralig'inda ko'terilgen injenerlerden №166 sanli qurilis trestine qarasli qurilis sholcemlerinin' baslig'i bolip islegen: Abdulla Bekmanov, Ametbek Qabulbekov ham A'ben Ismayilovlar edi. Respublikaliq ko'lemdegi qurilis tresti o'z jumisin baslag'annan keyin, onin' quraminda rayonliq ham qalaliq qurilis sho'lkemleri du'zile basladi. Bul demek, putkil respublika aymag'inda, awil, rayon ham qala oraylarinda har qiyli za'rurli, qurilis obektlerin alip bariwg'a mumkinshilik tuwg'izdi.

1957-jili Orayliq Komitet ham Ministrler Soveti "Turaq jay qurilisin rawajlandiriw haqqinda" qararin qabil etti. Respublikamizdin' gulleniwi ushin barliq xojaliq sholcemleri usi qarardibasshiliqqa alip, qurilis sho'lkemlerinin' ken' bag'darlamalarin a'melge asira basladi. 1954-jili respublikamizda iri qurilisqa 257 million manat jumsaldi, sonnan turaq jay qurilisina 382 million manat bo'lip shig'arilmadi. Iri qurilistin' respublikamizda tez pa't penen rawajlanowi industriya bazasinin' quriliwi za'rurligin tuwg'izdi. Solay etip, respublika basshilarini paytaxtiminda iri pa'nelly jay qurilis kombinatin, temir-beton buyimlarin islep shig'aratug'in zavodlardi quriw za'rurligin O'zbekistan basshilarinan o'tinish etti. Bul o'tinish tez arada sheshimin tawip, tiyisli joybarlawshi institutlarga joybar jumislarin islep shig'iwg'a tapsirma berildi.

Juwmaqlap aytqanda paytaxtimizda jay qurilisi kombinatinin' orni belgilenip, da'slepki qurilis jumislarini islene basladi. 1956-jili paytaxtimizda O'zbekistan qurilis ministirligi ta'repinen №166 qurilis tresti ashilip, o'z jumisin basladi. Jay qurilis kombinatinin' qurlisiniin' baslaniwi,

respublikamizda qurilis sho‘lkemlerinin’, industriyanin’ qalipesip-rawajlang‘an da’wrinin’ baslamasi boldi.

A’debiyatlar:

1. Amaniyaz Juzimbetov. No‘kisim maqtanishim No‘kis. 2012-jil
2. Kenesbay Qunnazarov . No‘kis qalasinin’ quriliw tariyxi. 2003-jil
3. No‘kis qalasinin’ 70 jillig‘ina shig‘arilg‘an: X.Esbergenov, S. Nurjanov, G‘.Xojaniyazov, V.Yagodin, “Qoraqalpog‘istan” Respublikasi poytaxti Nukus: Qadimgi va navqiron shahar. T. 2002
4. “Qaraqalpaq an’izlari, a’psanalari ham sheshenlik so‘zleri” “Qaraqalpaqstan” baspasi, No‘kis, 1992-jil
5. G‘.Xojaniyazov, O.Yusupov “Qaraqalpaqstandag‘i muqaddes orinlari” No‘kis, 1994-jil

SHERMUHAMMAD MUNIS ASARLARI XIVA XONLIGI TARIXINI O'RGANISHDA MUHIM MANBA

*Matkarimova Gulnoza Otabekovna
Xorazm viloyati Hazorasp tumani
14-son umumiyl o'rta ta'lif maktabi
tarix fani o'qituvchisi.
Tel: 974530694*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarga 1778-1829-yillarda yashab ijod etgan shoir, tarixchi, mohir tarjimon Shermuhammad Munisning hayot faoliyati va asarlarining Xiva xonligi tarixida tutgan o'rni, ahamiyatini yoritishga qaratilgan. Maqolani yozishdan maqsad o'quvchilarga darsliklardan tashqari qo'shimcha ma'lumotlarni yetkazish va bilim ko'nikmasini oshirishdan iborat.

Kalit so'zlar: Shermuhammad Munis, Qiyot, Saideshonxo'ja, Nizomiy, Jomiy, Xisrav Dehlaviy, Sa'diy, Bedil, Navoiy, Avaz Muhammad Inoq, Eltuzarxon, "Ravzat us-safo", "Firdavs ul-iqbol", Ogahiy.

Munis Xorazmiy XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarmida yashab ijod etgan talantli shoir, iste'dodli tarixchi, mohir tarjimon va xattotdir.

Shermuhammad Avazbiy o'g'li Munis 1778-yilda Xiva yaqinidagi Qiyot qishlog'ida mirob oilasida dunyoga keldi. Munis uning adabiy taxallusi bo'lib, lug'aviy ma'nosi "ulfat", "hamdam", "do'st" ma'nolarini anglatadi. Munis dastlabki ta'lifni qishloq maktabida oldi, undan keyin madrasada o'z davrining yetuk mudarrisi, olimi va shoiri Saideshonxo'ja qo'lida tahsil oladi. Ustozi Sharqning benihoyat boy madaniyati durdonalari haqida so'zlab berarkan, ilmga tashna o'spirin Munis vujudi bilan berilib tinglardi. Munis madrasa ta'lidan so'ng mustaqil o'qishga berildi, tez fursatda arab, fors tillarini bilib olib, Sharq klassik adabiyotini izchil o'rganishga kirishdi. U Nizomiy, Jomiy, Xisrav Dehlaviy, Sa'diy, Bedil, Navoiy ijodidan ma'naviy ozuqa olib, ularning ijodiga xos insonparvarlik, axloqiy-ta'limi g'oyalarni meros qilib oldi va lirik she'riyatning g'oyaviy motivlarini boyitdi.

1800-yilda otasi vafot etgach, Avaz Muhammad Inoq Munisni saroyning farmonnavis kotibi qilib tayinlagan. Munis zamonasining mashhur olim va san'atkorlari bilan yaqin aloqada bo'lib, bilim -salohiyatini va kuch quvvatini she'riyatga, ilm-fan va ma'rifikatga bag'ishlagan. Munis 1804-yilda birinchi she'rlar devoni -"Devoni Munis"ni yaratgan. 1806-yilda Eltuzarxon Munisga Xiva xonligi haqida kitob yozishni topshirgan. Munis o'z asarini Sherg'ozixon davrigacha yozib yetkazganda, Eltuzarxon fojeali halok bo'ladi. Munis kitobini davom ettiradi va 1819-yilda Mirxonning "Ravzat-us-safo" ("Soflik bog'i") tarixiy asarini turkiy tilga tarjima qilishni boshlaydi. Munis bu asarning 1-jildini tarjima qilishga ulguradi. Ushbu ikki asarni ham tugata olmay vafot etadi. Uning "Firdavs ul-iqbol" ("Baxtlar bog'i") asarini va "Ravzat us-safo" tarjimasini shogirdi Ogahiy nihoyasiga yetkazadi. Munisning "Firdavs ul-iqbol" asari uzoq davrni qamrab olgan bo'lib, Markaziy Osiyo, ayniqsa, Xiva xonligi tarixini o'rganishda qimmatli manbadir. Asarda Xorazmnинг qadimiy davri bilan bir qatorda, Xiva xonligining 1825 -yilgacha bo'lgan siyosiy tarixi bayon etilgan, toj-taxt, boylik uchun olib borilgan kurashlar va shuningdek, Xiva xonlarining qo'shni turkman va qoraqalpoq xalqlari bilan bo'lgan munosabatlari haqida ham ko'plab ma'lumotlar keltirilgan.

Asar muqaddima, 5 bob va xotimadan iborat. 1-bobda Odam Atodan to Nuh payg'ambar avlodigacha bo'lgan hodisalar yoritilgan. 2-bobda Yofasdan Qo'ng'irot sho'basigacha bo'lgan mo'g'ul hukmdorlari davri xususida fikr yuritilgan. 3-bobda Kurlos avlodiga mansub podshohlar davrida sodir bo'lgan voqealar xususida qalam tebratilgan. Xotima esa olimlar, avliyo, amir, bek, shoir, hunarmandlar haqida ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Munis o'z davridagi sug'orish inshootlari va yer-suv munosabatlariga doir "Arnalar"(arna-anhor, kanal) nomli risola ham yozgan. Bu risola XVIII asr oxiri va XIX asr boshlaridagi dehqonchilik bilan bog'liq, ijtimoiy munosabatlarni o'rganishda ahamiyatli. Munisning asosiy adabiy merosi-1815-20 yillarda tuzilgan "Munis ul-ushshoq" ("Oshiqlar do'sti") devoni g'azal, muhammas, qasida, ruboiy, qit'a va boshqa janrlardan iborat bo'lib, 2000 dan ziyod misrani o'z ichiga olgan. U xattotlar tomonidan qayta-qayta ko'chirilib, 1880-yilda Xiva toshbosmasida

nashr etilgan.

Munis Navoiyning "Mezon ul avzon", "Holoti Sayyid Xasan Ardasher" asarlarini kitobat qilgan (1794,1797). Ayniqsa, "Mezon ul-avzon"da oldingi ayrim xattotlar yo'l qo'ygan xatolarni tuzatib, savodli ko'chirgan Bu uning aruz ilmining xos bilimdoni ekanligidan ham dalolat beradi.

Munisning savod chiqarishni yengillashtirish va husnixat san'atini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan "Savodi ta'lim" (1804) she'riy risolasi ham bor. Devonlarning bir necha qo'lyozma nusxalari O'zbekiston FA Sharqshunoslik instituti Sharq qo'lyozma asarlari fondida saqlanmoqda.

Foydalanaligan adabiyotlar

1. Karimov I. A . Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: "O'zbekiston" 1998.
2. Karimov I. A . Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch
3. Karimov I. A . Xorazm Ma'mun akademiyasining 1000 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi nutqi // Xalq so'zi . 2006, 3 noyabr.
4. Munirov K . Munis, Ogahiy, Bayoniying tarixiy asarlari. T.: 1961.
5. Abdullayev O. Xorazmlik tarixchi olimlar Urganch. 2007.

ABULG‘OZIY BAHODIRXON ASARLARINING YURTIMIZ TARIXINI
O‘RGANISHDAGI AHAMIYATI.

*Tillayev Dilmurod Ollaberganovich
Xorazm viloyati UrDU akademik litseyi
oliy toifali tarix fani o‘qituvchisi.
Tel:+998993187264*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm tarixchilik mакtabiga asos solgan hukumdar Abulg‘oziy Bahodirxon hayoti, o‘sha davr voqealari, asarlari haqida ma’lumotlar keltiriladi. Bundan maqsad o‘quvchilarga darsliklardan tashqari yetarli darajada ma’lumotlar berishdir.

Kalit so‘zlar: Abulg‘oziy Bahodirxon, Arab Muhammadxon, Mehribonu, Habash sulton , Elbars sulton, Isfandiyor sulton, Imomqulixon, Xorazm, Xiva, Safid I, «Shajara tarokima», «Shajara turk».

Abulg‘oziy Bahodirxon 1603 - yilning 23- avgustida dunyoga kelgan. U o‘sha kezlarda sohibi toj bo‘lmish Arab Muhammadxon (1602-1623) ning to‘rtinchi o‘g‘li edi. Lekin uning hayoti xonzadalarnikiday kechmaydi. Abulg‘oziy olti yoshida onasidan (Mehribonu xonim Yodgorxon avlodi bo‘lmish Jong‘ozi sultonning qizi edi) yetim qoldi. 13 yoshida toju taxt uchun boshlangan o‘zaro kurashlar girdobiga tushib qoldi. 1616 -yili og‘alari Habash sulton bilan Elbars sulton , nayman va uyg‘ur qabilalarining boshliqlariga tayanib (onalari nayman qabilasiga mansub edi) , otasiga qarshi isyon ko‘tardilar. O‘shanda Arab Muhammadxon , odatda ota- bola o‘rtasida bo‘lib turadigan hodisalardan andisha qilib, isyonkor o‘g‘illariga Vazir shahrini (Ustyurtda , Ko‘hna Urganchdan 60 chaqirim nariqoda ; XV asr o‘rtalarida o‘zbek xonlaridan Mustafaxon qurdirgan) ham qo‘shib berdi. Oradan besh yil o‘tar o‘tmas oralari yana buzilib , nizo urushga aylandi.

1621 -yilda Toshli yormish qudug‘i yonida ikki o‘rtada - bir tarafda Arab Muhammadxon to‘ng‘ich o‘g‘li Isfandiyor sulton va Abulg‘oziy sulton, ikkinchi tomonda Habash sulton bilan Elbars sulton orasida urush bo‘ldi. Oqibatda Arab Muhammadxon, Isfandiyor sulton va Abulg‘oziy sultonlar mag‘lubiyatga uchrudilar. Asir olingan xonning ko‘zlariga mil tortildi va Xivaga olib keltirilib qamab qo‘yildi. Ko‘p o‘tmay u shu yerda qatl etildi.

Urushdan keyin Abulg‘oziyxon avval Kotga, so‘ngra Buxoroga Imomqulixon (1611-1642) huzuriga qochib bordi.

Isfandiyorxon Eron shohi Abbas I huzuriga borib , uning yordamida 1623- yili Xiva taxtini egallaydi. Abulg‘oziy sulton bundan xabar topib, Xorazmga qaytib boradi. Isfandiyorxon unga Urganchni beradi. Lekin keyinchalik oralari buzilib , Abulg‘oziyxon Xorazmdan ketishga majbur bo‘ladi. 1630 -yili esa Xivalik turkmanlarning chaqirig‘i bilan yana Xorazmga qaytib keladi va Isfandiyorxon Xivani Abulg‘ oziga topshirishga majbur bo‘ladi. Lekin, Isfandiyorxon paytini poylab, olti oydan keyin Eron podshosi tasarrufidagi Niso bilan Darunga (Ashxabod bilan Qizil arvot o‘rtasida joylashgan manzilgoh) bosqin qilishda ayblab hibsga oladi va Eronga shoh Safid I (1629-1642) huzuriga asirlikka jo‘natib yuboradi.

Abulg‘oziy Eronda qariyb 10 yil (1630-1639) maxsus nazoratchilar qo‘li ostida Isfahonga yaqin joylashgan Taborak qal‘asida tirkchilik o‘tkazdi. 1639 yili, yoz kunlaridan birida u tutqunlikdan qochib qutilishga muvaffaq bo‘ldi. Ko‘p taraddud va mashaqqatlar chekib , ikki yarim yil deganda , 1642- yili Orol o‘beklari yoniga keladi. Orollik o‘beklar 1643 yili Abulg‘oziyni xon qilib ko‘taradilar. Oradan bir yil o‘tgach , 1644 -yili u ko‘pchilik raqiblarini yengib , Xorazm taxtini egallahga muvaffaq bo‘ladi.

Abulg‘oziyxon hammasi bo‘lib yigirma yil atrofida xonlik qildi. Lekin boshqa hukumdlargacha o‘xshab huzur halovat ko‘rmadi. Umri ko‘proq urush tashvishlarda o‘tdi o‘z xalqi, ona yurti birligi va mustaqilligi uchun umrini bag‘ishlagan atoqli davlat arbobi sifatida iz qoldirgan buyuk insonlardan biridir.U Xorazm tarixchilik mакtabiga asos solgan yagona hukmdordir. Undan ikkita tarixiy asar meros qolgan. Bular «Shajara tarokima»(Turkmanlar shajarasi 1658-1661 yillar orasida yozilgan deb taxmin qilinadi) va «Shajara turk» (Turklar shajarasi 1663-1664 yillarda yozilgan) asarlaridir. Bu nodir tarixiy -badiiy asarlar o‘zbek, qozoq, turkman, qoraqalpoq va boshqa turkiy xalqlar tarixini o‘rganishda muhim tarixiy manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Uning «Shajara tarokima » asarida turkiy qabilalarining xususan turkman xalqining kelib

chiqishi haqida qimmatli ma'lumot berilgan. Asarda barcha turklarning afsonaviy podshosi O'g'uzxon va uning avlodi tarixi, shuningdek turkman urug'larining kelib chiqishi qisqacha tarzda bayon etilgan. Asar Abulg'oziyxonning o'z so'zlariga qaraganda, turkman mullalari, shayxlari va beklarining iltimosi bilan yozilgan. «Shajarai tarokima» XVI-XVII asrlardagi turkmanlar tarixini o'rghanishda muhim manba sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Abulg'oziyxonning ikkinchi asari «Shajarai turk» asari bo'lib, unda Odam Atodan to XVII asr 60 -yillarigacha bo'lgan tarix yozilgan. Asarda Chingizzon va undan keyingi davr tarixi juda keng yoritilgan. O'z vaqtida turklar so'g'dlar bilan, toharlar fors-tojiklar bilan umumiyl madaniyat yaratgan davrlar, Abulg'oziyxonning o'zi yashagan davri haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Mashhur venger sharqshunos olimi X. Vamberi Abulg'oziyxonga yuksak baho berib, «Shajarai turk» tarixiy asari uchun «Jahon undan minnatdordir», - degan edi.

Foydalaniman adabiyotlar.

1. Karimov I.A Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: «O'zbekiston» 1998
2. Sotliqov A. Davlat arbobi, olim va tabib, // Xorazm haqiqati. 2003.
3. Xudaynazarov X. Abulg'oziy Bahodirxon tarixchi va adib T.:» O'zbekiston» 1994.
4. Abdullayev O. Xorazmlik tarixchi olimlar. Urganch 2007.

**"JALOLIDDIN MANGUBERDI XALQIMIZNING MILLIY QAHRAMONI"
MAVZUINI "BBB" HAMDA "IMPROVIZASIYA METODLARI ORQALI
TUSHUNTIRISH**

*Badalov Farhod Ernazarovich,
Namangan viloyati, Namangan tumani.
30-sonli mактабнинг 2-toifali tarix fани о'qituvchisi.
Tel 998999071220*

Annotatsiya: Davlatimiz tomonidan mustaqillik yillarda Sulton Jaloliddin Manguberdining mo‘g‘ul bosqinchilariga qarshi ko‘rsatgan mislsiz jasorati, Vataniga va xalqiga sadoqati, cheksiz muhabbati yuksak qadrlandi.

Kalit so‘zlar: BBB metodi, tarix, texnologiya, bilim, ko‘nikma, malaka, dars

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarining tarix darslarida oladigan tarixiy bilimlarni shakllantirish jarayoni o‘zaro bog‘langan bir necha tarkibiy qismlardan iborat bo‘lib, hozirgi kunda tarix darslari jarayonida o‘quvchilarning tarixiy bilimlarini shakllantirishda, ularda tarix faniga bo‘lgan qiziqishni orttirishda bunday tarkibiy qismlardan foydalanish ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardandir. Shu bois bugungi zamonaviy tarix fani o‘qituvchisi bu jarayonlarni bevosita o‘zlashtirib olishi zarur. Shunday ekan, tarix fani o‘qituvchilarining zamonaviy pedagogik texnologiyalari va metodlar haqidagi bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishlari hamda tarix fani o‘qituvchilarida dars jarayonida samarali metodlarni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish ham shu kunning talabidir. Ta’lim metodlarini tanlashda, har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi.

5-sinf tarix fani darsida “Jaloliddin Manguberdi xalqimizning milliy qahramoni” mavzuini tushuntirishda quyidagi interfaol metodlardan foydalanaman. “BBB” metodi yordamida o‘qitish. “BBB” metodi- bu texnologiya har bir o‘quvchining yangi fan yuzasidan bilimini bilish uchun va bilishni xohlaydigan va bilmaydigan ma’lumotlarni jadval asosida ifodalovchi metoddir. O‘qituvchi “BBB” metodi haqida tushuncha beradi va doskaga jadvalning yuqori qismiga “Bilaman”, ikkinchi bandning yuqori qismiga “Bilishni xohlayman”, uchunchi bandga “Bilib oldim” degan so‘z yozadi. O‘qituvchi sinfni 3 ga bo‘ladi. Har bir guruh mavzu yuzasidan o‘z fikrlarini jadval asosida to‘ldiradi. Topshiriq bajarilgach, har bir guruhdan vakillar o‘z guruhi javoblarini o‘qiydi. Mazkur jarayonda guruhlarning barcha a’zolari faol ishtirop etishlariga ahamiyat berish o‘quvchilar tomonidan bildirilayotgan noto‘g‘ri fikrlar ham inkor etilmasligi zarur (chunki bunday xarakat o‘quvchilarning faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi).

BILAMAN	BILISHNI XOHLAYMAN	BILIB OLDIM
Jaloliddin burnida xoli (mank) bo‘lgani uchun Mankburni nomi bilan atalgan. Keyinchalik bu nom talaffuzda o‘zgarib “Manguberdi” nomi bilan mashhur bo‘lib ketgan.	Sind daryosi bo‘yidagi jang- Jaloliddin Manguberdi va Chingizzon qo‘shinlari o‘rtasidagi jang Valiyon..? Parvon ..? Sind...?	«Parvon jangi» nima? Parvon jangi – Jaloliddin Manguberdining mo‘g‘ul bosqinchilariga qarshi olib borgan janglaridan biri.

Dars so‘ngida o‘quvchilar Jaloliddin Manguberdi nima uchun xalqimizning milliy qahramoni ekanligi haqida olgan bilimlarini mustaxkamlash maqsadida qisqacha muxokama qiladilar. O‘qituvchi o‘quvchilar o‘zlashtirishi zarur bo‘lgan uy vazifalarini tarix daftariga yozdiradi. Bunda o‘quvchilarni darsga qiziqishlari ortadi, mustaqil fikrlashga va bir –birlari bilan hamkorlikda ishslashga o‘rganadilar. Bu esa darsdan ko‘zlagan maqsadga erishishimda o‘z natijasini ko‘rsatadi.

«Improvizasiya» metodi: Bu metod tayyorgarliksiz bayon etish usuli bo‘lib, o‘qituvchi o‘quvchilarga savol yoki topshiriq beradi va darhol uning javobini tayyorgarliksiz tushuntirib berishlarini so‘raydi. Bu usulning afzalligi shundaki, o‘quvchilar o‘z shaxsiy fikrlariga, dunyoqarashiga ega bo‘ladilar, ularning og‘zaki nutqi rivojlanadi, har bir savol-topshiriqlarni xotirada tez-tez tahlil qila olish ko‘nikmalari shakllanadi.

Savol va topshiriqlar.

1. Chingizzon tuzgan mo‘g‘ullar davlati haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Nega Alouddin Muhammad Xorazmshoh mamlakat mudofaasini tashkil eta olmagan?
3. Jaloliddin qaysi shaharlarda mo‘g‘ullar ustidan g‘alaba qozongan?
4. Sind daryosi bo‘yidagi jang haqida so‘zlab bering.
5. Vatanimiz mustaqilligi yillarida Jaloliddin Manguberdining xotirasini abadiylashtirish borasida qanday ishlar amalga oshirildi?

Xulosa qilib aytganda, hozirgi davr o‘qituvchi va o‘quvchi oldiga katta talablar qo‘ymoqda, bu talablarning eng asosiysi – darsning samaradorligi, uning sifatliligi, o‘quvchilarining bilim va ko‘nikmalarni egallab olishidir. Interfaol metodlar ta’lim jarayonining samaradorligini ta’minlash, o‘quvchilarda muayyan faoliyikni yuzaga keltirish, shuningdek, bilim, ko‘nikma va malakalarni hosil qilishga xizmat qiluvchi vaqt oralig‘ini qisqartirish, ta’limni jadallashtirishga yordam beradi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Farberman B. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. - Toshkent, 2007.
2. Sagdiev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o‘qitish metodikasi. – T.: - 2008.
3. U. Jo‘rayev, Q. Usmonov, A. Nurqulov, G. Jo‘rayeva TARIXDAN HIKOYALAR Umumiy o‘rtta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik 2-nashri Toshkent – 2015.

TARIXIY MANBALARDA AMUDARYO TOPONIMIKASI

*Qoraqalpog'iston, Amudaryo tumani XTB ga qarashli
16-IDUM ning tarix fani o'qituvchilari
Rajapova Ma'rifat, Kenjayeva Ibodat
Telefon : 998933619234
Ibodatkengayeva3@gmail.com.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amudaryoning qaysi davrda qanday nomlanganligi, yana mahalliy xalq va yunon olimlari, rus, xitoy, arab geograf va tarixchi olimlarining daryo nomlanishi haqida yuritgan fikr- mulohazalari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Amul, Amuya, Chorjuy, Oks, Araks, Arang, O'kus, Jayhun,

Tuman tarixi albatta Xorazm va Qoraqalpoq tarixi bilan bog'liq. XX asrning 70-yillardan boshlab, qoraqalpoq arxeolog olimlari tomonidan o'tkazilgan tekshirishlar o'lkamiz tarixining boshlanish davrini qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi va bu hudud juda qadimiy tarixiy makonga mansubligi ma'lum bo'ldi. "Amudaryo" atamasi professor V.V.Rozen, akademiklar V.V.Bartold va YA.G'ulomovlarning aniqlashicha, adabiyotga ancha kech kirgan Bu nom Xuroson va Movarounnahr o'rtasida asosiy va eng ko'p o'tish joyi bo'lmish Amuya (Chorjuy) shahri bilan bog'liqdir. Amul shahri IX- X asrlardagi At-Tabariyning « Tarix ar-Rasul val-muluk», Ibn Xurdobekning « Kitob al-masolik va-l-mamolik», Ibn Rustaning «Kitob al-alak an Nafisa» shuningdek Ibn Ja'far, al-Istahriy, al-Maqdisiy kabi mualliflar asarlaridan ma'lum. Masalan, al-Istahriy o'zining « Kitob masolik al-mamolik» asarida Amul shahrining Movarunnahr va Xorazmni bog'lovchi yo'llar chorrahasida joylashgan shahar ekanligini qayd qiladi.

Amudaryo haqidagi ilk yozma malumotlar Oks (grekcha Oksos) nomi ostida grek manbalarida uchraydi. Gerodot (mill.avv. V asr) Amudaryo nomini Araks bilan chalkashtiradi. Uning aytishicha Araks quylgan joyda u qirq tarmoqqa bo'linib ketadi, bu tarmoqlardan biri yalangliklardan oqib o'tib, Kaspiy dengiziga quyladi, qolgani esa botqoqlik va lagunalarga (botqoq ko'llarga) borib tushadi, u yerda, go'yoki, pishirilmagan baliq go'shti bilan ovqatlanadigan va tyulen terisini kiyib yuradigan xalq yashaydi deb ma'lumot beradi.

Gerodot tomonidan Araks nomi ostida tasvir etilgan daryoni Amudaryoning o'zginasi deb o'ylash mumkin, chunki Avestodagi Amudaryoning «Arang» degan nomi Araks bilan hamohang bo'lganligi sababli o'z hikoyalarni o'zi borib ko'rmagan uzoq mamlakatlar haqidagi ma'lumotlarga asoslagan grek mualliflari yanglishishi mumkin edi.

Qadimgi greklar O'rta Osiyo daryolari nomlarini o'zlariga yaqinroq joylardan boshqa daryolarning nomlari bilan ko'pincha chalkashtirishlariga qaramay, ular O'rta Osiyoning har ikkala katta daryosini bilganlar: Ukuz (Okus(Oksos)-Amudaryo) va Yaksart (Yaksartos—Sirdaryo).

Arrian tomonidan foydalanilgan Aristobulning izohida «Yak-sart» nomining mahalliy nom ekanlididan shubhalanish uchun o'rinn qoldirmaydi. V. V. Bartold juda kam dalillarga asoslanib, Amu-daryoning irmog'i—Vaxsh nomini Oks nomi bilan bir deydi. Okus, Ukuz nomlari Amudaryoning mahalliy sak-massaget nomlari bo'lib, o'rta asrning eng so'nggi davrigacha Ukuz nomi bilan saqlanib qolgan va hozirda ham uning deltasidagi bitta tarmoq O'kuz deb ataladi. Akademik YA.G'ulomovning aniqlashicha, Amudaryoni qadim mahalliy sak-massaget qavmlari «O'kuz» deb atashgan. Qadim yunon adabiyotlaridan ma'lumki, Oks atamasi (grek tilida Okos) mazkur «O'kuz» atamasining o'zgarib ishlatalilib ketilgan shakli sanaladi.

«Jayxun» nomi esa tavrotdaga «Gixon» ning arablashtirilgan formasi bo'lib, arablar tomonidan arablar tomonidan kiritilgan.

Ibn Havqal Amudaryoning quyi deltasida Chakqir — Ukuz degan tog'lar bor, bu tog'lar yaqinida suv yozgacha muzlab yotadi deydi . Ibn Havqal bergen malumot O'kuz nomining X asrda ham ishlatalilganligidan darak beradi.

Mahmud Koshg'ariy lug'atida turk xalqlarida «O'kuz» termini «daryo» so'zini anglatadi deyiladi, ammo «O'kuz» terminining etimologiyasi ravshan emas, faqat shu narsa malumki, bu nom haqiqatdan ham Amudaryoga berilgan va mug'ullardan keyingi davrga tegishli bir qancha O'rta Osiyo tarixiy manbalari va hujjatlarida Amudaryo ko'pincha «O'kuz» nomi bilan tilga olinadi.

Eski o‘zbek tilida XV asrda tuzilgan Zangiota shajarasida «shayx Jalilning qabri O‘kuz qirg‘oqlaridadir» deyiladi; Temurning tarixchisi Nizomiddin Shomiyning yozishicha, Mazdakxon va Urganch o‘rtasida Temurning qo‘sishlari o‘tgani Amudaryoning eski o‘zani «Eski O‘kuz» deb atalgan; xorazmlik Muxammad Solix Amudaryo o‘zanining o‘rtasi oqimi O‘kuz deb ataladi deb yozadi. Nihoyat, Xiva voqeandomalarida Amudaryoning o‘ng qirg‘og‘idagi «Kuko‘zak» tarmog‘i «O‘kuz ketgan» deb ataladi.

Akademik YA.G‘ulomovning aniqlashicha, Amudaryoni qadim mahalliy sak-massaget qavmlari «O‘kuz» deb atashgan. Qadim yunon adabiyotlaridan ma’lumki, Oks atamasi (grek tilida Okos) mazkur «O‘kuz» atamasining o‘zgarib ishlatalib ketilgan shakli sanaladi.

G. S. Kareljin o‘z tekshirishlarida «Uzboy» nomining O‘kuzbo‘yi nomidan olinganligini aytadi. Demak, Ukuz — Amudaryoning mahalliy nomi deb xulosa chiqarish mumkin.

Shunday qilib, Amudaryo qadim zamondan har xil nomga ega: qadimiy greklar – Oksos deb atardilar, Avestoda Arangha yoki Arang deyiladi, qadimiy xitoylar - Guyshuy, arablar – Jayhun, Xuroson va Movarounnaharda yashovchilar Amuya yoki Amul, xorazmliklar – O‘kuz deb ataganlar. O‘kuz grekcha Oksosdan olingan emas, balki shu vaqtgacha saqlangan qadimiy mahallalar nomidir. Amudaryo nomi Amuy (Chorjo‘y) shahridan kelib chiqqan. Bu yerda ilk o‘rtasi asrda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan Xorazmdan Buxoroga o‘tadigan kechuv yo‘li qaror topgan.

Amudaryo qaysi davrda kimlar tomonidan qanday atalgan bo‘lmisin daryo oqib o‘tgani hududning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhi o‘rin tutgan.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. G‘ulomov.YA. Qadimgi Xorazmning sug‘orlish tarixi. 1959 35 b
2. Qilichev T. Ko‘hna qalalar diyori. T., 1993. 27b
3. Nurjonov K, Xo‘janiyozov G. Amudaryo. T.,2009.
4. Dusimov Z., Xorazm toponimlari T., «Fan» 1985.

VATANIMIZDA BIZGA BERILAYOTGAN E'TIBOR

*Ismoilova Dinoraxon Ilxomovna
Farg'ona viloyati, O'zbekiston tumani
61-imumiy o'rta ta'lim maktabi tarix va huquq fani o'qituvchisi
telefon : +998903075352
dilyoralijonov9@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqola hozirgi kunda Vatanimizda bizga berilayotgan e'tibor qay tarzda ekanligi haqida ma'lumot beradi. Bu jarayonlarni ahamiyatini nimalardan iboratligini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, onlayn darslar, internet, vaxshiylik, inson miyasi.

Bugungi kunda butun dunyoni va mamlakatimizni qamrab olgan epidimiologik vaziyat barchamizga ma'lum. Hukumatimiz tomonidan kerakli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Hayotimiz uchun zarur qoidalar joriy etildi. Sog'lig'imizni asrab -avaylashimiz uchun uyda qolmoqdamiz. Shunga qaramasdan mamlakatimizda farzandlarimiz bilimsiz qolmasliklari uchun ta'lim-tarbiyaga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bugun televideniya orqali efiriga berilayotgan onlayn darslar shular jumlasidandir. Farzandlarimizni bilimli bo'lishlari uchun mo'ljallangan darslar malakali ustozlar tomonidan o'tilmoqda. Ayni damda o'quvchilar karantin qoidalariga rioya qilib, uyda qolib, ota-onalar bilan darslarni o'zlashtirmoqdalar. Ustozlari esa karantin qoidalaridan kelib chiqib ularga yordam berishyapti. Bu jarayon barchaga katta mas'uliyat yuklaydi ,albatta.

Demak, har bir ota-onasi zimmasiga farzandini internetdan qanday foydalanish mas'uliyati yuklanadi. Chunki biz har kuni pedagogik faoliyatimiz yoki kundalik ma'lumotlarni olish maqsadida internetga murojaat etamiz. Hozirda kunda internetdan foydalanuvchilarning aksariyati bu maktab o'quvchilari. Endi o'ylab ko'raylik bir yilda 8760 soat bo'lsa, bola kun ora tashrif buyurganda ham 730 soat ya'ni bir oy vaqtini shu yerda o'tkazadi. Demak, bu ko'rsatkichlarni salbiy oqibatlarga olib kelishi kundek ravshan. Internetda har kuni 1200 ta web va 500 dan ortiq turli-tuman sayt ochiladi. Internet «o'lja»si ular orqali turli behayo tasvirlar va «ko'ngilli suratkashlar» tomonidan olingan vahshiyliklar, jangari tasvirlarni ko'rishi ham mumkin. Internet-dagi har kunlik-128 ming gegobaytlik ma'lumotlarning kamida o'ttiz besh foizi shunday tasvirlardan iborat bo'ladi. Diqqat qilamiz, inson miyasi 10 milliard asab hujayralaridan iborat va bir kunda 86 million bit axborotni eslab olishga qodir. Bola yuqorida aytib o'tilgan ma'lumotlarning 20 foizini eslay olgan taqdirda ham o'ziga 17 million bit oladi. Endi uning ongida shakllangan tasavvur haqida o'ylashning o'zi daxshat! Shunday ekan bolalarimizga ya'ni farzandlarimizga befarq bo'lmaylik! Agarda bee'tibor bo'lsak farzandlarimizni ongini biz berayotgan bilimlar emas aksincha, behayo tasvirlar, vaxshiylikni ko'rsatib beruvchi film va o'yinlar egallab oladi. Farzandlarimizni bilim olishlarini nazoratsiz qoldirmasak beminnat hissamizni qo'shgan bo'lamiz.

Men maktabimiz ustozlari ,ota-onalar nomidan bu jarayonlarga bosh bo'layotgan Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevga , Xalq ta'limi vazirligiga , shaxsan Sh.Shermatovga va onlayn darslarni o'tib berayotgan ustozlarga o'z minnatdorchiligidagi bildiraman.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA TARIXIY VA MA'NAVİY MEROSENİG TIKLANISHI

*Beknazarova Nafosat Kenjabayevna
Xorazm viloyati Hazorasp tumanidagi
7-sonli maktabning tarix fani o'qituvchisi
Email:nafosatbeknazarova27@gmail.com
Tel: +998(90)4325340*

Annotatsiya: Ushbu maqola, mustaqillik yillarida yurtimizda amalga oshirilgan islohotlar, allomalarining buyuk merosi, shonli tarix va ma'naviy merosning jamiyatimiz hayotida tutgan o'rni va ahamiyati yoritib berilgan. Kelajak avlod tarbiyasida ma'naviyatning o'rni naqadar muhimligi, milliy qadriyatlarga hurmat, ishonch ruhida tarbiyalashda o'tmisht tariximizni to'g'ri talqin qilish lozimligi aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, YuNESKO, Taraqqiyot modeli.

Insoniyat tarixida muhim o'rin tutadigan , o'zlikni anglashga yordam beradigan ko'pgina jihatlar bor. Bu ma'naviyat, madaniyat va shonli tarixdir. Odamzotning asosiy belgilariidan biri – eslash va xotirlay olish , yodda tutish qobiliyatlaridir. Qachonki , tarixga nazar solib ertanggi kun uchun tamaltosh o'rnatsak, biz quradigan dargohlar ming yillab insoniyat uchun xizmat qiladi. Bugun bizning ortimizda buyuk bir tarix bor.

Mustaqillikka erishgach, oldimizdagи birinchi dolzarb masala bu, ma'naviy va madaniy merosimizni qayta tiklash, jamiyat hayotida o'z fikri va amaliga ega bo'lgan insonlarni tarbiyalash bo'ldi. Ilk qadam sifatida, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning "Taraqqiyot modeli" ni qabul qilinishi, porloq kelajakning poydevori bo'lib xizmat qildi. Darhaqiqat, jamiyat ma'naviyati mamlakat taraqqiyotining muhim sharti va kafolati.

O'zligini bilmagan millatning asrlar davonida bir-biriga yelkadosh bo'lmog'i mushkul. Inson yetti pushtini, tug'ilib o'sgan zaminidagi ming yillar hikmatini, orom olgan beshigidagi duradgor mehrini , jamiyyki zaminning qaynoq taftini his qila olsagina, o'zidan, o'zligidan buyuk o'tmisht qoldirib, porloq kelajakni yarata oladi . Bilamizki, xalqimizning ma'naviy va madaniy meroslari ko'pchilikni tashkil qiladi. Buyuk bobokalonlarimizdan qolgan ma'naviy merosimiz mana necha asrdirk , avlodlarni oziqlantirib kelmoqda. Bu chashmay-buloq to'lib borsa boradiki, hech qachon tugamaydi. Sababi, har davrning o'z buyuklari yaraladi. Allomalarimizning tinimsiz mehnati tufayli bugun butun dunyoda matematika, geografiya, adabiyot, sport, tibbiyot, san'at, umuman olganda insoniyat qo'lida kamol topgan barcha sohalar – o'zining yuksak cho'qqisiga erishmoqda. Chuqur egallangan bilim orqali o'z davrining buyuk insonlariga aylangan bobolarimizga munosib avlod bo'lish ham bir sharafdir.

Mustaqillikka erishgach, ko'pgina shoir va yozuvchilarining nomi oqlanib, asarlari yangidan nashr qilindi. Tabiiyki, ma'naviy-ruhiy poklanish, tariximizning, milliy qadriyatlaramizning qayta tiklanishi bir kunda bo'ladigan jarayon emas, balki bu bizdan izchillik bilan ish olib borishimizni talab etadi. Jumladan , 2001-yilda "Avesto"ning 700 yilligi, A.Navoijning 500 yilligi, 2002-yilda Termiz shahrining 2500 yilligi, Shaxrisabzning 2700 yilligi YUNESKO ishtirokida keng nishonlandi.Bundan tashqari o'z qonunimizga davlat ramzlarimizga ega bo'lishimiz ham katta bir g'alabaning bir qismi edi. O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilishi, tilga bo'lgan hurmatni yanada kuchaytirdi. Jamiyat ma'naviyatini yuksaltirishda tarixiy xotira, ajodolar tarixini bilish,milliy-ahloqiy qadriyatlар hamda, an'analar va muqaddas dinimizning o'rni va ahamiyati katta. Biron-bir xalq, o'z tarixini bilmay, asrlar osha yaratilgan ma'naviy merosga tayanmay va uni yanada rivojlantirmay turib, o'z kelajagini tasavvur qila olmaydi. Shu bois mustabid tuzum davrida soxtalashtirilgan xalqimiz tarixini xolisona, haqqoniy yoritish, barcha o'quv muassasalarida O'zbekiston tarixini o'qitish borasida muhim tadbirlar amalga oshirildi. Misol uchun 1996 yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi Akademiyasi qoshida "O'zbekistonning yangi tarixi" markazi tashkil etildi. Maorif va madaniyat ham barkamol avlodni shakllantirishda muhim vositalardan biridir. Har bir jamiyatning buyuk xazinasi hisoblangan ta'lim sohasini rivojlantirish maqsadida, mustaqillikdan so'ng 1992 yil 2-iyulda O'zbekiston Respublikasining " Ta'lim to'g'risida"gi

qonuni qabul qilingan. Bugungi kunda yurtimizda ma'naviy-ma'rifiy muhitni yanada yaxshilash, ming yillar mobaynida sayqallanib kelayotgan ibratli an'ana va qadriyatlarni targ'ib etish borasida ko'plab tadbirlar tashkil etilmoqda. Jumladan, joylarda qiziqarli ko'rik-tanlovlari, ko'rgazmalar, uchrashuv, muloqot va davra suhbatlari uyuştirilmoqda, ilmiy risolalar chop etilmoqda, ommaviy axborot vositalarida rang-barang materiallar e'lon qilinmoqda. Bularning barchasi yuksak iste'dod va tafakkur sohiblarining salohiyatini Vatan istiqboli sari yo'naltirish, millatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash, odamlarning ma'naviy kamolotini yuksaltirish, ajdodlarimiz tomonidan asrlar mobaynida yaratilgan bebaho madaniy merosimiz, milliy qadriyatlarimizni tiklashga, eng asosiysi, o'zligimizni anglashga katta ta'sir ko'rsatdi. Xalqimizning buyuk bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qildi. Muhimi, jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri – sog'lom ma'naviy-ma'rifiy muhit yanada mustahkamlandi. Bir so'z bilan aytganda, "Yuksak ma'naviyatsiz kelajak yo'q", degan teran ma'noli so'zlar bilan ifodalangan ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarni yangi bosqichga ko'tarish haqidagi da'vat soha xodimlari, millionlab yurtdoshlarimiz qalbida aks sado berdi. Eng muhimi, bugungi kunda nafaqat mazkur kengash, balki butun bir tizim faoliyati asosini ma'naviyat, axloq-odob, ma'rifat kabi o'limas qadriyatlar tashkil etilmoqda. O'zbekiston xalqining milliy taraqqiyot yo'lidagi bosh g'oyasi – ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etish ekan, bu g'oya xalqimizning azaliy ezgu intilishlari, bunyodkorlik faoliyatining ma'no-mazmunini belgilaydi, har bir inson uchun muqaddas bo'lgan yuksak qadriyatlarni o'zida mujassam etadi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev rahnamoligida yurtimizda amalga oshirilgan ma'naviy islohotlarning butun qamrovini ko'rsatish, ma'naviy sohadagi o'zgarishlar samaralarining mustaqil taraqqiyotimizda tutgan o'rni va ahamiyatini, qolaversa, istiqboldagi vazifalarimizning mazmun-mohiyatini to'liq ochib berilmoqda. Zero: "Ma'naviyat – uzlusiz harakatdagi jarayondir. Fikr, tafakkur, his-tuyg'u tinim bilmaganidek, ularning mahsuli o'laroq ma'naviyat ham doim o'zgarish va yangilanishda bo'ladi". Hayotning o'zi, taraqqiyot qonuniyatları, erishilgan marralar, istiqboldagi maqsad va vazifalar demokratik islohotlarni qat'iyat bilan davom ettirishni taqozo etilmoqda. Buyuk tariximiz yuksak ma'naviyatimiz asosida, kelajak avlod uchun biz ham mustahkam davlat, shonli tarix va o'zligimizni meros qilishimiz darkor. Zero O'zbekiston – kelajagi buyuk davlatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston tarixi darsligi 11-sinf.
2. Saviya.uz "Ma'naviy meros sarchashmasi"
3. "O'zbekistonda ma'naviy-ruhiy tiklanish" Otamuratov S.

TARIX DARSLARINI TASHKIL ETISHGA INNOVATSION YONDASHUV

*Egamberdiyeva Shoira Annazarovna
Xorazm viloyati, Hazarasp tumani,
15-maktab tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Barcha fanlar singari tarix fanini o'qitish jarayonida pedagogdan ta'lif mazmunini belgilash tamoyillari va mezonlariga rioya etish, o'quv materiallarini tanlash va tizimlashtirishga doir zamonaviy yondashuvlarni hisobga olish, o'quv materiallarini modellashtirish, shuningdek, ta'lif-tarbiya jarayoni tarkibiy qismlari (maqsad, natija, mazmun, shakl, metod va vosita)ning o'zaro aloqadorligi va umumiyligini hisobga olish, ta'lif-tarbiya jarayonini tashkil etishning asosiy va yordamchi shakllaridan unumli foydalanish, o'quvchilarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish va o'tkazish mezonlari talab etiladi. Maqolada tarix darslarini samarali tashkil etishda qo'llaniladigan qiziqarli o'yinlar haqida fikr yuritamiz.

Kalit so'zlar: Ta'lif, tarbiya, ta'lif mazmuni, o'qitish uslublari, dars, o'qitish vositalari, innovatsiya, texnologiya, pedagogik texnologiya, interfaol ta'lif, an'anaviy ta'lif, pedagogik mahorat.

Tarixni o'qitishda innovatsion texnologiyalar fanining maqsadi bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish, pedagogik tafakkurini kengaytirish, ularda fanni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo'llash uchun zarur bo'lgan metodik bilim, ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. O'quv fanining vazifalariga esa:

- Didaktika nazariyasi bilan ta'lif amaliyoti aloqasini ta'minlash;
- talabalarni ta'lif - tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarini qo'llashga o'rgatish orqali ularni zamonaviy ta'lif texnologiyalarini ishlab chiqa olish va prezentsiya darslarini yuqori saviyada o'tkaza olishni o'rganish;
- talabalarda tarix fanini o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish uchun zarur bo'lgan nazariy va uslubiy bilimlarni shakllantirish, ko'nikmalarini tarkib toptirish;
- talabalarning pedagogik faoliyatga o'z tayyorgarligini tahlil qilishga o'rgatish, tahliliy – tanqidiy, ijodiy va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- tarix fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo'yicha dars ishlanmalarini loyihalash ko'nikmalarini tarkib toptirish;
- tarix fani o'qituvchisining innovatsion faoliyatini loyihalash ko'nikmalarini tarkib toptirish;
- tarix fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologoyalarni samaradorlik va kafolatlangan natijaga erishishadir kiradi.

Tarix fanlarini o'qitishda tarixiy bilim, tushuncha va tasavvurlarni egallash, ularni izohlash, ko'nikma va malakan shakllantirish orqali o'quvchilar intellektual qobiliyatlarini jadal o'stirishni maqsad qilib olinadi.

Tarix fani darslarini qiziqarli tashkil etish uchun zarur bo'ladigan turli xil to'plamlardan foydalanish orqali o'qituvchilar bugungi kunda talab etiladigan o'quv jarayoni mezonlariga erisha oladilar. Qiziqarli o'yinlar dars davomida o'quvchilarni zerikmaslikka, darsni qunt bilan o'qishga va kelgusi darsga tayyorlanishga motivatsiya beradi.

Dars jarayonini bosqichlarga bo'lib o'qitish orqali o'qituvchi dars davomida aniq natijalarga erisha oladi va yangi mavzu bo'yicha belgilangan bilim va ko'nikmalar o'quvchilarga aniq yetkaziladi.

I bosqichda Mavzuning nomi, maqsadi va kutilayotgan natijalarni yetkazadi. Mashg'ulot rejasi bilan tanishtiradi. Mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni; mustaqil ishslash uchun adabiyotlar ro'yxatini aytadi. O'quv mashg'ulotida o'quv ishlarini baholash mezonlari bilan tanishtiradi.

II bosqichda Pedagogik texnologiyalar, masalan: Tezkor-so'rov, savol-javob, aqliy hujum, klaster orqali bilimlarni faollashtiradi. Ma'ruza, seminar, amaliy mashg'ulotning rejasi va tuzilishiga muvofiq ta'lif jarayonini tashkil etish bo'yicha harakatlar tartibini bayon qildi.

III bosqichda Mavzu bo'yicha yakun qiladi, qilingan ishlarni kelgusida kasbiy faoliyatlarida ahamiyatga ega ekanligi muhimligiga o'quvchilar e'tiborini qaratadi. Guruhlar ishini baholaydilar, o'quv mashg'ulotining maqsadga erishish darajasini tahlil qiladi. Mustaqil ish uchun topshiriq beradi va uning baholash me'zonlarini yetkazadi.

Xulosa qilsak, zamonaviy ta'lif texnologiyalari o'quv jarayonini samarali tashkil etishning

asosi bo'lib, o'quvchilarga tarix faniga oid bilim va ko'nikmalarning to'laqonli shakllanish jarayonini amalga oshiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lif samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
2. Xodiyev B.Yu., Golish L.V., Rixsimboyev O.K. Keys-studi - iqtisodiy oliv o'quv yurtidagi zamonaliviy ta'lif texnologiyasi: Ilmiy-uslubiy qo'llanma /“Zamonaviy ta'lif texnologiyalari” turkumi. - T.: TDIU, 2009.

O'RTA OSIYO BOY MADANIYAT O'CHOG'I

*Eshqulova Ra'no Meliulovna
Sirdaryo viloyati
Sayxunobod umani 35 - maktab tarix fani o'qituvchisi
Tel +998993463226*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'rtta Osiyo uyg'onish davri haqida hamda ajdodlarimiz qoldirgan boy madaniy va ilmiy asarlarni yoshlardan tarbiyasida o'rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: renesans, Markaziy Osiyo, So'g'd, O'rxun, Xorazm yozuvlari

Hozirgi kunda O'zbek xalqi va O'rtta Osiyo tarixini o'rganish natijasida yurtimiz qadim zamonlardan boshlab rivojlanganini bilishimiz mumkin. Bunga sharq olamida, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari hayotida rivojlangan madaniyatning mavjud bo'lgani haqida qadimgi Baqtriya, So'g'd, O'rxun, Xorazm yozuvlarida bitilgan yodgorliklar, devoriy - tasviriy san'at asarlari guvohlik beradi. Darhaqiqat, O'rtta Osiyoni qadimgi madaniyat beshiklaridan biri deya olamiz. Bizga ma'lumki, O'rtta Osiyoda "Uyg'onish davri" deb atalgan bosqich g'arbdagidan oldin sodir bo'lgan. Shu o'rinda, g'arb olimlarining fikrini keltirib o'tmoqchiman "Sivilizatsiya sharqda tug'ildi - g'arbda ulg'aydi". Darhaqiqat, shunday, O'rtta Osiyolik olimlar tomonidan yaratilgan kashfiyotlar va ilmiy meroslar asosida g'arbda ana shunday sivilizatsiya paydo bo'ldi.

Mavjud adabiyotlar va fikrlar tahlili asosida Markaziy Osiyodagi xalqlar Milliy madaniy Uyg'onishni uch davrga bo'lishi mumkin:

1. IX-XII asrlar arab bosqinidan keyingi davr.
2. XIV-XV asrlar mo'g'ul istilosidan keyingi davr.

Shu o'rinda ta'kidlash o'rinali bo'lar ediki, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi, taraqqiy etishi uchun albatta, mamlakat iqidisodiy tomonidan rivojlangan va tinch hayot ta'minlangan bo'lishi kerak. Ushbu davrga kelib shunday vaziyat yaratildi. Davlat hukmdorlari ma'rifatparvar bo'lib ilm fanga rahnamolik qildilar. Sharqda uyg'onish davri va madaniyatning yuksalishi haqida akademik M.M. Xayrullayev "Mustaqillik va uyg'onish, mustaqillik va yuksalish uzviy bog'liqdir, u bizdan aql-idrokni, bilimni, iste'dod-u qobiliyatni, faollikni, kuch-g'ayratni talab etadi" Shu o'rinda Birinchi Prizidentimiz I.A.Karimovning shu xususdagi fikrlarini ham keltirmoqchiman "O'rtta asrlar Sharq tarixi shundan dalolat beradiki, madaniyat va ta'lim-tarbiya, tibbiyat, adabiyot, san'at va arxitektura sohalaridagi beqiyos yuksalish, ilmiy maktablarning vujudga kelishi, yangi-yangi iste'dodli avlodlar to'lqinining paydo bo'lishi va voyaga yetishi – bularning barchasi birinchi navbatda iqtisodiyot, qishloq va shahar xo'jaligining ancha jadal o'sishi, hunarmandlik va savdo-sotiqning yuksak darajada rivojlanishi, yo'llar qurilishi, yangi karvon yo'llarining ochilishi va avvalambor, nisbiy barqarorlikning ta'minlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan"

O'rtta Osiyo uyg'onish davri o'ziga xos edi. Chunki turk xalqiga xos bo'lgan madaniyat bilan uyg'unlashgan holda takrorlanmas va boshqa xalqlar uchun namuna bo'la oladigan boy madaniyat hamda ilm-fan rivoji o'rtta osiyo renesansining asosiy belgilariidan bo'ldi desak, xato bo'lmaydi O'rtta Osiyoda uyg'onish davri madaniyatining o'ziga xos belgilari quyidagicha:

- dunyoviy ilmlarga intilish, din va diniy bilimlarni jamiyat, insonlar manfaati nuqtai nazaridan talqin etish;
- tabiatni, mavjud hayotni, mayjudotni o'rganishga qiziqishning kuchayishi, uning sirlarini ochishga va undan foydalishga intilishning ortib borishi, shu munosabat bilan tabiatshunoslik ilmlarining rivojlanishi;
- insonga muhabbat, uning axloqiy, aqliy xislatlarini, qobiliyatlarini o'rganish va fazilatlarini ochib berishga intilish, mantiq ilmiga katta e'tibor berish, komil insonni tarbiyalash, yetuk fozil jamoa haqidagi fikrlarni asoslab berish.

Darhaqiqat, ota bobolarimiz tomonidan yaratilgan boy meros bilan faxrlansak arziyi. Birinchi Prizidentimiz I.A.Karimov 2014-yil may oyida Samarqand konferensiyasida ta'kidlaganidek "Men O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sifatida Misr Arab Respublikasi poytaxti Qohira shahrida bo'lganimda, buyuk bobokalonimiz Ahmad al-Farg'oniy tomonidan yaratilgan nilomerni ko'rib, bu ulug' ajdodimizning ilmiy dahosi oldida yana bir bor hayratga tushish baxtiga muyassar

bo'ldim. Fazoviy trigonometriya asoschisi deb tan olingan, o'zining matematika va astronomiya sohasidagi kashfiyotlari bilan shuhrat qozongan yana bir buyuk alloma Abu Nasr ibn Iroqdir. Uni haqli ravishda "Ikkinchı Ptolomey" deb ataydilar". Bu albatta ota-bobolari o'tmishdoshlardan faxrlanish tuyg'usini yosh u qari albatta his qilishi aniq. Yoshlarga buyuk ajdodlar haqida o'qitish orqali ularni ajdodlarga munosib farzand bo'lish uchun harakat qilishlari va eng muhimi o'tmishi bilan faxr tuyg'usi shakllanadi.

Foydalaniman adabiyotlar:

1.O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning "O'rta asrlar sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati" mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqi – 16.05.2014

SOG'LOM TAFAKKUR – O'QUVCHILARNI HAYOTIY MAQSAD SARI
YETAKLOVCHI OMIL

*Jo'rayeva Shahnozaxon
Farg'ona viloyati Uchko'prik tumani
35-umumi o'rta ta'lif maktabi Milliy istiqlol
g'oyasi fani o'qituvchisi tel 90343 9435*

Annotatsiya: Maqlada "sog'lom tafakkur" tushunchasi va uning mohiyati hamda sog'lom tafakkurning o'quvchilarda qat'iy hayotiy pozitsiyani shakllantirishdagi o'rni yoritib berilgan. Shuningdek, sog'lom tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari aniqlashtirilgan. Kalit so'zlar. Tafakkur, sog'lom tafakkur, shaxs, o'quvchi, boshqarish, refleksiya, yo'nalganlik.

Jamiyatning yangilanish sari jadal harakatlanishi o'sib kelayotgan avlodda yangicha fikrlash tarzini shakllantirishni ham taqozo etadi. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda o'quvchilarda yangicha fikrlashni qaror toptirishning quyidagi asosiy yo'nalishlari ajratib ko'rsatilgan: shaxsda o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z istiqbolini erkin tanlay olish hissini qaror toptirish; odamlar ongi va tafakkurida tub burilish yasash, har qanday islohotlarni fuqarolar ongi, tafakkuri va qalbi orqali o'tkazish yo'lini tanlash; o'z shaxsiy manfaatlari bilan jamiyat manfaatlarini uyg'unlashtira olish, jamiyatda sodir bo'layotgan voqeа-hodisalarga nisbatanloqaydlik va beparvolikni yo'qotish fikri mustaqillikka erishishni ta'minlash.

Abu Nasr Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida inson tafakkuri haqida fikr yuritar ekan: "Modomiki, u o'z zotidan fikr qilishga qodir bo'la olardan, u oqil bo'la oladi. Natijada uning zoti aqlga erishsa, u holda u fe'li bilan aqlga ega bo'ladi. Balki u aql bo'la oladi, u o'z zoti bilan fikr qiladigan, oqil bo'la oladi. Zoting o'zi ham aqlga erishdimi, demak, uning o'zi ham aqlga erisha oladi", degan fikr orqali aql va intellektning o'zaro uyg'un hamda farqli jihatlarini tahlil etgan.

Sog'lom tafakkurni rivojlantirish masalasi tizimli va kengroq tavsifda Y.I.Orlovning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Uning fikricha, sog'lom tafakkur yuritishning asosiy roli o'z-o'zini takomillashtirish – xarakterning uyg'unligi, o'z-o'zidan va atrof-muhitdan rozilik, yomon odatlardan saqlanish, o'z hissiyotlarini boshqarish, o'z ehtiyojlarini nazorat qilish uchun zaruriy shart-sharoit yaratishda namoyon bo'ladi. Ichki nizolar, ziddiyatlar, tibbiy-profilaktik fikrlashni Y.Orlov, sog'lom tafakkur deb atashni taklif etadi. Shunga muvofiq, kundalik holga aylangan, avtomatlashgan kuch ta'siridagi odatdagi fikrlashni nosog'lom tafakkur deb atash mumkin.

N.Vasilyevaning ta'kidlashicha, fikrlashni tashqi tomonidan ko'rinishi turgan muammolarni hal etishga qaratilgan aqliy harakatlar yig'indisi sifatida an'anaviy tushunishdan farqli ravishda sog'lom tafakkur shaxsning o'z-o'zida namoyon bo'layotgan muammolarni (masalan, o'z-o'zini noo'rin azoblash, muvaffaqiyatsizlikdan tashvishlanish va h.k.)ni bartaraf etishda o'z aksini topadi.

Yuqoridagi tahlillarga asoslangan holda aytish mumkinki, sog'lom tafakkurning o'quvchilarda qat'iy hayotiy pozitsiyani shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati quyidagi jihatlarda o'z aksini topadi: 1. Sog'lom tafakkur fikriy jarayon obyektlariga diqqatni jamlash va konsentratsiyalash (bir joyda to'plash) imkonini beradi. Agar inson o'z diqqatini jamlay olmas ekan, voqelik va undagi o'z o'rnini kuzatish imkon bo'lmaydi. Diqqatni jamlay olish va zaruriy timsollarni o'rnata olish esa, obyektlarni reallik va intellektuallik uyg'unligida amaliy vizuallashtirishga xizmat qiladi. 2. Sog'lom tafakkur inson tomonidan nazorat qilishga ehtiyoj sezuvchi aniq ruhiy holatlar haqida bilimlarga ega bo'lish imkonini beradi. Norozilik, noo'rin arazlash haqida fikr yuritish uchun norozilik kayfiyati o'zi nima, u qanday tuzilishga ega, uning yuzaga kelishi nima bilan bog'liq va u qanday ko'rinishlarda namoyon bo'lishi haqida bilimlarga ega bo'lish talab etiladi. Sog'lom tafakkur shaxs psixologiyasi asoslari, emotsiional-irodaviy sifatlarga doir bilimlarga ega bo'lishni taqozo etadi.

3. Refleksiya uchun qulay muhit yaratishda ichki xotirjamlikni hosil qilish lozim. Y.Orlovning ta'kidlashicha, agar refleksiya relaksatsiya (xotirjamlik) vaziyati bilan uyg'unlashsa, sog'lom tafakkur yomon o'y-xayollar, noto'g'ri tasavvurlar, timsollardan xalos bo'ladi va ularning ongda qayta takrorlanishi stress holatini yuzaga keltirmaydi. Mazkur sharoitda inson vaziyatga moslashadi, agar salbiy emotsiyalar takrorlanganda ham, yomon taassurot yuzaga kelmaydi.

Xulosa qilib aytganda, sog‘lom tafakkur o‘quvchida ijtimoiy voqelikka anglangan, individual va real munosabatni shakllantirish asosida hayotiy maqsad va qat’iy pozitsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Farobi. Fozil odamlar shahri. – T.: Yangi asr avlod, 2016.
2. Nazarov Q. Falsafa: qomusiy lug‘at. – T.: Sharq, 2004.
3. Ataxanova S. Tafakkur innovatsion ta’lim dasturida // “Sog‘lom avlod uchun” jurnali. 2011. №11. 5-b.

TARIX DARSLARIDA O'YINLI USULLARDAN FOYDALANISH

*Kamola Muyitova Hamidovna
Buxoro Viloyati Vobkent tumani 4-umumiy o'rta ta'lif
maktabi tarix fani o'qtuvchisi tel: 97 301 80 87*

Annotatsiya: Pedagog xodimlari har bir darsda qiziqarli, samarali bo'lgan yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish kerak.Ushbu maqolada tarix fani dlirasi qo'llaniladigan yangi metod haqida ma'lumot beriladi.Yangi uslubning maqsad va qo'llash bosqichlari haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy, samara, maqsad, darslik, tarix, bosqich, usul, guruh.

Maktablarda o'qitilayotgan ijtimoiy, shu jumladan tarix fani o'zida olivjanob fazilatlarni mujassamlashtirilgan insonni tarbiyalashda benihoya ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'quvchi kishilik jamiyatni bosib o'tgan yo'lmi, ularning chet el bosqinchilariga qarshi, o'z ozodligi va baxt-saodati, porloq kelajagi uchun olib borgan kurashlari haqidagi asosiy ma'lumotlarni tarix darslaridan bilib oladi. Shu bilan birga tarix darslari o'quvchining hozirgi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni to'g'ri anglashga yordamlashadi.

Sizga taklif etilayotgan "Mavzuga zamin" o'yinli usuli tarix darslarni qiziqarli va samarali o'tishiga yordam beradi.

"Mavzuga zamin" usuli

Maqsad: O'quvchilarni o'tilgan mavzuni mustahkamlashdan oldin, shu mavzu bo'yicha o'quvchilarni darsga tayyorlash ya'ni zamin hozirlash.

Bizga ma'lumki o'quvchilar mavzuni o'qituvchi tushuntirib berishi chog'ida va o'zi darslikdan o'qib o'zlashtirishi mumkin. Lekin bu degani sinfda hamma o'quvchilar o'zlashtira oladi degani emas. Chunki hamma o'quvchilarning xotirasasi, fikrlash doirasi birdayin bo'lmaydi. Shuning uchun ularga turli xil o'yinlar, sahnali ko'rinishlar, baxs-munozaralar orqali darslar tashkil qilinsa, sinfdagi uncha yaxshi o'zlashtira olmaydigan o'quvchilar ham mavzu haqida tushuncha hosil qilibgina qolmasdan, mustahkamlab oladi. Dars jarayonida o'tilgan mavzuni mustahkamlash chog'ida, avvalombor, o'quvchilarni darsga tayyorlab olishi kerak. Yaxshi dars o'tilishi, o'quvchilarning yaxshi o'zlashtira olishi eng birinchi navbatda o'qituvchi o'quvchilarni o'ziga jalb qilishi, o'tilgan mavzuni dab-durustdan boshlab, ularga o'tilgan mavzu yuzasidan topshiriqlar berishdan emas, aksincha o'quvchilarni o'tilgan mavzu haqida qisqacha tasavvur hosil qilib olishiga bog'liq.

Qo'llash bosqichlari bo'yicha tavsiyalar:

- Bu usul ko'proq o'quvchilarni darsga tayyorlab olishi, o'tilgan mavzuni takrorlab, mustahkamlashga zamin hozirlash uchun ishlataladi.
- Bu usul 5-11 sinflarda amalga oshirilsa maqsadga muvofiq.
- Guruhlar belgilanadi. O'quvchilar guruhlarga 5-7 kishidan bo'linishlari kerak. Guruhlarga bo'lish chog'ida guruhlarning kuchlari teng bo'lishiga ahamiyat berish lozim. Har bir guruhga 2-3 ta yaxshi o'zlashtira oladigan o'quvchilarni va unga yaxshi o'zlashtira olmaydigan o'quvchilarni joylashtirib bo'lish kerak.
- Har bir guruh o'ziga nom qo'yish kerak. Buning uchun o'qituvchi guruhlarga quyidagicha murojaat qiladi: „Siz guruhga nom qo'yayotganda quyidagilarga e'tibor bering?”

Siz guruhingizga o'tilgan mavzuning ichidan biror-bir voqeani keltirib chiqaruvchi so'zlar yoki o'tilgan mavzuning asosiy mazmunlaridan birini tashkil etuvchi so'zlar orqali nom qoying;

Guruhingiz bilan bu nomni nima uchun qo'yanligingizni aytib berish uchun tayyorlaning (1-minut vaqt beriladi).

Har bir guruh nom qo'yib bo'lgandan so'ng, u guruhlardan bu nomni nima uchun qo'yanligi so'ralishi kerak.

Yuqoridagilarni o'tkazib bo'lgandan so'ng,o'quvchilar o'tilgan mavzu haqida qisqacha tushuncha hosil qilib,o'quvchilar mavzuni mustahkamlash uchun zamin hozirlanadi.Keyin o'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun shu guruhlarga savollar,topshiriqlar berish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Azizxo'jaeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. –T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2006 y. 200b.

2. Ахмеджанов М.М., Тўхтаева З.Ш. Дидактик воситалар мажмуаси. Тошкент: Paradigma, 2018. – 156 б.

TURKISTONDAGI MUSTAMLAKACHILIKNI MADANIYATGA TA'SIRI

*Mamadaliyeva Shohista Xudoyberdiyevna
Sirdaryo viloyati Guliston shahri
Xalima Xudoyberdiyeva nomidagi ona tili va adabiyoti
fanlarini chuqurlashtirib o'qitishga qaratilgan
ixtisoslashtirilgan maktab internati tarix fani o'qituvchisi
Tel 901076822*

Annotatsiya: ushu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida rus hukumatining o'l kamizda olib borgan mustamlakachilik siyosatining madaniyatimizga ta'siri, ijobiy va salbiy oqibatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Mustamlakachilik, madaniy meros, O'rta osiyo

O'rta osiyo xonliklar Rossiya mustamlakasiga aylangandan song Rossiya imperiyasi Turkiston xalqini ma'naviy-madaniy jihatdan tutqinlikka solish, o'zining uzoqqa mo'ljallangan manfaatiga bo'ysundirish siyosatini yuritdi. Uning mohiyati, mazmuni mahalliy xalqni uning milliy, tarixiy ildizlaridan uzib tashlash, xalqning ma'naviy, madaniy, tarixiy merosini yo'q qilish, ruslashtirishdan iborat edi. Turkiston general-gubernatorligining Farg'ona viloyati harbiy-gubernatori Skobelev sozi bilan aytgandai: «Millatni yo'q qilish uchun uni qirish shart emas, uning madaniyatini, san'atini, tilini yo'q qilsang bas, tez orada o'zi tanazzulga uchraydi» Turkistonda ana shunday yovuz qarashlarga mos siyosat va amaliyot yuritildi

Mustamlakachilar tomonidan o'zbek xalqining boy madaniyati talon taroj qilindi. O'zbeklarning qimmatbaho tarixiy asori atiqalari va boy yozma manbalari Peterburg va Moskvaga tashib ketildi. San'at darajasida ishlangan Muhammad Rahim taxti, Amir Temur maqbarasining naqshinkor darvozasi, undagi bitiklar, oynalar, oltin koshin-lar, Ahmad Yassaviy maqbarasidagi naqshinlar, katta qozon («Nazrniiyoz qozoni») turli tarixiy buyumlar, noyob kitoblar va boshqalar shular jumlasidandir. Ma'naviyat va madaniyatning asosiy belgilaridan biri din hisoblanishini yaxshi bilgan mustamlakachilar tomonidan Islom diniga e'tiqod, ruhoniylar, masjid va madrasalar oyoq osti qildi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad esa axolini dindan ajratgan holda o'z madaniyatini singdirishdan iborat edi. Rossiya ma'murlari musulmon muassasalari, madrasa ishlariga aralashib, ularning faoliyatini tobora cheklab bordi. Maorif va madaniyat sohasida ruslashtirish siyosati yuritildi. Turkistonlik bolalarni ruslar bilan aralashtirib o'qitish va tarbiyalash g'oyasi ilgari surildi va 1884-yilda Toshkentda dastlabki «rus-tuzem maktabi» ochildi. XIX asr oxirida ularning soni yuztadan oshib ketdi. Bunday maktablarda rus va o'zbek muallimlari dars mashg'ulotlarini o'tadigan bo'ldi. Maqsad o'zbek yoshlariga rus tilini o'rgatish va rus turmush tarzini singdirish edi. Rus tilini yerli aholiga singdirish uchun aynan tilni o'rgatish va bu orqali xalqni madaniyatidan uzoqlashtirish edi.

Rossiya ma'murlari yerli aholi bolalarini «rus-tuzem maktablari»ga jalb qilish, qiziqtirish uchun o'lkadagi mahalliy ma'muriyat boshqruvida rus tilini bilganlar ishlaydi, degan talabni qo'ydilar. Bu talabdan maqsad «yerlarda mansabga qiziqib» rus tilini o'rganish, ruslashish manfaatini uyg'otish edi. Rus tilini bilgan mahalliy aholi vakil la riga imtiyozlar yaratildi. Shu tariqa, o'lkada ish yuritish asta-sekin rus tiliga o'tkazila bordi. Mahalliy aholiga Rossiyaning ulug'vorligini ko'rsatish, yevropacha turmush tarziga qiziqtirish uchun Rossiyaning markaziy shaharlariga sayohatlar uyushtirildi. Katta yoshdagilarni, shuningdek, yoshlarni guruhi-guruhi qilib, Peterburg, Moskva va boshqa shaharlarga olib borib, oq podshohning qudratini, baland imoratlar, ishlab chiqarish korxonalarini ko'rsatishadi. Mustamlakachilar syo hatchilar o'z yurtiga qaytib borgach, Rossiyaning ulug'vorligi haqida vatandoshlariga so'zlab beradi, Rossiya tarkibida bo'lganidan g'ururlanadi, degan maqsadda edilar. Bu tadbirlar ruslashtirish manfaatlarini ko'zlab uyushtirilardi. Mustamlakachilararning yerli aholi turmushiga ma'naviy-ruhiy taz yiq o'tkazish dasturida o'lka xotin-qizlarini ruscha hayot tarziga o'rga tish masalasiga alohida o'rin berilgan edi. Shu maqsadda, shaharlarda xotin-qizlar ambulatoriyalari tashkil etilib, ularda rus shifokorlari faoliyat ko'rsatdi. Ambulatoriyalarda ayollarga zarur tibbiy maslahatlar, tibbiy yordamlar ko'rsatildi, bu ijobiy hol, albatta. Shu bilan birga, ayollarga ruscha turmush tarziga o'tish, ular ning farzandlari tarbiyasiga ta'sir etish, pravoslavcha qarash larning afzalligi,

«paranji zulmidan xalos bo‘lish, ochilish» zarurligi haqida tashviquot qilindi. Albatta ushbu amalga oshirilgan ishlarning asl maqsadi o‘zbek xalqiga rus madaniyatini singdirish orqali o‘z madaniyatidan uzoqlashtirishdan iborat bo‘ldi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, rus hukumati mustamlakachilik siyosati bosqichma bosqich amalga oshirdi. Bundan ko‘zlangan maqsad esa xalqni ma’naviyatidan ayrish, o‘zliklarini unutishlari uchun yangicha madaniyatni olib kelishdi Shuni ham tan olish kerakki mustamlakachilar tomonidan o‘lkaga ko‘plab kommunikatsiya, texnika yangiliklari va ilm fan kirib kelganini tan olish kerak. Lekin ular yetkazgan ziyon olib kelgan yangiliklardan ancha ko‘p edi. Birinchi Prizidentimiz I.A.Karimov takidlaganidek «Bu salbiy oqibat tashqaridan olib kirilgan sivilizatsiya natijalaridan ko‘ra bir necha barobar ortiq edi»

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bog‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: «O‘zbekiston». 1997. 55-bet.

2. Q. USMONOV, M. SODIQOV S. BURXONOVА “O‘ZBEKISTON TARIXI” Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2016.

MILLIY G'OYANI O'QITISH METODLARI

*Mamadaliyeva Mayludaxon Umarovna
Oltiariq tumani 13-maktab
milliy g'oya fani o'qituvchisi
tel: 91-105-10-57
e-mail:umarova@mail.ru*

Annotatsiya: maqolada milliy g'oya fanini o'qitish va ta'lif jarayoniga kirib kelgan metodlardan foydalanish bo'yicha mulohazalar yoritilgan

Kalit so'zlar: milli g'oya, ma'naviyat, maqsad, metod, o'qitish metodlari

Ma'naviyat masalasi mamlakatimiz mustaqilligidan keyin yangi bosqichga ko'tarildi. Ma'naviyatni yoshlar ongiga chuqur singdirish maqsadida ta'lif jarayoniga fan sifatida kirib keldi. Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat assoslari fanini o'qitish esa keng dunyoqarashni talab etadi. Fanining maqsadi shaxs ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish, o'sib kelayotgan yosh avlodni, iyomon-e'tiqodli, sharm-hayoli, or-nomusli, o'z vatani, xalqi va uning boy tarixiy hamda madaniy qadriyatlari, merosi, urf-odatlariiga sodiqlik ularga bo'lgan muhabbatni shakllantirishga qaratilgandir.

Hozirgi globallashuv jarayonida bilimlar majmuasi va axborotlar, turli xil adabiyotlar shu qadar ko'payib ketdiki, ularni ma'lum ajratilgan soatda o'zlashtirib olish qiyin. Ayniqsa, milliy g'oya fanini o'qitishda bir qator murakkabliklar borki, ularni yechimini topish maqsadida o'qitish texnologiyalaridan foydalanish lozim. Shu sababli eng zarur bilimlarni egallash uchun o'qitishning turli xil texnologiyalari va metodlari yuzaga kelmoqda. Ularni saralab qo'llash esa asosiy vazifadir. "O'qitish texnologiyasi" tushunchasi ilk bor 1970-yilda YUNESKO konferensiyasida yangradi. Unda o'qitish texnologiyasi informatsion inqilob natijasida paydo bo'lgan va didaktikada foydalanadigan inson o'rtasida aloqa (muloqot) usul va vositalari yig'indisi sifatida tavsiflanadi. Zamonaviy pedagogikada o'qitish texnologiyasining asosiy tavsifi sifatida uning tizimligi, ilmiyligi, qayta tiklanuvchanligi, qo'shiluvchanligi, samaradorligi, sifat va motivlashganligi, axborotliligi, nusxa olish imkoniyati, yangi sharoitga ko'chirish mumkinligi kabi jihatlariga e'tibor qaratiladi. O'qitish texnologiyasi ilmiy asoslangan didaktik jarayon loyihasini amalga oshiruvchi va yuqori darajadagi samaradorlik, ishonchlilik va kafolatga ega natijalarga molik pedagogik faoliyatdir. Metodlar (usullar)ni har qanday muammoni (maksadni) uzatish va qabul qilish harakteriga qarab quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- so'z orqali ifodalanadigan metod;
- ko'rgazmali metod;
- amaliy metod.

Ta'lif mazmunini o'zlashtirishda o'quvchilarining bilim saviyasi, o'zlashtirish qobiliyati, ta'lif manbai, didaktik vazifalarga qarab, munosib ravishda metodlar qo'llaniladi. Hozirgi umumta'lif maktabidagi samarador o'qitish texnologiyasi – bu muammoli o'qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy – tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi. Muammoli vaziyatning belgilari quyidagilardir:

- notanish faktning mavjud bo'lishi;
- vazifalarni bajarish uchun beriladigan ko'rsatmalar, yuzaga kelgan bilish mashaqqatini hal qilishda ularning shaxsiy manfaatdorligi.

Muammoli o'qitishning vazifasi, talabalar tomonidan bilimlar tizimi va aqliy faoliyatlarini samarali o'zlashtirishga hamkorlik qilish, ularda yangi vaziyatda olingan bilimlarni ijodiy qo'llash malakasini hosil qilish, bilish mustaqilligi hamda o'quv va tarbiya muammolarini hal qilishdir. Ta'lifni muammoli o'qitish jarayonida o'qituvchi bilish faoliyatini ko'zg'atadigan, faollashtiradigan, ongni charxlaydigan vazifalar beradi. O'quvchilar mustaqil holda yoki o'qituvchining yordamida uni yechish, hal qilish uchun ijodiy izlanadilar. Muammoli o'qitish yoki muammoli masalalarning yechilishini talab qilish o'quvchilarining egallagan ilmiy bilimlariga hosil qilingan ko'nikmalariga asoslangan holda izlansa yoki olingan bilimlarini xotirlasa, bemalol o'zi yecha oladigan qilib tuzilish kerak. Aks holda, masala o'quvchining

ulgurmagan bilimlariga ham asoslanib tuzilsa, u holda o‘quvchi o‘ziga ishonmay qoladi, o‘zidagi bilimga ishonchi yo‘qoladi, har qanday ilmiy ta’lim o‘quvchi uchun muammolidir. Chunki o‘quvchiga hozirgacha noma’lum bo‘lgan yangilik bilan tanishtiradi. Muammoli o‘qitish fikrlash faoliyatini o‘siradi, har narsani bilishga qiziqish uyg‘otadi. Mustaqil ijod qilishga intilish kabi shaxsiy fazilatlarini tarbiyalaydi. Umuman olganda, milliy g‘oya fanida o‘qitish metodlaridan foylanish o‘quvchiga katta imkoniyat yaratadi. Milliy g‘oya fani fikrlashlar majmuidan iborat ekanligini hisobga olsak, eng samarali o‘qitish metodlarini tanlay bilishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Yusupov. Jamiyat ma’naviy taraqqiyoti. T. 2001
2. Lafasov.T, Toshpo‘latov, G.Lafasova.”Milliy g‘oyani o‘qitish metodikasi” Toshkent 2008
3. Imomnazarov M, Eshmuhammedov. Milliy ma’naviyatimiz asoslari. T., 2001
4. Imomnazarov M. Milliy ma’naviyatimiz nazariyasiga chizgilar. T., 1998. 1-q
- 5.Lafasov M, F.M.Satarova, Norqulov .”Ma’naviyat asoslarini o‘qitish metodikasi” Toshkent 2009
- 6.Suyunov O.”Pedagogika”ma’ruzalar matni Samarqand 2008

TARIX DARSLARIDA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH

*Mirzarahimova Odinaxon Azamovna,
Uchko'prikl tumani 20-maktab tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +99890-556-18-77
dilyorajonov9@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarix fanini hozirgi kundagi izlanishlari bo'yicha, uning rivoji bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. O'quvchilarda fanni o'zlashtirishdagi ahamiyatli jihatlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, diversifikatsiya, sabab - voqealar – oqibatlar, vizual zanjir, internet manbalari,

Yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish materialning mazmunini sezilarli darajada chuqurlashtirishi, qidiruv ishlarini tezlashtirishi va diversifikatsiya qilishi mumkin, o'qitishning noan'anaviy usullaridan foydalanish o'quvchilarning tarixiy materiallarni o'zlashtirish bo'yicha amaliy ko'nkmalarini shakllantirishga, ushu fanga chuqur qiziqish uyg'otishi mumkin. Ammo ehtiyyot bo'ling! O'zingizning sinovingizdan so'ng turli xil manbalardan foydalanish yaxshiroqdir. O'quvchilarning o'zlari internet manbalari sahifalarida xatolarga duch kelishadi. Tajribali o'qituvchi vaziyatdan chiqib ketishi mumkin: "Yaxshi, men sizni hiyla-nayrang haqida ogohlantirmoqchi edim, lekin siz o'zingiz xato qildingiz!"

Maktabdagi tarixiy ta'limga ko'pincha materiallar va hodisalarining parchalanishidan aziyat chekadi. Ko'pincha o'quvchi avvalgi darslarda o'rgangan narsalarini, nima sababdan o'zaro bog'liqlik olib kelishini bilmasdan turib unutib qo'yishi mumkin. Agar butun mavzuga oid materiallar shunchaki bir necha darslarda hikoya, ma'ruza orqali yetkazilsa, bu talabani chalkashtirib yuboradi, uning boshida ko'plab subtopiklarning "tartibsizligi" paydo bo'ladi. Ammo bitta vizual zanjirda tashkil etilgan, o'quvchi tomonidan aniq tushunilgan va asosiy tugunli sub-savollar va subtopiklar bilan bir xil voqealar va faktlar yangi, yuqori natijaga olib keladi.

Tarixiy hodisaga to'liq qarash, yagona zanjir: "sabab - voqealar - oqibatlar", asosiy muammolar va voqealarni yoritib berish - bu asosiy narsa.

Tarix darslarida ta'limga rivojlanish tamoyillariga asoslangan metodologiyadan foydalanish yanada foydalidir. Ushbu texnologiya o'quvchilarning nazariy tafakkurini shakllantirishga qaratilgan. Nazariy tafakkur deganda hodisalarining kelib chiqishi sharoitlarini kuzatish qobiliyati tushuniladi; nima uchun bu hodisalar bu yoki boshqa shaklda bo'lishini bilib oling; ushu hodisaning (haqiqatning) paydo bo'lishi jarayonini takrorlash. Soddalashtirilgan, bu formula bilan ifodalanishi mumkin: sabab - harakat - natija - ta'sir - hodisa. Bunday tarixiy fikrlashning o'ziga xos xususiyati dialogdir va nazariy tushunchalarni faqat munozara paytida o'rganish mumkin. Darsdagi muloqot, birinchidan, samimiylar muhit, agar gapirish qo'rqnichli bo'lmasa, siz salbiy bahoni olmaysiz; ikkinchidan, bu o'z fikrini bildirgan kishining faolligini oshirish; uchinchidan, bu o'z pozitsiyasini himoya qilish; to'rtinchidan, bu birgalikdagi ijodiyliz tushunish, ular birgalikda o'quv vazifasini hal qilganda.

Shunday qilib, tarix fanini o'qitishda va o'quvchilarni bilim faolligini oshirishda tarixni o'qitish muammolarini hal qilish uchun tarixni o'qitish muammolarini samarali yechimlaridan biri sifatida faol qidiruv usulidan foydalanish tavsiya etiladi.

1. talabalarning hayotiy tajribasini shakllantirish imkoniyati;
2. ijodkorlik va mustaqillikni rag'batlantirish, o'zini anglash, o'z fikrini ifoda etish;
3. talabalarning o'z-o'zini tarbiyalash tamoyilini amalga oshirish;
4. mavjud vaziyat tarixini baholash.

Hech qanday yangi yoki universal usullar mavjud emasligini barchamiz yaxshi bilamiz. Ammo, agar o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi ijodi bo'lmasa, hech qanday uslub samarali bo'lmaydi.

Foydalilanigan adabiyotlar

1. Актуальные вопросы методики обучения истории в средней школе. М., 1984.
2. Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. М., 1968.

TARIXIMIZ QACHONDAN BOSHLANGANDI?!

*Odomboyev Maxmudjon Maqsudovich
Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani
9-son mактабning tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada tariximiz va uning davrlashrirish masalalari, o'tmishga yaqinroqdan nazar solish jarayonlari aks ettirilgan.Tarix sahifalari o'zi qachondan boshlanganligi masalasi haqida imkon qadar fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: o'tmish, tarixiy shaxs, eksprement, temuriy, Oktabr to'ntarishi.

Tarix. Bu sohayam yaqin o'tmishdan to'la oyog'ini uzib olgani yo'q. Oldimizda turgan eng mushkul vazifa ona sutiday toza, xolis va haqqoniylar milliy tarixni yaratishdir. Bunda nimalarga rioya etilishi lozim?

Birinchidan, tarixni davrlarga bo'lish, chegaralash, tarixiy shaxslarni hukmron mafkura elagidan o'tkazish o'tmishimizga nisbatan haqsizlik bo'ladi. Bunday deyishimizga asos shuki, bolshevoyerlар bizga tarixning 1917 yildan boshlangan, biz seni odam qildik, deya uqtirgan.Mustaqil bo'lgach esa bizda milliy davlatchilik tarixi Amur Temurdan boshlangan, degan tushuncha shakllandi. Ya'ni, bizning tariximiz 600-700 yildan iborat, go'yo.

Ikkinchidan, tarixiy shaxslarga xolis yondashuv zarur. Tarix shunday hodisaki, uning ustida eksprement o'tkazib bo'lmaydi. Bir kun kelib u baribir aslicha namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, tarixiy shaxsga nisbatan shaxsiy mehr yo adovat unda rol o'ynamasligi kerak. Misol sifatida tarixda yirik davlat arbobi va shoир sifatida mashhur bo'lgan Shox Shayboniiga bo'lgan munosabatimizni keltirishimiz mumkin. Holbuki, u Temurdan so'ng qudratli markazlashgan saltanat tuzgan. Uning nazmiy devoni ham nihoyatda bebafo. Afsuski, bu ulug' ajdodimiz shaxsiga haligacha yotsirab qaraymiz.

O'tgan asr boshida sodir etilgan Oktabr to'ntarishi, mamlakatimizni chulg'ab olgan milliy ozodlik harakati ham hali xolis va haqqoniylar bahosini olgan emas. Nima emish, bosmachilik harakati emish. Jadidlar harakati-chi? Bizga shunday bir tushuncha berildiki, Behbudiy, Munavvar Qori, Fitrat, Cho'lpion, Qodiriy, Alixonto'ra Sog'uniy kabi milliy ozodlik yo'lida fido bo'lgan ma'rifatparvarlar ortiqcha targ'ib qilinsa, milliy ehtiroslar junbushga kelib, olomon bosh ko'taradi, go'yo. Hatto jadid deyishni ham cheklab qo'yishdi. Uchinchidan, millatimizning kelib chiqish tarixini yoshlarga ochib bersak, g'oyat o'rinli bo'ladi. Nimagadir bizda "turkiy" degan atama bugz'unchi diniy oqimlar nomidan ham noxush kayfiyat qo'zg'aydi. O'z vaqtida "xalq dushmanlari"ga shunday hadiksirab qarashgan. Menimcha bunday hol G'arbdagiijtimoiy institut va markazlarishlab chiqqan "panturkizm" degan ayblov tamg'asi bilan bog'liq. Holbuki, bugun slavyanlar slavyanchasiga, forslar forschasiga, sionistlar esa sionistchasiga o'z manfaatini himoya qilayotir. Hech kim ularni "sen slavyanparast", "sen forsparast" yoki "sen sionistsan"deyaayblayotgani yo'q. Demokratiya umuminsoniy qadriyatmi?!

Tarixdan ma'lumki, Otillo turkiy qavmlar bayroqdori sifatida Rimgacha borgan va uni mavh etgan afsonaviy qahramon. Atrofda Yevropada unga varvar deb nafrat bilan qaraydi, uning bizga aloqasi yo'q, deganga o'xshash hayqiriqlar jarangladi... Xullas, u bo'ldi-bu bo'ldi, o'sha yig'ilishdan so'ng, tarixiy qarashlar o'zgardi-ketdi. Pastdag'i mas'ullar Otillonning bizga keragi yo'q, deb qora chiziq tortishdi. Tariximizni Amir Temur davridan belgilash ham o'shanda boshlangan. Xullas, o'shanda tarixga yondashuvimiz hiyla o'zga tomonga og'ib ketdi... Shunday ta'sirlar o'laroq biz hamon tariximizga eskicha — sovet davrida bo'lgani kabi yondashib kelayapmiz. Hamon o'zbek atamasining paydo bo'lishini bahs etamiz. Gohida turkiyligimizdan "or" ham qilamiz. Holbuki, tarix bilan bog'liq muammolarga oydinlik kiritish uchun maxsus ilmiy tadqiqot instituti tashkil etish vaqtida allaqachon kelgan...Qani shu, tarix?..

Kishilik jamiyatiga oid qadim Xitoy manbalarini, umuman, sharqning dono muarrixlari yozib qoldirgan barcha kitoblarni chuqur tadqiq etish, tarjima qilish va nashrdan chiqarish vaqtida keldi. Uni hatto "kishilik jamiyat tarixi" degan turkum ham qilish mumkin. Shuningdek, Qoshg'ariyning "Devonul lug'atit turk", Rabg'uziyning "Qissasul anbiyo", Abulg'ozzi Bahodirxonning "Shajarai turk", shuningdek, Ahmad Donish asarlarini mukammal holida nashrga tayyorlash — bugunning

talabi. Biz bilgan va bilmagan qo‘lyozmalar qancha. Yosh tarixchilarimiz belni bog‘lab ishlashi, ularni tadqiq etish va aslni noasldan ajratib vatandoshlarimizga taqdim etishi suv bilan havodek zarur.

Adabiyotlar:

- 1.Fuzailova G.S, Rahmatullaeva O.R.“Tarix fanini kasbiy sohalarga yo‘naltirib o‘qitish metodikasi”. Uslubiy qo‘llanma. – T., TDPU, 2012.
- 2.Ergashev F. Obidov D. Milliy ta’lim tarixidan T. “Akademiya”, 1998.

O'ZBEKISTON ME'MORIY OBIDALARIDAGI GEOMETRIK NAQSHLARNI O'QITISHDA GEOMETRIK YASASH USULLARINING AHAMIYATI.

*Rahmatov Jamoliddin Yuldashevich Samarqand davlat universiteti
“Muhandislik grafikasi” kafedrasi o‘qituvchisi.
Xudoyberdiyeva Hulkar Zohid qizi Samarqand davlat universiteti
“Muhandislik grafikasi” kafedrasi magistri.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston me'morichiligidagi o'ziga xos o'ringa ega bo'lган geometrik naqshlarining paydo bo'lishi, naqsh turning ahamiyati, handasaviy naqsh turini talabalarga o'rgatishda "Daftari – girix" qo'lyozmasidan foydalanishning ahamiyati haqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalitso'zlar. Me'morichilik, naqsh, simmetriya, aylana.

Аннотация. Аннотация В этой статье рассматриваются образующие геометрические узоры в архитектурном памятнике Узбекистана и обучать студентов по методическим росписям "Daftari – girix".

Ключевые слова. Архитектура, узор, симметрия, круг.

Annotation. This article discuss the emergence of geometric pattern in the territory of Uzbekistan, which have a special place in architecture, the importance of this type of pattern, the importance of using the historical manuscript "Daftari Girikh" in teaching students the type of handicraft pattern listed.

Keywords .Architecture, pattern, symmetry, circle.

O'zbekiston hududidagi qadimiy me'moriy obidalar qadim davrlardan beri dunyo xalqlarini hayratga solib kelmoqda. Uning sirli tuzilishidan hayron bo'lgan bo'lgan sayyoohlар ayniqsa, har yili bu tarixiy joylarga kelib, hatto bu yerda tadqiqot ishlarini ham olib borishadi. Me'moriy binolar o'tmish xalqlarimizning boy tarixi, madaniyati, san'ati, ilm-fanidan bizga guvohlik berib turuvchi muqaddas manbaadir.

Inson badiiy didining natijasi hisoblangan tasviriy va amaliy san'at namunalari har bir xalqning urf-odati, milliy udumlari, geografik iqlimiga monand ravishda rivojlandi. Qadimgi odamlar turli udumlar, qabilalardagi janglar, urush – u g'olibliklar va hodisalarini tasvirlash uchun o'z hududlariga, devor, qoyalarga daraxt po'stloqlariga rasmlar chizishgan. Sopollitepa, Bolaliktepa kabi qadimiy obidalar qoldiqlaridan buni ko'rishimiz mumkin. Keyinchalik Islom dinining keng targ'ibot qilinishi natijasida tirik mavjudotlar, hayvonlarni tasvirlash ta'qilanganib, qobiliyatli hunarmandlar ustalar tomonidan asosan naqshlar chizila boshlandi.

"Naqsh (yopinchiqqa) o'ralgan ayolga o'xshaydi. Naqsh haqiqatni qo'l bilan ushlab ko'rish emas, go'zallikning ma'nosini anglash, shu go'zallikni qalbda tasdiqlash, yopinchiq ortidagi holatga o'zni tayyorlash, va unga kirib borish demakdir".¹

"Naqqosh ota – bobolarimiz inson ruhiyatini har tomonidan va chuqr o'rganib, binolarni o'ziga xos naqshlar bilan bezaganlar. Naqsh bilan bezalgan uyda kishilar xotirjam, ruhiy osoyishtalik og'ushida bo'lishi, uzoq umr ko'rishini donishmand bobolarimiz asrlar davomida, hayotiy tajriba asosida tushunganlar".²

Naqsh ikki xil bo'ladi : 1. Gulsimon elementlardan iborat bo'lgan islismiy naqsh.

2. Geometrik (handasaviy) elementlardan tuzilgan naqsh girih naqsh.

O'rta Osiyo va yaqin Sharq mamlakatlari bezak san'atida girix IX-XII asrlarda rivojlangan. Aniq fanlar va qurilish ishlaridagi muvaffaqiyatlar ushbu bezak san'atidagi mavhum geometric shakllar uchun yo'l ochib berdi. Girix qat'iy qonuniyatga ega murakkab shakllar asosida takrorlanadi. Demak, har bir girix geometric qonunlar asosida vujudga keladi. Temuriylar hukmronigi davrida binolarni girih naqshlar bilan bezash asosiy o'ringa ko'tarildi. 1-rasmida Buni biz Registon majmuasidagi Ulug'bek madrasasining koshin naqshlarlarida ro'rishimiz mumkin.(1-rasm).

Koshin bezaklarida o'simlik va gul mavzulari, «girih» handasaviy naqshlari, yozuvli namoyonlar yetakchilik qildi. Yog'och ustunlar va eshiklarning naqsh namunalari maydon, belboq, hoshiya

¹ G'afur G'ulom. Ibtidoiy ahd."Tafakkur journali", 1994, N 1,53-54-betlar.

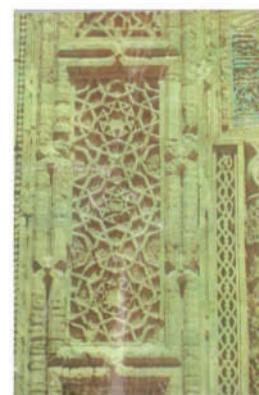
² S.Bulatov, A.Muxtorov. Ganchkorlik san'ati : Oliy o'quv yurtlari uchun darslik."Iqtisod moliya". T.2006.

kabilarga mutanosib bo‘linib, o‘ymagullar – egiluvchi novdalar va gulli butalar bilan bezatigan. Marmar qabrtoshlari egiluvchan butalar o‘ramidagi juda chiroyli yozuvlar bilan qoplandi. «Girih» ko‘rinishidagi handasaviy naqshlar yog‘ochlardan yig‘ilgan sag‘analar, yog‘och va marmar panjaralarda mahorat bilan ishlangan. Bu naqsh turini O‘zbekistonning Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz va boshqa ko‘plab viloyatlaridagi tarixiy qadamjolarda ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa, Buxoroning qobiyatlari hunarmandlari tomonidan chizilgan Mahoki Attoron masjidi peshtoqiga ishlangan girih naqsh namunalari murakkab va takrorlanmasdir.(2-rasm).

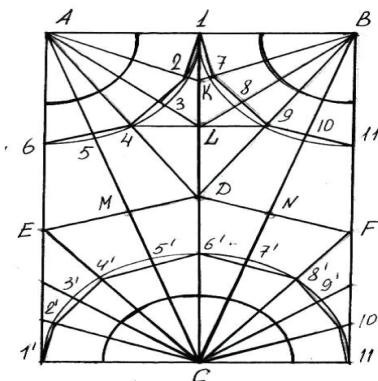

*1-rasm. Registon ansambl.
Ulug‘bek madrasasi.
(XV-XVI asrlar).*

*2-rasm Buxoro. Mahoki Attoron
Masjidi peshtoq parchasi (XII asr).*

O‘rtal Osiyo va yaqin Sharq mamlakatlari bezak san’atida girix IX-XII asrlarda rivojlangan.. Aniq fanlar va qurilish ishlardagi muvaffaqiyatlar ushbu bezak san’atidagi mavhum geometric shakllar uchun yo‘l ochib berdi. Girix qat’iy qonuniyatga ega murakkab shakllar asosida takrorlanadi. Demak, har bir girix handasaviy (geometrik) qonuniyatlar asosida vujudga keladi. Masalan:”Daftari – girix”tarixiy qo‘lyozmasidagi ”Quyosh shaklidagi” girixning yordamchi turini yasashni olaylik. Bu girix naqshi simmetrik yordamchi to‘rga asoslanib chizilgan.”Daftari – girix”qo‘lyozmadagi tasvirni ”Quyosh”shaklidagi” girix naqshi deb atadladi.(3-rasm). Chizmadan ko‘rinib turibdiki, yordamchi to‘r yasalishi geometric yasashlar – kontsentrik yoyslar, radius chiziqlarni o‘tkazish, aylana yoyslarini teng bo‘laklarga bo‘lish, yoyslar vatarlarini o‘tkazishdan iborat. (3-rasm).

3-rasm. Daftari-girix qo‘lyozmasidagi girih naqshi yechimi.

Yasashni tahlil etganimizda uning balandligi 95 mm ga teng, eni esa 60 mm bo‘lgan to‘g‘ri to‘rburchakning o‘rtasidan vertical chiziq – simmetriya o‘q chizig‘I o‘tkazilgan. Uning pastki tomonining teng o‘rtasidan markaz (0) nuqtadan radiusi 30 mm ga teng bo‘lgan va radiusi 18 mm ga teng bo‘lgan kontsentrik yarim aylanalar o‘tkazilgan, bu yoyslar 10 ta bo‘laklarga bo‘linib, 1,2; 1,1 nuqtalar vatar yordamida tutashtirilgan. A va B nuqtalarni markaz qilib, 2,3,4,5 nuqtalardan radius chiziqlari, hamda B nuqtadan 7,8,9,10,11 nu‘qtalaro‘tkazilgan. Shu nuqtalardano‘tgan radius chiziqlari ham o‘tkazilgan. Chizmadan ko‘rinib turibdiki, 1-2, 2-4, 4-6 nuqtalarni tutashtiruvchi vatarlar o‘tkazilgan, xuddi shunday 1-7, 7-9, 9-11 nuqtalarni tutashtiruvchi vatarlar o‘tkazilgan.

A va B nuqtalardan o'tkazilgan radius chiziqlari C1 simmetriya o'qida kesishadi. Masalan: A2 radius V7 radius chizig'I bilan C1 da joylashgan K nuqtada kesishadi. A3, B8 = L C1, A4, B9 = D O1 , A5 chiziqning davomi deb C nuqtadan o'tgan C5' chiziqnini aytib bo'ladi. B10 chiziqnini davom etganda u C7' chiziqda joylashgan bo'ladi. Yasashlar bo'yicha D nuqta C1 chizig'ida joylashgan. Mazkur yasashlarni bajargandan keyin, girix naqshining chiziqlari shu to'r ustiga tayanch nuqtalari orqali chiziladi. To'rnинг asosiy mohiyati shundaki, uning ustiga chizilgan girix naqshi geometric to'g'ri va estetik ko'rinishga ega bo'ladi. "Daftari – girix" tarixiy manbadagi yordamchi yasashlarga asoslanib, chizilgan girixlar naqshi o'quv jarayonida, qurilish va ta'mirlash ishlarida ham qo'llanilish imumkin. Suningdek mazkur naqshni yasash tahlili o'qitish jarayonida qo'llanilsa, talabalarga geometriya va chizmachilik fanidan bilim berish bilan birga, yosh avlodni estetik didini tarbiyalashga ham xizmat qiladi.

Manbalar va adabiyotlar ro'yxati

1. S. Bo'latov.Ganchkorlik san'ati.Oliy o'quvyurrtlari uchun darslik. "Iqtisod-moliya".T. 2006.
2. S.S. Bulatov, P.P. Shabararov, M.A. Rasulov.Naqqoshlik. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma."Iqtisod-moliya".T. 2010.
3. E.I.Ro'ziyev, A.O.Ashirboyev. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi. T "Fan vatexnologiya".T.2010.
4. Chizmachilik .I. Rahmonov, N. Qirg'izboyeva, A. Ashirboyev, A. Valiyev, B.Nig'manov "Voris-nashriyoti" T. 2016.

XX ÁSIRDIŃ BASÍNDA QARAQALPAQ JÁDIDSHILIK MEKTEBINIŃ SHÓLKEMLESTIRIWSHISI QAZÍ MÁWLIKTIŃ AĞARTIWSHÍLÍQ JUMÍSLARÍ HAQQÍnda

*Sağindikov Baxitjan Abdijanovich
Ájiniyaz atındaǵı Nokis mämlekетlik
pedagogikliq instituti doktorantı
+998 (93) 095-02-62*

Annotaciya: Bul teziste XX ásirdiń basında qaraqalpaq jádiddhilik mektebin shólkemlestiriwshisi Qazi Mawliktiń mádeniy aǵartıw jumısları hámde quwdalawǵa ushırawı haqqında aytıladı.

Gilt sózler: jádiddhilik háreketi, qissaxanlıq mektebi, quwdalaw siyasatı, miyras, muzeý.

XIX ásirdiń aqırında Türkistanda jádiddhilik mádeniy aǵartıwshılıq háreketleriniń baslıniń jergilikli xaliqtı sawatlandırıwda eski mekteplerde jańa oqıtıw usılların paydalaniw ǵana emes, al túrk-islam huqıqıy múnásebetlerin engiziw, milliy aǵartıwshılıqtı rawajlandırıw hám milliy ǵarezsizlik mashqalaların óz ishine algan edi.

Prezidentimiz SH.Mirziyoev Abdulla Qodiriy dóretiwshilik mektebiniń ashılıw máresiminde "Jadid babalarımız Fitrat, Cholpon, Abdulla Qodiriy, Behbudiy, Munavvar Qori... Olar ózlerine imarat qurmaǵan, baylıq izlemegen. Birden bir ǵażyne — ne mashaqatlar menen toplaǵan pullarına kitapxana qurdırıǵan. Usı "Turan" kitapxanasın óz qarejetleri esabınan qurıp, mine usı elimizge, kerek bolsa, ózligimizge kórgizbe qlııp, tiri háykel etip ketken desek tuwrı boladı" – degen edi [1].

Eldegi tariyxıy jámiyetlik jaǵdaylardıń jedellesiwi nátiyjesinde Türkstanda jádiddhilik mádeniy aǵartıwshılıq háreketleriniń wákilleri jetilisip shıqtı. Bulardan Buxarada "Jas Buxarashılar" shólkeminiń aǵzaları Maxmudxoja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Sadriddin Ayniy, Fayzulla Xojaevlar bolsa, Türkstan hám Buxara jadidshileriniń islerin Qaraqalpaqstanda dawam ettiriwshisi Qazi Mawlik edi.

XX ásır qaraqalpaq ádebiyatınıń eń iri wákilleriniń biri Qazi Mawlik Bekmuxamed ulı bolıp, Shimbay uezdiniń Jańa bazar bolıslığında Aqtuba awılında ruwxanıy shańaraqta dúnyaǵa keledi. Ol Qaraqum iyshanniń medresesin hám Buxarada Kókaltash medresesin pitkergen. Onnan soń kóp jıllar dawamında Xan meshitiniń bas imami bolıp islegen. Qazi Mawlik jas waqıtları ákesiniń járdemi menen kóp tillerdi bilgen, qosıq jazǵan, qıssı oqıǵan. Xalıq, millet mádeniyatın qorǵawshısı hám baslawshılarınan biri bolıp jetisiwine sebep bolǵan. Qazi Mawlik Qaraqalpaqstanda jádiddhilik háreketlerdiń progressivlik róllerin túsingen zıyalılardan bolıp, Buxara medresesin pitkerip qaraqalpaqqa keliwi menen bul orında ol Türkistan jádideriniń baǵdarlamasın tolıq iske asırıwǵa háreket etti. Onıń eń baslı maqseti óz elin, xalqın, sawatlandırıw, xaliqtı progresske qaray jetelew boldı. Ol XX ásirdiń basında Shimbay qalasında "sawatlı, talantlı qıssaxan shayırlar" mektebin shólkemlestirdi [2.87-88].

Mektepti shólkemlestiriwdegi maqseti xaliqtı dúnyadaǵı ilim-pán, mádeniyat jetiskenliklerin qaraqalpaq tiline awdarıp, elge tanıtırıw hámde taratıwdan ibarat edi. Bul qıssaxan shayırlar mektebi qasınan awdarmashılar, kátibler (xatkerler), kitap túplewshiler tayarladı. Elde alındıǵı ideyalardı taratıwdı sawatlı qıssaxanlardan paydalaniwdı maqset etti. Qıssaxanlar arqalı eldiń barlıq jerlerine dáwır jańalıqların jetkeriwdı maqset etken edi. Elden xaliqqa qanday shıǵarmalar kerekligin úyrendi hám ózide shıǵarmalar jazdı. Onıń "Ol nege dárkar", "Gózzallar", "Periyat", "Qushaydi", "Hesh sózim yoqdur", "Nedur gúnayım", "Griptar edim", qosıqları xalıq arasında keńnen tanıldı. Ol arab xalıq erteklerin "Mín bir túń", "Shıǵıs sayqalı", "Házerti Áliy" dástanı, "Til sáne", "Tús joriw" kitapların, sonday-aq Ferdawsiydiń, Nizamiy Genjawiydiń, Álisher Nawayiniń, Maqtumqulınıń shıǵarmalırin qaraqalpaq tiline awdardı.

Qazi Mawlik Shimbay qalasınan óz kitap dúkanın ashadı. Ol Rossiyaǵa, Túrkiyaǵa, Arab ellerine, Misırǵa, Qıtayǵa, Hindistanǵa baratuǵın sawdagerlerge óz qasınan pul qosıp berip, kitap aldırıp óz dúkanında hár qıylı tillerdegi kitaplardı sattı. Onıń kitap dúkanında parıssha, túrkshe, arabsha, orıssha siyaqlı kitap satılǵan. Jáne de qıssaxanlar mektebinde kóshirilgen, kitap etip túplengen qol jazbalarda satılǵan [3.422].

Qazi Mawliktiń Shimbay qalasında kitap dúkanın ashıwındaǵı maqseti xaliqtı sawatlı, bilimli etip, jaslardı ilim-pánnıń jańalıqları, dúnyalıq bilimlerdi iyelewine úles qosıw edi. Jádiddhilik

háreketiniń ruwxıy-aǵartıwshılıq penen xalıqtıń úrip-ádeti, dástúrlerin, milliy mádeniyatın hámde milliy ózlikti ańlawın baslı maqset etip qoyǵan bolıp, qaraqalpaqta da jádidshilik háreketiniń maqset wazıypaları hám ideyaların en jaydırıwda úgit-násiyatlawshısı bolǵan.

Keňes húkimetiniń quwdalaw siyasati aqibetinde Tashkent, Samarcand, Buxara hám Xorezmde jáidishilik háreketiniń belseñi zıyalıları hám aǵzaları qamaqqa alınıp, olardı elden súrgın etip, eń awır jaza atıw jazasına húkim etildi. Usılar qatarında Qazi Mawlikte bar edi.

1929-jili Qazi Mawlikti "Jas Buxarashılar" shólkeminiń aǵzası, Qaraqalpaqstanda jadidlik háreketlerdi shólkemlestiriwshisi dep ayıplap qamaqqa alıwǵa húkim etildi. Sol kúni óz tuwǵan elinen kóship ketedi hám 1949-jılǵa shekem Túrkmenstanda jasayıdı. 1950-jili Qaraqalpaqstanǵa kóship kelgennen soń sol jılı qaytıs boladı [4.106].

Solay etip, Qazi Mawlik jazıqsız qamawǵa húkim etilip, óziniń tuwılıp ósken ana watanın taslap ózge jurtta jasap dóretiwshiligin dawam ettiredi. Watan saǵınishi, watanǵa qaytıw, watan aldındıǵı minsız xızmet qılıwday wazıyparı tolıq ámelge asıra almadı. Ol óziniń jaratqan qıssaxan mektebinde jırawlar jırlaǵan dástanlıq shıǵarmalar arqalı xalıqtı ruwxıy mádeniy sawatlandırıwda hám xalıqtıń milliy mádeniyatın rawajlandırıwǵa úlken úles qosqan.

Juwmaqlap aytqanda XIX ásırdań aqırı XX ásırdań basında qaraqalpaq ádebiyatında Qazi Mawlik ullı jazıwshi, jurnalist, aǵartıwshi, awdarmashi, qıssaxan óz dáwirinde xalqımızdıń júreginen keń orın alǵan insan sıpatında onıń atı qaraqalpaq ádebiyatı, mádeniyati tariyxında óshpes iz qaldırıǵan insanlardan edi. Sonıń ushin onıń atın máǵilestiriw maqsetinde, babamızdıń ómir joli, qol jazba materialları, is usılları hám turmıs tájiriybesi, xalıq xojalığı tarawlarında jetiskenlikleri haqqında tariyxıy dereklerdiń haqıyqıy maǵlıwmatlarının paydalانıp kitaplar jazıp, mádeniy miyraslar toplap olارǵa arnap úy muzein shólkemlestirsek maqsetke muwapiq bolar edi. Bul keleshek áwladlarımızdıń milliy qádiriyatlarımızdıń kóz qarashiǵınday asırap – abaylawǵa, Ana watanın súyiw hám milliy gárezsizligimizdiń qádir-qımbatın ańlaw jetik insanlarǵa tán pažiyletlerdi qáliplestiriwge keń imkaniyat jaratqan bolamız.

Paydalangan ádebiyatlar

1. Mirziyoev SH.M. Vatanparvar ózligin anglagan avlodni kamol toptirish ma'naviy-ma'rifiy islohatlarining bosh maqsadidur. "Xalq sózi" 2019 yıl 27-dekabr №269.
2. Paxratdinov Á., Allambergenov K., Bekbergenova M. XX ásır qaraqalpaq ádebiyatı. Nókis «Qaraqalpaqstan» 2011.
3. Álewov Ó. Qaraqalpaqstanda tálim-tárbiyalıq oylardıń qáliplesiwi hám rawajlanıwı. Nókis «Qaraqalpaqstan» 1993.
4. Babashev SH. Qaraqalpaqstan Respublikası tariyxındań siyasiy qurbanlar. Nókis «Qaraqalpaqstan» 2011. 2003.

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTONLIK LARNING FRONTDA KO'RSATGAN QAHRAMONLIKLARI

Shernazarov Xushnudbek Sunnatillo o'g'li

Nizomiy nomidagi T.D.P.U Harbiy ta'lif fakulteti

1- bosqich talabasi +998945321099 shernazarovxushnudbek@gmail.com

Ubaydullayev Boburjon Baxtiyor o'g'li

Nizomiy nomidagi T.D.P.U Harbiy ta'lif fakulteti 1- bosqich talabasi

АННОТАЦИЯ - *Ushbu maqolada vatanimiz uchun jon kuyar xalqimiz deb jon bergen qahramonlar; Jo'raxon Usmonov jasorati o'zbekning mard jasur farzandlaridan, Sirdaryo viloyati Xolos tumanidagi Ssavat qishlog'ida tug'ilib o'sgan Jo'raxon frontga otlandi. Bizni vatanimizning gullab yashnashi uchun o'zini bor kuch mahoratini ayamagan Jo'raxon Usmonov haqidagi so'z yuritamiz.*

Kalit so'zlar - Jo'raxon Usmonov, jasorat, mardlik, Sovet hukumati, Ikkinchi jahon urushi.

Unda jahon urushining dastlabki azobini tortgan Brest qal'asi, Moskva, Leningrad, Stalingrad shaharlari, Yevropa davlatlari va nihoyat urush olovi yoqilgan Germaniya hamda uning poytaxti Berlin shahri uchun bo'lgan janglarda sobiq sovet armiyasi safida hamda partizanlik harakatlardagi o'zbek jangchilarining qahramonliklari. Dnper daryosini kechib o'tishda Toshkentda tuzilgan 441- o'qchi diviziya jangchilari alohida jasorat namunalarini ko'rsatadilar. Fashistlar o'q yog'dirib, ularni yo'q qilishga qattiq harakat qiladi. Jo'raxon Usmonov o'zbekning mard va jasur farzandlaridan. Sirdaryo viloyati xovos tumanidagi savat qishlog'ida tug'ilib o'sgan Jo'raxon navqiron yoshida frontga otlanadi. Urush shoshilinchi bo'lsa ham harbiy bilimlarni puxta egallab, jangovar qurollarni to'la-to'kis o'rganadi. 1943-yilning kuzida Belarusda serjant Jo'raxon Usmonov xizmat qilayotgan qismga "Soj daryosidan o'tib, uning g'arbiy yoqasidagi plasdarm egallasin", degan jangovar buyruq keladi. qo'qqisdan hamla qilib, tong yorishguncha dushman egallab turgan tepalikni tozalab uni to'la ishg'ol qilish edi. 1944-yilda chiqarligan jangovar varaqada bu jang tafsilotlari. O'zbek farzandi serjant Jo'raxon Usmonovning ko'rsatgan jasorati haqida shunday deb tariflar berilgan. Tepalik yoniga Usmonov guruhi yashirinchcha chuqurlikdan o'tib boradi. Shunday bo'lsa ham dushman payqab qoldi va birdan tarillab pulemyot ishga tushadi. Jangchilar yerga yotib oladilar. Tepalikning tagi ochiq bo'lib barcha xatti-harakatlar dushman nazorati ostida edi. Qilt etishning iloji yo'q. Tong yaqinlashib kelayotir. Vaqt ziq ana shunda Usmonov bir qarorga keladi.. Jo'raxon pulemyot otib turgan tepalikka emaklab boradi. Yo'lda granatasini chekasini sug'urib dushmanqa qaratib irg'itdi. Granata pulemotchining naq ustiga tushib portlaydi. Olov, o't, o'lim yog'dirlib quroldosh do'stlarini qirayotgan pulemot tindiBoz ustiga shu payt otryad komandiri leytenant Ozerovga o'q tegib qattiq yarador bo'ladi. Mas'uliyatni jo'raxon o'z zimmasiga oladi. Jangchilarning yuziga dovdirash alomatlari paydo bo'lgani ko'rib serjant Usmonov. Bir qadam ham chekinmaysizlar

Xulosa o'rnila shuni aytsak bo'ladiki o'sha davrlar yani urush yillari bizni vatanimiz xam ko'p davlatlar qatori og'ir musibatli kunlar boshdan kechirgan xozirgacha sanab va biz ko'rib o'tgan bizni o'ktam mard, jasur, o'g'lonlarimiz shular qatorida jon berishgan va bu vatan ravnaqi uchun xissalarni qo'shishgan.

Foydalilanigan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston tarixi kitobi 8 sinf
2. lex.uz
3. kun.uz
- 4.Jahon tarixi 7 sinf

TARIX FANINI O'QITISHDA O'YINLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

*Umaraliyeva Ra'no Xolmo'minovna Sirdaryo viloyati
Yangiyer shahar 1-umumta'lim maktabi tarix va huquq fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarix fani darslarida qo'llanishi mumkin bo'lgan yangi pedagogik o'yinlar haqida ma'lumot berilgan.Yangi metodik o'yinlarga namunalar keltirilib, tushuntirib berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy, tajriba,vaziyat, metod,o'quvchi, mavzu, mezolit,Shayboniy

Psixologlarning ta'kidlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlarishaxsnинг o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnni barqaror qilish, o'zini o'ziboshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlarigatayanadi.

O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalanish vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o'z xulqiniboshqarishi shakllanadi va takomillashadi. L.S.Vigodskiy o'yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, ijtimoiy burtmalarni o'zlashtirish vositasи sifatida ta'riflaydi.

"To'g'ri top" o'yini uchun ikkita plakat kerak bo'ladi. O'qituvchi birinchi navbatda biror mavzu bo'yicha kalit so'zlarni boshlanishi yozib qo'yadi, o'quvchi esa tartibni o'zgartirgan holda kalit so'zlarning davomini yozib qo'yadi. O'yinni 6 sinflarda "Qadimgi dunyo tarixini davrlashtirish" mavzusini o'rganishda qo'llash mumkin.1. Poleolit bu...2. Mezolit bu...3. Neolit bu...4. Eniolit bu...5. Bronza bu...6. Temir davri bu...

Rol ijro etish o'yinlari. Unda konkret shaxsning xulqi, xatti-harakati, o'z vazifalari va majburiyatlarini bajarilish taktikasi mashq qilinadi.

Bu o'yin orqali tarix darslarida tarixiy shaxslarni shaxsiyatini (o'zligini) mukammal bilishda foydalaniladi. Masalan, Tumaris, Shiroq, Spitamen, Jaloliddin Manguberdi, Najmiddin Kubro, Amir Temur, Xusayn Boyqaro, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Shayboniyxon, Amir Olimxon, Nodira, Xudoyorxon, Muhammad Rahimxon II va Dukchi Eshon kabi shaxslar bo'lishi mumkin

"Kim biladi?" o'yinida o'quvchilar ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruh a'zolari "O'zbekiston tarixi" 8-sinf darsligidan biror hukmdor yoki tarixiy shaxs haqida ma'lumot o'qishadi. Ikkinci guruh a'zolari esa hukmdor yoki tarixiy shaxsni kim ekanligini aniqlashadi. Keyingi navbatda ikkinchi guruh a'zolari biror hukmdor yoki tarixiy shaxs haqida ma'lumot o'qishadi. Birinchi guruhdagilar esa hukmdor yoki tarixiy shaxsni kim ekanligini aniqlashadi. Har bir to'g'ri javob uchun yutukli kartochkalar berishadi. Bu o'yinni xohlagan mavzu yoki fanni o'rganishda dars jaryonida o'quvchilarni zeriktirishga yo'l qo'ymaslik, qiziqtirish maqsadida ham o'tkazish mumkin. Masalan, 8-sinfda "O'zbekiston tarixi" fanida foydalanish mumkin: 1- guruh:

U hukmdor Ablyayxonning farzandi Shoxbudoqsultonning o'g'li. Uning ismining ma'nosi "Kuch qudrat" demakdir. U XV asrning 80-yillarda o'z davlatini to'zgan. 2- Guruh: Shayboniyxon. O'yin shu tarzda davom etadi. Ushbu o'yin o'quvchilarda fanga yoki urganilayotgan mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Tarixga bo'lgan ijodiy yondashuvni o'stiradi, mantiqiy fikrlash malakalarini oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
2. A.Abduqodirov, R.Ishmuhammedov. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" T.:2008
3. S.Usmonov. "Pedagogik texnologiya asoslari" T.:2004
4. Fuzailova G.S, Rahmatullaeva O.R."Tarix fanini kasbiy sohalarga yo'naltirib o'qitish metodikasi". Uslubiy qo'llanma. – T., TDPU, 2012.

TARIX FANINI O'QITISHDAGI MUAMMOLAR

*Umarova Gulnora Saminovna,
Uchko'priy tumani 51-maktab tarix fanio'qituvchisi,
Telefon: +99897.334.03.83
dilyorajonov9@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqola maktabda tarix fanini o'qitishning maqsadi va uni o'quvchilarga o'rgatishfdagi muammolarni nimalardan iboratligini o'zida namoyon qiladi. O'quvchilarni tarix fanidan bilimlarni o'zlashtirishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: tarixiy voqealar, ijodiy tafakkur, qobiliyat, sivilizatsiya, qadriyat, vatanparvarlik.

Maktabda tarixni o'qitishning asosiy maqsadi - o'tmish bilimlari va dunyo madaniyatining eng muhim yutuqlaridan suzish qobiliyati asosida o'quvchi shaxsini shakllantirish.

Shaxsiy rivojlanish, birinchi navbatda, ijodiy tafakkurni shakllantirishni, o'tmishni, hozirgi kunni tanqidiy tahlil qilish va tarixiy manbalarni mustaqil o'rganish asosida o'z xulosalarini chiqarish qobiliyatini nazarda tutadi. Tarix talabani tarixiy voqealarini axloqiy baholashning murakkabligi va noaniqligini ko'rsatib, axloqiy tanlash muammosiga duch kelishi kerak. Tarix darslari o'quvchiga shunchaki passiv yodlashni o'rgatishi kerak emas, chunki ular tarixiy ma'lumotlarning massasi ichida mustaqil ravishda sayohat qilish, tarixiy hodisalar o'rtasidagi sababiy munosabatlarni topish va tarixiy jarayonda ikkilamchi narsalarni ajratish qibiliyatiga ega. Tarixiylikni tarbiyalash kerak - har bir alohida tarixiy lahzaga xos bo'lgan o'zaro munosabatlardagi o'tmish voqealarini tushunish va baholash, dunyo va jamiyatning doimiy o'zgaruvchanligini ularning yaxlitligi, ijtimoiy hodisalarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va yo'q bo'lib ketishi jarayonini anglash qobiliyati.

Tarix darslarining muhim maqsadi - hayotga kirgan odamning sotsializatsiyasini, ya'ni shaxs sifatida o'zini o'zi belgilashni, jamiyatdagi o'rnini, tarixiy ildizlarini tushunishni rag'batlantirish. Maktabda tarixni o'qitish o'quvchining qadriyatlarini shakllantirishga, axloqiy muammolarni hal qilishga hissa qo'shishi kerak.

Bu boradagi tarixiy ta'limning maqsadi, avvalambor, umuminsoniy qadriyatlarga, insonparvarlik ta'limiga qaratilgan. Tarixning asosiy vazifasi - O'zbekiston fuqarosini, ijtimoiy ijodkorlik qibiliyatiga ega, o'z mavqeini himoya qilishga qodir, demokratik o'zini o'zi boshqarish ishlarida qatnasha oladigan, O'zbekiston va insoniyat sivilizatsiyasi taqdiri uchun javobgarlikni his etadigan, o'z madaniyatining vatanparvarini tarbiyalash. Haqiqiy vatanparvarlik turli xalqlar tarixi, ularning madaniyati bilan tanishmasdan, turli madaniyatlarning o'zaro ta'siri va o'zaro boyitilishini, ularning bir-biri bilan yaqin bog'liqligini anglamasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. Talaba o'z xalqi dunyo sivilizatsiyasining bir qismi ekanligini tushunishi kerak. Ommabop e'tiqodga ko'ra, tarixni o'rganish talabalarga o'tmish haqidagi bilimlarni va o'tmish voqealarini o'rganishda zarur ko'nikmalar to'plamini berishi kerak. Ammo bizning farzandlarimiz har doim ham o'tmish haqidagi bilimlarning asl qadrini tushunishmaydi.

Biz, tarix o'qituvchilari, talabalarimizga o'quv jarayonini, hodisalarni, voqe-hodisalarni, faktlarni qidirib topishga va o'smirlarga tarixni o'zi uchun o'rganayotganliklarini tushunishga imkon beradigan, bu nafaqat qiziqarli, balki foydali ham bo'lishi mumkinligini tushuntirishimiz kerak. ular aytganidek, "hayot uchun" kerak.

Foydalilanilgan adabiyotlar

1. Актуальные вопросы методики обучения истории в средней школе. М., 1984.
2. Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. М., 1968.
3. Аракелов А.В. О применении проблемного развивающего обучения. Материалы научной конференции молодых ученых АГУ "Наука. Образование. Молодежь" - Майкоп, 2004. - Т. 1

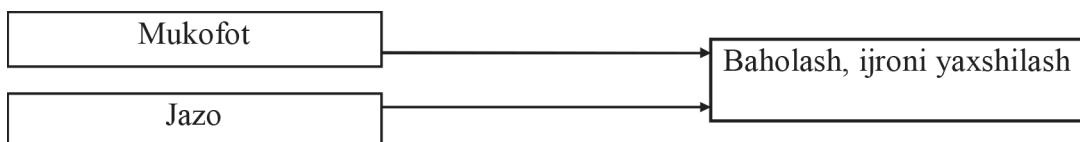
MOTIVLASHTIRISH MODELLARI VA STRATEGIYASI

Zulxaydarova Feruza Umarali qizi
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi
Telefon:+998(99) 606 93 10
feruza_gdu@mail.ru

Anotatsiya. Ehtiyoj odamlarni harakatga intiltiruvchi, qo'zg'atuvchi motivdir. Motivatsiya tushunchasini – insonni biron-bir maqsadga erishish uchun astoydil intilish, bunga ishtiyoyq uyg'otishga qiziqtirish va buning uchun kuch jamlash jarayoni sifatida tushunsek bo'ladi.

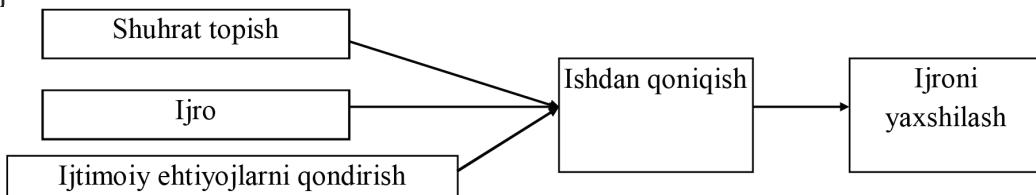
Kalit so'zlar. motivatsiya, motiv, motivlashtirish, inson xulq-atvori, motiv mexanizmi, asosiy prinsiplar, motivlashgan mexanizmlar, insonni mehnat faoliyatি

Motivlashtirish nazariyasiga asoslanib uning turli modellari ishlab chiqilgan va amaliyotda qo'llanib kelinmoqda. Ularning asosiylari quyidagilardir: oqilona (ratsional) model; insoniy munosabatlarni motivlashtirish; kompleks motivlashtirish modeli. Oqilona (ratsional) model quyidagi chizmaga ega (1-rasm):

1-rasm. Motivlashtirishning oqilona modeli¹

Bu erda kishilarни motivlashtirish uchun moliyaviy dastak mukofot va jazo qo'llaniladi. Bu «shirin kulcha» va «qamchi» taktikasıdır. Ba'zi hollarda bunday yondoshish to'g'ri bo'lar, ammo uning samarası juda qisqa bo'ladi. Boshqa hollarda esa u kishilar o'rtasidagi munosabtg'a putur etkazib uzoq muddatga zarar etkazishi mumkin. Insoniy munosabatlarni motivlashtirish modeli 2-rasmda berilgan. Bu modelning muallifi amerikalik ruhshunos Emerson Mayo bo'lib, uning negizida quyidagi g'oya yotadi. Ichki omillar: shuhrat topish, ijroni yaxshilash va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish ishdan qoniqishga olib keladi. Ishdan qoniqish esa mehnat unumdoorligini oshiradi

2-rasm. Insoniy munosabatlarni motivlashtirish²

Bu model Maslou va Xetsberg yondoshuvlariga asoslangan bo'lib, uzoq muddatli motivatsiyani ta'minlovchi omillar sifatida nafaqat ichki omillar, shuningdek tashqi omillar ham muhim deb qaraladi. E.P.Ilin o'zining "Motivatsiya va motivlar" nomli asarida qayd etishicha ko'p xorijiy motivatsion konsepsiyalarda, markaziy aqliy xatti-harakatni tushuntirish jarayoni qaror qabul qilishdir. Uning kamchiligi sifatida, bunday motivatsiya nazariyalari motivatsiya jarayonining muayyan jihatlarini ko'rib chiqish, ularni birlashtirishga harakat qilmasligidir. Buning sababi ularning mualliflari universal motivatsiya nazariyani ya'ni bu hayvonlar va odamlarning xulq-atvori ham qoniqarli tarzda ochib beradigan nazariyani yaratish mumkinligini inkor etishadi.³ Motivlashtirish strategiyasini tanlashda uchta yondoshuv mavjud:

1. **Rag'batlantirish va jazo strategiyasi**, ya'ni, kishilar mukofot olish uchun ishlaydilar:

- kim ko'p va yaxshi ishlasa, unga yaxshi haq to'lanadi;
 - kim undan ko'p ishlasa shunchalik ko'p haq to'lanadi;
 - kim sifatsiz ishlasa, u jazolanadi.

2. **Ish orqali motivlashtirish**: xodimga uni qoniqtiradigan ishni bersangiz bas, ijro etish sifati yuqori bo'ladi.

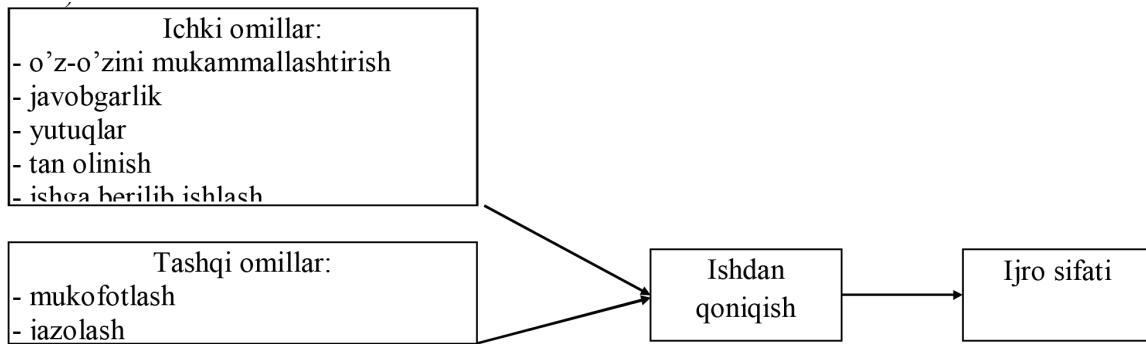
¹ Мескон М.Х. и др. Основы менеджмента. 3-е издание: Пер. с англ.- М.:ООО «И.Д. Вилямс», 2008.- 672 с.

² Yuldashev N.K., Menejment. O'quv qo'llanma.-T.: TDIU, 2006 Y.-150 b.

³ Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2002 — 512 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»)

O‘zini-o‘zi mukammallashtirishni motivlashtirish modeli quyidagi chizmaga ega (3-rasm):

3-rasm. O‘z-o‘zini mukammallashtirishni motivlashtirish modeli¹

Menejerlar bilan doimiy aloqada bo‘lish strategiyasi: bo‘ysinuvchilar bilan birga maqsadni aniqlab olish, unga ijobiy aks aloqaga imkon berish, hattoki u to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri, yohud yanglishgan hollarda ham. Bu motivlashtirish modeli rahbar bilan xodim o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilish va unga ustuvorlik berishga asoslanadi.

Yuqorida ko‘rilgan masalalarga xulosa yasaydigan bo‘lsak, birinchi navbatda shuni aytish kerakki, motivatsiya nazariyasidan amaliyotda foydalanish - eng avvalo, inson omili masalasiga qaratilgandir. Chunki insonlarning o‘zлari mashg‘ul bo‘lgan ishlari, mehnat jarayonlarida faol qatnashishlari, ish sifatining o‘sishi - korxonada yaratilgan shart-sharoitlar mehnat motivatsiyasiga bevosita bog‘liqdir. Biz yuqorida ko‘rib o‘tgan uslublarni nafaqat G‘arb mamlakatlari yoki Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlarda qo‘llash yuqori darajada mehnatni tashkil etish imkonini beradi, balki hozirgi kunda O‘zbekiston sharoitida shulardan unumli va kerakligicha foydalanish mumkin. Biz uchun tez rivojlanib borayotgan iqtisodiyoti sharoitida insonlarni o‘z mehnatlariga qiziqtirish, mehnatga butunlay yangicha yondashish - bularning hammasi ertangi kun muvaffaqiyatlarining garovi bo‘lib qoladi.

Foydalilanigan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мескон М.Х. и др. Основы менеджмента. 3- е издание: Пер. с англ.- М.:ООО «И.Д. Вилямс», 2008.- 672 с.
2. Yuldashev N.K., Menejment. O‘quv qo‘llanma.-Т.: TDIU, 2006 Y.-150 b.

¹ Илин Э.П. Мотивация и мотивы. Учебник.-СПб. Питер, 2008.-512 с.

МУҲАММАД ҲАКИМХОН МИСР ТАЪЛИМ ТИЗИМИ АЙРИМ ХУСУСИЯТЛАРИ ҲАҚИДА

*Абдукаримов Жамолиддин,
академик Бобоғон Faфуров номидаги
Хужанд давлат университети тоғижик халқы
тариҳи кафедраси катта ўқитувчиси
Tel: +992 92 832 07 79
Email: abdukarimov_1979@mail.ru*

Аннотация: Мазкур мақолада сўзXIX асрда Қўқон тарихнависликда муҳим ўринни эгаллаган “Мунтахаб ат- таворих” асари ва унинг муаллифи Муҳаммад Ҳакимхоннинг саёҳати хотиралари ҳақида боради. Мақолада шунингдек Муҳаммад Ҳакимхоннинг Миср давлатида Муҳаммадалихон подшоҳ даврида йўлга қўйилган таълим тизимига оид қизиқарли маълумотлари ўрин олган.

Калит сўзлар: “Мунтахаб ат- таворих”, Муҳаммад Ҳакимхон, Муҳаммадалихон, Кошиф афанди, Ўрта Осиё, Қўқон, Миср.

Муҳаммад Ҳакимхон XIX аср Қўқон тарихшунослик мактабининг йирик вакили бўлиб, “Мунтахаб ат-таворих” номли асар муаллифи ҳисобланади. “Мунтахаб ат-таворих” ўзига хос уч хил йўналишни мужассамлаштирган: жаҳон тарихи, локал (маҳаллий) тарих ва мемуар (эсадаликлар).

Муҳаммад Ҳакимхон Қўқон зодагонлар оиласида туғулиб, она томонидан Қўқон хони Норбўтабийнинг (1770-1799) невараси, Олимхон (1799-1810) ва Умархоннинг (1810-1822) жияни эди, ота томонидан эса машҳур сўфи шайхлардан Аҳмад Ҳўжаги Косоний авлодидан эди. Ҳакимхоннинг отаси Маъсумхонтўра Қўқон хонлигига катта обрўга эга эдилар.

Қўқон хони Муҳаммадалихоннинг (1822-1842) давлат теппасига келиши кучли репрессия ва қувғинлар билан ажralиб турарди. У кўпгна кишилар, биринчи навбатда Маъсумхон ва Ҳакимхоннинг ҳам ўз юртидан чиқиб кетишига сабаб бўлган эди. У ҳокимиятни эгаллаган дастлабки куниданоқ турли ичи қора шахслар Маъсумхон ва ўғли Ҳаикмхонни ёмонлаб тўхмат тошларини ёғдирдилар. Муҳаммадалихон уларни ҳаж сафари баҳонасида мамлакатдан чиқариб юборди. Бу оддий тузок бўлиб, ўзига ёқмаган кишилардан кутилишнинг осон йўли эди, чунки бундай узоқ ва машақкатли сафардан кўпчилик тирик қайтмас эди.

Тарихчилар Муҳаммад Ҳакимхон ва Муҳаммадалихон ўргасида вужудга келган ихтилофларни турлича изоҳлашган. Баъзилари йўқорида таъкидлаб ўтилганидек саройдаги айрим ғаразгўй шахслар бу оиланинг обрў ва эътиборини кўролмаслиқда деб билсалар, айримлари Муҳаммадалихоннинг отаси Умархоннинг хотинларидан бири бўлган, Муҳаммад Ҳакимхон оиласи билан жуда яқин муносибатда бўлган Хонпошшо билан ишқий муносибатларида деб билишади. Бу борада Тожири Хужандийнинг “Фароibi сипоҳ” асарида бирмунча аниқ маълумот берилган. Муаллифнинг фикрича Муҳаммад Ҳакимхоннинг онаси Офтобойим Умархон вафотидан сўнг ўғли Чиннитўрани (бу шахс ҳақида “Мунтахаб ат-таворих”да бирор маълумот мавжуд эмас, муаллиф Муҳаммад Ҳакимхоннинг ўзи бўлиши мумкин) ҳокимиятга ўtkазишга ҳаракат қилган. Муҳаммадалихоннинг Муҳаммад Ҳакимхон билан бирга вояга етишган бўлишига қарамай унга ва оиласига нисбатан муносибати ўзгаради.

Шундан сўнг Муҳаммад Ҳакимхоннинг етти йиллиик тақрибан 1823-1830 йиллар давомида саёҳати давом этди. У Россия, Туркия, Миср, Саудия Арабистони, Сурия, Фаластин, Ирек, Эрон, Афғонистон мамлакатларида бўлди. “Мунтахаб ут- таворих” асарида муаллиф сафар қилган мамлакатлар ҳақида ҳам кўплаб маълумотлар олиш мумкин.

Муҳаммад Ҳакимхон асарида Мисрнинг таълим тизимида амалга оширилган ўзига хос хусусиятлар ҳақида жуда қизиқарли ва нодир қўйдаги маълумотларни келтиради: “Хулласи калом, ўша пайтда Кошиф афанди (муаллифнинг маълумотига кўра Кошиф афанди асли Ҳўжанд ахлидан бўлган, Миср подшоси Муҳаммадали (1805-1849) даврида вазир даражасигача кўтарилиган) номига Муҳаммадали подшоҳдан мактуб келади ва унда айтилишича, подшоҳ Кошиф афандини Қасри Айн саройидаги юмушларга мутасадди қилиб тайинлайди”. Бу қаср деб ёзади асар муаллифи Коҳира мисридан ярим фарсаҳ ташқарида, қадимий

Атиқ ва Булоғ шахри орасидаги муборак Нил дарёси орасида жойлашган. Ниҳоятда кўнгилочар ва фараҳли, бешюз ҳужраси бор, уч ошёналик бўлиб, барчаси мармар тошдан, фарангий ойналардар, бағдодий деразалар қилинган, ҳужралари катта-катта, нақшлар билан роса безатилган. Муҳаммадали подшоҳнинг одоб ва расми шундай эдики, ҳар йили теварак-атроф ерлардан кўплаб ғуломбачаларни сотиб олиб келар ва бу тенгсиз қасрда қўяр экан. Ҳар куни икки маҳал ҳар хил тотли овқатлар улар олдида муҳайё, либослари гулнор мовутдан эди. Келтирилган болалар кўзида айби бўлса ёки ёши ўндан паст ёки йигирмадан юқори бўлса, бу “паризодхона”-га киритмас экан. Бу ерда ҳар соҳадаги муаллим ва хушнавис котиблар фаъолият кўрсатарди. Бир гурух устозлар илмларни арабча ўқитса, бошқа жамоа эса форсча ўргатади ва баъзилари туркийдан таълим беришади, бошқалари фарангий тилларни ўқитади. Айримлари хушхат котибларда насх ва таълиқ хатини машқ қилса, бир неchalари сулс хатини ёзишади. Улар бир қатор илмларни маълум давра мобайнида ўқиган имтиҳон топширади ва яхши истеъдод пайдо қилгандан сўнг нозирлар текширув асосида ажратиб олишади. Шундайлардан бир ойда қанча бўлса, Муҳаммадали подшоҳ хузурига элтишади ва истеъдодига караб топшириқ берилади. Баъзисини тиб илмидан малака ошириши юзасидан касалхоналарга юборишади, айримларини ҳандасага ўхшаш ғариба илмларини ўрганиш учун Фарангистонга жўнатишади. Бир бўлагини девонга ишлаш учун тайинлашади. Берилган илмларни ўзлаштирумagan ва тарбият асар қилмаган болаларни эса ажратиб олиб, жиҳодияга юборишади. Сардорлар уларни олиб кетиб, қўшинга қўшиб қўйишади. Ҳар уч ойда иш шундай. Бу томондан бир гурух учирма қилинади, у томондан эса кириб келаверади.

Қасри Айнда йўлга қўйилган мазкур таълим жараёни муаллифда жуда катта қизиқиш ўйғотади. Факир бу ҳолни кўргач, ҳайрат бармоғини тишладим ва камина кўнглига ҳам шу илмгоҳда муқим туриб қолиш истаги келди, аммо Байтуллоҳ муҳаббати дилимда қаттиқ ўрнашгани сабабли бу ишқ мени тортқиласганча Қаъба сари судрарди, деб ёзади Муҳаммад Ҳакимхон.

Муҳаммад Ҳакимхоннинг “Мунтахаб ат- таворих” асари энциклопедик характерга эга бўлган, Ўрта Осиё маънавий маданияти, Фарғона ёзма анъанасининг дурдоналаридан бири ҳисобланисиб, асар муаллифи саёҳати ғурбату дарбадарликда ўтган бўлишига қарамай унинг жаҳон ҳақидаги билимларининг ошишида, дунёқарashi шаклланишида катта аҳамиятга эга. Шу маънода, муаллифнинг маълумотлари нафақат Ўрта Осиё, балки жаҳон таърихини ўрганишда муҳим нодир манба ҳисобланади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Муҳаммадҳакимхон Тўра. Мунтахаб ат- таворих. Форс- тожик тилидан таржима, муқаддима, изоҳлар муаллифи Ш. Воҳидов.- Тошкент: Янги аср авлоди, 2010.- 716 бет.
2. Хотираҳои Муҳаммад Ҳакимхон дар бораи сафари Русия. (Баргардонанда аз ҳуруфоти арабиасоси тоҷикӣ ба кирилӣ, ба чоп ҳозиркунандай матн, муаллифи муқаддима, тавзеҳот, лугатнома, фехрист ва замима Ҷамолиддин Абдукаримов).-Хучанд: Ношир.- 2013.- 104 с.
3. Хуршут Э. Ҳакимхоннинг ҳаёти ва саёҳатлари.-Тошкент, 1987.-48 б.
4. Ҳамидулло Ҳасанов. Фарғоналик сайёҳ/ Фан ва турмуш.-1963.- № 8.- С. 38- 39.
5. Ҳамидулло Ҳасанов. Ўрта Осиёлик географива сайёҳлар.- Тошкент, 1964.- 278 б.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДВИЖЕНИЯ ДЖАДИДОВ В ТУРКЕСТАНЕ

*Мурадова Наргиза Нуруллаевна,
Навоийская область, г. Навоий
СШУИОП №4, учитель истории
Телефон : +998905017207*

Аннотация: Джадиды стремились овладеть достижениями восточной и западной культур, учились и призывали других к тому же. Побывав за рубежом, просветители сумели разглядеть и сопоставить уровни развития культуры и образования различных стран.

Ключевые слова: Джадиды, «Таржимон», школы «усули джадид».

Прогрессивные силы, ставившие целью процветание края, существовали во всех слоях общества — среди ремесленников, дехкан, купцов, собственников и улемов. В широком распространении джадидских идей большая роль принадлежит газете «Таржимон» («Переводчик»). Визиты Исмаила Гаспринского в Ташкент, Самарканд и Бухару в 1893 г. послужили толчком для последующего распространения просветительских идей. В 1893 г в Бухарском эмирата открылась первая новометодная школа. Наряду с изучением опыта крымской интеллигенции в своих просветительских действиях джадиды Средней Азии использовали передовые идеи прогрессивных деятелей других стран. Возраст участников прогрессивного движения в Средней Азии отличался от других представителей данной прослойки. В 1910 году самому молодому из них Абдулхамиду Чулпану было 13 лет. Самому старшему Махмудходже Бехбуди — 36. По своим территориальным особенностям движение джадидов в Средней Азии подразделялось на джадидов Туркестана, Бухары и Хивы. Основа джадидов Туркестана составляла интеллигенция, стоявшая в первых рядах сопротивления против колониальной политики Российской империи. Начиная с 1910 года джадидское движение в Бухаре приняло организованный характер и стало формироваться в качестве политической организации. Джадидизм состоял из двух течений. Правое течение (верховный визирь Исламходжа) объединяло владельцев торгово-промышленных предприятий ханства, а также крупных баев. Его целью было проведение реформ с сохранением в государстве ханского управления. Левое течение (Бобоахун Салимов) включало в себя держателей капитала, ремесленников и представителей прочих слоев. Они стремились достичь политической активности населения путем организации новометодных школ. Распространение просветительства в Туркестане встретило серьезное сопротивление в лице колониального правительства и его чиновников. Но, несмотря на это, джадиды продолжают свою деятельность в театральной, печатной и издательской сферах. В 1898 году Салохиддин домла открывает в Коканде вторую джадидскую школу в Андижане, а Маннон — кори — в Ташкенте, где они вводят новометодные формы образования. В реализации своих идей, выражавшихся в Средней Азии, прогрессивные силы особое значение придавали борьбе с фанатизмом, безразличием и отсталостью. При решении этих задач первостепенное внимание отводилось следующим направлениям: расширению в крае сети новометодных школ, обучению одаренной молодежи за рубежом, созданию различных просветительских обществ и театральных трупп, изданию газет и журналов, построению в Туркестане национального демократического государства путем повышения общественно-политического и культурного сознания народа. Новометодные школы служили не только ускоренному и легкому овладению грамотой, но и формированию нового мировоззрения, свободного от фанатизма и консерватизма.

Джадиды стремились овладеть достижениями восточной и западной культур, учились и призывали других к тому же. Побывав за рубежом, просветители сумели разглядеть и сопоставить уровни развития культуры и образования различных стран. И у проницательной молодежи появилось намерение внедрить в Туркестане достижения мирового прогресса. В результате, на первом этапе. Перед джадидами встала задача реформирования образования.

В образовательном процессе новометодных школ за образец был принят европейский стандарт. Наряду с обучением основам арифметики, истории, географии, природоведения,

большое внимание уделялось преподаванию основ ислама. Важным также был и вопрос создания новых учебников. В первое время во многих новометодных школах Туркестана использовались учебники и пособия, изданные в Казане и Оренбурге.

Централами джадидского движения стали города Ташкент, Бухара, Самарканд, Андижан, Коканд и Хива. Открытые в этих городах общества и объединения культурно — просветительского направления привели к широкому распространению джадидизма в Туркестане.

В своих изданиях джадиды информировали о событиях, происходивших в мире на территории Туркестана. Этими действиями они демонстрировали содержание своих идей и необходимость их широкого распространения. Просветители раскрыли значение новометодных школ в Средней Азии можно было буквально пересчитать по пальцам, то к 1911 году их количество достигло 63, число обучающихся составило 4106. В 1910 году только в Ташкенте насчитывалось 24 джадидских школ, где обучались 1740 детей, а к 1917 году в крае уже существовало около 100 новометодных школ. Во взглядах просветителей отдельное место занимали вопросы обучения женщин. Они утверждали, что никоим образом не препятствуют женщинам постигать исламское учение. Подчеркивая, что изучение веры является долгом каждого мужчины и женщины, джадиды выступали сторонниками совместного обучения девочек и мальчиков.

Хотя основная деятельность видных представителей джадидского движения начиналась с просветительства, их идеиное влияние на массы играет важную роль при становлении национально-освободительного движения народов Туркестана.

Литература:

1. Касимов, Б. «Миллий Уйгониши». Ташкент. 1997.
2. Имамназаров, М. «Миллий маънавиятимизнинг такомил боскичлари». Т., «Иктисад молия», 2008.

BUXORO XONLIGINING XVI-XVII ASRLAR IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTIDA JO‘YBOR XO‘JALARINING TUTGAN O‘RNI

*Ortiqova Djamila Berdiqulovna
Navoiy viloyati Karmana tumani 5-maktab o‘qituvchisi
Telefon: +998(93)664-18-26
Djamila777@gmail.com*

Annotatsiya: Jo‘ybor xo‘jalari Movarounnahrdagi o‘rtalarning yirik diniy peshvolaridan bo‘lganlar. Ular mamlakatdagi siyosiy kuchlaridan foydalanib mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yaxshilashga qaratilgan qator tadbirlarda ham faol ishtirok etganlar.

Kalit so‘zlar: Jo‘ybor xo‘jalari, Temuriylar, Abdullaxon, Xo‘ja Sa‘d, Chorjuy, Marv, Vaxsh, Ahmadali Naymani, ariq, obikor, Shayboniylar, Ashtarkoni, Xo‘ja Islom, Shahrud sug‘orish tizimi.

Buxoro xonligini XVI-XVII asrlarda ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-siyosiy hayotini Jo‘ybor xo‘jalarisiz tasavvur qilish qiyin. Temuriylar sulolasidan keyin Movarounnahrda hukmronlik qilgan ikki sulola – Shayboniylar va Ashtarkoniylar davrida bu xonodon vakillari mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotiga katta ta’sir ko‘rsatganlar. Mazkur ziddiyatlarga to‘la davrda ushbu xo‘jalar avlodni o‘zining siyosatda hamda ijtimoiy hayotdagi faolligi bilan jamiyatdagi boshqa xo‘jalardan tubdan farq qilgan. Ular o‘z davrining yetakchi siyosiy arboblari sifatida shuxrat qozonganlar. Shu tufayli Jo‘ybor xo‘jalari to‘g‘risidagi ma’lumotlar bir qancha tarixiy manbalarda, ko‘plab tarixiy solnoma, arxiv hujjatlarida ularning nomlari uchraydi.

Bu manbalarni ikki qismga bo‘lish mumkin. Birinchisi, Jo‘ybor xo‘jalarining ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy-siyosiy faoliyatiga bag‘ishlangan maxsus manbalar. Bular: Badriddin Kashmiriyning “Ravzat ar-rizvon” (Jannat bog‘i), Husayn as-Saraxsiyning “Manoqibi sa‘diya” (Saodatli Xo‘ja Islom manoqibi), Abu Abbos Muhammad Tolibning “Matlab at-tolibin” (Haq izlovchilar maqsadi) asarlaridir.

Ikkinchisi, Jo‘ybor xo‘jalari to‘g‘risidagi ayrim yoki umumiylar ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan manbalar hisoblanadi. Bunga Hofiz Tanish Buxoriyning “Sharafnama-yi shohiy”, “Abdullanova”, Muhammad Yusuf Munshiyning “Tarixi Muqimxoniy”, Mir Muhammad Amin Buxoriyning “Ubaydullanova”, Abdurahmon Davlat Tolening “Tarixi Abulfayzxon”, Muhammad Tohir Eshonning “Silsilai Xo‘jagon-naqshbandiya”, Muhammad Yaqubning “Gulshan ul-muluk” (Podshohlar gulshani), Mulla Abdulatif Xo‘janing “Majmua” (Ma’lumotlar to‘plami), Sayyid Muhammad Nosiriddining “Tuhfat az-zoirin” (Ziyoratchilarga tuhfa) va boshqa asarlar kiradi¹.

Jo‘yboriyo xo‘jalardan Xo‘ja Islom va uning o‘g‘li Xo‘ja Sa‘d o‘z sulolalarining yetakchi vakillari bo‘lishgan. Jo‘ybor xo‘jalari vakillari orasida Xo‘ja Islomning ijtimoiy-siyosiy mavqeい boshqalarga nisbatan har jihatdan yuqori bo‘lgan. XVI asrning 30-yillardan boshlab Xo‘ja Islom Naqshbandiya tariqatida tanila boshladi. Shayboniy sultonlari ham uning ma’naviy-diniy mavqeい bilan hisoblashishga, unga yaqin bo‘lishga harakat qiladilar. Xo‘ja Islom bilan juda yaqin aloqada bo‘lgan Shayboniylardan biri Iskandarxon bin Jonibek sulton sanaladi².

XVI asr 40-yillardan Xo‘ja Islom siyosiy faoliyatida burilish davri boshlandi. U Naqshbandiya tariqati piri sifatida e’tirof etilgach Buxoro taxtiga da’vogar Shayboniy sultonlari uning qo‘llab-quvvatlashiga umid bog‘lab, tez-tez unga murojaat qilishardi. Lekin ularning aksariyati Xo‘ja Islomning marhamatiga sazovor bo‘lisholmadi. Birgina Abdullaxon bundan mustasno edi. Xo‘ja Islom faqat shu shayboniyzodani Buxoro taxtiga munosib ko‘rdi va uni qo‘llab-quvvatladidi Bundan ko‘rinib turibdiki, ushbu xo‘jalar avlodni XVI asrga kelganda jamiyatdagi siyosiy obro‘lari nihoyatda yuqori bo‘lgan hamda xo‘jalar mamlakatdagi siyosiy jarayonlarda asosiy fikrni aytadigan din peshvolari bo‘lib qolishgan.

¹ Бадриддин Кашмирий. Равзат ар-ризвон. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, инв. №2094, Хофиз Таниш ал-Бухорий. Абдулланома (“Шарофномайи шохий”). I-II-китоб Форс тилидан С.Мирзаев ва Ю.Ҳакимжонов таржимаси. Т.: Шарқ, 2000;

² Тўраев X. «Матлаб ат-толибин» асари Жўйбор хўжалари хонадони ҳақида.–Т.: O‘zbekiston tarixi, 2000. –Б.64-70.

Jo'yboriy xo'jalar XVI asrning o'rtalarida boshlab xonlikning siyosiy hayotida tutgan o'z mavqelaridan foydalanib, tasarruflaridagi katta-katta yer-suvlardan iborat mulklarning kengaytirishga intilganlar. Shuning uchun ham ular mehnatkash xalq ommasining kuchi bilan suv inshootlari qurish va dashtlarga suv chiqarib, yangi yerlarni o'zlashtirishdan manfaatdor bo'lgan. Jo'yboriy xo'jalar qo'llaridagi ekin yerlaridan yuqori hosil olish maqsadida kanal va ariq qazish, suv inshootlarini loyqadan tozalash bilan doimiy ravishda shug'ullanib kelishgan. Bu xalq orasida "begor" deya nomlangan majburiyat bo'lgan.

Buxoro xonligining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayotda Jo'ybor xo'jalari vakillarining nufuzi katta bo'lgan. Bunga asosiy sabab, mamlakatdagi markaziy hududlari Buxoro, Samarcand, Nasaf, Marv va boshqa viloyatlarda yirik yer-suvdan iborat mulklari bo'lgan. Xususan, Xo'ja Muhammad Islom 300 jufti gov (2500 hektar), Xo'ja Sa'd esa 2000 jufti gov (17 ming hektar), Tojiddin Xasanning esa 1000 qit'a, Xo'ja Abdurahimning 800 qit'a yer-suvga ega bo'lishgan.

XVI asr mobaynida Jo'yboriy xo'jalar yangi yerlarni o'zlashtirish maqsadida 1557-1579-yillar oralig'ida Somonchuq, Afshona, Sevinchi kalon kabi Buxoro qishloqlari hamda Chorjuy, Marv, Vaxshdag'i yerlardan kanallar qazilgan. Bu kanallarning barpo etilishi natijasida Jo'yboriy xo'jalarning qo'lida bo'lgan yerlardagi suv inshootlari tizimi bir muncha yaxshilangan.

Badriddin Kashmiriyning "Ravzatur rizvon va hadikatul g'ilmon" nomli asarining to'rtinchı qismi Jo'yboriy xo'jalarining olib borgan suv inshootlari qurilishlarining bayoniga bag'ishlangan. Shuningdek, ushbu asarda Shayboniy sulolasi hukumдорлари va nufuzli beklar tomonidan XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligining turli viloyatlarida Amudaryo, Zarafshon, Chirchiq, Vaxsh va Murg'ob daryolaridan chiqarilgan yirik sug'orish tarmoqlari to'g'risida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Shayboniy hukmdor Abdullaxon II ning 1579-yilda Vaxshdan suv chiqarish uchun ariq qazishga farmon bergan. Vaxshdan ariq qazish 1579-1580-yillardagi yer-suvga oid katta tadbirlardan biri bo'lgan. Ariq qazishni o'z davrining yirik din peshvolari Jo'yboriy xo'jalardan Xo'ja Kalonxo'jani boshliq qilib tayinlagan. Badriddin Kashmiri o'zining asarida ta'kidlashicha Vaxshdan ariq qazish uchun Hisor, Denov, Qubodiyayon, Aymoqot va Shahri Safo viloyatlariga o'n ming mardikor yetkazib berish majburiyati yuklatilgan. Xo'ja Kalonxo'jaga xon topshirig'iga binoan otaliq Ahmadali Naymani va mulla Muhammadbiylar ham ariq qazilishiga mas'ul etib tayinlangan. Arig'ni kavlash ishlari hijriy 987-993 (1579-1585) yillar oralig'ida davom etgan. Ariq qazilishi munosabati bilan Vaxshda obikor yerlar miqdori oshgan. Ushbu suv inshooti Jo'ybor xo'jalari tomonidan qurilgan eng yirik ariq bo'lgan.

Tarixchi Badriddin Kashmiriyning ma'lumotlariga ko'ra, 1556-1557-yillarda Xo'ja Islom Buxoroning Shahrud sug'orish tizimidan alohida kanal chiqarilib, Mirzo Ulug'bek Kuragon zamonidan (1409-1449) to Abdullaxon II davrigacha suvsizlikdan qahrab yotgan Somonjuq dashtini sug'orib obod etgan. Keyinchalik bu kanal Xo'ja Kab nomi bilan yuritilgan. Xo'ja Kab Shahrud sug'orish tizimidagi eng yirik shohoblardan hisoblangan. 1559-1560-yillarda Xo'ja Islomning buyrug'i bilan o'g'li Xo'ja Qosim Ko'hak(Zarafshon) daryosidan Afshana qishlog'igacha kanal qazdirgan. Xo'ja Islomning yana bir o'g'li Xo'ja Sa'd ham suv inshootlari barpo etishga faol qatnashgan. U 1568-1569-yillarda Amudaryodan Chorjo'yga kanal qazdirgan. Natijada, Malikshoh Saljuqiy zamonidan beri suvsiz qolgan va mo'g'ullar tomonidan vayronaga aylantirilgan Chorjo'y atrofidagi yerlar sug'orib obod etilgan. Bundan tashqari Xo'ja Sa'dning tashabbusi bilan Badaxshon viloyatining Imom mavzei atroflariga suv chiqarilgan. Badaxshonda amalga oshirilgan ishlar Abdullaxon II tomonidan munosib taqdirlangan. Hofiz Tanish Buxoriyning yozishicha, Abdullaxon II Xo'ja Sa'dga Badaxshondagi yangi o'zlashtirigan yerlardan 6 ming tanobni hadya etgan.

Xulosa qilib aytganda, Shayboniylar sulolasi davrida Zarafshon vodiysida, ayniqsa, uning quyi qismiga joylashgan Buxoro vohasida ham bir qancha yirik sug'orish tarmoqlari va sug'orish inshootlari barpo etilib, vohaning sug'orilib obod etilgan yerlarining maydoni birmuncha kengaygan. Zarafshon vodiysining yuqori qismida Tuyatortar kanali chiqarilib, XVI asrning bu yirik sug'orish tarmog'i orqali Zarafshon daryosining suvlari hatto Jizzax vohasigacha yetib borgan. Jo'ybor xo'jalarning XVI asrning ikkinchi yarmida Buxoro xonligida, shu jumladan, quyi Zarafshon vodiysida amalga oshirgan sug'orish inshootlarining qurilishlari

shubhasiz o‘z tasarruflaridagi xo‘jalikni kengaytirishga hamda xonlikning iqtisodiy va siyosiy hayotda o‘z nufuzlarini oshirishga qaratilib, ular asosan mehnatkash aholini ekspluatatsiya qilish hisobiga bajarilgan edi. Lekin shunday bo‘lsa ham Jo‘ybor xo‘jalarining irrigatsiya sohasidagi faoliyati Buxoro xonligining sug‘orilib obod etilishi tarixida muhim ahamiyat kasb etgan edi.

Foydalaniman Adabiyotlar ro‘yxati

1. Тўраев X. «Матлаб ат-толибин» асари Жўйбор хўжалари хонадони ҳақида.–Т.: O‘zbekiston tarixi, 2000. –Б.64-70.
2. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар.–Т.: Ўқитувчи, 1994. –Б.25-26.
3. Жувонмардиева. XVI-XIXасрларда Фарғонадаер-сувмасалаларигадоир. –Т.: Фан, 1965. –Б.44.
4. МухаммаджоновА.Р. Қўйи Зарафшон водийсининг суғориш тарихи. –Т.: Фан, 1972. –Б.125.
5. ziyouz.com

ALEKSANDR MAKEDONSKIY DAVRIDA ASOS SOLINGAN SHAHARLAR.

Davletova Saida Kamilovna
Xorazm viloyati Yangibozor tumani
14-umumiy o'rta ta'lim maktabining Tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +998 93 285 21 49
saidadavletova@mail.ru

Annotatsiya: Quyidagi ushbu ilmiy maqolada Aleksandr Makedonskiy davrida asos solingan shaharlar haqida qisqacha ma'lumot berishga harakat qilingan ya'ni – olimlarning Aleksandrning shaharsozlik faoliyati bergan izoxlari, O'rta Osiyo hududlarida Aleksandr Makedonskiy uchta: Oks Aleksandriyasi, Aleksandriya Esxata va Marg'iyonadagi Aleksandriya shaharlariga asos solganligi haqida qisqacha ma'lumotlar berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Oks Aleksandriyasi, Aleksandriya Esxata, foydali qazilmalar (temir, mis, oltin, lojuvard va b.), Akropol, urbanizatsiya, "Marg'iyona shahri".

Ko'pchilik tadqiqotchilarning e'tirof etishlaricha, Aleksandrning shaharsozlik faoliyati katta ahamiyatga egadir. Plutarx bergan ma'lumotlarga ko'ra u 70 dan ziyod shaharlarga asos solgan. Arxeologik tadqiqotlar natijalari esa boshqacharoq xulosalar beradi. Shuning uchun ham Aleksandrning shaharsozlik faoliyati xususidagi ilmiy bahslar hanuzgacha davom etmoqda.

Jumladan, V.Tarn, A.Shofman va ba'zi bir boshqa olimlar bu raqamga shubha bilan qaraydilar va u ancha oshirib ko'rsatilgan degan fikrni ilgari suradilar. V.Tarnning hisob-kitoblariga qaraganda, Aleksandr o'ntadan ortiq, aniqrog'i, 13 ta shaharga asos solgan. Bu jarayonda u Tigr daryosining sharqiy tomonida shaharlar asos solishga alohida e'tibor bergan. Ammo, G.A.Koshelenko tomonidan amalga oshirilgan yozma, arxeologik va epigrafik ma'lumotlarni qiyosiy tahlil asosida o'rganish V.Tarn va uning tarafdarları xato qilganliklarini ko'rsatdi. Arxeologlar hali yunon-makedon shaharlarining hammasini kashf etmaganliklari, ko'pgina hududlar arxeologik jihatdan yaxshi o'rganilmaganini e'tiborga olsak, kelgusida antik an'analarni tasdiqlovchi qo'shimcha ma'lumotlar olish mumkin.

Strabonning ma'lumotlariga ko'ra, Aleksandr Baqtriya va Sug'diyonada 8 ta shaharga, Yustinning ma'lumotlariga qaraganda esa 12 ta shaharga asos solgan. Ammo, bu ma'lumotlar arxeologik tadqiqotlar mahlumotlari bilan tasdiqlanmagan va ko'pgina ilmiy munozaralarga sabab bo'lganki, bu alohida mavzu hisoblanadi.

Biz O'rta Osiyo hududlarida Aleksandr Makedonskiy uchta: Oks Aleksandriyasi, Aleksandriya Esxata (Chekkadagi Aleksandriya) va Marg'iyonadagi Aleksandriya shaharlariga asos solganligi haqida ma'lum ma'lumotlarga egamiz. Bu ma'lumotlarni qisqacha tahlil etamiz.

Tadqiqotlar natijalariga ko'ra Oks (Amudaryo) bo'yidagi Aleksandriya turli sharoitlarni hisobga olib bunyod etilgan. Ushbu ko'hna shahar Sharqiy Baqtriyaning muhim markazlaridan biri bo'lishi lozim edi. Shahar bir tomondan, bu hududlardagi yunon-makedon hokimiyatining tayanch nuqtasi bo'lib, serhosil Baqtriya tekisligini Badaxshondagi tog'liklardan (sharqiy yo'nalishda) himoya qilsa, ikkinchidan, tog'li vohalar orqali shimoli-sharqdan keluvchi ko'chmanchilardan himoya qilgan. Undan tashqari, Oksdagi Aleksandriya foydali qazilmalarga nihoyatda boy bo'lgan (temir, mis, oltin, lojuvard va b.) Badaxshonga ketuvchi yo'lni ham nazorat qilib turgan.

Shaharga asos solinishi uchun ikkita daryoning qo'shilish (Amudaryo va Ko'kcha) joyi bo'lgan qo'lay joy tanlangan. Bu joyda baland tabiiy tepalikning borligi ham muhim bo'lib, uning ustiga shahar akropolini qurish imkoniyati bor edi. Shuningdek, shaharning qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan ta'minlab turuvchi juda katta serhosil tekislik (10.000 gettarga yaqin)ka tutashib ketganligi ham iqtisodiy taraqqiyotni tahminlar edi.

Ko'hna shahar tekislikda ham, daryo bo'ylab ham mustahkam devor bilan o'rabi olingan. Akropol (yuqori shaharda)da turar-joylar yo'q. Tadqiqotchilar shahar qiyofasini belgilab beruvchi quyidagi omillarni ajratadilar: shahar paydo bo'lishining "mustamlakachilik" xususiyati, chunki shahar yunon-makedonlar Baqtriyani bosib olishi natijasida paydo bo'lgan edi; unda podsho qarorgohining mavjudligi; shaharning yirik viloyat markazi sifatidagi o'rni. Umuman olganda, ko'hna shahar tuzilishi va saroy mehmorchiligi yunon uslublarini elsatsada, aslida uning tuzilishida qadimgi Sharq an'analari ustunlik qiladi.

Qadimgi Farg‘ona va Ustrushona chegaralarida, Sirdaryo bo‘yida, hozirgi Xo‘jand hududlarida mil. avv. VI – V asrlarda manzilgoh paydo bo‘ladi. Bu yerdan himoya devorlari va shahar qurilishining qoldiqlari oolib o‘rganilgan. Tadqiqotchilarning fikricha, keyinchalik bu shahar Aleksandr tomonidan bosib olinadi va uning o‘rniga Chekkadagi Aleksandriya buniyod etiladi.

Arxeologik tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, Ahamoniylar davridayoq “Marg‘iyona shahri” mavjud edi. Bu davrda Marv vohasidagi Erkqal'a maydoni 1800x500 metr bo‘lgan shahar tipidagi yodgorlik bo‘lgan. Govurqal'a hududlari ham aynan mana shu davrda o‘zlashtiriladi. Govurqal'a ko‘hna shahri hududining shimoli-sharqiy va markaziy qismlaridagi madaniy qatlamlar jadallik bilan to‘lib boradi. Tadqiqotchilarning fikricha, aynan mana shu aholi punkti makedoniyalik Aleksandr yurishlari davrida yunon-makedon qo‘shinlari tomonidan egallanadi. Arxeologik ma’lumotlar natijalariga ko‘ra, ushbu shaharning bo‘ysundirilishi tinchlik xususiyatiga ega bo‘lib, urbanizatsiya jarayonlariga ta’sir etmagan. Aynan mana shu shahar qayta nomlanib Aleksandriya nomini olgan.

Tadqiqotlar natijalaridan xulosa chiqaradigan bo‘lsak, Aleksandr tomonidan asos solingen punktlar – shaharlar yoki mustahkamlangan qal’alar bo‘lgan. Aleksandr shahar manzilgohlarida aholini aralashtirish siyosatini izchil amalga oshirgan. Umuman olganda bu ko‘hna shaharlar O‘rta Osiyo urbanizatsiya jarayonining rivojlanishiga katta turtki bergenligini ehtiroyf etgan holda, Aleksandr yurishlariga qadar ham bu hududlarda yuksak shaharsozlik madaniyati mavjud bo‘lganligini tahkidlash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. – T.: SHarq, 2001. – 187 b.
2. O‘zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari. Mashul muharrirlar: D.Alimova, E.Rtveladze. – T.: SHarq, 2001.
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Aleksandr>
4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Aleksandriya_Esxata

OGAHIY MA'NAVIY – MA'RIFIY IJODIDA TA'LIM – TARBIYA MASALALARI.

*Allamova Nazokat Azadovna
Xorazm viloyati Xiva shahri Ogahiy
nomidagi ijod maktabining Tarix fani o'qituvchisi.
Telefon: +998 99 774 80 12*

Annotatsiya: Berilgan ilmiy maqolada Ogahiyni ma'naviy – ma'rify ijodida ta'lism – tarbiya masalalari bo'yicha qisqacha ma'lumot berishga harakat qilingan, ya'ni ijodkorga berilgan ta'riflar va ijodkor tomonidan amalga oshirilgan ilmiy ishlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: "Firdavs ul-iqbol", "Ta'viz ul – oshiqin", "Riyozud-davla", "Zubdatut tavorix", "Jomi'ul voqeoti Sultoniy", "Gulshani davlat", "Shohidi iqbol",

Muhammad Rizo Ogahiy (1809 – 1874) iste'dodli Shoir, salohiyatli muarrix, mohir tarjimon, benazir mutafakkir, ko'p qirrali ijodkordir. Shu ma'noda A.Hojiahmedov "...Muhammad Rizo Ogahiy she'r ilmini mukammal egallagan va uni o'z asarlariga tatbiq etib, g'oyaviy va badiiy jihatdan betakror va bezavol obidalar yaratgan daho ijodkor edi", – deb yozadi. Ogahiy 1) original (lirik va epik), 2) tarjima (asosan sharq adabiyoti asarlari), 3) tarixnavislik yo'nalishlarida ijod olgan va o'ziga xos mакtab yaratgan¹. Ogahiy, Munis Xorazmiyning "Firdavs ul-iqbol" kitobida bergen aniq ma'lumotlariga ko'ra, 1809-yil 17-dekabrda Qiyotda, Erniyozbek mirob oilasida dunyoga kelgan. Hasanmurod Qori Laffasiyning ta'kidlashicha, Muhammad Rizo Ogahiy qiyotlik Erniyozbek mirobning o'g'li bo'lib, xonlar davrida Shermuhammad mirob Munis Xorazmiyning dastparvarda shogirdi va amakizodalaridan bo'lgan. Bu haqda Muhammad Rizo Ogahiyning o'zi ham devoni debochasida ko'rsatib o'tadi: "Muhammad Rizo Mirob-al mulaqqabbil Muhammad Rizo Ogahiy ibni Erniyozbek birodarzoda va dasparvardai Munis Xorazmiy mirob". Muhammad Rizo yoshligidan ilm-fanga havas qo'yadi, diniy va dunyoviy bilimlarni qunt bilan egallaydi. Lekin bu osuda bilim olish zavqi uzoq davom qilmadi, uning otasi vafot qiladi. Bu og'ir va qayg'uli damlarni xotirlab u yozadi: "Ammo hanuz ilm qavoldi choshnisidin kom va fazl qavonini lazzatidin bahrai tamom hosil qilmasdan burun jahon g'addorning gunogun jafosi va charxi kajraftorning rango-rang balosi sar vaqtimg'a etushti va ro'zgor anduhi shiddatining og'ir yuki tog' yanglig' boshim ustiga tushdi". Muhammad Rizo Ogahiyning ilmiy biografiyasini yaratishda uning asarlaridagi ma'lumotlar nihoyatda muhim va qimmatlidir. Muhammad Rizo Ogahiyning bir qator she'rlerida tarixiy solnomalarida hayoti va faoliyatiga oid qator ma'lumotlar borki, ular Shoir tarjimai holini to'ldirishga xizmat qiladi. Muhammad Rizo Ogahiy fors va arab tillarini ham mukammal o'rganadi. Tez orada iste'dodli ijodkor sifatida tanila boshlaydi. Olimlarning guvohlik berishicha, Muhammad Rizo Ogahiydan bizga boy ilmiy va adabiy meros (72 ta qo'lyozma) qolgan. U iste'dodli, yetuk Shoir sifatida "Ta'viz ul – oshiqin" ("Oshiqlar tumori") devoniga tartib bergen bo'lsa, mohir tarjimon sifatida Sharq adabiyotining eng nodir asarlaridan 20 ga yaqinini o'zbek tiliga tarjima qilgan. A.Hojiahmedov yozganidek: "Fors tojik va turkiy she'riyatning ko'plab buyuk namoyandalari ijodini obdon o'rganib, ularning badiiy mahorat sirlarini atroflicha kashf etgan Shoir insoniy kechinmalarning eng nozik va murakkab qirralarini g'oyat ta'sirchan ifodalash, tilimiz xazinasi javohirlaridan purmazmun va nafis, serjilo va dirlrabo lirik asarlar ijod etish san'atini puxta egallagan usta qalamkash edi". Ogahiy o'zining tarjimalarini quyidagicha eslaydi: Faqirning turki tili birla tarjima qilg'on kitoblari "Ravzatus safo"ning ikkinchi daftaridan Chahryori izom voqeasi va uchinchi daftari. Va "Nodirnoma" va "Zafarnoma" va "Zubdatul – hikoyot"i va "Miftoh-ut-tolibin" va "Nasihat nomai Kaykovus", "Salomonu Absoli Jomiy", "Gulistoni Sa'diy", "Bahoristoni Jomiy" va "Ravzatus safo", "Nosiriy" ning bir daftari. Va "Daloilul xayrot Sharhiy" kim rum turkisidin chig'atoy tiliga o'tkarildi va tazkirai "Muqim xoni" va "Taboqati Akbar shohi" va "Haft paykari Nizomiy" va "Hasht bihishti" Xisraviy va "Yusuf Zulayhoi" Jomiy, "Shohu gadoi" Hiloliy". Bizning nazarimizcha, Muhammad Rizo Ogahiy tarjimalari noyob hodisa bo'lib, o'z davrida hali hech kim bunchalik muvaffaqiyatga erisha olmagan edi. Darhaqiqat, turli mundarija, tuzilish va badiiyatga ega bo'lgan asarlar Muhammad Rizo Ogahiyning tarjimonlik mahorati bilan yanada sayqallashadi.

1 Хожиахмедов А. Огаҳий даҳосининг олмос қирралари. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги ҳалқ мероси нашриёти, 1999. – 4.6.

Ushbu tarjimalarining ahamiyati shundaki, ularda forsiyzabon ijodkorlarning asarlari mazmunan boyitilgan, soddalashtirilgan, xalqqa manzur bo'lish maqsadida o'z munosabatlarini bildiruvchi bayt, qit'a, masnaviyalar bilan to'ldirilgan. Aytish mumkinki, Xorazmda tarjimonlik san'atini XIV asrda Sayfi Saroyi, Qutb Xorazmiy, Haydar Xorazmiylar boshlab bergen bo'lsa, XIX asr boshlarida uni Munis Xorazmiy davom qildirgan va Ogahiy yuksak pog'onaga ko'targan.

Tarixnavislikda tajriba orttirgan Muhammad Rizo Ogahiy Xorazm xonligi tarixiga oid 5 ta tarixiy asarlar yaratgan. Ular: Olloqulxon hukmronligi (1825 – 1843)ni tasvirlovchi "Riyozud-davla" (1844); Rahimqulxon sultanati (1843 – 1846)ga oid "Zubdatut tavorix" (1846); Muhammad Aminxon davri (1846 – 1855) voqealarini aks ettiruvchi "Jomi'ul voqeoti Sultoniy" (1854); Sayid Muhammad xonligi (1856 – 1865) tarixiga oid "Gulshani davlat" (1866) va Muhammad Rahim II hukmronligi (1865 – 1910) davrining dastlabki yillariga bag'ishlangan "Shohidi iqbol" (1872) dir. Mazkur tarixiy asarlarda o'lka hududida yashagan o'zbek, qoraqalpoq, turkman, qozoq xalqlarning hayoti, Xiva xonligining Qo'qon xonligi va Buxoro amirligi, shuningdek, Afg'oniston, Eron, Hindiston, Rossiya bilan bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy aloqalari, Chor Rossiyasining Xiva xonligiga oid siyosiy maqsadlari aniq dalillar ochib berilgan. Ularda Xiva xonligi hududidagi xalqlarning madaniyati, urf-odatlari va turmush tarzlari haqida ham qimmatli ma'lumotlar mavjuddir. Shuning uchun ularni Xorazm tarixining yarim asrdan ziyod davridagi voqeа-hodisalarни xolisona yorituvchi yilnomalardir, deyish mumkin. Bizningcha, tarixnavisning yana bir muvaffaqiyati shundaki, tarixiy voqealar badiiy uslubda obrazli bayon qilingan, ba'zi voqeа-hodisalar she'riy parchalar bilan tasvirlangan. Bu esa asarlarning ta'sirchanligini oshirgan, tasvirlanayotgan voqeа-hodisalarning mohiyatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Akademik V.V.Bartold XIX asr Xorazm tarixnavisligiga yuqori baho berib, shunday yozadi: "Munis Xorazmiy va Muhammad Rizo Ogahiy tomonidan yaratilgan adabiy va tarixiy voqealarni bayon etish va ularda keltirilgan faktik materiallarning ko'pligi jihatidan Qo'qon va Buxoro xonliklari tarixiga doir bizgacha etib kelgan hamma asarlarni o'zidan ancha orqada qoldiradi". Uning dardu alamga to'la ichki dunyosini ochib berishga intiladi. Faylasuf shoir bir hovuch zodagonlar uchun jannatmakon yaratib, o'zi esa och-yalang'och qolgan xalq ahvoldidan g'azablanadi va sof vijdonli, mehnatni ulug'lovchi kishilarni zulm va istibdodni yanchib, yangi yorug' jahon barpo etishga, vatanidagi adolatsiz qonun-qoidalarga barham berishga da'vat etadi.

Xulosa qilib shuni qo'shimcha qilishimiz mumkinki, Ogahiy dunyoqarashining shakllanishida Alisher Navoiyning umuminsoniy ruh bilan sug'orilgan gumanistik ta'limoti g'oyaviy manba bo'lib xizmat qilgan. Borliq, jamiyat, inson va insонparvarlik, axloq, davlatni odilona va oqilona boshqarish masalasida Muhammad Rizo Ogahiy Navoiyga ergashgan, undan ilhomlangan. Y.Jumaboev mutafakkir dunyoqarashi haqida gapirib, undagi "eng muhim xususiyatlardan biri real insonga tunganmas muhabbat, jamiyat va oddiy xalq hayoti, real ijtimoiy jarayonlarga cheksiz qiziqishdir," deb ko'rsatadi. Muhammad Rizo Ogahiy 1874-yil 19-dekabrda xastalikdan oltmis besh yoshida vafot edi.

Foydalilanigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdug'afurov A. Muhammad Rizo Ogahiy. – T.: Meros, 1999. – 62 b.
2. Abdurasulov M. O'zbek mutafakkir Shoirlari ilm-ma'rifat haqida. - T.: O'qituvchi, 1972. - 68 b.
3. Ahmedov. B.A. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. Munis va Ogahiy. –T.: O'qituvchi, 1991, -216 b.
4. Hojiahmedov A. Ogahiy dahosining olmos qirralari. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1999. - 175 b

O'ZBEKISTONDA PREZIDENT INSTITUTINING JORIY ETILISHI.

*Azamova Inobat Hoshimovna
Buxoro viloyati Kogon shahri
1-umumi o'rta ta'lif maktabi Tarix fani o'qituvchisi.
Telefon: +998 90 514 54 52*

Annotatsiya: Quyidagi ushbu ilmiy maqolada O'zbekistonda prezident institutining joriy etilishi bo'yicha qisqacha ma'lumot berishga harakat qilingan, ya'ni 1990-yilning 24-martidagi, 1991-yil 29-dekabr va 1992-yil 8-dekabrdagi tarixiy jarayonlar va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy vakolatlari haqida ma'lumot berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Konstitutsiyasi, Sobiq ittifoq, O'z SSR, "raesidenso", "prezident", 19-bob.

Sobiq ittifoq Respublikalari orasida birinchi bo'lib O'zbekistonda Prezidentlik lavozimi joriy etilgan edi. Davlat boshqaruvining Prezidentlik Instituti 1990-yilning 24-martida "O'zbekiston SSR Prezidenti lavozimini ta'sis etish va O'zbekiston SSR Konstitutsiyasi (asosiy qonuni)ga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi" qonun bilan joriy etilgan edi. O'z SSR Oliy Soveti o'n ikkinchi chaqiriq birinchi sessiyasida O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A Karimov Prezident etib saylandi. O'sha sessiyada qilingan mahruzada I.A Karimov shunday degan edi "...Bugun yuzaga kelgan vaziyatda O'zbekiston SSR Prezidenti lavozimini ta'sis etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.Respublikada yakka boshliq lavozimining joriy etilishi Ittifoq miqyosida bo'lganidek, qonunlar va davlatning boshqa qarorlarini ijro etish omillarini mustahkamlashga, demak, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, millatlararo va boshqa sohalarda qayta qurish jarayonlarini tezlashtirishga ko'maklashishi shubhasizdir".

1991-yil 29-dekabr va 2000-yil 9-yanvarda to'g'ridan-to'g'ri umumxalq saylovlar muqobililik asosida o'tkazilib, unda O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov Prezident etib saylandi. O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 8-dekabrdan qabul qilingan Konstitutsiyasiga muvofiq Prezident – hokimiyatlar bo'linishi printsipiga rioya qilinishida davlat mexanizmi uchun eng muhim institutdir. Ma'lumki, "president" atamasi lotincha "raesidenso", so'zidan olingan bo'lib, aynan tarjimasi "oldinda o'tiradigan" degan mahnoni beradi. Bu tushuncha konstitutsiyaviy-huquqiy mahnoda davlat boshlig'ini anglatadi. Agar mamlakatda davlat boshqaruvining parlamentar respublika turi o'rnatilgan bo'lsa, u holda Prezident faqat davlat boshlig'i vazifasini bajaradi va u ijroya hokimiyatiga rahbarlik qila olmaydi.

Davlat boshlig'i sifatida Prezident davlat hokimiyati boshqaruv organlarida yetakchi va muvofiqlashtiruvchi rol o'ynaydi. Prezident davlat ichida va xalqaro munosabatlarda O'zbekistonning Oliy vakilligini amalga oshiradi. Davlat boshlig'i o'zida u yoki bu hokimiyat tarmog'ini emas balki, davlat va butun davlat hokimiyatining birligini namoyon etadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-bobi "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti" deb nomlanadi. Bu bob 9 ta moddadan iborat bo'lib, ularda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Konstitutsiyaviy maqomlari va vakolatlari belgilab berilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy vakolatlari uning faoliyatidagi quyidagi yo'naliishlarda yaqqol namoyon bo'ladi: 1.O'zbekiston Prezidenti fuqarolar huquq va erkinliklarining kafili bo'lib, Prezident inson huquqlarini himoya qilish mexanizmining uzlusiz ishlashi uchun shaxsan javobgar, biror sabab bilan ushbu huquq va erkinliklar amalga oshirilishi buzilgan hollarda tegishli choralar ko'rishga majbur. 2. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Konstitutsiya va qonunlarga rioya etilishining kafili bo'lib, Prezident o'z faoliyati davomida barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning o'z konstitutsiyaviy majburiyatlarini zarur darajada bajarishlarini tahminlaydi. 3.Prezident davlat boshlig'i sifatida xalqaro munosabatlar sohasida muhim vakolatlarga ega bo'lib, u mamlakat ichida va xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasi nomidan ish yuritadi. Prezident xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasining vakili bo'lib, muzokaralarda O'zbekiston nomidan qatnashishi, Respublikaning xalqaro majburiyatlarini bajarilishini mumkin. 4.Prezident Oliy Majlisga har yili ichki va xalqaro ahvol xususida mahlumotnomma taqdim etadi. 5.O'zbekiston Respublikasining Prezidentining ijroya hokimiyatini tuzish bilan bog'liq vakolatlari ham mavjud. Prezident Bosh vazir nomzodini Oliy majlis palatalariga kiritadi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori

va uning o‘rnbosarlarini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi hamda bu masalalarni Oliy majlis senatining tasdig‘iga kiritadi. 6.Prezident Oliy majlis senatiga Konstitutsiyaviy sud raisi va ahzolari, Oliy sud raisi va ahzolari, Oliy xo‘jalik sudi raisi va ahzolariga nomzodlarni taqdim etadi. Prezident viloyat , tuman, shahar va xo‘jalik sudi sudg‘yalarini tayinlaydi. 7.Prezident Respublika davlat va boshqaruv Oliy organlarining o‘zaro hamkorligini ta’minlaydi. 8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qonunlarni imzolaydi. Prezidentning imzosi bo‘lmasa, qonun kuchga kirmaydi. 9.Faqat Prezidentgina butun Respublika hududida favqulodda holat joriy etishga haqli. Lekin, Prezident bunday qarorni qabul qilishda erkin emas. 10.Prezident Respublika Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo‘mondoni hisoblanadi. U Qurolli Kuchlarning Oliy qo‘mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi. 11. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining davlat boshlig‘i sifatidagi vakolatlariga fuqarolik va siyosiy boshpana berish, O‘zbekiston Respublikasining davlat mukofotlari bilan taqdirlash, afv etish to‘g‘risidagi hujjatlarni qabul qilish va gunohidan kechishni amalga oshirish kabilar ham kiradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib, hamda ularni ijro etish yuzasidan mamlakatning butun hududida majburiy kuchga ega bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlar-farmonlar, qarorlar, farmoyishlar chiqaradi.

Foydalaniqan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent, O‘zbekiston. 2012.
2. Davlat qurilishi va boshqaruvi. Mualliflar jamoasi. Toshkent. Akademiya. 2007.
3. Xudoyberdieva V. Davlat boshqaruvi organlari tizimi va mahuriy islohatlar. Toshkent. 2005.

QADIMGI XORAZM DAVLATI – “KATTA XORAZM”, “QADIMGI XORAZM” VA “XORAZM” ATAMASI BO‘YICHA ILMUY IZLANISHLAR

*Payg‘ambarova Zumradxon Abdumatalibovna
Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumani
5-umumi o‘rta ta’lim maktabi Tarix fani o‘qituvchisi.
Telefon: +998 93 480 23 88*

Annotatsiya: Quyidagi ilmiy maqolada Qadimgi Xorazm davlati – “Katta Xorazm”, “Qadimgi Xorazm” masalasi bo‘yicha o‘zbekistonlik va xorijlik ko‘plab olimlarni ilmiy qarashlari va “Xorazm” atamasi bo‘yicha qisqacha ma’lumotlar berishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: “Katta Xorazm”, “Qadimgi Xorazm”, “Xorazm”, “Tarix”, “Xorasmiya”.

O‘rta Osiyodagi yana bir yirik davlat uyushmasi-Qadimgi Xorazm davlati hisoblanadi. “Katta Xorazm” va “Qadimgi Xorazm” masalasi bo‘yicha o‘zbekistonlik va xorijlik ko‘plab olimlar turli-tuman tadqiqotlar olib borgan bo‘lsalarda bu masalalar hamon tadqiqotchilarining bahs-munozaralariga sabab bo‘lib kelmoqda. Avesto va yunon-rim tarixchilari ma’lumotlari bu munozaralarining asosini tashkil etadi. Undan tashqari, o‘tgan asrning 50 – 60 - yillardan boshlab bugunga qadar olib borilgan arxeolgik tadqiqotlar natijalari ham Xorazm davlatchiligi tarixi bo‘yicha boy materiallar berdi.

Avvalo so‘ngi yillardagi ibridoiv davr yodgorliklarining qiyosiy tadqiqotlaridan (X.Matyakubov) xulosa chiqaradigan bo‘lsak, Xorazm mil.avv IV – III m.y. dayoq O‘rta Sharqning qadimgi sivilizatsiyalar olami bilan uzoq Shimolni bevosita bog‘lovchi xalqa rolini o‘tay boshlagan. Bronza davri Suvyorgan va Tozabog‘ yob madaniyatlari qadimgi Xorazm yerlarini o‘zlashtirib bir-biri bilan qizg‘in aloqada bo‘lgan, Shimol va Janubdan ta’sir qabul qilib, yangi taraqqiyot bosqichiga ko‘tarilgan qabilalar madaniyati edi.

Amirobod madaniyati (mil.avv IX – VIII asrlar) davrida Amudaryo quyi havzasida yashovchi aholi hali davlatchilikdan bexabar bo‘lib, irrigatsiya xususiyati ibridoiv urug‘-qabilachilik an‘analarini saqlab qolgan aholi jamiyatiga xos edi. O‘rta Osiyoning Janubiy mintaqalariga qaraganda Xorazm vohasi aholisi uzoq vaqt beqaror suv oqimi sharoitida, noqulay tabiat injqliklari girdobida qolib kelgan. Qadimgi yozma manbalar ma’lumotlari va mavjud arxeologik yodgorliklarning qiyosiy tahliliga ko‘ra, Xorazmda davlatchilik ildizlarining paydo bo‘lishigan asos bo‘lgan ilk shaharsozlik madaniyati sohiblari-Xorazmiylar ko‘chib kelgach tarkib topdi va rivojlandi.

“Xorazm” atamasining kelib chiqishi haqida ko‘plab fikrlar mavjud. Olimlarning katta guruhi “Xorazm” atamasining ikkinchi komponenti – zmi, – zamni hind-evropa tillariga mansub – zemo – yer, o‘lka, mamlakat mahnosini beradi degan xulosaga kelganlar. So‘zning birinchi komponentiga kelganda olimlar fikrlaridagi yakdillik yo‘qoladi va u turlicha – “Ozuqaga boy mamlakat”, “Unumdar yer” (E.Byurnuf, E.Zaxau, U.Geyger, U.Tomashek), “Go‘zal mamlakat” (F.Yusti), “Unumsiz, yomon yer” (F.SHpigelg‘), “Pastlik yer” (P.Lerx, N.Veselovskiy, X.Klipert), “Quyoshli yoki Sharqiyo o‘lka” (S.Tolstov, P.Savelg‘ev, F.Sulaymonova), “Sharqiyo zamin”, “Kunchiqar mamalakat” (I.Mo‘minov) tarzida talqin etiladi.

Yana bir guruh olimlar “Xorazm” atamasi uch leksima asosida (Uvarazimi, u – “yaxshi”+ vara – “qal’a”, “qo‘rg‘on”+zimi-“er”) paydo bo‘lgan deb hisoblab, mazkur tarixiy atamaning ma’nosini “yaxshi qo‘rali yer”, “Ajoyib qal‘ali o‘lka” yoki “Mustahkam qo‘rg‘onli diyor” (Bogolyubov, A.Muhammadjonov) tarjima qiladilar. So‘ngi tadqiqodlarda “Xorazm” atamasining o‘zagi qadimgi turkiy asoslarga ega bo‘lishi mumkin degan fikrlar ilgari surilib (“Xuar” (“Suvar”) – “suv” (“xu”)) – suv, “Ar”-er, odam, “m”- birinchi shaxs qo‘shimchasi) va u “Suv(daryo) odamlari” yoki “suv egalari” (M.Zakiev, SH.Kamoliddin, O’.Nosirov) deb tarjima qilingan.

Olimlarning ta’kidlashicha, Avestoda tilga olingan Aryoshayona yoki Aryanam Vaychax shu manbada eslatilgan Kavi Vishtaspning podsholigi bo‘lib, milloddan avvalgi IX-VIII asrlarda Drang‘iyona, Satagadiya, Ariya, Marg‘yona va Amudaryoning o‘rta oqimidagi viloyatlarni birlashtirgan. G‘arb tadqiqotchilar V.Xenning va I.Gershovichlar Avestodagi Kavi Vishtapsning davlati Marv va Xirot atrofida joylashgan “Katta Xorazm” deb hisoblaydilar. “Katta Xorazm” muammosi Gerodot ma’lumotlaridan boshlangan. U “Tarix” asarining uchinchi kitobida quyidagicha mahlumot beradi: “Osiyoda bir vodiylar. Uning barcha tomoni tog‘ bilan o‘ralgan,

tog‘ni esa beshta dara kesib turadi. Bir vaqtlar bu vodiy xorasmiylarga tegishli bo‘lib, xorasmiylar, parfiyaliklar, saranglar va tamaneylarga chegaradosh yerlarda joylashgan. Vodiyni o‘rab turgan tog‘dan Akes nomli yirik daryo boshlanadi”.

Gerodotdan sal oldinroq yashab o‘tgan Gekatey parfiyaliklarning sharqi tomonida joylashgan “Xorasmiya”ni, “bir qismi tekisliklarda, bir qismi tog‘larda yashovchi xorazmliklarni” eslatib o‘tadi. Tadqiqotchi V.A.Livo‘its ham bu “Katta Xorazm”ni Marv va Hiroting to‘rtta rayoniga joylashtiradi. Agar “Katta Xorazm” davlati Marv va Hirot atroflarida joylashgan taxmin rost bo‘lsa, A.S.Sagdullaevning fikricha, bu davlat forslar podshosi Kir II tamonidan bo‘ysundirilganidan so‘ng xorasmiylar Quyi Amudaryoning Xorazm hududlariga ko‘chib borganlar deb faraz qilinadi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, miloddan avvalgi VI asr qadimgi forslar xorasmiylarni janubdan quyi Amudaryo yerlariga siqib chiqargan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, mil.avv. V – IV asrlarda Xorazm va unga qo‘shti bo‘lgan hududlarni urbanizatsiya jarayonlari qamrab olgan edi. Natijada bu hududlarda tarixiy-madaniy dehqonchilik vohalari paydo bo‘ladi va ular ilk davlatchilikning asosiga aylanadi. Mil.avv. VI asrdan boshlab esa hozirgi Xorazm vohasida davlatchilik shakllanib u qadimgi Sharq sivilizatsiyasi markazlaridan birga aylanadi.

Foydalilanigan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. Eng qadimgi davrlardan Rossiya bosqiniga qadar. – T.: Sharq, 2000.
2. Asqarov A. Qadimgi Xorazm tarixiga oid bahzi bir masalalar // O‘zbekiston etnologiyasi: yangicha qarashlar va yondashuvlar. – Toshkent, 2004.
3. Sagdullaev A.S. Qadimgi O‘zbekiston ilk yozma manbalarda. – T., 1996.

QADIMGI XORAZM DAVLATI KO‘ZALIQIR NIGOHIDA.

*Turayeva Muborak Xurramovna
Surxondaryo viloyati Angor tumani
37-umumi o‘rtta ta’lim maktabi Tarix fani o‘qituvchisi
Telefon: +998 91 583 95 75*

Annotatsiya: Quyidagi ushbu ilmiy maqolada Xorazmning eng qadimgi shahar-qal’alaridan biri bo‘lgan Ko‘zaliqir haqida qisqacha ma’lumotlar berishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: “Katta xorazm”, Chirmanyob, Xazorasp, Xumbo‘ztepa, “ko‘hna shahar”, “qal’a”.

Tadqiqotchilar tomonidan e’tirof etilgan Xorazmning eng qadimgi shahar-qal’alaridan biri bo‘lgan Ko‘zaliqirning quyi madaniy qatlamlarini S.P.Tolstov mil.avv VII – VI asrlar bilan, Masson esa mil. avv. V – IV asrlar boshlari bilan belgilagan edi. So‘ngi tadqiqotlarda esa Ko‘zaliqirda hayot butun mil.avv VI va V asrning birinchi yarmida mavjud bo‘lgan degan xulosalar ustunlik qilmoqda.

Ko‘zaliqir ko‘hna shahri ilgari tahmin qilinganidek, “Katta xorazm” davlatining poytaxti emas, balki, yangi tadqiqotlarga ko‘ra, mil avv VI asrda Chirmanyob dehqonchilik markazini hosil qilgan kichik vohaning bosh shahri sifatida ushbu hududlarning siyosiy-ma’muriy va diniy markazi vazifasini o‘tagan. Fanda Xorazm sivilizatsiyasi va shaharsozlik madaniyatini aynan Ko‘zaliqirdan boshlangan, degan xulosa ustunlik qilar edi. Ammo, so‘nggi yillardagi tadqiqotlar vohaning boshlanish qismida joylashgan Xazorasp shahri ham Ko‘zaliqirga zamondosh yodgorlik deb hisoblashgan asos bo‘lmoqda. Xususan, Xazorasp yaqinida mil. avv VI asrda oid sopol ishlab chiqarish markazi Xumbo‘ztepaning mavjudligi ko‘hna shaharning qadimiyligidan dalolat beradi.

Ko‘zaliqir qadimgi Xorazmdagi dastlabki tuzilishi ancha aniq bo‘lgan, himoya devorlari bilan o‘rab olinib diniy-topinish xususiyatiga ega bo‘lgan me’moriy yodgorlikni o‘zida aks ettiradi. Uning atroflaridagi keng maydon, aftidan keyingi qurilishlarga mo‘ljallangan bo‘lishi mumkin. Ta’kidlash joizki, mil. avv. VI – V asrlarga kelib O‘rta Osiyo shaharsozlik madaniyatida ibodatxonalar qurilishi muhim bo‘lib, asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ko‘zaliqir O‘rta Osiyoning boshqa shaharlari kabi vohaning mustahkamlangan harbiy-siyosiy va ma’muriy markazi hisoblanib, rivojlangan sug‘orma dehqonchilik bilan tahminlangan edi.

Ko‘zaliqir haqida yanada batafsilroq to‘xtaladigan bo‘lsak, ushbu yodgorlikda o‘tgan asrning o‘rtalaridan boshlab S.P.Tolstov rahbarligidagi Xorazm ekspeditsiyasi ko‘plab tadqiqot ishlari olib borgan. Orolbo‘yi vohasidagi qadimgi Chirmanyob kanalining birining yaqinida joylashgan ushbu yodgorlik topilmalari mil. avv. VII asrdan V – IV asrlargacha sanalangan. Qadimgi Xorazm tadqiqotchilari “ko‘hna shahar” va “qal’a” deb ta’riflagan ushbu yodgorlikdagi turar joylar asosan paxsa va xom g‘ishtdan qad ko‘targan. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, qal’a ikkita qurilish davrini boshdan o‘tkazgan. Mil. avv. VI – V asrlarga oid pastki qatlamlardagi g‘ishtlarning o‘lchamlari mil. avv. V – IV asrlarga oid yuqori qatlam g‘ishtlaridan farqlanadi. Undan tashqari sopollarning xususiyati va bronza o‘q uchlarining yasalishida ham ayrim farqlarni kuzatish mumkin.

Ko‘zaliqirning markazidan yirik bino qoldiqlari ochilgan bo‘lib, bu yerda yarim metrga yaqin madaniy qatlam saqlangan. Har ikkala qurilish davrida mavjud bo‘lgan ushbu bino 285 kv.metrni egallaydi. Qat’iy rejaviy tuzilish va binoning qat’iy maydoni butun majmuaga salobat baxsh etgan. Markaziy binoning shimol tomonidan uchta minoraning qoldig‘i qazib o‘rganilgan. Tadqiqotchilarining fikricha, ular diniy marosimlar bilan bog‘liq inshootlardir.

Ko‘zaliqir tadqiqotchilar tomonidan Ahamoniylargacha bo‘lgan davr bilan sanalanishiga qaraganda Orolbo‘yi hududlarida paydo bo‘lgan birinchi shahar bo‘lishi mumkin. O‘rta Osiyo o‘troq aholi vohalarining Ahamoniylar davlati tarkibiga kiritilishi bilan hududlarning ichki siyosati satrapliklar markazlarida jamlangan edi. Satrapliklar markazlari mustamlakachilik va boshqaruvning asosi bo‘lib, bu o‘rinda urbanistik markazlarning mudofaasi alohida ahamiyatga ega bo‘lib boradi. Eskilari ta’mirlanib, yangilari shakllanayotgan ushbu mil. avv. VI – IV asrlarga oid shaharlar mudofaasiga alohida e’tibor qaratiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki tadqiqotlar tahliliga ko‘ra, Ko‘zaliqir ham aynan shu toifaga kiruvchi ko‘hna shaharlardan biri bo‘lgan. Boshqacha qilib aytganda, mil. avv. I ming

yillikning o‘rtalaridagi shaharlarning shakllanishida siyosiy-harbiy omil asosiy hisoblangan. Butun qadimgi dunyoda bo‘lganidek, Xorazmda ham shaharlar iqtisodiy, siyosiy va diniy-mafkuraviy markazlar hisoblangan. O‘z vaqtida S.P.Tolstov ta’kidlaganidek, agar Xorazmning eng qadimgi shaharlari markazlarida jamoat-diniy inshootlar joylashgan bo‘lsa, milodning boshlariga kelib shaharlarning markazi qismini qal’a egallaydi deb aytib o‘tgan edi.

Foydalanimgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. Eng qadimgi davrlardan Rossiya bosqiniga qadar. – Toshkent: Sharq, 2000.
2. Asqarov A.A. Eng qadimgi shahar. – Toshkent: Fan, 2001.
3. Asqarov A. Qadimgi Xorazm tarixiga oid ba’zi bir masalalar // O‘zbekiston etnologiyasi: yangicha qarashlar va yondashuvlar. – Toshkent, 2004.
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Xorazm>

HARAKATLAR STRATEGIYASI – DAVLAT VA JAMIYAT QURILISHINI
TAKOMILLASHTIRISH, TA'LIM TIZIMIDA IJTIMOIY FANLARNI O'QITILISH
MUAMMOLARI

Xamidova Salima Shamsiddinovna
Toshkent viloyati Chirchiq shahar
7-son umumiy o'rta ta'lism maktabi
Tarix fani o'qituvchisi
Ernazarova Xurshida Komilovna
Toshkent viloyati Bo'stonliq tumani
34-son umumiy o'rta ta'lism maktabi
Tarix fani o'qituvchisi
Ulasheva Nargiza Normurodovna
Toshkent viloyati Toshkent tumani
1-son umumiy o'rta ta'lism
maktabi o'qituvchisi
+9989990849778 x.nurmetov@cspi.uz

Annotatsiya: Bugungi kunda uzlusiz ta'lism tizimida ilg'or xorijiy tajribalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. mazkur maqolada harakatlar strategiyasi – davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirish, ta'lism tizimida ijtimoiy fanlarni o'qitilish muammolari va ahamiyati.

Kalit so'zlar: strategiya, motivatsion, innovatsiya, uzlusiz ta'lism, umumta'lism maktablari, olyi o'quv yurtlari, didaktik.

Bugungi kunda jannatmakon O'zbekistonimiz jahon mamlakatlari orasida har jabbada o'ziga xos o'ringa, mavqega ega bo'lgan rivojlanayotgan davlatlardan biri hisoblanadi. Yurtimizning hozirgi qiyofasi, misli ko'rilmagan o'zgarishlarning yuz berishi, ayniqsa, mustaqillikka erishganimizga oz muddat bo'lishiga qaramay, har qadamda yuksak natijalarga erishib, dunyo hamjamiyatida o'ziga xos mavqega ega bo'lmoida. Bundan tashqari, hukumatimiz, yurtboshimizning davlat va jamiyat qurilishini yanada takomillashtirish, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy, ilm-fan, san'at va sport kabi sohalardagi muhim qarorlari, farmoyishlari o'z ahamiyatini ko'rsatib, amaliy samarasini bermoqda. Barchamizga ma'lumki, davlatimizning bosh maqsadi – bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat va huquqiy fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iboratdir. Har bir inson biror narsaga erishish uchun, avvalo, o'z oldiga maqsad qo'yadi va ana shu maqsadi sari bosqichma-bosqich harakat qilib, mashaqqatl mehnat hamda sabr evaziga ijobjiy natijalarga erishib boradi. Davlat ham shu tarzda o'z siyosatini yuritadi.

Mamalakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan hamda izchil amalga oshirilayotgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi taraqqiyotning yangi bosqichini boshlab berdi, desam mubolag'a bo'lmaydi. Harakatlar strategiyasi chin ma'noda davlatimizni zamon talablariga mos ravishda rivojlanishning yangi bosqichiga chiqishida asosiy prinsip sanaladi va taraqqiyotning yangi davri uchun mo'ljallangan dasturulamal, porloq kelajakka eltuvchi milliy g'oyadir. Ushbu strategiya o'zida xalq manfaatlarini, huquqiy va qonuniy prinsiplarni, jamiyat hayotini milliy ruhda, mentalitetimizga mos ravishda isloh qilishni, xalq va davlat, uning a'zolari orasida erkin muloqotni yo'lga qo'yish lozimligini, oshkorlik, softlikni kuchaytirish, xalqni tadbirkorlik va tashabbuskorlikka chorlash, ularning milliy tafakkurini yuksaltirish kabi jihatlarni o'zida aks ettirgan. Shu bilan birga diniy bag'rikenglik, millatlararo totuvlik, adolatli tashqi siyosat yuritish, huquqiy fuqarolik jamiyatini barpo etishda zarur bo'lgan asosiy maqsad va vazifalar aniq, lo'nda ochib berilgan.

2017-2021-yillarga mo'ljallangan ushbu davlat dasturi doirasida yurtimiz bo'ylab bugungi kunda ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, xalq bilan davlat amaldorlari, hukumat a'zolari orasidagi muloqot yanada kengayib, jamiyatdagi mavjud, aholini qiyayotgan muammo va masalalar o'zaro hal qilinib, ijobjiy yechim topayotganligi, xalq manfaatlari uchun zarur sharoit va erkinlik, imkoniyatlarning yaratilayotganligi ham strategiyaning mukammalligi, puxtaligi hamda uzoqni ko'zlab tuzilganligidan dalolat beradi.

Davlat va jamiyat faoliyatini takomillashtirish har bir davlat uchun eng ustuvor vazifa

hisoblandi. Hammamizga ma'lumki, jamiyat deyilganda, omma, xalq tushuniladi. Davlat va xalq tushunchalarini bir-biridan ayro holda ifoda etib bo'lmaydi, ya'ni davlatsiz jamiyat, jamiyatsiz esa davlat mavjud bo'la olmaydi. Davlatning rivojlanishi jamiyatdagi fuqarolarning faoliyatiga bog'liq bo'lib, agar xalq savodli, mukammal bilimli, madaniyatlari va har tomonlama jonkuyar, vatanparvar bo'lsa, bu davlat gullab-yashnaydi. Ammo xalq yuqoridagilarning teskari holatida bo'lsa, aksincha, davlat tanazzulga yuz tutadi. Davlat taraqqiy etishi uchun jamiyatda mavjud kamchiliklarni bartaraf etishi, xalq manfaatlarining har jabhada inobatga olinishi, barcha shart-sharoitlar, imkoniyatlarni yaratib bergen holda, ulardan amaliy natija talab qilishi zarur, deb o'ylayman. Shu bilan birgalikda, qonun kuchi o'z ahamiyatini hech qaysi o'rinda yo'qotmasligi, huquqiy bilimlardan fuqarolarni xabardor qilish, tartib va talab darajasini me'yor darajasida saqlash ham davlatning o'z oldidagi jiddiy vazifalardan hisoblanadi. Jamiyat taraqqiy etishi uchun, eng avvalo, korrupsiyani – poraxo'rlik illatini ildizi bilan yo'qotish lozim. Bu illat orqali jamiyatda savodsiz insonlar soni oshib borayotganligi barchamizni birdek xavotirga soladi. Jamiyat farovonligi, yurt tinchligi, xalq ahilligi tarφqqiyotga erishishining dastlabki ta'minoti hisoblanadi. Mamlakatimizda bugungi kunda har bir sohaga katta e'tibor berilmoqda, shu jumladan, ta'llim, sport, madaniyat sohasidagi islohotlar, qo'lga kiritilayotgan yutuqlar ko'zni quvontiradi. Shu o'rinda aytib o'tishimiz lozimki, muvaffaqiyatlarimiz qatorida o'ziga xos kamchiliklarimiz ham yetarli darajada mavjud. Masalan, O'zbekiston o'z bag'rida necha-necha buyuk zotlarni yetishtirgan, qanchadan-qancha muqaddas qadamjolar, madrasa-yu maqbaralarni bino etgan, asl tarix namunalarini o'zida saqlab qolgan va o'zini ko'z-ko'z qilishga yetarli darajada imkoniyatga ega qadimiy va navqiron davlat hisoblanadi. Shuningdek, turizm sohasini rivojlantirish davlat budjetiga, iqtisodiyotiga eng ko'p daromad olib keluvchi soha hisoblanadi. Bunday kamchiliklarimizni bartaraf etish uchun kurashish har birimizning fuqarolik va insoniylik burchimizdir.

Jamiyatimiz taraqqiy etishi uchun mana shu tuproqda yashayotgan har bir insonda o'z Vataniga muhabbat, ertangi porloq kelajakka mustahkam ishonch, davlatimiz rivojlanishi uchun o'z hissasini qo'shish mas'uliyati va vatanparvarlik tuyg'ularini yanada kuchaytirish va har bir kishidan jamiyat hayotiga befarq bo'lmaslik talab etilishi kerak. Bugungi kunda ta'llim yo'nalishiga ko'rsatilayotgan e'tibor biz yoshlarni yanada ruhlantiradi. Hayot haqiqati shundan iboratki, ta'llim-tarbiya kuchli rivojlangan joyda rivojlanish, o'sish bo'ladi. Ya'ni xoh u davlat boshqaruvidagi mansabdor shaxs bo'lsin, xoh iqtisodiyot, xoh san'at, ilm-fan sohasi bo'lsin barchasida faqatgina ilm-ma'rifatli, zehnli insonlar faoliyat olib boradi va ular mamlakatni boshqarib, rivojlantirib boradi. Shu tufayli ham barcha davlatlar qatori, bizning yurtimizda ham ta'llim sohasiga e'tibor kuchli, imkoniyatlar eshigi har tomondan oshib berilgan, undan samarali foydalanib davlatimiz ravnaqiga hissa qo'shish har bir kishining, ayniqsa biz yosh avlodning asosiy vazifamiz hisoblanadi.

Harakatlar strategiyasi O'zbekistonning har sohada rivojlanishi, jamiyat taraqqiyotini chuqur isloq qilishning huquqiy kafolati va porloq kelajak sari yo'naltirishiga asos bo'lувчи dastur hisoblanadi. Bu dasturda ifodalangan har bir fikrni keng ommaga targ'ib qilish, bugungi kundagi o'zgarishlardan ularni xabardor qilish va xalq-davlat o'rtaSIDagi yaqinlikni yanada oshirish, yurt taqdiriga befarq bo'lmaslik bugungi davr talabi hisoblanadi.

Foydalilanigan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini „Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili“da amalga oshirishga oid Davlat siyosatini o'rganish bo'yicha ilmiy -uslubiy risola. – Toshkent, 2017.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ning “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi” to'g'risidagi farmon.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 yanvaridagi “O'zbekistonda turizm, jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish” bo'yicha o'tkazilgan yig'lishidagi nutqi.

TARIX DARSIDA YANGI O'RGATISH METODLARI VA O'YINLARDAN FOYDALANISH

*Saydullayev Murodullo Saydullo o'g'li
XTB ga qarashli 54-sonli mактабning tarix fani o'qituvchisi
Surxondaryo viloyati Sarosiyoy tumani
998995444193*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarix fani darslarida, o'quvchilarning dars davimida fanga nisbatan qiziqishini uyg'otish maqsadida, qo'llanilishi mumkin bo'lgan medotlar va ularga qo'shimchalar haqida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: Tarix, usul, o'quvchi, dars, metodika.

Tarixni predmet sifatida o'qitishning maqsadlari turli usullar bilan o'qitish mazmunini belgilaydi. Maqsad va mazmunga muvofiq, o'qitish va o'qishning eng maqbul tashkiloti tanlanadi. Ushbu pedagogik jarayonni tashkil etish samaradorligi asta-sekin ta'lif, tarbiya va rivojlanish natijalari bilan tasdiqlanadi. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan usullar o'qituvchining o'z o'quvchilariga yetkazmoqchi bo'lgan ko'nikmalariga yoki ma'lumotlariga bog'liq bo'ladi. O'qitishning eng keng tarqalgan usullaridan ba'zilari o'quvchilarni yodlash, darslarda qatnashish, tilovat va namoyishda yordam beradigan usullardir. Ularga quyidagicha misollar berilgan:

Usul: "ha - yo'q". Savollar qog'ozga yozilgan.

* Ularga javob bering (ha - yo'q).

* Keyin bugungi dars mavzusiga oid savollarni guruhlang.

1. Sintaksis jumلالарни fan sohasimi?

2. Nestor qadimgi Rossiyaning birinchi qonunlari to'plamining muallifimi?

3. "O'tgan yillar haqidagi ertak" ni Nestor yozganmi?

4. Jumlaning asosiy a'zolari predmet va predikatlarga egami?

Usul: "Jokey va ot" ziyofati.

Ta'rif: sinf ikki guruhgaga bo'linadi: "jokeylar" va "otlar". Birinchisi savol kartalarini oladi, ikkinchisi to'g'ri javoblarni oladi. Har bir "jokey" o'z "otini" topishi kerak. Usul hatto yangi materialni o'rganish darslarida ham qo'llaniladi. Uning yana bir xususiyati shundaki, o'quvchilar jamoasining dars davomida bir vaqtning o'zida yurishi zaruriyati va muomala madaniyatining ma'lum bir shakllanishini talab qiladi.

Misol. 5-sinfdag'i tarix darsida "Qadimgi Yunonistonning dini" mavzusini o'rganayotganda bitta jamoaga ("Jokeylar") qadimgi Yunoniston xudolarining nomlari yozilgan kartalar, ikkinchisida esa bu xudolarning nomi yozilgan kartalar beriladi.

Usul: "Ma'nosi". "Ijtimoiy ziddiyat" mavzusidagi darsda (8 cl). Talabalar (guruhlarda ishslash mumkin) ma'lum bir atamalarga umumiyl tushunchani taklif qilishlari kerak:

- Urush, jang, janjal, inqilob, nizo (mojaro).
- Qonun, norma, protsedura, odob-axloq qoidalari (qoida).
- Majburlash, shafqatsizlik, tahdid, bosim (zo'ravonlik).
- Bitim, o'zaro ta'sir, qo'shma qaror (kelishuv).
- Televidenie, radio, gazetalar, Internet (ommaviy axborot vositalari).
- Monoteizm, politeizm, butparastlik (din).

Bularning barchasi quyidagicha xulosa qilishga imkon beradi: o'qitish usullari bilan o'qituvchining o'qituvchilik faoliyati va o'rganilayotgan materialni o'zlashtirishga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal qilishda o'quvchilarning o'quv va kognitiv faoliyatini tashkil etish usullari tushunilishi kerak. Tarixni o'rgatadigan har qanday o'qituvchi uchun ta'lif tarixi san'atdir va u insondon bir nechta mavzularni o'qitishda qo'llaniladigan mavzuni aniqlashga ijodiy yondoshishni talab qiladi, masalan, turli mavzularni o'qitish darsning rejalashtirilgan rivojlanishini o'rganishdan farq qiladi, shuning uchun mavzu va mavzuning turiga qarab qo'llanilishi mumkin bo'lgan turli usullarni yaratadigan ijodiy metodik qo'llanmalarni ishlab chiqarishga ham ehtiyoj bor deyilsa mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Анна Васильевна Белоносова, замдиректора по УВР МБОУ СОШ №8 с.Ай. Областной институт повышения квалификации педагогических работников.
2. Chariev, Tursun. Tarixni o'qitishning samarali usullari / Tursun Chariev. - Matn: to'g'ridan-to'g'ri // Yosh olim. - 2017. - №15 (149). - S. 654-656. - URL: <https://moluch.ru/archive/149/42002/> (kirish: 06/28/2020).

ТАРИХНИ АНГЛАШДА МУЗЕЙЛАРНИНГ ЎРНИ.

Namangan viloyati. Kosonsoy tumani.

2- ититиу о‘rta ta’lim maktab tarix fani o‘qituvchisi

Toshmatov Ulug‘bek Abdumannonovich.

+998993628421

Namangan viloyati.

Kosonsoy tumani. 46- ититиу о‘rta ta’lim maktab

tarix fani o‘qituvchisi Qo‘smonova Shahnoza Sotvoldiyevna

+998993628421

Аннотация: Тарихни билиш – ўзликни англаш демакдир, зеро ҳар бир шахс ўз юрти, халқи тарихини билиши унинг ўз юртига бўлган меҳрини янада юксалтиради. Бу ўринда музейларнинг аҳамияти катта, чунки музейлардаги сақланаётган ҳар бир экспонат ўша давр ҳақида тасаввур ҳосил хусусиятига эга.

Калит сўзлар: музей, бой ва ноёб осори атикалар, ёдгорлик.

Тарихни англашда, уни келажак авлодларга қолдиришда музейлар жуда ҳам катта аҳамияти эга ҳисобланади. Музейларнинг тарихига назар соладиган бўлсак, дастлаб, музейларни тузиш ва унда тарихий ва маданий ёдгорликларни муҳофаза этиш Уйғониш давридан бошланган. Буюк француз инқилоби даврида эса шахсий коллекциялар национализация қилинган ҳамда Лувр музейи ташкил этилган. XIX-XX аср бошларида кўпгина Европа давлатларида тарихий ва маданий ёдгорликлар давлат муҳофазасига олинган.

Ўзбекистонда ёдгорликларни муҳофаза этиш, асосан, XX асрнинг 20-йилларидан бошланган. Дастлаб, 1920 йил Маориф халқ комиссарлиги қошида музейлар, санъат асарлари ва қадимий ёдгорликларни муҳофаза қилиш Туркистон кўмитаси – Турккомстарис тузилган, кейинчалик Средазкомстарис бу иш билан шуғулланган.

Музейларнинг жамият маданий - маърифий ҳаётидаги аҳамияти ниҳоятда катта – у кишиларнинг миллий онгини шакллантиришда муҳим омил вазифасини касб этади. Маълумки, ўзининг ўтмишини унугланган миллатнинг келажаги ҳам бўлмайди. Аждодларимиз яратган буюк мерос, маданий-маърифий бойликлар халқимиз айниқса, ёш авлод учун катта тарбия мактаби бўлиб хизмат қиласди. Давлатимизнинг музейлар фаолиятига оид карорларида халқимиз тарихини тўлақонли акс эттирувчи ноёб ашёларни тўплаш - катта ижтимоий аҳамиятга эга эканлиги таъкидланади. Сўнгги йилларда давлатимиз томонидан музейлар фаолиятини ривожлантиришга ва ёдгорликларни тиклашга жуда катта аҳамият берилмоқда.

Ватанимиз мустақилликка эришгач, ўзбек халкининг жаҳонга машхур Ами Темур, Мирзо Улуғбек, Захириддин Муҳаммад Бобур, Имом ал-Бухорий, ат-Термизий, Баҳоуддин Нақшбандий, Хожа Аҳмад Яссавий. Нажмиддин Кубро, Замахшарий каби буюк аждодлармизнинг мероси, мамкатимиздаги маданий тарихий ёдгорликлар қайта тикланди ва давлат муҳофазасига олинди..

Мамлакатимиз аҳолисининг музейшунослик маданиятини ошириш, уларни меросимиз ва қадриятларимиздан хабардор қилиб бориш, уларни бой маданий меросимиз жойлашган жойларга ташриф буюришини ташкил этиш борасида жуда кўплаб ишлар олиб борилмоқда. Чунки музейга ташриф буюрган ҳар бир шахс аввало музейдаги бой ва ноёб осори атикалар орқали халқимизнинг кўп асрлик тарихи, маданияти, элшунослиги, танглари, кўлёзма асарлари, халқинг турмуш тарзи, қимматбаҳо кийимлари билна яқиндан танишиши мумкин.

Ҳозирги кунда музейларимизда сақланаётган ҳар бир нодир қадимий ашё тарихини илмий асосланган ҳолда чукур ўрганиш, уни кенг омма ва саёҳатчиларимиз онгига сингдириш билан бирга бу бебаҳо бойлигимизни кўз қорачигидай асраб, келажак авлодларга қолдириш мукаддас, шарафли бурчимиз ва инсоний вазифамиздир. Зеро, она-Ватаннинг кўхна ўтмиши, бой тарихидан сўзловчи тилсиз гувоҳлар - осори атикалар макони, тарихимиз кўзгуси бўлган музейлар ҳамиша эл-юрт манфаатини ўз манфаатидан юқори кўйиб ишловчи ва яшовчи ватанпарвар кишилар учун, мустақиллигимизни мустаҳкамлашдек шарафли ишни давом эттирувчи ёш авлод учун доимо беминнат хизмат қиласди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017 йил, 1-том.

МОЗИЙГА НАЗАР

Namangan viloyati Kosonsoy tumani

20-sonli imumta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi

Boboxonov Muhammadxon Hamidullaxon o'g'li

Namangan viloyati Kosonsoy tumani

9-sonli davlat ixtisoslashtirilgan maktab internati tarix fani o'qituvchisi

Qambarov Javlonbek Abduxalil o'g'li

Аннотация: Ўз даврида ҳозирги замон илм-фанининг илк пойдеворини қўйган ва ривожлантирган аждодларимиз қадим-қадимлардан Ғарб ва Шарқ халқлари яратган теран тафаккур, тоя, қашфиётлар ва донишмандликни синчилаб ўргангандар. Шунинг учун ҳам ўрта асрларда Ғарбда “Нур Шарқдан тараалади” деган иборанинг пайдо бўлиши ҳам бежиз эмас. Кўхна тарих зарваравларига назар ташлайдиган бўлсак, аждодлардан юксак маърифат, келажак авлод учун улкан илмий маданий-маънавий мерос қолганки, бугун ҳам у ўз қадр-қимматига эга.

Калит сўзлар: Форобий, Беруний, Хоразмий, Ибн Сино, Аҳмад Фарғоний, Улуғбек, Навоий ва бошқа қўпгина алломалар.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2014 йилнинг 15-16 май кунлари Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва муваффакирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожидаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиши маросимидағи нутқида миллий маънавиятимиз, унинг тарихий илдизлари ҳамда ўзининг салкам уч минг йиллик тарихи мобайнида дунё цивилизацияси ва турли халқлар маданиятига муносиб ҳисса қўшиб келган, Ўзбекистон заминида туғилиб ўсган қомусий олимларимиз, уларнинг самарали фаолияти ҳақида ўз фикрларини билдириб ўтди.

Бугунги кунда Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг доимий эътибори туфайли жаҳон илм-фани, маданияти ва санъати ривожига, инсоният маънавияти такоми-лига улкан ҳисса қўшган буюк аждодларимизнинг бебаҳо меросини ўрганиш, шу билан бирга, уларнинг ибратли ҳаёти ваижоди, беназир қашфиётларининг жаҳоншумул аҳамияти ҳақидаги билимларни оммалаштиришга қаратилган ҳаракат бугун ўз самарасини бермокда.

Шундай улуғ сиймолардан бири Беруний ўзининг биринчи астрономик тажрибаларини 16 ёшида Кат шаҳрида бошлаган. У Журжон саройида хизмат қилган даврида 10 дан ортиқ йирик асарларини битишга мұяссар бўлган, жумладан “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарини яратган. Бу асар муаллифнинг кўп қиррали илм соҳиби эканини намойиш этди ва унга жуда катта шуҳрат келтирди. Улуғ ватандошимиз математика ва астрономия, геодезия ва фармакология, кимё ва ботаника каби соҳаларида 150 дан зиёд асар яратиб, нафақат ўз даври, бугунги юксак технологиялар асри учун ҳам ғоятда қимматли қашфиётларни амалга оширганини барчамиз яхши биламиз. Беруний Хоразм, Кат, Гурганж билан боғлиқ жойлар, шаҳар ва қишлоқларнинг жўғрофий кенгликларини ва улар орасидаги масофаларни аниклаб, ушбу жойлар туширилган Ер курраси моделини ясади. Қадимий қўлёзмаларда айтилишича, Ипак йўли бўйида жойлашган мамлакатнинг қомусий олими дунёда номаълум қитъалар мавжудлигини англаб етган. Абу Райхон Беруний тўғрисида йирик немис шарқшуноси Карл Эдуард Захау шундай деган: “Дунёда тоғлар кўп, лекин улар орасида шунчалик юксак бир чўққи борки, бу чўққини инсоният ҳеч қачон забт этолмайди. Бу-Берунийдир”.

Мухтасар қилиб айтиш мүмкинки, Абу Райхон Берунийнинг кўплаб асари конларни, айниқса Ўрта Осиё ер ости бойликларини ўрганиш учун мухим манба сифатида ўз қимматини сақламоқда.

Адабиётлар

1. Shavkat Mirziyoyev “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birlgilikda barpo etamiz” Toshkent 2016-yil 14-bet.
2. www.ziyonet.uz

TARIXIY XOTIRASIZ KELAJAK YO‘Q

*Namangan viloyati Kosonsoy tumani
20-sonli umumta’lim maktabi tarix fani o‘qituvchisi
Boboxonov Muhammadxon Hamidullaxon o‘g‘li
Namangan viloyati Kosonsoy tumani
9-sonli davlat ixtisoslashtirilgan maktab internati tarix fani o‘qituvchisi
Qambarov Javlonbek Abduxalil o‘g‘li*

Annotatsiya: Har bir mamlakatning kelajagini uning boy o‘tmishi, tarixi belgilaydi. Zero, bиринчи Президентимиз Islom Abdug‘aniyevich Karimov ta’lkidlaganlaridek, tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. Bugun xalqimizning boy, betakror o‘tmishi nafaqat o‘zligimizni anglashga, balki mustahkam kelajak barpo qilishga xizmat qilmoqda. Mamlakatimizning boy tarixini, yosh avlod hamda dunyoga tanitish borasida turli tadbir, festivallar olib borishga, tarixiy shaharlarda turizmni rivojlanтирishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Kalit so‘zlar: Jaloliddin Manguberdi, Sohibqiron Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, g‘oya va mafkura kurashi, odamlar va boshqalar.

Dunyo miqiyosida turli g‘oya va mafkura kurashi, odamlar, ayniqsa, yoshlarning qalbi va ongini egallash uchun turli raqobatlar keskin tus olgan bugungi kunda eng ommaviy san’at bo‘lgan kinoning beqiyos imkoniyatlaridan foydalanishimiz kerak, deb ta’kidlaydi davlatimiz rahbari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti boshchiligidagi 2017-yil 29-dekabr kuni milliy kino san’ati va kinostudiyalarimizni rivojlanтирish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar tahlili va bu borada mavjud muammolarni hal etish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilish bo‘lib o‘tdi. Yana shunday bir muhim tadbir haqida aytib o‘tish joyizki, O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi Turkiyaning taniqli kino namoyondasi, rejissyor Mehmet Bo‘zdag‘ boshchiligidagi delegatsiya ishtirokida matbuot anjumani o‘tkazildi. Bu anjumanda Mehmet Bo‘zdag‘ shunday deb ta’kidladi: “Men jahon tarixi, xususan, sizning buyuk bobolaringiz Jaloliddin Manguberdi, Sohibqiron Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek kabi siymolarning shonli o‘tmishini chuqur o‘rganib chiqqanman. Ularning adolatliligi meni doimo o‘ziga jalb qilgan va albatta, ularning birortasi haqida tarixiy film olishni rejashtirgan edim. Bizga dunyoning ko‘plab mamlakatlaridan o‘zlarining tarixi haqida kino suratga olish taklifi tushdi, lekin men ularni rad etdim. Chunki men buyuk sarkarda Jaloliddin Manguberdi haqida kino olishni maqsad qilganman va agar bu borada hamkorlik kelishuviga erishsak, ajoyib film suratga olish niyyatidaman”.

Shuni faxr bilan e’tirof etishimiz mumkinki mamlakatimizga tashrif buyurgan har bir insonda shaharlarimizni, milliy qadriyatlarimizni go‘zalligi yorqin taassurot qoldiradi. Shunday taassurotga ega insonlar fikrlarini kelitirib o‘tishimiz mumkin. Fransiya fuqarosi Roland Jober: “Toshkentga bundan o‘n yetti yil avval kelgan edim. Shaharni sayr qilar ekanman, uning tanib bo‘lmas darajada o‘zgarib ketganini, chiroy ochganini ko‘rib, lol qoldim. Poytaxtingizni serfayz ko‘chalarini sayr qilib to‘ymaydi kishi. Bu mastunkor zaminda amalga oshirilayotgan mislsiz bunyodkorlik va obodonlashtirish ishlarining ulkan natijalari har qanday sayyohni maftun etadi. Ayniqsa, tarixiy obidalar va me’moriy yodgorliklar menda katta qiziqish uyg‘otdi. O‘zbek xalqining mehmondo’sligi, bag‘rikengligi va mehr-oqibatligi alohida ajralib turadi. O‘zbek milliy taomlari menga juda manzur bo‘ldi”. Hindiston fuqarosi Indrajit Desai esa: “O‘zbek xalqining buyuk farzandi Zahiriddin Muhammad Boburning o‘g‘li – Humoyun Mirzo maqbarasi Dehlidagi eng go‘zal inshootlardan biridir. Ajdodlaringizning hind zaminida qoldirgan ulkan merosi o‘zbek va hind xalqlarining tarixiy yaqinligidan dalolatdir. “Toj Mahal”, “Humoyun” kabi tarixiy obidalar xalqlarimiz uchun birdek qadrli va aziz”-deb ta’kidladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bugun O‘zbekistonni dunyo tanimoqda. Tariximizni dunyoga tanitish uchun, avvalo, o‘zimiz uni chuqur o‘rganishimiz lozim. Buning uchun yurtimizda barcha imkoniyatlar mavjud va olib borilayotgan keng ko‘lamlı islohotlarning barchasi shu maqsadga yo‘naltir

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M.. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.“O‘zbekiston” 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. “Xalq so‘zi” 2017.
3. Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. T. “O‘zbekiston” 1998.

TARIX DARSLARIDA QIZIQARLI O'YIN DASTURLARI VA KREATIV USULLARDAN FOYDALANISH

*Namangan Pop tumanin 61-maktab tarix fani o'qituvchisi
Sayfiddinova Gulchexra Axmedovna*

Annotatsiya Ushbu maqolada tarix fani darslarida, o'quvchilarning dars davimida fanga nisbatan qiziqishini uyg'otish maqsadida, qo'llanilishi mumkin bo'lgan medotlar va ularga qo'shimchalar haqida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar Tarix fani, usul, pedagogika, tarixiy jarayonlar.

Hozirgi zamon har bir fan o'qituvchisi zimmasiga inson, uning jamiyatdagi o'rni va roliga har tamonlama qarash vazifasini yuklaydi. Buning uchun o'qituvchi ta'lim-tarbiyaning yangi shakllari, vositalari va usullarini egallashi va shu bilan birga o'zi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratishga, shaxsni tarbiyalashning yangi a'nanaviy, samarali usullarini tanlashga harakat qilishi hamda ijodkor bo'lmos'hish lozim.

Maktablarda o'qitilayotgan ijtimoiy, shu jumladan tarix fani o'zida olivjanob fazilatlarni mujassamlashtirilgan insonni tarbiyalashda benihoya ahamiyat kasb etadi. Maktabda o'quvchi kishilik jamiyati bosib o'tgan yo'imi, ularning chet el bosqinchilariga qarshi, o'z ozodligi va baxt-saodati, porloq kelajagi uchun olib borgan kurashlari haqidagi asosiy ma'lumotlarni tarix darslaridan bilib oladi. Shu bilan birga tarix darslari o'quvchining hozirgi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni to'g'ri anglashga yordamlashadi.

"Mavzuga zamin" usuli

Maqsad: O'quvchilarni o'tilgan mavzuni mustahkamlashdan oldin, shu mavzu bo'yicha o'quvchilarni darsga tayyorlash ya'ni zamin hozirlash.

Bizga ma'lumki o'quvchilar mavzuni o'qituvchi tushuntirib berishi chog'ida va o'zi darslikdan o'qib o'zlashtirishi mumkin. Lekin bu degani sinfda hamma o'quvchilar o'zlashtira oladi degani emas. Chunki hamma o'quvchilarning xotirasasi, fikrlash doirasi birdayin bo'lmaydi. Shuning uchun ularga turli xil o'yinlar, sahnali ko'rinishlar, baxs-munozaralar orqali darslar tashkil qilinsa, sinfdagi uncha yaxshi o'zlashtira olmaydigan o'quvchilar ham mavzu haqida tushuncha hosil qilibgina qolmasdan, mustahkamlab oladi. Dars jarayonida o'tilgan mavzuni mustahkamlash chog'ida, avvalombor, o'quvchilarni darsga tayyorlab olishi kerak. Yaxshi dars o'tilishi, o'quvchilarning yaxshi o'zlashtira olishi eng birinchi navbatda o'qituvchi o'quvchilarni o'ziga jalb qilishi, o'tilgan mavzuni dab-durustdan boshlab, ularga o'tilgan mavzu yuzasidan topshiriqlar berishdan emas, aksincha o'quvchilarni o'tilgan mavzu haqida qisqacha tasavvur hosil qilib olishiga bog'liq.

"T.A.R.I.X." usuli

Maqsad: "T.A.R.I.X."-bu usul quyidagi jadval asosida to'ldiriladigan jamoa o'yinli usulidir. Ya'ni "T.A.R.I.X." usuli quyidagi so'zlarning bosh harflaridan olingan bo'lib, T-test savollar, A-anagrammalar, R-raqamlardagi voqealar, I-ikki tarixiy jarayonni solishtirish, X-xulosa kabi qismlardan iborat bo'lib, bu jadvalni guruh bilan birgalikda to'ldirish orqali o'quvchilar mavzuning asosiy mazmuni keltirib chiqarishadi.

"Xulosa-daraxt hosilida" usuli

Maqsad: "Xulosa-daraxt hosilida"—Mavzuning asosiy mazmunini keltirib chiqaruvchi savollarga javob berish natijasida tahlil qilinib, yakuniy xulosani keltirib chiqaruvchi o'yinli usuldir. Bu o'yinli usul orqali o'quvchi mavzuning asosiy xulosasasini chiqarishni va bir-biri bilan fikr almashinib, voqealar bayonini yorotib borishni ta'minlaydi.

"Mavzularning mazmuni rasmlarda nomayon" usuli

Maqsad: "Mavzularning mazmuni rasmlarda nomayon" usuli —mavzuni o'z fikri va o'z tasavvurini rasm yoki belgilari orqali bayon etishini ta'minlab beruvchi usuldir. Bu usul orqali o'quvchilarni shu fanga nisbatan qizig'ishini uyg'otish, mustaqil fikrlashga va xulosaga kelishini ta'minlaydi. Qolaversa, o'quvchilarning tarix darslarida mavzuni tushuntirish chog'ida eslab qolishi

quyin bo‘lgan ko‘plab uzundan-uzun ismlar,nomlar yoki yillarni eslab qolishga,mustahkamlab olishiga yordam beradi.

«Mavzularning mazmuni rasmlarda namoyon” usulini qo‘llash bosqichma-bosqich va ma’lum bir muddat mobaynida amalga oshiriladi.Har bir bosqich mobaynida o‘quvchilarning fikrlash doirasi kengayib,shakllanib boradi va so‘nggi III-bosqichda o‘quvchilar to‘liq biror-bir mavzuning mazmunini o‘z fikri va o‘z tassavvurini rasmlar orqali bayon eta oladi.

Yuqorida keltirib o‘tilgan, tarix fani darslarini yanada qiziqarli o‘tqazish va o‘quvchilarda fanga nisbatan qiziqish uyg‘otish usullaridan ayrimlari, izlanishlar natijasida tanlab olindi. Bu kabi usullardan foydalanish dars jarayonlarini qizg‘in tarzda o‘tishiga va mavzularni o‘quvchilar tomonidan samarali o‘zlashtirilishiga zamin yaratadi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Zero, har bir o‘quvchining tarixni o‘rganishga qiziqtirish, tarixni o‘rganishga bor imkoniyatlarni yaratib berish va fanni puxta o‘zlashtirishga zamin yaratish har bir o‘qituvchining avvalambor maqsadi, keyinchalik vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tarix darsida qiziqarli o‘yinlardan foydalanish© 2016-yil Sh.Nurg‘oziyev ishlanmasi
2. Muhammadjonov, Abdulahad.O‘zbekiston tarixi: 7-sinf uchun darslik. Qayta ishlan-gan uchinchi nashr / Muall. A. Muhammadjonov. – T.:“Sharq”, 2017 – 160 b.

ЗАРАФШОН ДАРЁСИ ИХТИОФАУНАСИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТЛАР

Беков Шерзод Дониёрович
Бухоро давлат университети 4 босқич талабаси
Сайфиев Тохиржон Фахриддин ўғли.,
Рахматов Соҳибжон Рустам ўғли.,
Чориқулов Раҳимжон Рашиджон ўғли
Бухоро давлат университети 2 босқич талабалари

Аннотация. Мақолада Зарафшон дарёсининг балиқ турлари ҳақида маълумотлар келтирилган бўлиб, унда маҳаллий ва иқлимлаштирилган турлар ҳамда тасодифий келиб қолган балиқ турларининг тур таркиби ўрганилган. Шу билан бир қаторда ноёб ва сон жиҳатдан камайиб бораётган турларнинг учраши ҳақида ҳам маълумотлар бор.

Таянч сўзлар: Орол денгизи, сунъий ҳовузлар, Амударё, Аму-Қоракўл, Зарафшон дарёси, ихтиофаунаси, абориген турлар, ариалларини, антропоген, Ихтиотрофология, Денгизкўл, Тузкон, Қоракир, Шўркўл, балиқ чавоклари.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон аҳолисини балиқ ва балиқ маҳсулотлари билан таъминлаш асосий вазифалардан бири бўлиб келмоқда. Бунинг учун республикамиздаги сув омборлар, кўллар, дарёлар ва ҳовузлар асосий рол ўйнайди. Шу вақтлар мобайнида қилинган ва қилинаётган ишлар илмий изланишлар талабига мувофиқ, сув ҳавзаларининг мухити, балиқларнинг яшаш шароити, сони ва кўпайишини ўрганиш, сув ҳавзаларидан оқилона фойдаланиш ҳисобига балиқ маҳсулотларини ишлаб чиқариш, овланадиган қимматбаҳо балиқ турларини кўпайтириш ва бошқа кўпгина ишлар амалга оширилиб келмоқда.

Ўзбекистонда 1961-йилгача балиқ овлаш ишлари асосан Орол денгизида олиб борилган. Бироқ кейинчалик дengiz экотизимидағи мувозанатнинг бузилиши натижасида 1980 йилларга келиб, дengiz балиқчилик тармоғидаги ўрнини бутунлай йўқотди. Натижада мамлакатда балиқ етказиб берадиган янги манбаларни топиш ва такомиллаштириш эҳтиёжи пайдо бўлди. Аҳолини арzon ва сифатли балиқ маҳсулотларига бўлган талабини қондириш хусусий мулкчиликка асосланган балиқчилик хўжаликлари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишига бевосита боғлиқ. Бу ўз навбатида сунъий ҳовузлар самардорлигини ошириш, табиий сув ҳавзаларида балиқ захираларини кўпайтириш, мустаҳкам озуқа базасини яратиш, уларга хизмат кўрсатишни сифат жиҳатдан яхшилаш маҳсулотни қайта ишлашни ташкил этиш ҳисобига маҳсулот олиш ва даромад миқдорини оширишни тақозо қиласи.

Ўрта Осиё ҳудудида ўтқазилган йирик иқлимлаштириш тадбирлари Зарафшон дарёси ҳавзасидаги ихтиофаунасини ўзгаришига олиб келди. Мослашиб кетган келгинди балиқлар табиийлашиш натижасида тез кўпайиб, абориген ихтиофаунани сиқиб чиқара бошлади ва ўзи учун янги экологик маконни юзага келтирдилар. Ушбу жараён сув ҳавзаларида тарихий юзага келган балиқлар таркибини бузиб, абориген турларнинг яшаш ариалларини ва тарқалиш доирасини ўзгариб кетишига йўл очиб берди (Салихов, Камилов, 1994).

Ҳудудимизнинг экологик ҳолатининг ўзгариши, сув ҳавзаларига бўлаётган антропоген таъсиротлар натижасида сувнинг ҳажми, таркиби ва биологик хусусиятлари ўзгариши, кўпчилик балиқларнинг яшаш шароитларини кескин ўзгаришига олиб келди. Бундай муммоловарни бартараф этиш учун, ҳудуддаги барча сув ҳавзаларининг экологик шароитини, балиқчиликка катта зарар етказадиган турли омилларни хар тамонлама ўрганиш, балиқ захираларини кўпайтириш каби илмий амалий тадқиқотлар олиб бориш зарурдир.

Зарафшон дарёси Туркистон тизма тоғлари билан Ҳисор тизма тоғлари қўшилган жойда дengiz сатҳидан 2750 метр баландликда Зарафшон музлигидан бошланади. Дарё шарқдан гарбга қараб оқади ва узунлиги 750 км ни ташкил этади.

Зарафшон дарёсининг музлиқдан Магиён дарёсигача бўлган юқори оқими 300 км яқин бўлиб, тизма тоғлар орасидан оқади. Фандарё, Қўштутдарё ва Магиён дарёлари Зарафшон дарёсининг ушбу қисмидаги энг катта ирмоқлари ҳисобланади.

Зарафшон дарёсининг ўрта оқими борган сари кенгайиб бориб кўп ўзанли қайирлар бўйлаб оқа бошлайди. Дарёнинг бу қисмидаги қуйиладиган хеч қандай ирмоқ йўқ, бироқ унинг суви ерларни сугорадиган кўплаб канал ва ариқлар бўйлаб жадал оқади. Навоий

яқинидаги Зарафшон ўзани Оқдарё ва Қорадарёга бўлиниб кетади. Каттакўрғон ва Зиёвуддин шаҳарлари оралиғида Оқдарё ва Қорадарё қайта қўшилиб Зарафшон дарёсининг ягона ўзанини ҳосил қиласди.[1]

Кейинги йилларда Зарафшон дарёси сувини эски ангор каналлари орқали Қашқадарё вилоятига сугориш учун олинади. Бухоро вилоятининг Амударёга яқин миңтақалар экинларни сугориш учун Аму-Қоракўл ва Аму-Бухоро каналлари орқали Амударё сувлари Зарафшон дарёсига олиб келинди. Юқорида айтилган каналлар орқали шу кундан Зарафшон дарёси Қашқадарё ва Амударё билан қўшилган.

Табиий ҳавзаларда балиқларнингозиқланишини ўрганишда суст ва фаол балиқ овлаш усувларидан фойдаланилади. Пассив ов анжомларига қармоқлар, кичик сачок (узун ёғоч учидаги чамбаракка ўрнатилган дока ёки тўрхалта)лар киради. Ихтиотрофологияда энг қулай усул пассив усул ҳисобланади. Чунки балиқ ошқозон – ичак трактидаги озуқа қисмларга бўлиниб кетмайди. Озуқа обьекти балиқ томонидан қандай қабул қилинган бўлса, у шундайлигича сақланади, бу эса озуқа спектри, озиқданиш ритми, озуқа самардорлигини аниқлашнинг энг қулай усулидир. Балиқ чавокларини ҳамда майда балиқчаларни овлашда маҳсус капрон, дока каби материаллардан тайёрланган сачоклардан фойдаланилади.[2]

Зарафшон дарёсининг ўрта ва қуи оқимларида Қоракултепа, Оқтепа, Тўдакўл, Каттакўрғон, Қуйимозор, Шўркўл сув омборларидан ташқари Зарафшон дарёсининг қуи оқимидан Денгизкўл, Тузкон, Қоракир, Шўркўл каби ҳавзалардан иборат табиий сув кўллари мавжуд.

Зарафшон сув ҳавзалари ихтиофаунасини атрофлича ўрганишда К.С. Кеслер (1877), Л.С. Берг (1948, 1949), Г.В. Никольский (1938) Ф.А. Турдаков (1963), Г.К. Комилов (1973), Х. Нуриев (1985), М.А. Абдуллаев (1989) ва бошқаларни илмий тадқиқот ишлари муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётларда келтирилиши бўйича Зарафшон сув ҳавзаларида 36 та балиқ турлари мавжуд бўлиб, кўпчилиги карпсимон балиқлар оиласига оиддир.[3]

Ҳозирги вақтда Зарафшон сув ҳавзаларида 6 тур иқлимлаштирилган, 8 тур Зарафшон дарёсига Амударёдан каналлар орқали ўтган, 4 тур бошқа қўшни сув ҳавзаларидан тасодифан келтирилган балиқларни учратиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаев М.А. Ихтиофауна озер низовьев Зарафшана и её использование в промысле // Узб. биол. журн., 1975, № 5.
2. Абдуллаев М.А. Некоторые изменения в ихтиофауне водоемов Кашкадарья и Зарафшана в связи с ирригационным строительством и пути организации промысла (сообщение №1) // Тр. Конф. По освоению внутренних водоемов Средней Азии и Казахстана. Балхаш, КазНИИРХ, 1967. С. 41-43.
3. Абдуллаев М.А., Урчинов Д.У. Промыловые рыбы водоемов низовьев р.Зарафшан. Ташкент. Изд-во “Фан”. 1989, 8-12с

QADIMGI TASVIRIY SAN'AT TARIXI

*Наманган вилояти Наманган шаҳридаги
78-умумий ўрта таълим мактабининг
Тасвирий санъат ва чизмачилик фани ўқитувчиси
Набиева Шохиста Боходировна
998905552032*

ANNOTATSIYA: Qadimgi Misr shaykaltaroshlari ham shuddi me'morcxiligidex, badiiy ijodning haqiqiy noyob asarlari shisobla-nadi. Ayniqsa, Luvr muzeyida saqlanayotgan mirza Kanning shaykali ezining realizmi bilan kishini shayratga sola-di. Mirza chordana qurib etiribdi. Utizzalarida yozish uchun tayyorlangan papirus varag'i, eng qelida qamish qalam. Uning katta quloqlari ding, u eshitib bajo keltirishga yergangan. Kezlari aloshida diqqatga sazovor-ular bir necha xil matyerialdan yasalgan; kosasi-birinch, unga kez oqini anglatuvchi ganch belagi va tagiga silliqlangan yog'och qeyilgan, billur qorachiq joylashtirilgan

KALIT SO'ZLAR: mintaqasida, shususan, Somir davlatida kerishimiz mumkin.

Inson tabiatan besh vaqtga intilib yashaydi. Chunki besh vaqt mobaynida inson jisman va rushan dam olishi, kundalik meshnat-qorin teydirish tashvishidan forig' belish imkoniga ega. Besh vaqt insonda eyin shissi eyg'onishining asosiy omilidir. San'atning vujudga kelishida eyinning ahamiyati katta ekanligi hammaga ma'lum. Demak, nafosatlari anglash va nafosatlari faoliyatning tadrijiy rivojida meshnat bilan birga besh vaqt ham asosiy omil shisoblanadi. Ichki osoyishtalikni, meshnat va besh vaqtga asoslangan muayyan tartibni jamiyatda qonun darajasiga ketarish esa davlat paydo bo'lganda rey berishi mumkin. Davlat qanchalik ez vazifasini ado-latli va mukammal bajarsa, bu jamiyat farovonligiga olib keladi. Farovon jamiyat esa ez a'zolarining besh vaqtini ta'minlay oladi va pirovard natijada nafosatlari anglash va nafosatlari faoliyat taraqqiyoti uchun etarli imkoniyat yaratib beradi. Shunday qilib, davlatexilik tizimi paydo belishi bilan insonning badiiy-nafosatlari taraqqiyotida yangi davr boshlandi. Ana shu davr ibtidosini biz Mesopotamiya-Qesh daryo (Dajla va Frot daryola-ri) mintaqasida, shususan, Somir davlatida kerishimiz mumkin.

Somir insoniyat tarixidagi shozirgacha bizga ma'lum bo'lgan ilk qudratli davlat bo'lgan. Shubshasizki, miloddan avvalgi IV ming yillikda bu davlatning qudrati uning madaniyatida, fuqarolarning badiiy nafosatlari ongida hamda badiiy-nafosatlari faoliyatida namoyon bo'lgan. Somirliklar birinchi belib yozuvni kashf etdilar va gil tahtachalarga qamish qalamlar bilan ilk rivoyat va ilk nasishatlarni yozib qoldirdilar. Shuni aloshida ta'kidlash joizki, shech bir qadimgi madaniyatdan bizning davrimizgacha bu qadar ko'p sonli yozma shujjatlar etib kelgan emas. San'at namunalarining ko'pligi jihatidan Somirni orqada qoldiradigan Misr madaniyati ham yozma yod-gorliklar borasida Somirga yon beradi. Qadimgi Somir tasviriy san'ati asosan mushrlar, idish-tovoqlardagi rasmlar va releflardagi tas-virlardan iborat. Bular orasidagi eng qadimiysi va bizgacha ko'p miqdorda etib kelgani mushrlardir. Ilk sulolar davridayoq Somirda tosh eymakorligining badiiy-nafosatlari tamoyillari ishlab chiqilgan va mustashkamlangan, sayqal berish texnikasi mukammallasha boshlagan. Shuning uchun ularga faqat moddiy madaniyat namunalari emas, balki san'at yodgorliklari sifatida ham qarash maqsadga muvofiq. Somir mushrlariga razm solgan shar bir kishi ularda asotir yoki halq og'zaki ijodiga doir syujetning ifodasini kyeradi: qanotli ajdasholarning ustida turgan yerkak bilan ayol, etti boshli ajdashoni eldirayotgan pashla-von, hayoliy mayjudotlar-qush-odam va odam-arson ustidan olib borilayotgan sud va boshqa tasvirlar shular jumlasidandir.

Qadimgi dunyo mumtoz nafosatshunosligi yenalishlari va g'oyalarini O'rta asrlar Musulmon Sharqi muta-fakkirlari davom ettirdilar. Ular Qadimgi Yunon faylasuflar va olimlari asarlari sharshladilar, tanqidiy yergandilar, tarjima qildilar. Arastuni esa ular «Birinchi muallim» deb atadilar.

TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 18-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(3-қисм)

Масъул мұхаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.07.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000